

376 Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 2657-8549

Studia de Securitate

Pod redakcją
Tomasza Wójtowicza

13(1) • 2023

Komitety Radakcyjny

prof. dr hab. Sergiusz Wasiuta – redaktor naczelny (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)
dr hab. Przemysław Wywiat, prof. UP – zastępca redaktora naczelnego (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)
dr Klaudia Cenda-Miedzińska – sekretarz redakcji (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)
dr Agnieszka Warchoła – redaktor statystyczny (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)
dr Paweł Łubiński – redaktor/redaktor językowy (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)
dr Paulina Motylińska – redaktor/koordynator zasobów internetowych (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)
mgr Justyna Rokitowska – redaktor/koordynator zasobów internetowych (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)

Rada Naukowa

prof. dr hab. Olga Wasiuta, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska – przewodnicząca
prof. dr Maria Alzira De Almeida Pimenta, Universidade De Uberaba, MG, Brazylia
prof. dr hab. Jacek Pawłowski, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie, Polska
prof. dr Anabela Da Silva Moura, Viana do Castelo Polytechnic, Higher School Of Education, Portugalia
prof. dr hab. Bernard Wiśniewski, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Polska
prof. dr Saadet Gülden Ayman, Uniwersytet Stambulski, Turcja
prof. dr Ane Kirkegaard, Uniwersytet w Malmö, Szwecja
prof. dr hab. Jacek Dworzecki, Akademia Korpusu Policji w Bratysławie, Słowacja
prof. dr hab. Roman Kochnowski, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
prof. dr hab. Vasyl Kostycki, Narodowy Uniwersytet im. T. Szewczenki w Kijowie, Ukraina
prof. Xymena Kurowska, Central European University w Budapeszcie, Węgry
prof. dr Mei-Lan Lo, Institute of Visual Art Education, National Hualien University of Education, Tajwan
prof. Xavier P. Mao, North-Eastern Hill University, Indie
prof. doc. dr. Jiri Prokop, Uniwersytet Karola w Pradze, Czechy
prof. dr Antonina Shuliak, Wschodnioeuropejski Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki w Łucku, Ukraina
prof. dr Liu Shu-Ying, National Hualien University of Education, Tajwan
prof. dr hab. Sergiusz Wasiuta, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
prof. dr hab. Andrzej Żebrowski, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
prof. dr Kalliopi Sapountzaki, Harokopio University of Athens, Grecja
prof. dr hab. Ilona Kaczmarczyk – Sedlak, Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach, Polska
prof. dr hab. Inna Stecenko, Transport & telecommunication Institute, Ryga, Łotwa
prof. dr hab. Aleksandr Baikovs, Daugavpils University w Dyneburgu, Łotwa
prof. dr Sandra Kaija, Uniwersytet Stradynia w Rydze, Łotwa
dr António Luís Jorge Gumbe, Ministério de Cultura da República de Angola, Angola

Kontakt z redakcją

Instytut Bezpieczeństwa i Informatyki
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ul. Ingardena 4, 30-060 Kraków
e-mail: studiadesecuritate@up.krakow.pl

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2023

ISSN 2657-8549

DOI DOI 10.24917/26578549.13.1

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego

30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2

tel./faks 12 662-63-83, tel. 12 662-67-56

e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl

http: //www.wydawnictwoup.pl

Spis treści

ARTYKUŁY / ARTICLES

W. Julian Korab-Karpowicz

- Ukraina i pułapka Tukidydesa: Jak uniknąć konfliktu światowego? 5
Thucydides trap: How to escape a global conflict?

Jarosław Jastrzębski

- Krażownik ciężki – problemy klasyfikacyjne. Część 2: Okręty 19
o klasyfikacji spornej
Heavy cruiser – classification problems. Part 2: Ships
of disputed classification

Katarzyna Dojwa-Turczyńska

- Dyktatorskie państwo agresorskie jako sąsiad Polski. Rosja i Rosjanie 45
w dobie wojny w Ukrainie w polskich cybermemach
Dictatorial aggressor state as Poland's neighbor. Russia and Russians
in the era of war in Ukraine in Polish cybermemes

Yevhenii Kashyryn, Piotr Narloch, Tomasz Skrzyński

- Bezpieczeństwo energetyczne UE i Ukrainy w obliczu agresji 77
ze strony Rosji
Energy Security of the Ukraine and EU in the Face of the Russian Aggression

Aleksandra Perchla-Włosik, Joanna Wardała

- Wojna w Ukrainie jako determinanta zmian w zachowaniach konsumenckich 95
w Polsce i na świecie. Przykład rynków żywnościowych, nieruchomości
oraz dóbr luksusowych
The war in Ukraine as a determinant of changes in consumer behavior
in Poland and in the world. Example of food, real estate and luxury markets

Beata Olszewska-Labędź

- Reakcja państw Unii Europejskiej na rosyjską agresję w Ukrainie. 107
Europa zjednoczona czy podzielona?
Reaction of European Union countries to Russian aggression in Ukraine.
Europe united or divided?

Żanna Osikowicz

- Przyjęcie ukraińskich uchodźców wojennych uciekających 121
przed rosyjską agresją w różnych krajach na świecie
Reception of Ukrainian war refugees fleeing from Russian aggression
in various countries of the world

Jakub Purchla

Corruption and Politics: Comments on the Specificity of the Polish Model of Transformation 129

Korupcja i polityka: Uwagi na temat specyfiki polskiego modelu transformacji

Mateusz Łabuz

The Metaverse as a potential threat to democracy: virtual world, real consequences 155

Metaverse jako potencjalne zagrożenie dla demokracji – świat wirtualny, realne konsekwencje

Paulina Rus, Żaneta Zajac

Państwowa Straż Pożarna w zwalczaniu zagrożeń o charakterze epidemiologicznym na przykładzie województwa małopolskiego 173

The State Fire Service in combating epidemiological threats on the example of the Małopolskie Voivodeship

Dominika Trojanowska

Wzmacnianie wschodniej flanki NATO w kontekście rosyjsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego 189

Strengthening NATO's eastern flank in the context of the Russian-Ukrainian armed conflict

Karolina Hermann

Wojna rosyjsko-ukraińska w percepcji państw Bałkanów Zachodnich 205

The Russian-Ukrainian war in the perception of the Western Balkans states

Artem Susolia

Specjalna wojskowa operacja: błędy UE 215

Special military operation: mistakes of the EU

Alina Sukach

Wpływ rosyjsko-ukraińskiej wojny na euroatlantyckie bezpieczeństwo 227

The impact of the Russian-Ukrainian war on Euro-Atlantic security

Konrad Żurek

Organizacja i działalność Polskiej Policji Generalnego Gubernatorstwa w okresie II wojny światowej 239

Organization and activity of the Polish Police of the General Government during World War II

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.1

ARTYKUŁY

W. Julian Korab-Karpowicz

Uniwersytet Opolski

ORCID 0000-0003-0735-0620

Ukraina i pułapka Tukidydesa: Jak uniknąć konfliktu światowego?

Thucydides trap: How to escape a global conflict?

Abstrakt

„Pułapka Tukidydesa” to termin spopularyzowany przez politologa Grahama T. Allisona w celu opisania niebezpieczeństwa, w sytuacji kiedy rosnąca potęga rywalizuje z mocarstwem o ustalonej pozycji. Opis wojny peloponeskiej, a zwłaszcza jej przyczyny, konsekwencje oraz debata dotycząca różnic między perspektywą realistyczną a idealistyczną, przedstawione w dialogu melijski, są nadal aktualne dla analizy dzisiejszych konfliktów zbrojnych, a w szczególności obecnej wojny na Ukrainie, która z powodu zaangażowania NATO może w sposób niebezpieczny przekształcić się z konfliktu lokalnego w globalny, a także strategicznego współzawodnictwa między USA i Chinami. Zastosowana w pracy metoda porównawcza pozwala na odniesienie się do takich zagadnień jak: powody wojen między mocarstwami, potrzeba profesjonalnej dyplomacji i wymóg realistycznej kalkulacji sił. Przedstawione są ponadto czynniki decydujące o charakterze wojen: strach, realne korzyści, racjonalna kalkulacja sił, demoralizacja, ideologia, wspólnota lub konflikt interesów, spojrzenie z obu stron oraz budowanie współpracy, raczej niż wrogości. Każdy konflikt zbrojny dla jego racjonalnego uzasadnienia i oceny powinien być zanalizowany przez odniesienie się do tych czynników. Przestrzegając przed wojną, należy stwierdzić, że ze względu na pułapkę Tukidydesa, w wojnie między wielkimi mocarstwami zwykle nie ma zwycięzców. Powinniśmy wziąć pod uwagę tę lekcję historyczną oraz realistyczne argumenty i możliwie jak najszybciej zakończyć wojnę na Ukrainie, zamiast doprowadzać ją do dalszej eskalacji.

Słowa kluczowe: Tukidydes, wojna peloponeska, realizm polityczny, pokój, wielkie mocarstwa, konflikt światowy, Ukraina, NATO, USA

Abstract

The “Thucydides trap” is a term popularized by the political scientist Graham T. Allison to describe the danger which occurs when a rising power rivals an established one. The description of the Peloponnesian war, especially of its reasons, consequences and the debate between the realist and idealist perspectives provided in the Melian Dialogue are still relevant to analyze today’s armed conflicts, and partially the current war in Ukraine, which, because of the NATO involvement, can dangerously develop from a local to a global conflict, and the strategic competition between USA and China. An application in this work of the comparative method allows to refer to such issues as, the reasons of war between superpowers, the need for professional diplomacy and a realistic calculation of forces. Additionally, the factors that are decisive for a character of warlike are presented: fear, real benefits, rational calculation of forces, demoralization, ideology, community or conflict of interest, view from both sides, building cooperation rather than hostility. Each armed conflict for its rational justification should be analyzed by reference to these factors. While warning against war, it must be admitted that because of the Thucydides trap, there are usually no winners in a war between superpowers. We should consider this prudent historical lesson and the realist arguments, and stop the war in Ukraine, as soon as we can, rather than further escalate it.

Keywords: Thucydides, Peloponnesian War, political realism, peace, superpowers, global conflict, Ukraine, NATO, USA

Wprowadzenie

„Pułapka Tukidydesa” to pojęcie użyte przez politologa Grahama T. Allisona (2017) dla opisanego niebezpieczeństwa konfliktu między mocarstwami, który pojawia się kiedy państwo, które zwiększa swoją potęgę, zagraża innemu o ustaloną pozycję. Taka sytuacja przedstawiona jest w *Historii wojny peloponeskiej*. Opis wojny, jakiego dokonuje Tukidydes, a zwłaszcza analiza jej przyczyn, konsekwencji, demoralizacji i okrucieństwa jakie za sobą pociąga oraz debata dotycząca różnic między perspektywą realistyczną a idealistyczną przedstawiona w dialogu melijskim, są nadal aktualne dla zrozumienia dzisiejszych konfliktów zbrojnych. O ile aktualne wojny, a w tym toczący się obecnie konflikt zbrojny na Ukrainie, powodują, że angażujemy się w nie emocjonalnie, jednoznacznie potępiając agresję oraz okazując poparcie dla jednej ze stron, co utrudnia racjonalną debatę, wojna peloponeska, która trwała 27 lat i zakończyła się wielkimi stratami w ludziach oraz przyczyniła się do osłabienia i upadku cywilizacyjnego zaangażowanych w niej aktorów, dzięki użyciu metody porównawczej, pozwala spojrzeć na niezmiennie zagadnienia dotyczące wojny i pokoju obiektywnie i z dystansu, tak aby w pełni je zrozumieć oraz wyciągnąć z nich odpowiednie wnioski, także na dziś.

Cel, jaki stawia przed sobą Tukidydes¹, nie sprowadza się do opisu wydarzeń, jakie miały miejsce podczas wojny peloponeskiej (431–404 p.n.e.). Jego dzieło, jak sam

¹ Tukidydes urodził się między rokiem 460 a 454 p.n.e. Pochodził z zamożnego rodu ateńskiego. Otrzymał w młodości staranne wykształcenie. Na początku wojny peloponeskiej, w roku 424, został wybrany spośród obywateli ateńskich na stratega, czyli wyższego dowódcę wojskowego. Powierzono mu obronę wybrzeży Tracji przed armią spartańską. Z uwagi, że nie udało mu się dotrzeć na czas z odsieczą miasta Amfipolis, został pozbawiony dowództwa i skazany

podkreśla, nie jest „utworem dla chwilowego popisu”, ale „dorobkiem o nieprzemijającej wartości” (Tukidydes, 1991: 1.22²). Teoria jaką przedstawia, oparta o głęboką znajomość natury ludzkiej, ma służyć jako odniesienie do przyszłych wojen. Co stanowi o jego trwałym wkładzie w dziedzinę stosunków międzynarodowych, to próba wyjaśnienia zjawiska wojny. Nie zadowolając się opisem wydarzeń historycznych, Tukidydes szuka ich głębszych przyczyn i w ten sposób dochodzi do sformułowania teorii i uogólnień w postaci praw. Jego dzieło jest wnikliwą analizą polityki zagranicznej i może służyć jako przestroga przed wojną. Jak będę argumentował, ze względu na „pułapkę Tukidydesa”, w wojnie między mocarstwami zwycięstwo jest pozorne, szczególnie w dzisiejszym kontekście wojny nuklearnej.

Dla oceny zagrożeń wynikających z rywalizacji strategicznej USA z Rosją i Chinami oraz konfliktu zbrojnego na Ukrainie można czerpać lekcje z historii i doświadczeń wyniesionych z minionych rywalizacji mocarstw. Zastosowana tu metoda porównawcza państw i ich stosunków, w oparciu o inne kryteria używana też w ekonomii dla porównywania wartości spółek (Paterna, 2011: 210), opiera się na kilku podstawowych założeniach. Po pierwsze, natura ludzka nie uległa zmianie. O ile w naukach ścisłych i technice mamy do czynienia z niekwestionowanym rozwojem ludzkości, w dziedzinie polityki i moralności postęp jest znikomy. Rządzą nami podobne skłonności jak dawniej: dążenie do potęgi i egoizm. Po drugie, ta stałość natury ludzkiej powoduje, że historia się powtarza i w dziejach ludzkości można odkryć podobne przypadki i prawidłowości, szczególnie w relacjach między państwami. Grożą nam, tak jak kiedyś, podobne konflikty zbrojne, tylko z innymi uczestnikami, niebezpieczniejsze i na dużo większą skalę. Po trzecie, porównywane państwa są podobne pod względem siły i znaczenia na arenie międzynarodowej. Zakładamy, że państwa, które ze sobą porównujemy są rywalizującymi ze sobą mocarstwami lub jedno z nich jest mocarstwem, a drugie, słabsze, jest używane do realizacji interesów innego silnego państwa.

Wojna peloponeska i analogie współczesne

Posługując się metodą porównawczą i korzystając z bogatego źródła ludzkich zachowań w warunkach wojennych, jakim jest *Historii wojny peloponeskiej*, porównuję Ateny i Spartę do USA, Rosji i Chin oraz Melos do Polski i Ukrainy. Nie zgadzam się z tymi autorami, którzy twierdzą, że państwa zaczęły się kształtować dopiero na początku epoki nowożytnej (Mearsheimer, 2019: 149), a przyjmuję, że są jednymi z najstarszych formacji społecznych i w różnych formach istnieją od tysięcy lat (Tilly, 1992: 1). We wczesnej starożytności wyłoniła się na ziemiach greckich forma organizacji państwowej zwana miastem-państwem („polis”). Starożytna Grecja dzieliła się na wiele niezależnych miast-państw, różniących się wielkością i ustrojem społeczno-politycznym. Miały one dokładnie określone granice i były formalnie suwerenne, chociaż niektóre z nich stawały się politycznie zależne od Aten. W połowie piątego

przez zgromadzenie ludowe w Atenach na wygnanie. Na wygnaniu przebywał dwadzieścia lat. Obserwował z dystansu teatr wojenny i pisał swe wiekopomne dzieło.

² Cyfry umieszczone w nawiasach oznaczają numer księgi i numer rozdziału (ustępu).

stulecia p.n.e. do najpotężniejszych miast-państw należały Ateny i Sparta (Korab-Karpowicz, 2010: 15–21)³. Wiązała je wcześniej wspólna polityka obronna przeciwko imperium perskiemu. Jednakże w obliczu zwycięstwa w roku 479 p.n.e. nad wspólnym wrogiem – Persją – i osłabieniem jego potęgi, byli sprzymierzeńcy zaczęli ze sobą współzawodniczyć (tak jak USA i ZSSR po wspólnie wygranej drugiej wojnie światowej z Niemcami). Przewodzili odpowiednio Związkowi Morskiemu i Związkowi Peloponeskiemu, dwóm rywalizującym ze sobą sojuszom państw. W okresie zimnej wojny przyrównywano Związek Morski do NATO, a Związek Peloponeski do Układu Warszawskiego. Dziś zaś można zauważyć pewne analogie pomiędzy polityką Aten, a polityką Stanów Zjednoczonych.

Ateny, pierwsza demokracja świata starożytnego (podobnie jak Stany Zjednoczone Ameryki, pierwsza demokracja okresu nowożytności), urosły w potęgę w czasie wojen perskich. Pod względem liczby ludności były podobnej wielkości jak Sparta i liczyły około 300 tysięcy mieszkańców. Do rozwoju siły państwa ateńskiego przyczynił się w dużym stopniu Temistokles (527–459 p.n.e.). Owocem jego dalekosiężnej myśli politycznej i geniuszu strategicznego było decydujące zwycięstwo nad Persami w bitwie morskiej pod Salaminą w roku 480, a także rozbudowa portu w Pireusie i powołanie Związku Morskiego. Początkowym celem Związku, który utworzony został w roku 477 i początkowo obejmował Ateny oraz niektóre miasta-państwa jońskie, było oswobodzenie i ochrona miast greckich, znajdujących się nadal pod panowaniem perskim. Z czasem jednak Ateny zdobyły dużą przewagę pod względem potęgi nad pozostałymi członkami Związku, co spowodowało, że niektóre z miast-państw traciły pod wpływem imperialnej polityki Aten swoją niezależność. Jednocześnie Związek Morski zmieniał stopniowo swój charakter dobrowolnego stowarzyszenia, powstałego do celów obronnych (tak jak NATO), w instrument wpływu podporządkowany Atenom.

Wpływ polityczny w stosunku do miast-państw zrzeszonych w Związku Morskim znajdował swój wyraz w zmianach ustrojowych. W państwach o charakterze autorytarnym Ateny dążyły do zastąpienia aktualnego ustroju politycznego demokracją. Podobnie jak dzisiaj Stany Zjednoczone prowadzą politykę interwencyjną i przez obalanie rządów autorytarnych, dążą do przekształcenia innych państw na swoje podobieństwo i zaprowadzenia tam demokracji (Mearsheimer, 2019: 187). Z uwagi bowiem na swój własny ustrój polityczny i narastający konflikt ze Spartą, Ateny widziały potencjalnych sprzymierzeńców w popieranych przez siebie stronnictwach demokratycznych. Próbowaly też wywierać bezpośredni wpływ na politykę państw związkowych i podporządkować je gospodarczo. Działania te budziły zrozumiały opór, szczególnie wśród miejscowych elit broniących państwowej niezależności. Odpowiedzią na ekspansywną politykę Aten były więc bunt, z których pierwszy miał miejsce już w roku 470. Pokonawszy zbuntowane państwo-miasto, często za pomocą wzniesienia konfliktów wewnętrznych i popierania przyjaznych dla siebie grup interesu i frakcji, Ateńczycy z reguły rekwirowali jego flotę, burzyli mury obronne, obsadzali władzę swoimi ludźmi i nakładali daninę. Państwa te stawały się od Aten zależne.

³ Korzystam tutaj z opisu historycznego, który przedstawiłem wcześniej w mojej książce *Historia filozofii politycznej*.

Na te poczynania i wzrost siły Aten niechętnie patrzyła Sparta (będąca odpowiednikiem dzisiejszej Rosji, wcześniej ZSSR), widząc coraz wyraźniej w państwie ateńskim – po zniwelowaniu wspólnego zagrożenia ze strony Persji – swojego współzawodnika. Napięcie w stosunkach między dwoma państwami pogłębia się w latach 462–461, kiedy Ateny zawierają przymierze z wrogiem Sparty, demokratycznym Argos i kiedy odsunięta zostaje od władzy przyjazna Sparcie partia konserwatywna, której przewodził Kimon, a władzę w Atenach przejmuje stronnictwo demokratyczne z Peryklosem na czele. Pod jego przywództwem Ateny próbują umocnić swoją pozycję wobec Sparty i podejmują politykę ekspansji. Po zawarciu traktatu z Argos, który stworzył im oparcie w Peloponezie, zawierają także przymierze z równie strategicznie w stosunku do Sparty położoną Megarą. Przez ten układ zostają one wkrótce wpłątane w konflikt z członkiem Związku Peloponeskiego i sojusznikiem Sparty – Koryntem. W końcu rozpoczyna się wojna z samą Spartą w środkowej Grecji. W pierwszej bitwie pod Tanagrą w Beocji (457 r. p.n.e.) Ateńczycy zostają pokonani, za to z drugiej wychodzą zwycięsko. W tym samym okresie podejmują także działania wojenne przeciwko Persji na terenie Egiptu, wspierając tam powstanie. W roku 446 wyczerpane wojną Ateny zawierają 30-letni pokój ze Spartą, na mocy którego każda ze stron zobowiązuje się nie rozszerzać obszaru swego panowania kosztem drugiej. Pokój potwierdzał faktyczny podział terytorium Grecji na dwie potęgi oraz dwa przeciwstawne obozy polityczne (system bipolarny). Zdołał się utrzymać zaledwie przez kolejnych kilka lat.

Okres pokoju między Atenami i Spartą przerywa w roku 441 interwencja zbrojna na wyspie Samos, na której Ateńczycy zaprowadzają demokrację i zostawiają swój garnizon. Wyspa traci swoją autonomię. Z kolei w roku 433 Ateny wspierają Korkirę w jej konflikcie z Koryntem, członkiem Związku Peloponeskiego, a następnie atakują Potideję, kolonię Koryntu i nakładają sankcje handlowe na Megarę. Bezpośrednim następstwem tych wydarzeń była uchwała Spartan uznająca 30-letni pokój za złamany, zatwierdzona następnie jesienią roku 432 przez zgromadzenie Związku Peloponeskiego. Zabiegi dyplomatyczne Sparty mające na celu zapobiegnięcie konfliktu zbrojnego między mocarstwami nie powiodły się. Ze strony Aten, motywowanych tym, co można określać dzisiaj jako „liberalny hegemonizm” (Mearsheimer, 2021), czyli szerzeniem idei wolności *versus* autokracji i propagowaniem demokracji w skali globalnej, nie było skłonności do ustępstw wobec mocarstwa, które uznawała za autorytarne. Sytuację zaogniły wypadki w sprzymierzonym z Atenami mieście Plateje. Zostało ono zaatakowane przez Teban, którzy pokonani, poddali się. Platejczycy, wbrew danemu w pierw przyrzeczeniu, że oszczędzą platejskich jeńców wojennych, postąpili okrutnie i wszystkich ich wymordowali. Doprowadziło to do wybuchu wojny peloponeskiej. Na wiadomość o wydarzeniach w Platejach, Związek Peloponeski zarządził mobilizację armii, nad którą dowództwo objął król spartański, Archidamos.

Wojna peloponeska miała więc podłoże ideologiczne. Już wówczas zaznaczał się konflikt między zwolennikami demokracji, którą reprezentowały Ateny, a zwolennikami bardziej autorytarnych, konserwatywnych rządów, reprezentowanych przez Spartę, wraz ze wspierającymi obie strony innymi państwami. Pisząc o dziele Tukidydesa, Werner Jaeger (1962: 414) podkreśla, że Ateńczycy, tak jak później Amerykanie, byli ludźmi o „niestrudzonej, przed niczym się nie cofającej inicjatywie”. Na tle „niezdecydowania

i nieudolności Spartan, ich staromodnej uczciwości i ciasnego konserwatyzmu”, Ateńczyków cechuje „niezmordowana energia, rozmach w planowaniu i wykonaniu, giętkość i elastyczność” (tamże: 407). To porównanie doskonale pasuje do obecnej sytuacji, kiedy eksperci podkreślają, że konserwatyzm i wartości konserwatywne skierowane przeciwko zachodniemu liberalizmowi stanowią nową ideologię współczesnej Rosji (Colton, 2022).

Realizm polityczny Tukidydesa – dorobek o nieprzemijającej wartości

Realizm polityczny w stosunkach międzynarodowych to stanowisko teoretyczne, w którym podkreśla się konflikt (Korab-Karpowicz, 2018). Przyjmuje, że głównymi aktorami na scenie międzynarodowej są państwa, dla których sprawą najważniejszą jest kwestia ich własnego bezpieczeństwa i które rywalizują ze sobą oraz walczą o przetrwanie, potęgę i dominację nad innymi. Jakkolwiek jako spójna teoria stosunków międzynarodowych realizm został sformułowany dopiero w dwudziestym wieku, realiści powołują się na długą, wielowiekową tradycję, w której wybitna pozycja przypada Tukidydesowi. Realizmowi Tukidydesa poświęcono wiele prac naukowych (Ahrensdoerf, 1997: 231–265; Boucher, 1998: 67–89; Clark, 1993: 491–494; Garst, 1989: 3–27; Gustafson, 2000; Doyle, 1990: 223–237; Forde, 1992: 372–393; Korab-Karpowicz, 2006: 232–244; Rahe, 1992: 105–141). Przedstawiając wyniki zastosowanej metody porównawczej, odniosę się do następujących zagadnień, które niezmiennie wiążą się z tematyką wojny i pokoju: powody wojen między mocarstwami, potrzeba profesjonalnej dyplomacji, wymóg realistycznej kalkulacji sił.

Powody wojen między mocarstwami

Wskazaliśmy na aspekt ideologiczny wojny peloponeskiej. Jednakże, podobnie jak współcześni realiści polityczni, którzy umniejszają znaczenie różnic ideologicznych w konflikcie między państwami, zaś podkreślają ich walkę o potęgę (Morgenthau, 2010) i znaczenie rozkładu sił w systemie międzynarodowym (Waltz, 2010), w opinii Tukidydesa prawdziwą przyczyną konfliktu między Atenami i Spartą nie była związana z wydarzeniami w Platejach ani w innym konflikcie lokalnym wyprzedzającym wojnę opisanym powyżej, lecz był nią „wzrost potęgi ateńskiej i strach, jaki to wzbudziło u Lacedemończyków” (Tukidydes, 1991: 1.23). Obawa przed dalszym wzrostem potęgi Aten, skłoniła Spartan (Lacedemończyków) do wojny w celu przywrócenia zachwianej równowagi sił. To twierdzenie ma wartość ponadczasową i w nim zawarta jest słynna pułapka, którą wyraża sformułowanie: *niebezpieczeństwo konfliktu pojawia się kiedy mocarstwo, które zwiększa swoją potęgę, zagraża innemu o ustalonej pozycji*. Z pułapką mamy zatem do czynienia wtedy, gdy między mocarstwami dochodzi do tragicznej w skutkach wojny, spowodowanej subiektywnym uczuciem strachu.

Nie ulega wątpliwości, że obarczenie odpowiedzialnością za wywołanie wojny peloponeskiej, tak jak dziś konfliktu zbrojnego na Ukrainie, prowadzi do trudnego do rozstrzygnięcia sporu, w którym każda z walczących stron przypisuje winę swojemu przeciwnikowi. Tukidydes postanawia rozstrzygnąć ten problem obiektywnie, przez rozróżnienie przyczyn bezpośrednich wyprzedzających wojnę (wydarzenia w Platejach

czy odpowiednio – sytuacja w Donbasie, na Tajwanie) od przyczyny prawdziwej. Jak zauważa Werner Jaeger, Tukidydes posługuje się terminem *phasis* (przyczyna) zaczerpniętym z medycyny i tak jak lekarz chce odróżnić prawdziwą przyczynę ciężkiej choroby w relacjach międzyludzkich, jaką jest wojna, od symptomów tej choroby (Jaeger, 1962: 404). Dzięki rozpoznaniu *phasis* stosunki międzynarodowe stają się dziedziną naukową, w której, uwalniając się od emocji, odkrywa się prawa przyczynowe. Zdanie *powodem wojny między mocarstwami był wzrost potęgi jednego i strach, jaki to wzbudziło u drugiego* ma charakter uniwersalnego twierdzenia, które można odnieść do każdych czasów.

Odnosząc to do współczesnych zagrożeń, można stwierdzić, że powodem wojny na Ukrainie był wzrost potęgi amerykańskiej (planowane rozszerzenie NATO) i strach, jaki to wzbudziło u Rosjan albo że powodem przyszłej wojny między USA i Chinami może być wzrost potęgi chińskiej i strach, jaki to wzbudza w Amerykanach. Obiektywność tych twierdzeń wynika z niezmiennej natury ludzkiej i potężnego uczucia, jakim jest strach. Odnosząc się dla przykładu do obecnej sytuacji USA i Chin, potęga Chin oczywiście rośnie, a Stany Zjednoczone są mocarstwem o ustalonej pozycji hegemonu. Tak więc jeśli Stany Zjednoczone wpadną w pułapkę i wdadzą się w wojnę z Chinami, istnieje ryzyko, że wojna ta zniszczy cywilizację jaką znamy, a nawet doprowadzi do zakończenia życia ludzkiego na ziemi. Podobna ponura prognoza może dotyczyć potencjalnej i równie groźnej wojny Rosji z NATO na terenie Ukrainy. W niebezpiecznej dynamice pułapki Tukidydesa, rozbudzana jest wrogość, nieporozumienia są potęgowane, błędne prognozy mnożone, a ryzyko eskalacji wzmacniane (Allison, 2017: 80). Drobny incydent może spowodować lawinę wydarzeń. Zajścia, które przy zachowaniu spokoju byłyby możliwe do opanowania, zmuszają jedną lub drugą stronę do radykalnych wypowiedzi, oczekiwanych przez opinię publiczną, uruchamiają błędne koło wrogich zachowań, doprowadzających w efekcie do rozpoczęcia wojny lub jej eskalacji. Nietrudno zauważyć, śledząc aktualne wydarzenia, że z taką realną groźbą i uprzedzeniami, powielanym przez media, mamy dzisiaj do czynienia i że czynniki emocjonalne, a szczególnie wrogość, mogą nas rzeczywiście doprowadzić do tragedii, o ile zabraknie umiejętnej dyplomacji oraz innych świadomych i racjonalnych działań, mogących usunąć przyczyny strachu i poprawić stosunki między krajami. Czy wojna między rywalizującymi ze sobą mocarstwami jest nieunikniona?

Potrzeba profesjonalnej dyplomacji

Wojna peloponeska i zaangażowani w niej uczestnicy to mikro świat, w którym nie ma jeszcze tak doskonałej jak obecnie technologii zniszczenia, pozwalającej unicestwić życie na ziemi. Natura ludzka jest niezmienna. W porównaniu z ludźmi z przeszłości, jesteśmy wyposażeni w nowoczesne technologie, ogólnie lepiej wykształceni, ale jako ludzie, wraz z ich cnotami i ułomnościami, jesteśmy w swej istocie tacy sami. Mamy tendencje do zapominania lekcji z historii i mimo wykształcenia nadal jesteśmy kierowani bardziej emocjami, niż rozumem. Powoduje to, że ludzie współcześni mogą stać się podobnie prymitywni w swoim myśleniu i działaniu jak Ateńczycy z okresu wojny peloponeskiej i w konsekwencji, zgadzając się na wojnę między mocarstwami zgotować sobie podobną klęskę, choć na wiele większą skalę i o wiele gorszych konsekwencjach

dla siebie i całej ludzkości. Sposobem zaradczym jest słuchanie głosu ludzi mądrych (Henry Kissinger, John Mearsheimer), a nie, w imię partykularnego spojrzenia jednej z walczących stron, tłumienie niezależnej opinii i wszelkiej krytyki, a także dbałość o profesjonalną dyplomację.

„Sztuka dyplomacji polega na skutecznym szukaniu wspólnych interesów i wartości w sytuacji różnic” (Korab-Karpowicz, 2022: 9.61⁴). Profesjonalna dyplomacja służy osiągnięciu przez państwo możliwych do osiągnięcia korzyści drogą pokojową i precyzyjnie określa korzyści do jakich dąży w ramach swoich możliwości. „Zaprzeczeniem dyplomacji jest retoryka wrogości” (tamże: 9.611). Tam, gdzie kończy się dyplomacja, zaczyna się wojna. Dyplomacja polega na dialogu, negocjacjach i kompromisie w celu rozwiązywania sporów, a wojna stanowi „akt przemocy, mający na celu nagięcie woli przeciwnika do naszej woli” (Clausewitz, 2010: 24). Dla społecznego poparcia wojny i pobudzenia żołnierzy do walki, strony konfliktu kreują wizerunek wroga, oparty na uprzedzeniach i stereotypach, pozbawiając go często ludzkich cech. Wynika z tego, że aby rozwiązać konflikt międzynarodowy, rozbudzanie wrogości walczących stron oraz eskalacja nienawiści to najgorsza droga. Dla doprowadzenia do pokoju, należy porzucić dzielące ludzi uprzedzenia i stereotypy, i wbrew dzielących ich różnicom, budować między nimi relacje oparte na wzajemnym szacunku i wspólnocie interesów. Jednakże pokojowe rozwiązywanie sporów utrudnia obecność ideologii, zarówno wcześniej (faszyzm, komunizm), jak i dzisiaj (liberalizm). Współczesny liberalny hegemonizm (Mearsheimer, 2021: 235), dla którego, podobnie jak dla Ateńczyków, demokratyzacja innych państw to misja, utrudnia dyplomację, gdyż państwa o reżimach autorytarnych (Rosja, Chiny, Iran i in.) traktowane są jako państwa zła, z którymi nie ma rozmowy. Wyklucza to możliwość dialogu i kompromisu. Aby zapobiec kolejnym wojnom, ten misjonarski zapał musi być więc zastąpiony realistycznym podejściem, zorientowanym na szukanie wspólnych interesów i wartości w sytuacji różnic, a do najważniejszych zaliczyć można przetrwanie państw oraz ocalenie ludzi przed śmiercią i cierpieniem wynikającymi z działań wojennych.

Z natury ludzkiej wynika uzasadniona obawa o własne bezpieczeństwo i przetrwanie, dążenie do potęgi oraz konieczność prowadzenia podobnej polityki przez wielkie mocarstwa, bez względu na to, czy będą nimi Ateny, Sparta, USA, Rosja czy Chiny. Wszelkiego rodzaju idealizowanie jest więc błędem. Wszystkie mocarstwa będą zachowywać się podobnie broniąc swej racji stanu i realizując swoje interesy. Wszystkie będą się starać powiększyć swój stan posiadania, napotykając czasem na opór innego mocarstwa lub lokalnych elit, broniących swoich interesów. Czy więc wpadniemy w pułapkę Tukidydesa i dojdzie do dalszej eskalacji konfliktu zbrojnego na Ukrainie, a wojna między USA i Chinami jest w przyszłości nieunikniona? Rosja obawia się o swe bezpieczeństwo wobec groźby rozszerzenia NATO (Mearsheimer, 2022), Chiny zaś to szybko rosnąca potęga zagrażająca pozycji hegemonii światowej Stanów Zjednoczonych (Allison, 2017: 79–93). Mamy więc do czynienia z możliwością dojścia do skrajnie niebezpiecznej sytuacji wybuchu wojny między mocarstwami. Graham Allison (2017: 83) zanalizował podobne zdarzenia w historii. Na szesnaście

⁴ Cyfry w odniesieniu do tego dzieła oznaczają numerowane akapity.

przypadków wzrostu potęgi jednego mocarstwa (o ustalonej pozycji) wobec drugiego, dwanaście zakończyło się wojną. Szanse na uniknięcie wojny w tym wypadku wynoszą więc zaledwie 1 do 4. Jednakże w dzisiejszych warunkach użycia zaawansowanych technologii masowego rażenia, pokój osiągnięty dzięki profesjonalnej dyplomacji jest jedyną rozsądną opcją. Jeśli amerykańscy, rosyjscy i chińscy przywódcy zdecydują się kontynuować dalej *realpolitik*, powinni w konsekwencji spodziewać się wojny, co może oznaczać trzecią wojnę światową. Ale jeśli zdamy sobie sprawę, jak katastrofalna w skutkach może być taka wojna i zrozumiemy dlaczego wcześniej podobne rywalizacje najczęściej kończyły się tragedią, dojdziemy do wniosku, że współcześni politycy powinni pójść w ślady tych mężów stanu z przeszłości, którzy byli na tyle rozumni, by nie doprowadzić do konfrontacji lub w porę ją zakończyć.

Realistyczny wymóg kalkulacji sił

Realizm polityczny stoi na stanowisku, które prosto wyraził Carl von Clausewitz „wojna jest tylko kontynuacją polityki innymi środkami” (2010: 46). Oznacza to, że wojny nie prowadzi się dla honoru, dla zyskania pochwały u sojuszników, czy dla jakiegokolwiek innego powodu poza politycznym. Jeżeli państwo nie może zrealizować celu politycznego drogą pokojową (zapewnić sobie bezpieczeństwo lub odpowiedniej pozycji na arenie międzynarodowej), w ostateczności może uciec się do wojny. Akcja policyjna wobec innego państwa, która uzyskuje aprobatę ONZ, czy wojna dla zmiany ustroju, to też powód polityczny, gdyż pokonane państwo staje się od zwycięzcy uzależnione. Pomimo prób delegalizacji wojny w przeszłości, wojen nie można faktycznie zdelegalizować, gdyż jak uważają realisci, z uwagi na istotne interesy państw, będą one zawsze towarzyszyć dziejom ludzkości (Layne, 1994). Nie można się za to zgodzić, że pokój to jedynie zawieszenie broni pomiędzy dwiema wojnami. Oznaczałoby to, że wojna jest czymś podstawowym dla ludzkiej egzystencji, podczas gdy jest ona stanem nienormalności, czynnikiem niszczącym i jak twierdził Bronisław Malinowski, „jednym z najbardziej destrukcyjnych elementów w cywilizacji ludzkiej” (2001: 271).

Z uwagi na zniszczenie, śmierć i cierpienie jakiego dokonuje, a także ryzyko z nią związane, szczególnie we współczesnym świecie, wojna może być jedynie ostatecznością, kiedy środki pokojowe, a w szczególności możliwości dyplomatyczne i ostrzeżenia kierowane wobec innych państw, zostają wyczerpane i nie przyniosą oczekiwanego rezultatu. Aby jednak jakakolwiek wojna została podjęta, musi ją poprzedzać dokładna, racjonalna kalkulacja sił, z których wynika możliwość zwycięstwa. Celem wojny jest bowiem zwycięstwo, a nie jakakolwiek, nawet honorowa, przegrana. Kiedy wojna nie rokuje nadziei na zwycięstwo, powinna być ona przerwana z uwagi na koszty ludzkie i zniszczenie kraju. Najlepiej przerwać wojnę w takim momencie, który daje stronie słabszej możliwe najlepsze warunki negocjacji pokojowych. Kontynuowanie wojny bez możliwości wygranej jest aktem irracjonalnym, za który odpowiedzialność moralna spada zarówno na agresorów, jak i na obrońców. Pojedyncza osoba może się zdecydować, aby zginąć w obronie swojego honoru lub swych ideałów. Na śmierć nie może sobie jednak pozwolić żadne państwo, którego zadaniem jest trwać i zapewnić obywatelom bezpieczeństwo i możliwość osobistego rozwoju, a nie skazywać ich na cierpienia i utratę życia w wojnie nie dającej szans na wygraną.

Realistyczny wymóg kalkulacji sił jest przedstawiony przez Tukidydesa w dialogu melijskim, który można porównać do debaty między realizmem politycznym i idealizmem (Korab-Karpowicz, 2006, 2010). Dialog traktuje o wydarzeniach z roku 416 p.n.e., kiedy Ateny najechały formalnie neutralną, chociaż sprzymierzoną ze Spartą, wyspę Melos. Tę sytuację agresji Aten na Melos możemy porównać z sytuacją najazdu Niemiec hitlerowskich na Polskę w 1939 roku lub agresją Rosji na Ukrainę w 2022 roku. Znajdziemy tu wiele analogii. Melijczyków (Polaków, Ukraińców) cechuje męstwo, honor oraz miłość ojczyzny. Stwierdziwszy, że kapitulacja byłaby aktem tchórzliwym i haniebnym, Melijczycy (Polacy, Ukraińcy) dokonują wyboru jakiego dokonali wcześniej – za czasów Temistoklesa – sami Ateńczycy, kiedy okazując ogromną odwagę, zdecydowali się prowadzić wojnę z silniejszą od nich Persją (Tukidydes, 1991: 1.73–74). Tego jednak, czego Melijczykom brakuje i co nie daje im szans na zwycięstwo, to „znajomość rzeczy, która pozwala raczej z pewnością niż nadzieją patrzeć w przyszłość” (tamże: 2.62). W swoich działaniach kierują się raczej nadzieją na wygraną, niż trzeźwą kalkulacją swych sił militarnych, pozwalającą w sposób obiektywny ocenić zdolności obronne i możliwość wygranej. Odwołują się do sprawiedliwości, której nikt nie słucha i wołają o pomoc z zewnątrz, która nadejść nie może (tak jak brak faktycznej pomocy dla Polski ze strony Francji i Wielkiej Brytanii w 1939 lub brak wystarczającej pomocy dla Ukrainy ze strony NATO w 2022). Są waleczni, ale politycznie naiwni. Przyjmują postawę bohaterów w obliczu wymogów racji stanu wielkiego mocarstwa, dla którego z uwagi na ich położenie strategiczne i dążenia do sojuszu ze Spartą, stanowią niebezpieczeństwo egzystencjalne (Mearsheimer, 2022). Ich idealizm doprowadza ich do tragedii narodowej, jaką jest śmierć walczących, męczeństwo cywilów i kompletne zniszczenie kraju.

Skłonność do snucia iluzorycznych planów, nie znajdujących oparcia w rzeczywistości, oraz kierowanie się emocjami są charakterystyczne dla mas ludzkich, o ile nie są one poddane odpowiedniemu kierownictwu politycznemu. Kompetentni przywódcy powinni się charakteryzować właściwym rozpoznaniem sytuacji oraz rozsądkiem pozwalającym dobrze ocenić siły państwa i nie narażać swego kraju na zbędne ryzyko. Idealizm polityczny tych przywódców państw, którzy przez brak odpowiedniej kalkulacji sił w obliczu agresji i przez walkę obronną dla samego honoru skazują swoich obywateli na cierpienie i śmierć, jest dla Tukidydesa politycznie bezużyteczny i traktowany powinien być jedynie jako ostrzeżenie dla przyszłych pokoleń. Wszystkie szlachetne aspiracje Melijczyków obracają się w gruzy, ponieważ nie rozumiejąc realiów polityki opartej na sile, nie potrafią zapewnić sobie bezpieczeństwa i z uwagi na swą słabość pójść z agresorem na kompromis. Ich bohaterstwo i wysiłek zbrojny jest jedynie częścią gry jaką toczą między sobą mocarstwa (Ateny, Sparta, a także te z okresu II wojny światowej i współczesne).

Wnioski: Przestroga przed wojną

Najbardziej zaskakujący jest wynik wojny peloponeskiej. Okazuje się, że, pomimo swojej siły i swego realizmu, Ateńczycy popełniają ten sam błąd co Melijczycy. Przeceniają swoje siły. Po zdobyciu Melos podejmują jeszcze bardziej ryzykowne przedsięwzięcie.

Kierowani ambicją i pragnieniem dalszego podboju, wysyłają korpus ekspedycyjny na Sycylię, na której znajdowało się wiele miast sprzymierzonych ze Spartą. Ponoszą druzgocącą klęskę. W atmosferze porażki i postępującego chaosu, która się wówczas wytwarza, demokratyczny ustrój ateński zostaje na krótko zastąpiony oligarchią. Demokracja ateńska wkrótce się odradza, ale wpada pod coraz większy wpływ elementów radykalnych i demagogów, polityków bez kwalifikacji do rządzenia. Brak fachowego dowództwa doprowadza Ateńczyków w roku 405 p.n.e. do klęski w bitwie morskiej ze Spartą w pobliżu Aigospotamoi. Wówczas prawie cała ich flota zostaje zniszczona. Pozbawieni imperium i opuszczeni przez wszystkich, Ateńczycy nie mogą już znikąd spodziewać się pomocy. Proszą więc o pokój na jakichkolwiek warunkach. W kwietniu roku 404 poddają się Sparcie. Flota spartańska wpływa do Pireusu i burzy mury obronne, będące ongiś symbolem ateńskiej potęgi.

Sytuacja wojenna demoralizuje ludzi i degeneruje ich umysłowo zastępując emocjami myślenie racjonalne. Niszcząc nasze normalne życie, jak pisze Tukidydes, wojna jest „brutalnym nauczycielem [zła] kształtującym namiętności tłumu” (1991: 3.82). Prowadzi do niej najczęściej sztucznie wywoływana wrogość. Indoktrynacja wrogością powoduje, że drobne nieporozumienia są potęgowane, a nienawiść i ryzyko eskalacji konfliktu wzmacniane. Z tego powodu wojna jest „katastrofą kulturową” (Malinowski, 2001: 277) i dlatego powinna być zawsze ostatecznością. Zagroza naszemu życiu i wszystkiemu, co stworzone zostało przez cywilizację. Od wojny może przestrzec nas lekcja z historii, która pokazuje jej bezsens. Jest nią wojna peloponeska ukazana przez Tukidydesa. Nie tylko zakończyła się przegraną i zniszczeniem Aten, ale jej efektem była również demoralizacja społeczeństwa, intensyfikacja walk partyjnych i radykalizacja demokracji ateńskiej. Spróbujmy więc wyciągnąć z niej najważniejsze wnioski, analizując czynniki wojen.

1. *Strach*. Jednym z czynników powodujących wojny między mocarstwami jest strach przed wzrostem potęgi innego. Uczucie strachu przed zwiększeniem siły rywała prowadzi do wojny. Jest to tzw. „pułapka Tukidydesa”. Jak już wspomniałem, aby jej uniknąć, należy nie dawać innemu państwu powodów do obaw, że wzrost potęgi naszego państwa będzie równoznaczny z zagrożeniem jego bytu. Należy też reagować na dawane nam sygnały ostrzegawcze oraz kształtować stosunki rozwijające współpracę w różnych dziedzinach, a nie wrogość.

2. *Realne korzyści*. Często kiedy dochodzi do konfliktu między mocarstwami, przegrana, nawet jeżeli nie bezpośrednio, może dotyczyć obu stron z uwagi na koszty ludzkie oraz nietrwałość zwycięstwa. W przypadku wojny peloponeskiej i rywalizacji między Atenami i Spartą, wygrywa Sparta, ale sama prowadząc politykę imperialną, naraża się na konflikt z innymi miastami-państwami greckimi, który prowadzi do wojny korynckiej (395–387 p.n.e.), a w końcu do bitwy pod Leuktrami w 371 p.n.e. i przegranej z Tebami. W jej wyniku Sparta traci swoją hegemonię nad Grecją lądową. Podobnie można analizować wojny współczesne i obecny wyścig zbrojeń. Często zwycięstwo jest pozorne i krótkotrwałe.

3. *Racjonalna kalkulacja sił*. Decyzja o prowadzeniu walki może być podjęta jedynie w sytuacji możliwości zwycięstwa w oparciu o dokładną, racjonalną kalkulację sił. Walka dla honoru, motywowana nadzieją na pomoc, szczęśliwy zbieg okoliczności lub

poczucie sprawiedliwej sprawy nie ma uzasadnienia, także moralnego, jeżeli prowadzi do nieuniknionej śmierci walczących i do cierpienia cywilów.

4. *Demoralizacja*. Wojna prowadzi do demoralizację społeczeństwa. Jest to obrazowo przedstawione przez Tukidydesa, szczególnie przy opisie zająć jakie miały miejsce w Korkirze podczas wojny domowej (1991: 3.82–85). W polityce wewnętrznej wyrazem demoralizacji jest radykalizacja życia społecznego i wyłonienie się populistycznej demokracji, w której życie polityczne kształtowane jest przez demagogów, narasta konflikt między zwalczającymi się frakcjami oraz do walki politycznej wykorzystywany jest każdy środek: oszustwa, oszczerstwa, zastraszanie i morderstwa. W polityce zagranicznej demoralizacja przejawia się z kolei w ambicjach imperialnych i chęci panowania nad innymi, a w czasie wojny w aktach okrucieństwa i ludobójstwa.

Każdy konflikt zbrojny dla jego uzasadnienia powinien być zanalizowany przez odniesienie się do tych czynników. Należy dodatkowo udzielić odpowiedzi na poniższe pytania, związane z następującymi kwestiami:

5. *Ideologia*. Jakie potencjalnie groźne ideologie i reprezentujące je grupy są w danym państwie? Czy stanowią one dla nas realne zagrożenie? O ile są groźne, co trzeba zrobić by zneutralizować ich wpływ?

6. *Wspólnota lub konflikt interesów*. Jakie są sprzeczne interesy między stronami zaangażowanymi w konflikt? Czy można je pogodzić? Czy i jakie mogą być wspólne interesy, które mogą pomóc w zapobiegnięciu lub zakończeniu konfliktu?

7. *Spojrzenie z dwóch stron*. Jak druga strona postrzega konflikt, w który jesteśmy zaangażowani? Czy uzasadnienie przyczyn wojny, które podawane jest przez drugą stronę jest wiarygodne i zasadne? Należy spojrzeć na konflikt z obu stron, rozpatrując różne perspektywy możliwie bezstronnie i w oparciu o wiarygodne informacje, a nie propagandę.

8. *Budowanie współpracy, raczej niż wrogości*. Co należy zrobić, aby zagoić rany i usunąć wzajemną wrogość? Aby wojnie zapobiec lub ją zakończyć, potrzebna jest wyteżona praca dyplomatyczna, mająca na celu znalezienie wspólnych interesów w sytuacji różnic, budująca współpracę w różnych dziedzinach i wzajemne zrozumienie między stronami oraz neutralizowanie wrogości.

Aby się przed wojną obronić i aby była ona rzeczywiście ostatecznością, należy rzetelnie się zastanowić nad brakiem korzyści z wojny, odrzucić czynnik emocjonalny, dokonać racjonalnej kalkulacji sił oraz bilansu strat, zastanowić się nad wynikającą z wojny ludzką tragedią oraz przestrzec przed grożącą nam demoralizację i upadkiem cywilizacyjnym. Dotyczy to także obecnego konfliktu na Ukrainie oraz możliwej wojny między USA i Chinami o globalną dominację. Należy być ostrożnym, by nie wpaść w pułapkę konfliktu wielkich mocarstw, który może ludzkość doprowadzić do tragedii.

Zakończenie: Walka o potęgę i pokój

Błędem byłoby sądzić, że „dorobek o nieprzemijającej wartości”, który nam Tukidydes chciał przekazać w swej *Historii wojny peloponeskiej*, to jedynie wąska teoria realizmu politycznego, dająca się zamknąć w kilku abstrakcyjnych pojęciach, takich jak konflikt interesów, równowaga sił czy bezpieczeństwo. W przeciwieństwie do wielu dzisiejszych

uczonych, dążących do naukowego wyjaśnienia stosunków międzynarodowych, ale często kosztem wielkich ich uproszczeń, nie pomija on żadnych aspektów rzeczywistości. Jego dzieło właściwie odczytane stanowi lekcję historii i przestrogę przed wojną. Ostrzega on nas przed tragedią ludzką z jaką wiążą się działania wojenne oraz przed postępującą demoralizacją społeczeństw uwikłanych w wojnę. Opisuje logikę działania wielkich mocarstw. Porusza też kwestię wzrostu i upadku cywilizacji. Wszystkie te zagadnienia powinniśmy mieć na uwadze chcąc uniknąć konfliktu zbrojnego lub dążąc do jego rozwiązania. Jego *Historia...* może być nadal źródłem inspiracji i pobudzić nasze myślenie o obecnej sytuacji społeczno-politycznej państw i ich polityce.

Sprawą kluczową jest umiejętność właściwej oceny wydarzeń politycznych. Być naiwnym w polityce międzynarodowej, to znaczy nie dostrzegać egoizmu, jakim kierowane są państwa oraz nie doceniać znaczenia, jakie odgrywa siła w relacjach między państwami. Z kolei być cynicznym, to znaczy odrzucić zasady moralne i myśleć wyłącznie w kategoriach siły. Tukidydes nie popiera ani naiwnego utopijnego idealizmu, ani cynicznego skrajnego realizmu. Nie jest przedstawicielem *realpolitik*. Stanowisko, które reprezentuje, jest bliskie dwudziestowiecznej koncepcji realizmu klasycznego, którą współtworzyli tacy teoretycy polityki jak Reinhold Niebuhr (1932), Raymond Aron (1966), czy Hans Morgenthau (2010). Podkreślali oni znaczenie siły państwa i interesu narodowego oraz byli świadomi współzawodnictwa między państwami i toczącej się między nimi walki o potęgę i dominację. Nigdy jednak nie twierdzili, że działania państw i ich przywódców nie podlegają osądowi moralnemu. Pobodnie jak Tukidydes, zaangażowali się w głęboką refleksję nad kwestiami etycznymi w polityce międzynarodowej oraz poświęcili swoją myśl naukową sprawie pokoju.

Bibliografia

- Ahrensdoorf P.J. (1997). Thucydides' Realistic Critique of Realism. *Polity*, Vol. 30, No. 2, p. 231–265.
- Allison G.T. (2017). *Destined for War: Can American and China Escape Thucydides's Trap?* New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Aron R. (1966). *Peace and War: A Theory of International Relations*, R. Howard, A. Backer Fox (przeł.). New York, Garden City: Doubleday.
- Boucher D. (1998). *Political Theories of International Relations. From Thucydides to the Present*. Oxford: Oxford University Press, p. 67–89.
- Clark M.T. (1993). *Realism Ancient and Modern: Thucydides and International Relations*. „Political Science and Politics”, Vol. 26, No. 3, p. 491–494.
- Colton T. (2022). *What Does Putin's Conservatism Seek to Conserve?*. Pobrano z: <https://daviscenter.fas.harvard.edu/insights/what-does-putins-conservatism-seek-serve> (11.12.2022)
- Doyle M. (1990). Thucydidean Realism. *Review of International Studies*, Vol. 16, No. 3, p. 223–237.
- Garst D. (1989). Thucydides and Neorealism. *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 1, p. 3–27.
- Gustafson L. (2000). *Thucydides' Theory of International Relations. A Lasting Possession*. Louisiana: Louisiana State University Press.

- Forde S. (1992). Varieties of Realism: Thucydides and Machiavelli. *Journal of Politics*, Vol. 54, No. 2, p. 372–393.
- Jaeger W. (1962). *Paidea. T.1*, M. Plezia (przeł.). Warszawa: Instytut Wydawniczy „PAX”.
- Korab-Karpowicz W.J. (2006). How International Relations Theorists Can Benefit by Reading Thucydides. *The Monist*, Vol. 89, No. 2, p. 232–244.
- Korab-Karpowicz W.J. (2010). *Historia filozofii politycznej. Od Tukidydesa do Locke’a*. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Korab-Karpowicz W.J. (2018). *Political Realism in International Relations*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Pobrano z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/realism-intl-relations> (11.12.2022).
- Korab-Karpowicz W.J. (2022). *Traktat polityczno-filozoficzny. O dobrym państwie, szczęśliwym społeczeństwie i ewolucji ludzkości*. Kraków: Universitas.
- Layne C. (1994). Kant or Cant: The Myth of Democratic Peace. *International Security* Vol. 19, No. 2, p. 5–49.
- Malinowski B. (2001). *Wolność i cywilizacja oraz studia z pogranicza antropologii społecznej, ideologii i polityki*, J. Mucha, J. Obrębski (przeł.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mearsheimer J.J. (2021). *Wielkie złudzenie. Liberalne marzenia a rzeczywistość międzynarodowa*, T. Bieroń (przeł.). Kraków: Universitas.
- Morgenthau, H. J. (2010). *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, R. Włoch (przeł.). Warszawa: Difin.
- Niebuhr R. (1932). *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. New York: Charles Scribner’s Sons.
- Patena W. (2011). *W poszukiwaniu wartości przedsiębiorstwa. Metody wyceny w praktyce*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.
- Rahe, P.A. (1995). Thucydides’ Critique of Realpolitik. *Security Studies*, Vol. 5, p. 105–141.
- Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital and European States, AD 990–1992*. Cambridge, MA: Wiley-Blackwell.
- Tukidydes (1991). *Wojna Peloponeska*, K. Kumaniecki (przeł.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Waltz K.N. (2010). *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, R. Włoch (przeł.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Biogram autora

W. Julian Korab-Karpowicz – prof. n. dr hab., profesor w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Opolskiego oraz profesor wizytujący Lady Davis na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie. Wykładał na wielu uczelniach za granicą, na trzech kontynentach. Zainteresowania badawcze: filozofia polityki, historia myśli politycznej i teoria stosunków międzynarodowych. Opracował projekty pokoju – na Półwyspie Koreańskim i na Bliskim Wschodzie. Autor wielu książek po polsku i angielsku, przetłumaczonych na kilka języków, m.in.: *Historia filozofii politycznej: Od Tukidydesa do Locke’a* (2010), *On the History of Political Philosophy* (2012), *Harmonia społeczna* (2017), *Traktat Politico-Philosophicus: New Directions for the Future Development of Humankind* (2017), *Traktat Polityczno-Filozoficzny: O dobrym państwie, szczęśliwym społeczeństwie i ewolucji ludzkości* (2022) oraz artykułów w encyklopediach, w tym *Political Realism in International Relations* (2017) i innych licznych artykułów naukowych związanych ze wskazanymi zainteresowaniami badawczymi. Zdobywca tytułu Osobowość Roku Polski 2020 w kategorii Nauka.

Jarosław Jastrzębski

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0003-4722-547X

Krażownik ciężki – problemy klasyfikacyjne.**Część 2: Okręty o klasyfikacji spornej****Heavy cruiser – classification problems. Part 2: Ships of disputed classification****Abstrakt**

Niniejszy artykuł jest drugim z serii sześciu tekstów poświęconych problemom klasyfikacyjnym w grupie okrętów artyleryjskich, jakimi są krążowniki ciężkie. W pierwszej zajęliśmy się genezą krążownika ciężkiego i sformułowaliśmy jego definicję, niezbędną do przeprowadzenia rzetelnych analiz naukowych. W niniejszej części skonfrontowaliśmy tę definicję z okrętami o spornej klasyfikacji. W kolejnych zostaną omówione floty tej klasy jednostek ze wszystkich dziesięciu krajów, które je posiadały, oraz ich ogólna charakterystyka.

Spośród 26 okrętów, których klasyfikacja jest sporna pod kątem potencjalnego przyporządkowania do kategorii krążowników ciężkich, 16 powinno otrzymać ten status, a 10 z różnych przyczyn nie. Głównymi czynnikami dyskwalifikującymi były: przestarzały układ głównych wież artyleryjskich (*Blücher*, *Effingham*, *Frobisher*, *Hawkins*, *Raleigh*, *Vindictive*), zbyt mała liczba głównych dział artyleryjskich (*Frobisher*, *Krasnyj Kavkaz*, *Hawkins*, *Vindictive*), zbyt mały kaliber dział artylerii głównej (*Effingham*, *Vindictive*), zbyt duży kaliber artylerii głównej (*Admiral Scheer*, *Admiral Graf Spee*, *Lützow*). Jeśli chodzi o sporne ciężkie krążowniki, które utrzymaliśmy w niniejszym opracowaniu na podstawie kryteriów merytorycznych, jedynym argumentem przemawiającym przeciwko zasadności takiego kroku było posiadanie głównego uzbrojenia w postaci dział o kalibrze nieprzekraczającym 200 mm, gdyż wszystkie pozostałe warunki przynależności do tej klasy okrętów zostały spełnione. Kwestia kalibru jest jednak mocno osadzona w traktatach o ograniczeniu zbrojeń morskich, w których uczestniczyło w sumie 6 największych światowych potęg morskich (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Japonia, Francja, Włochy i Niemcy), które łącznie mają przytłaczającą większość światowej floty morskiej w ogóle, a w szczególności krążowników ciężkich. W tej sytuacji argumenty przemawiające za zwiększeniem jego minimalnej granicy ze 156 do 201 mm należy ocenić jako niewystarczające. W rezultacie uznajemy,

ze jednostki omówione w tym artykule: *Almirante Brown*, *Aoba*, *Ashigara*, *Furutaka*, *Haguro*, *Kaganovič*, *Kako*, *Kalinin*, *Kinugasa*, *Kirov*, *Maksim Gor'kij*, *Mołotow*, *Myōkō*, *Nachi*, *Veinticinco de Mayo* i *Vorošilov* należą do klasy krążowników ciężkich.

Słowa kluczowe: krążownik ciężki, nauka wojskowości, okręty, krążowniki, marynarka wojenna

Abstract

This article is the second in a series of six texts devoted to classification problems in the group of artillery ships such as heavy cruisers. In the first one, we dealt with the genesis of the heavy cruiser and formulated its definition, necessary for making reliable scientific analyzes. In this section, we confronted this definition with ships with a disputed classification. The following will discuss the fleets of this class of ships from all ten countries that have them, and their global characteristics.

Of the 26 ships with a disputed classification in terms of their potential assignment to the category of heavy cruisers, 16 ships should be granted this status, and 10 ships should not, for various reasons. The main disqualifying factors were: the outdated layout of the main artillery towers (*Blücher*, *Effingham*, *Frobisher*, *Hawkins*, *Raleigh*, *Vindictive*), too few main artillery guns (*Frobisher*, *Krasnyj Kavkaz*, *Hawkins*, *Vindictive*), too small caliber of the main artillery (*Effingham*, *Vindictive*), too large caliber of the main artillery (*Admiral Scheer*, *Admiral Graf Spee*, *Blücher*, *Lützow*). As for the disputed heavy cruisers, which we have maintained in this study on the basis of substantive criteria, the only factor raised against the legitimacy of such a step was the possession of the main armament in the form of guns with a caliber not exceeding 200 mm, as all the other conditions for belonging to this class of ships have been met. The issue of caliber, however, is firmly anchored in naval armaments limitation treaties, in which a total of 6 of the world's largest maritime powers participated (Great Britain, the United States, Japan, France, Italy and Germany), which together have the overwhelming majority of the world's naval fleet in general and heavy cruisers in particular. In this situation, the arguments in favor of increasing its minimum limit from 156 to 201 mm should be assessed as insufficient. As a result, we recognize that the units discussed in this paper: *Almirante Brown*, *Aoba*, *Ashigara*, *Furutaka*, *Haguro*, *Kaganovič*, *Kako*, *Kalinin*, *Kinugasa*, *Kirov*, *Maksim Gor'kij*, *Molotov*, *Myōkō*, *Nachi*, *Veinticinco de Mayo* and *Vorošilov* belong to the heavy cruiser class.

Keywords: heavy cruiser, military science, ships, cruisers, navy

Wprowadzenie

Na wstępie przypomnijmy pytania badawcze szczegółowo omówione w pierwszej części serii, na które odpowiada jej sześcioczęściowa całość:

1. Czy niemiecki krążownik pancerny *Blücher*, pozostający w służbie w latach 1909–1915, można uznać za pierwszy krążownik ciężki, ze względu na rozmieszczenie jednolitej artylerii głównej kalibru 210 mm, zgodnie ze standardami narzuconymi wprowadzeniem do służby słynnego pancernika *Dreadnought* czy też jest to kryterium niewystarczające?
2. Czy 5 brytyjskich krążowników typu *Hawkins*, mających w poszczególnych okresach na swych pokładach armaty kalibru 190 mm, w różnej liczbie i częściowo anachronicznie rozmieszczonych, w wieżach umieszczonych po bokach kadłuba, powinny figurować na liście krążowników ciężkich, czy też nie?

3. Czy 8 japońskich krążowników typów: *Furutaka*, *Aoba* i *Myōkō*, w okresie posiadania przez nie uzbrojenia głównego w postaci armat kalibru 200 mm, należy już zaliczać do grona krążowników ciężkich?
4. Czy 2 argentyńskie okręty typu *Veinticinco de Mayo*, posiadające na uzbrojeniu armaty średnicy 190 mm, należy włączyć do zbioru krążowników ciężkich?
5. Czy 6 sowieckich jednostek typu *Kirov* (transkrypcja: *Kirow*) i jego udoskonalonej wersji, wszystkie zbrojne w działa średnicy 180 mm, winny być klasyfikowane jako krążowniki lekkie, czy może jednak ciężkie?
6. Czy sowiecki krążownik *Krasnyj Kavkaz* (transkrypcja: *Krasnyj Kawkaz*) z uzbrojeniem w jedynie 4 armaty kalibru 180 mm, zasługuje na status krążownika ciężkiego, czy też raczej nie?
7. Czy 3 niemieckie tzw. pancerniki kieszonkowe typu *Deutschland* należy zaliczyć do krążowników, a jeśli tak, to do ciężkich, czy może liniowych?
8. Jakie cechy jednoznacznie odróżniają krążowniki ciężkie od krążowników lekkich, pancernych i liniowych?
9. Jak liczne były floty krążowników ciężkich poszczególnych marynarek wojennych i jakie były ich cechy szczególne?
10. Jak kształtowała się światowa flota krążowników ciężkich w całym okresie pozystawania w służbie tej klasy okrętów i czy da się wyróżnić jakieś prawidłowości w jej rozwoju?

Celem niniejszej pracy jest zatem ostateczne rozstrzygnięcie, przynajmniej na poziomie nauki polskiej, wyżej zarysowanych dylematów i sporów, poprzez sformułowanie jednoznacznych kryteriów klasyfikacyjnych dla klasy krążowników ciężkich oraz przedstawienie konsekwencji osiągniętych wyników dla kształtu światowej floty okrętów tej klasy. Na całość serii składa się sześć artykułów, poruszających pewną zamkniętą część zagadnień wchodzących w zakres wyżej przedstawionego tematu badań:

Część 1. *Geneza i definicja krążownika ciężkiego;*

Część 2. *Okręty o klasyfikacji spornej;*

Część 3. *Krążowniki ciężkie w służbie Stanów Zjednoczonych, Japonii i Wielkiej Brytanii;*

Część 4. *Krążowniki ciężkie w służbie Włoch, Francji i Związku Sowieckiego;*

Część 5. *Krążowniki ciężkie w służbie Niemiec, Australii, Hiszpanii i Argentyny;*

Część 6. *Światowa flota krążowników ciężkich.*

W części pierwszej, zatytułowanej *Geneza i definicja krążownika ciężkiego*, zajęliśmy się kwestiami klasyfikacyjnymi dotyczącymi krążowników ciężkich i przeanalizowaliśmy kryteria przyporządkowania do tej grupy okrętów artyleryjskich na poziomie teoretycznym i ogólnym. W drugiej części przejdziemy na poziom praktyczny i szczegółowy, omawiając okręty sporne i determinanty klasyfikacyjne dla nich w zestawieniu z przyjętą definicją krążownika ciężkiego, jak i potencjalne konsekwencje innego niż założony zaszerzeganie owych jednostek.

Uważam, że można zaryzykować twierdzenie, że krążownik ciężki winien być ewolucyjnym następcą ciężkiego krążownika pancernego, pełniąc we flocie te same co on funkcje, przy budowie którego użyto już jednak najnowszych zdobyczy techniki i wykorzystano świeże doświadczenia z I wojny światowej. Bezlitośnie obnażyły one

wszelkie wady tak konstrukcyjne jak i koncepcyjne krążowników pancernych. Jednak przejście pałeczki przez krążowniki ciężkie zostało opóźnione o kilkanaście lat poprzez zabranie przez mocarstwa morskie na drogę bez większej przyszłości, jaką stała się produkcja krążowników liniowych, będąca *de facto* próbą powiększenia floty okrętów liniowych (Kochnowski, 2020: 85–103; Klimczyk, 2006: 64–73). Skutkiem tego, pierwsze krążowniki ciężkie, wtedy jeszcze nawet tak nie nazywane, pojawiły się w służbie dopiero kilka lat po I wojnie światowej. Relacja ciężki krążownik pancerny – krążownik ciężki odpowiadałaby zatem w klasie pancerników relacji predrednot – dreadnot (choć w istocie i bardziej precyzyjnie – superdreadnot), zapoczątkowanej przełomową konstrukcją brytyjskiego okrętu liniowego *Dreadnought*, który wszedł do służby w 1906 roku (Dramiński, 2013: 30–43).

Spór naukowy o przyporządkowanie konkretnych jednostek do kategorii krążowników ciężkich dotyczy 26 okrętów. Spośród nich 16 jednostek mieści się w kryteriach sformułowanych w pierwszej części niniejszej pracy: 8 japońskich – przez pewien czas służby bojowej, a także 6 sowieckich i 2 argentyńskich – w całym okresie służby bojowej. Natomiast 10 okrętów, w tym 5 brytyjskich, 4 niemieckie i 1 sowiecki, nie spełnia ich w jakiejś części i stąd nie zostały włączone do zbioru krążowników ciężkich.

Kazus niemieckiego krążownika pancernego *Blücher*

Niemiecki ciężki krążownik pancerny *Blücher*, uzbrojony w 12 armat 210 mm (Kosiarz, 1979: 33), jest ewenementem w zbiorze tej klasy okrętów. I nie wynika to ani z liczby dział, prawda że w owym czasie imponującej, ani tym bardziej z ich kalibru, ani też z tego, że wszystkie lufy miały identyczną długość, lecz z ich niezwykle nowoczesnego umiejscowienia, jak na warunki pierwszej dekady XX wieku, zgodnego z najnowszymi obowiązującymi wówczas standardami. Całe, tak przecież liczne, uzbrojenie głównie okrętu zostało rozmieszczone w 6 dwulufowych wieżach. Wszystkie pozostałe krążowniki pancerne, jeśli nawet miały taki sposób rozmieszczenia swych największych dział, to miały ich nie więcej niż 5, a z tych które miały ich więcej, przynajmniej część spoczywała w kazamatach burtowych, o znacznie ograniczonym polu ostrzału (Samuel, Bohlayer, 2018). *Blücher* pozostawał w służbie w latach 1909–1915 i prawdopodobnie to właśnie jego pechowy los, czyli zatonięcie w bitwie na ławicy Dogger Bank, spowolnił ewolucję ciężkich krążowników pancernych ku krążownikom ciężkim. Okręt został tam użyty w sposób nieadekwatny do swoich możliwości. Operował z krążownikami liniowymi, znacznie odstając od nich nie tylko kalibrem, a zatem i zasięgiem swej artylerii, ale także prędkością, co stało się główną przyczyną jego utraty, gdyż nie zdołał uciec przed pościgiem brytyjskich krążowników liniowych, pozostawiony samotnie przez swych większych braci z zespołu (Włodarczyk, 2021: 8398; Klimczyk, 2007: 1516). Los *Blüchera* na Dogger Bank odcisnął się na tyle dużym piętnem w pamięci marynarzy, że odwoływano się do niego w porównaniach jeszcze w okresie wojny na Pacyfiku (Gelewski, 1984: 127).

Włączanie *Blüchera* do grona znacznie później powstałej klasy krążowników ciężkich byłoby oczywiście nieadekwatne, choć bez wątplenia jego konstrukcja była szczytowym osiągnięciem w klasie krążowników pancernych. Odpowiadała ona pod

względem liczby dział i ich rozmieszczeniu standardowi narzuconemu pancernikom przez wejście do służby brytyjskiego okrętu liniowego *Dreadnought* (Massie, 2020: t. 1, t. 2). Tyle, że cztery z wież z armatami 210 mm zostało ulokowanych po obu bokach kadłuba *Blüchera*. Jest to powód, dla którego nie zaliczymy tego, bez wątpienia wyjątkowego, okrętu do zbioru krążowników ciężkich, które swymi normami uzbrojenia głównego odpowiadały standardowi już nie dreadnotom, lecz wręcz superdreadnotom w klasie pancerników, mając je rozmieszczone w całości w osi symetrii wzdłużnej okrętu, co zapewniało najszerszy zakres kątowny ostrzału.

Gdyby jednak interesujący nas tu krążownik pancerny włączyć do klasy krążowników ciężkich, konieczna byłaby modyfikacja definicji tych ostatnich poprzez przesunięcie limitu maksymalnego kalibru na 210 mm oraz odstąpienie od wymogu rozmieszczenia wszystkich wież artylerii głównej w osi symetrii wzdłużnej okrętu. O ile to pierwsze kryterium nie wydaje się bardzo istotne, skoro najsłabiej uzbrojone krążowniki liniowe miały na pokładach dopiero artylerię kalibru 283 mm (Staff, 2016), a nie bez podstawy postuluje się umiejscowienie owej granicy na poziomie powyżej 254 mm (będącym największym dopuszczalnym kalibrem dla ciężkich krążowników pancernych, co powiązałoby je logicznie z ich ewolucyjnymi następcami, czyli krążownikami ciężkimi), o tyle odrzucenie drugiego z wymienionych warunków stanowiłoby już zbyt znaczącą zmianę jakościową. Wystarczy zwrócić uwagę, że owo rozlokowanie dział *Blüchera* powodowało, że mógł on prowadzić jednoczesny ogień na jedną burtę jedynie z 8 swych dział, podczas gdy wszystkie prawdziwe krążowniki ciężkie mogły w takiej sytuacji korzystać z całej swojej artylerii głównej, a najwolniejsze z nich mogłyby z łatwością uchylić się od walki z niemieckim krążownikiem pancernym, dzięki wyraźnej przewadze prędkości maksymalnej. Jego salwa burtowa, mimo tak licznych dział, ważyła zaledwie około 880 kg. Tymczasem takowe salwy większości krążowników ciężkich były większe. Przy 10 armatach kalibru 203 mm, było to nawet do 1 250 kg (Bukała, 2007; Skulski, 2013, cz. 1: 20–29; Skulski, 2013, cz. 2: 38–48), przy 9–1 125 kg (Nowak, 2019; Perepeczko, 2006), przy 8–1 000 kg (Sobański, 2018, t. 1; tenże, 2018, t. 2; Kopacz, 2009: 22–33). Nawet sowieckie okręty tej klasy, zbrojne w armaty ledwie 180 mm mogły oddać salwę porównywalną z *Blücherem* (Glock, 2006; Glock, 2015: 38–53) i jedynie cztery japońskie (Sobański, 2005, cz. 1: 20–32; tenże, 2005, cz. 2: 17–24; tenże, 2005, cz. 3: 21–32), dwie brytyjskie (Pacholski, 2010: 53–54) oraz dwie argentyńskie jednostki (Sobański, 2006, cz. 1; tenże, 2006, cz. 2: 32–43) można uznać za nieco słabsze, gdyż miały na pokładzie jedynie po 6 luf artylerii głównej średnicy 203, 200 albo 190 mm. Ponadto przeklasyfikowanie interesującego nas krążownika pancernego oznaczałoby, że należałoby przesunąć powstanie klasy krążowników ciężkich wstecz aż o kilkanaście lat, z 1926 do 1909 roku, na dodatek ponad dwie dekady wcześniej niż termin ten w ogóle pojawił się oficjalnie w regulaminach marynarek wojennych. Taki anachronizm można byłoby naukowo uznać za dopuszczalny jedynie w przypadku, gdyby nie dało się wskazać żadnej kluczowej różnicy koncepcyjnej między konstrukcją *Blüchera* a krążownikami ciężkimi pozostającymi w służbie w latach 1926–1975, a jak wykazaliśmy wyżej, tak nie jest. Inną konsekwencją ewentualnego przeklasyfikowania tego krążownika pancernego musiałoby być uznanie, że także brytyjskie jednostki typu *Hawkins* awansowałyby

na krążowniki ciężkie, choć tylko w tych okresach, w których były one uzbrojone w 6–7 dział 190 mm. Zniknęłoby bowiem jedyne kryterium wykluczające je z interesującego nas tu zbioru okrętów, czyli rozmieszczenie części uzbrojenia głównego w wieżach ulokowanych poza osią symetrii wzdłużnej kadłuba.

Reasumując, kajzerowski *Blücher* nie jest krążownikiem ciężkim i winno się go klasyfikować jako krążownik pancerny. Ze zbioru krążowników ciężkich wyklucza go przede wszystkim rozmieszczenie aż 8 z 12 dział artylerii głównej w wieżach ulokowanych poza osią symetrii wzdłużnej kadłuba.

Kazus brytyjskich krążowników typu *Hawkins*

U genezy 5 brytyjskich krążowników typu *Hawkins* stało zagrożenie dla morskich linii komunikacyjnych, które stwarzały korsarskie działania niemieckich krążowników lekkich w latach 1914–1915 (Gozdawa-Gołębiowski, Wywerka-Prekurat, 1994: 108–128). Brytyjska Królewska Marynarka Wojenna (ang. *Royal Navy*) uświadomiła sobie, że nie dysponuje wystarczającą liczbą okrętów o porównywalnej prędkości i jednocześnie silniej uzbrojonych niż budowane właśnie dla Niemieckiej Cesarskiej Marynarki Wojennej (niem. *Kaiserliche Marine*) nowe jednostki tej klasy, mające osiągać prędkość zbliżającą się do 30 węzłów oraz zbrojne w działa kalibru 149 mm (tamże). Niejako w trybie awaryjnym, brytyjska Admiralicja postanowiła zamówić serię krążowników, zdolnych do osiągnięcia podobnej szybkości, lecz uzbrojonych w armaty kalibru 190 mm, o około dwukrotnie większej wadze pocisku w porównaniu z potencjalnym przeciwnikiem (Radziemski, 2017: 4–23). Początkowo klasyfikowano je w brytyjskiej flocie jako „udoskonalone krążowniki lekkie” (ang. *improved light cruisers*). Ostatnie lata I wojny światowej, wszakże nie potwierdziły realności angielskich obaw. Niemcy co prawda wciąż budowali coraz większe krążowniki lekkie, lecz nie decydowali się na ich wysyłanie na szlaki oceaniczne (Gozdawa-Gołębiowski, Wywerka-Prekurat, 1994). W tej sytuacji program budowy jednostek typu *Hawkins* stracił wysoki priorytet, a ich produkcja zaczęła się coraz bardziej przeciągać. Tylko jeden krążownik tej serii zdołał wejść do służby przed 11 listopada 1918 roku, a ostatni ukończono dopiero 1925 roku. W kolejności były to: *Vindictive* (eks-*Cavendish*), *Hawkins*, *Raleigh*, *Frobisher* i *Effingham* (Twardowski, 1998: 53–56). Co więcej, okręty te przechodziły liczne i różnorodne modernizacje uzbrojenia, co doprowadziło do tego, że w momencie kończenia swej bojowej kariery, każdy z nich posiadał radykalnie inny jego zestaw (Radziemski, 2017: 4–23). Bywały one na tyle duże, że można mówić o przynależności ich aż do czterech różnych podklas krążowników: pancernych, lotniczych, szkolnych i lekkich, a są i tacy, którzy widzą wystarczające przesłanki, aby mówić o nich także w kontekście krążowników ciężkich, co jak niżej wykazemy nie jest jednak poprawne.

Pierwotnie wszystkie brytyjskie krążowniki typu *Hawkins* miały zostać uzbrojone w 7 dział kalibru 190 mm (Gozdawa-Gołębiowski, Wywerka-Prekurat, 1994: 591), czyli teoretycznie nawet potężniej od argentyńskich krążowników ciężkich (Sobański, 2006, cz. 1; tenże, 2006, cz. 2: 32–43). Wszystkie armaty rozmieszczono w wieżach i wszystkie miały jednakową długość luf. Problem w tym, że dwie z wież zabudowano

w przestarzały sposób, po bokach nadbudówki centralnej, w efekcie na jedną burtę mogło oddać salwę jedynie 6 dział (Radziemski, 2017: 4–23). Owa anachroniczna lokalizacja wyklucza tak skonstruowane jednostki z grona krążowników ciężkich, nawet jeśli dla potrzeb porozumienia międzynarodowego z 1930 roku uznano część z nich za „krążowniki typu A” (Rojek, 1994) i pod jego wpływem flota Brytyjskiej Wspólnoty Narodów zaczęła je formalnie klasyfikować jako krążowniki ciężkie (Radziemski, 2017: 4–23). W istocie była ona analogiczna jak na omówionym wyżej niemieckim krążowniku pancernym *Blücher*. Kwestia przynależności klasowej owej piątki krążowników spod bandery Świętego Jerzego nie zostaje jednak w ten sposób całkowicie rozstrzygnięta, właśnie za sprawą wspomnianych licznych modyfikacji uzbrojenia, którym należy się przyjrzeć.

Jedynym okrętem interesującej nas tu serii, który uniknął modernizacji był *Raleigh*, ukończony 15 kwietnia 1921 roku (Twardowski, 1998: 53–56). Stało się tak jednak tylko z uwagi na nieszczęśliwy zbieg okoliczności. Krążownik ten 8 sierpnia 1922 roku rozbił się na skałach i chociaż nie zatonął, to jego remont uznano w ówczesnej sytuacji ekonomicznej i politycznej Wielkiej Brytanii za nieopłacalny (Radziemski, 2017: 4–23). Okręt ten otrzymał pełne uzbrojenie główne przewidziane pierwotnie dla tego typu, pozostawał jednak w służbie raptem kilkanaście miesięcy (Dyskant, 1983: 495).

Tymczasem *Vindictive*, pierwszy z krążowników owej piątki, który w ogóle wszedł do służby, w niczym pierwotnej koncepcji nie przypominał. Został bowiem ukończony 21 września 1918 roku jako krążownik lotniczy, jednostka hybrydowa łącząca w sobie cechy bojowe okrętu artyleryjskiego i lotniskowca (Zalewski, 1994: 17; Jastrzębski, 2020b: 12–13). Komponent ogniowy tworzyły przede wszystkim 4 działa kalibru 190 mm, z których zresztą tylko połowa została rozmieszczona w osi symetrii wzdłużnej kadłuba, a druga połowa w wieżach po jego bokach (Radziemski, 2017: 4–23). Jest to zbyt mało luf artylerii głównej, by można było okręt ten zaliczyć do krążowników ciężkich, już nawet nie wspominając o anachronicznej lokalizacji tego rodzaju uzbrojenia. Komponent lotniczy zapewniał do 12 samolotów pokładowych, w tym 9 z podwoziem kołowym, a 3 z pływakowym (tamże). Koncepcja krążownika lotniczego nie była udaną w ogóle, ale w wypadku *Vindictive* w szczególności. Wyposażono go w dwa pokłady lotnicze, dłuższy na rufie i krótszy na dziobie. Rozwiązanie bardzo niewygodne w eksploatacji, a przy tym okazało się, że o ile ze startem samolotu z pokładu jednostki nie ma większych problemów, o tyle lądowanie jest skrajnie niebezpieczną operacją, którą przeprowadzono na okręcie tylko raz. Pilot wylądował z ogromnym trudem i stało się oczywiste, że w warunkach bojowych, taki manewr ma niewielkie szanse powodzenia i stanowi śmiertelne zagrożenie zarówno dla lądującego aeroplanu, jak i nade wszystko dla jego załogi. Krążownik lotniczy wycofano czasowo ze służby operacyjnej już w 1919 roku i postanowiono przywrócić mu klasyczną postać okrętu artyleryjskiego. Przebudowa zakończyła się w 1925 roku. *Vindictive* otrzymał jednak nie 7, lecz jedynie 6 dział kalibru 190 mm (tamże). Co prawda byłaby to liczba kwalifikująca do zaliczenia w poczet krążowników ciężkich, lecz ponownie trzecia część jego artylerii głównej została rozmieszczona w wieżach znajdujących się poza osią symetrii wzdłużnej kadłuba.

Pozostałe 4 krążowniki typu *Hawkins* weszły do służby w latach 1919–1925 ze wstępnie planowaną konfiguracją uzbrojenia głównego (Dyskant, 1983: 495). *Frobisher* został ukończony 3 października 1924 roku (Twardowski, 1998: 53–56). W 1932 roku został przebudowany na krążownik szkolny, co wiązało się z redukcją dział 190 mm z 7 do 5, przy czym pozostawiono obie wieże burtowe (Radziemski, 2017: 4–23). Zbyt mała liczba luf, nawet pomijając anachroniczne rozmieszczenie wież, nie pozwala zaliczyć tego okrętu do grona krążowników ciężkich także i w tej konfiguracji. Z kolei w 1937 roku dokonano rekonstrukcji na krążownik szkolny także *Vindictive’a*. Jednakże i w tym wypadku nie może być nawet mowy o statusie krążownika ciężkiego, gdyż jego artyleria główna została zredukowana do 2 dział kalibru zaledwie 120 mm. W 1940 roku jednostkę przebudowano na okręt pomocniczy (najpierw warsztatowiec, później tender), z 6 armatami kalibru 102 mm jako uzbrojeniem głównym, w której to roli przesłużył do końca II wojny światowej (tamże).

Inaczej potoczyła się kariera krążownika *Effingham*, zasilił on brytyjską flotę 9 lipca 1925 roku, jako ostatni z piątki (Twardowski, 1998: 53–56). W 1939 roku został przebudowany na krążownik lekki. Zdjęto z niego całość artylerii 190 mm, a w jej miejsce pojawiło się 9 dział kalibru 152 mm, rozmieszczonych w jednolufowych wieżach. Podobnie zamierzano przekształcić również okręty *Frobisher* i *Hawkins*, lecz wybuch II wojny światowej w Europie zniweczył te plany, mimo że obie jednostki zostały już w tym celu skierowane do stoczni. W 1942 roku *Frobisher* przeszedł modernizację, która co prawda utrzymała stan artylerii głównej, jaką posiadał w roli krążownika szkolnego, lecz tym razem wszystkie 5 wież zostało rozmieszczonych w osi symetrii wzdłużnej okrętu (Radziemski, 2017: 4–23). Niemniej ponownie armat było za mało, aby i wówczas krążownik mógł podnieść swój status na ciężki. W 1944 roku dokonano na nim kolejnej redukcji uzbrojenia głównego do zaledwie 3 luf 190 mm (tamże). *Effingham* uległ zniszczeniu 18 maja 1940 roku (Lunde, 2011: 398). *Hawkins* został wycofany ze służby tuż po zakończeniu II wojny światowej w Europie, jeszcze w maju 1945 roku. *Frobisher* w latach 1945–1947 pełnił ponownie funkcje krążownika szkolnego ze zredukowaną artylerią główną do 3 dział kalibru 190 mm, po czym wycofano go ze służby (Radziemski, 2017: 4–23).

Projekt okrętów typu *Hawkins* powstawał jeszcze w 1915 roku, a większość prac stoczniowych przy ich budowie wykonano w toku I wojny światowej. Ich koncepcja w latach międzywojennych była już całkowicie nieadekwatna do nowych potrzeb w prowadzeniu wojny na morzu. Brytyjczycy mieli z 5 jednostkami tej serii spory problem, stąd liczne próby ich rekonstrukcji. Koszty tych modernizacji były ogromne, a i tak nie potrafiono znaleźć odpowiedniej formuły, która stworzyłaby z krążowników typu *Hawkins* efektywne i naprawdę przydatne narzędzie do walki na morzu. To tylko potwierdza, pomijając nawet dyskwalifikujące cechy taktyczno-techniczne tych okrętów, że nie powinno się ich uznawać za krążowniki ciężkie.

Gdyby jednak mimo to tak postąpić, to należałoby naruszyć, zależnie od konkretnego okrętu i czasu jego eksploatacji, niemal wszystkie kryteria definicji krążownika ciężkiego. W przypadku uzbrojenia w 6–7 dział kalibru 190 mm, należałoby wówczas zrezygnować z warunku rozmieszczenia wież w osi symetrii wzdłużnej kadłuba. A to otworzyłoby ponownie kwestię klasyfikacji kajzerowskiego krążownika pancernego *Blücher*.

Ponadto byłoby równoznaczne z uznaniem za krążownik ciężki także, pozostającego w służbie w latach 1921–1922, *Raleigh'a* oraz eks-krążownika lotniczego *Vindictive'a*, przebudowanego na klasyczny artyleryjski okręt tej klasy w 1925 roku, o czym często się zapomina, kierując uwagę jedynie na trzy pozostałej jednostki typu *Hawkins*. Jeszcze gorzej rysuje się sytuacja w przypadku uzbrojenia w 3–5 armat kalibru 190 mm. Wówczas bowiem należałoby odstąpić od kryterium minimalnej dla krążownika ciężkiego liczby 6 dział o średnicy lufy powyżej 155 mm, a to w sposób oczywisty uczyniłoby sam interesujący nas tu termin zupełnie nieprzydatnym w klasyfikacji krążowników, nie pozwalając przykładowo odróżnić ich od ciężkich krążowników pancernych.

Reasumując, brytyjskie jednostki typu *Hawkins* nie są krążownikami ciężkimi. Raczej należałoby je klasyfikować jako krążowniki pancerne albo krążowniki lekkie, a w niektórych przypadkach ewentualnie także jako krążowniki lotnicze albo krążowniki szkolne. Ze zbioru krążowników ciężkich wyklucza je przede wszystkim rozmieszczenie 2 z 6 lub 7 dział artylerii głównej w wieżach ułożonych poza osią symetrii wzdłużnej kadłuba, ewentualnie zbyt mała ich liczba, nieprzekraczająca 5 luf, bądź kaliber charakterystyczny dla krążowników lekkich 120–152 mm.

Kazus sowieckiego krążownika *Krasnyj Kavkaz*

W 1913 roku Rosyjska Cesarska Marynarka Wojenna (ros. *Rossijskij Imperatorskij Flot*¹ – transkrypcja: *Rossijskij Imperatorskij Flot*) rozpoczęła realizację programu budowy 8 krążowników lekkich typu *Svietlana* (transkrypcja: *Swietłana*), po połowie dla Floty Bałtyckiej i Floty Czarnomorskiej. Jednostki te miały zostać uzbrojone w 15 dział kalibru 130 mm (Gozdawa-Gołębiowski, Wywerka-Prekurat, 1994: 571). Żaden z tych okrętów nie wszedł wszakże do służby do końca I wojny światowej. Trzech z nich nigdy nie ukończono, dwa dalsze co prawda sfinalizowano, lecz jako zbiornikowce, a jedynie trzy okręty tego typu weszły do służby bojowej, tyle że już we flocie sowieckiej i pod nowymi nazwami, bardziej stosownymi dla komunistycznego reżimu rządzącego Rosją Sowiecką od 1917 roku. Spośród nich tylko dwa utrzymały pierwotną konfigurację uzbrojenia, zaś trzeci – *Krasnyj Kavkaz* (transkrypcja: *Krasnyj Kawkaz*) – radykalnie przekonwertowano jeszcze w trakcie budowy, przezbierając w działa o kalibrze godnym krążowników ciężkich (Sobański, 2003a: 12–19; tenże, 2003b; tenże, 2003c: 23–30; tenże, 2003d: 14–27).

Rosyjska flota przetrwała I wojnę światową przy dość ograniczonych stratach. Jednakże prawdziwą katastrofą dla niej stały się konsekwencje wybuchu Rewolucji Bolszewickiej 6 listopada 1917 roku i to pomimo na poły legendarnego w niej udziału krążownika pancernopokładowego *Aurora*, który dzień później wystrzałem ze swego działa dał sygnał do szturm na Pałac Zimowy w Piotrogradzie (Watts, 1990). Zarówno wojna domowa w Rosji, między Białymi i Czerwonymi, wojna z obcą interwencją, jak i wojna z Polską były toczone niemal wyłącznie na lądzie i potrzeby wojsk lądowych

¹ Rosyjskie nazwy własne zostały podane w transliteracji z cyrylicy na alfabet łaćniński. Niemniej przy pierwszym pojawieniu się owej nazwy w tekście głównym podano również w nawiasie transkrypcję polską.

miały decydujące znaczenie w latach 1917–1922. Walki na morzu były nieliczne i mało intensywne, używano do nich niewielu sprawnych okrętów, reszta niszczała w portach oraz stoczniach budowlanych i remontowych. Ani Biali ani Czerwoni nie mieli zapotrzebowania na inwestowanie w okręty, odgrywające nikłą rolę w toczonym przez nich konflikcie zbrojnym. Nic dziwnego, że niszczały przez korozję, a ich wyposażenie było demontowane na potrzeby wojsk lądowych lub po prostu rozkradane (Dyskant, 1983: 30–101; Kenez, 2008; McCauley, 2010; Marples, 2006: 53–93).

Po zwycięstwie w wojnie domowej i wyparciu interwentów oraz zakończeniu przebranej przez Sowieców batalii z Polską, nowy reżim koncentrował się w dalszym ciągu na wzmocnieniu sił lądowych, które najpierw miały okrzepnąć by odeprzeć ewentualne nowe próby obalenia komunistycznej władzy i unicestwienia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, a od mniej więcej drugiej połowy lat 20. XX wieku zbroiły się do ponownej próby militarnej ofensywy na Zachód, celem eksportu rewolucji na resztę Europy i Azji, gdy stosowny moment nadejdzie. W tych planach rola marynarki wojennej była niewielka, stąd przez pierwsze kilkanaście lat od komunistycznego przewrotu w Rosji pozostawała ona mocno niedoinwestowana. Niemal nie budowano nowych okrętów, z trudem utrzymywano w służbie jednostki z czasów I wojny światowej. Odstąpiono od ukończenia większości okrętów budowanych jeszcze dla cara, przy tym wszystkich niezwykle kosztownych pancerników i krążowników liniowych oraz większości krążowników lekkich. Spośród tych ostatnich sfinalizowano budowę tylko 3, przy tym z ogromnym opóźnieniem. Weszły do służby w latach 1927–1932, gdy ich stępki położono jeszcze w 1913 roku.

Krasnyj Kavkaz niezwykle długo czekał na ukończenie. Stępkę pod ten okręt położono 31 października 1913 roku, a wodowano go 21 czerwca 1916 roku. W carskiej flocie nadano mu nazwę *Admiral Lazarev* (transkrypcja: *Admirał Łazariew*). Dopiero 14 grudnia 1926 roku zmieniono ją na *Krasnyj Kavkaz*, co stanowiło widome potwierdzenie, że władze sowieckie zdecydowały się na ukończenie jednostki i włączenie jej do Czerwonej Floty. Problemem był wszakże fakt, że przeznaczono na ten cel bardzo nieduże środki finansowe, musiano zatem bardzo ograniczyć ambicje związane z tym projektem. Sowieci mieli już w służbie dwa krążowniki lekkie tego typu, lecz ich uzbrojenie w działa kalibru jedynie 130 mm było zupełnie nieadekwatne do standardów światowych dla tej klasy okrętów, który oscylował już wokół 150 mm. Nie było środków na opracowywanie całkiem nowych dział, zdecydowano się zatem na zamontowanie na kadłubie krążownika 4 armat kalibru 180 mm, których waga pocisku była mniej więcej dwukrotnie większa niż takowych o kalibrze między 149 a 152 mm. Dawało to salwę burtową o wadze porównywalnej z przeciętnym krążownikiem lekkim budowanym w owym czasie. Armaty 180 mm był zaś jedynie udoskonaloną wersją konstrukcji z czasów Rosji carskiej, a przez to oszczędzano na kosztach. W 1927 roku wznowiono prace stoczniowe, ale przebiegały one niezwykle wolno. *Krasnyj Kavkaz* wszedł do służby 25 stycznia 1932 roku (Sobański, 2003d: 14–27; Dyskant, 1983: 597). Pomimo rozmieszczenia wszystkich armat artylerii głównej w 4 jednolufowych wieżach znajdujących się na osi symetrii okrętu, nie może on być wliczany do grona krążowników ciężkich właśnie ze względu na ich zbyt małą liczbę. Taka konfiguracja artylerii nadała mu raczej cechę ciężkiego krążownika pancernego.

Gdyby interesujący nas tu krążownik włączyć jednak do klasy krążowników ciężkich, konieczna byłaby modyfikacja definicji tych ostatnich poprzez zmniejszenie minimalnej liczby dział. Byłoby to jednakże postępowanie całkowicie absurdalne, gdyż zlikwidowałoby jakąkolwiek miarodajną możliwość rozdzielenia klasy ciężkich krążowników pancernych od krążowników ciężkich. Wobec faktu, że i w ich opancerzeniu nie da się znaleźć jakiegokolwiek nierozdzielnej granicy, trzeba by uznać posługiwanie się obu terminami do celów klasyfikacyjnych za całkowicie bezzasadne, gdyż nie niosło by się za nimi żadne realne znaczenie.

Reasumując, sowiecki *Krasnyj Kavkaz* nie był krążownikiem ciężkim. Raczej należałoby go klasyfikować jako ciężki krążownik pancerny. Ze zbioru krążowników ciężkich wyklucza go jednoznacznie zbyt mała liczba armat artylerii głównej (4×180 mm), poniżej minimalnej granicy 6 takich dział.

Kazus japońskich krążowników ciężkich typów *Furutaka*, *Aoba* i *Myōkō*

Japońska Cesarska Marynarka Wojenna (jap. *Dai Nippon Teikoku Kaigun*, skr. *Nippon Kaigun*) była znana z wyjątkowej predylekcji do krążowników pancernych (jap. *sōkō jun'yōkan*; *sō* – zasypywać, *kō* – zbroja, *jun'yō* – krążownik, *kan* – okręt). Podczas, gdy pozostałe floty dawały zdecydowane pierwszeństwo pancernikom, Japończycy od początku dążyli do zrównoważonego rozwoju obu tych klas okrętów artyleryjskich, a okresowo nawet stawiali na przewagę liczbową krążowników pancernych w swej flocie (Gozdawa-Gołębiowski, 1985). Na przełomie XIX i XX wieku, szykując się do wojny z Rosją, Japończycy zgromadzili w swych siłach morskich 6 pancerników i aż 8 tego rodzaju krążowników (Olender, 2010). Były to proporcje rzadko spotykane w świecie, a przy tym nieznane żadnemu innemu z ówczesnych mocarstw morskich (Wielka Brytania, Niemcy, Stany Zjednoczone, Francja, Włochy, Rosja, Austro-Węgry) (Gozdawa-Gołębiowski, Wywerka-Prekurat, 1994: 526–615). Co więcej, *Nippon Kaigun* stawiała tej klasie jednostek wyjątkowo ambitne zadania, które można by skrótkowo określić jako byciem szybkim skrzydłem floty liniowej. I rzeczywiście, w trakcie na poły legendarnej bitwy pod Cuszimą, stoczonej 27 i 28 maja 1905 roku, taką właśnie pełnili rolę, z niemałym zresztą powodzeniem (Olender, 2005: 521–556). To właśnie doświadczenia z owego walnego starcia dwóch wielkich flot i z całej wojny japońsko-rosyjskiej w latach 1904–1905 na morzu w decydującym stopniu przyczyniły się do powstania i rozwoju nowej klasy krążowników liniowych (jap. *jun'yōsenkan*; pol. krążownik bojowy; *jun'yō* – krążownik, *sen* – wojna, bój; *kan* – okręt), które odpowiadały standardom uzbrojenia wprowadzonym do świata pancerników w 1906 roku przez nowatorski brytyjski okręt pancerny *Dreadnought*. W tym samym roku Brytyjczycy położyli stępki pod pierwsze krążowniki liniowe (Roberts, 1972). Tymczasem Japońska Marynarka Wojenna, po walnym zwycięstwie nad Imperium Rosyjskim, pozostawała wierna swej wierze w krążowniki pancerne. Przed I wojną światową ponownie na 4 predrednoty zbudowane dla niej od stępki, przypadło ich dokładnie tyle samo. Ogólne proporcje zaburzyło co prawda przejście sporej liczby rosyjskich ciężkich okrętów w formie łupów wojennych, w sumie było to 6 pancerników i tylko 1 krążownik pancerny (Dyskant,

Michalek, 2005), lecz uwzględniwszy poniesione straty w latach 1904–1905 i tak tuż przed przystąpieniem Japonii do wielkiej wojny 23 sierpnia 1914 roku na stanie jej floty na 14 pancerników predrednotów przypadało 13 krążowników pancernych, a na 2 drednoty przypadały 2 krążowniki liniowe (Gozdawa-Gołębiowski, Wywerka-Prekurat, 1994: 541–543). Wiary w słuszność takich proporcji nie zachwiała u Japończyków nawet bitwa jutlandzka i katastrofalna utrata przez *Royal Navy* aż 3 krążowników bojowych (Flisowski, 1994). A dodajmy, że pierwsze i jak się okazało jedyne wprowadzone do służby w cesarskiej flocie okręty tej ostatniej klasy typu *Kongō* opierały się na brytyjskiej koncepcji ich budowy (Skwiot, 2007: 72–76). Uznano jedynie konieczność postawienia na mocniejsze opancerzenie nowych tego rodzaju jednostek, idąc śladami lepiej się spisujących niemieckich krążowników liniowych. Jeszcze ostateczna wersja planu rozbudowy *Nippon Kaigun* tuż sprzed rozpoczęcia Waszyngtońskiej Konferencji Morskiej w 1921 roku obejmowała zbudowanie na 8 pancerników tej samej liczby krążowników liniowych. Plany te udaremniło zawarcie traktatu o ograniczeniu zbrojeń morskich 6 lutego 1922 roku (Jastrzębski, Polit, 2012a: 34–42; tychże, 2012b: 41–50; tychże, 2012c: 55–61).

Nie oznacza to, że Kraj Kwitnącej Wiśni nie wyciągnął wniosków z przebiegu I wojny światowej na morzu. Uświadomiono sobie, podobnie jak we flotach anglosaskich, że używanie kosztownych krążowników liniowych do działań rozpoznawczych jest całkowicie nieopłacalne i nie daje adekwatnych do ryzyka ich utraty korzyści. W konsekwencji zaczęto poszukiwać nowego rozwiązania, którym stała się koncepcja silnie uzbrojonego dużego krążownika lekkiego, jakim pierwotnie miały być „krążowniki pierwszej rangi”, jak je pod banderą Wschodzącego Słońca klasyfikowano, typu *Furutaka*. Okręty miały być na tyle szybkie, aby uchylić się od walki z pancernikami a nawet krążownikami liniowymi, na tyle zaś potężnie uzbrojone, aby nie obawiać się starcia z lepszymi okrętami przeciwnika, a przy tym ich ewentualna strata byłaby zdecydowanie mniej bolesna niż w przypadku największych jednostek pancernych. Ich artyleria główna miała składać się 6 dział kalibru 200 mm, w całości rozmieszczonych w wieżach ulokowanych w osi symetrii wzdłużnej okrętu, według najefektywniejszego wzoru wprowadzonego do klasy pancerników przez superdrednoty. Koncepcja nabrała innego wymiaru w świetle ustaleń wspomnianej wyżej konferencji waszyngtońskiej, a ostatecznie dojrzała pod wpływem efektów I Londyńskiej Konferencji Morskiej z 1930 roku (Jastrzębski, 2020a: 209–243).

W przypadku 8 krążowników japońskich typów: *Furutaka*, *Aoba* i *Myōkō* spór odnośnie do klasyfikacji wynika zatem z ich początkowego uzbrojenia w działa kalibru jedynie 200 mm. Na pierwszy z powyższy typów składały się 2 okręty: *Furutaka* i *Kako*. Drugi z nich tworzyły również 2 jednostki: *Aoba* i *Kinugasa*. Natomiast trzeci typ złożony był z 4 krążowników: *Ashigara*, *Haguro*, *Myōkō* i *Nachi*. Dopiero w latach 30. XX wieku zostały one, bez wyjątku, przebrojone w działa średnicy 203 mm (Szewczyk, Trojca, 1994; Szopa, 2013: 78–85). Takie postępowanie Japończyków wskazuje pośrednio na ich poważne wątpliwości, czy ich okręty uzbrojone w armaty 200 mm, o zaledwie 3 mm mniejszej średnicy, zasługują na miano krążowników ciężkich. Dodajmy wszak, że tak mała różnica w tym względzie, ledwie 1,5%, pozwoliła im zwiększyć masę pocisku artyleryjskiego z około 110 do około 125 kg, a zatem prawie o 14%. Ponieważ

w naszej definicji przyjęliśmy przedział kalibru dla krążownika ciężkiego mieszczący się między 156 a 203 mm, idąc za postanowieniami I Londyńskiej Konferencji Morskiej (Dobrzycki, 2007), to jej konsekwencją stanowi uznanie, że owe 8 japońskich krążowników posiadało status ciężkich od momentu swego wejścia do służby.

Dodajmy, że wyżej wymienione postępowanie cesarskiej floty miało pod koniec lat 30. XX wieku powtórkę w odniesieniu do krążowników typów *Mogami* i *Tone*. Cała szóstka tych okrętów została wówczas również przebrojona (Szopa, 2018: 42–53; tenże, 2019: 55–65). Przy czym na 4 okrętach typu *Mogami* owej przebudowy, polegającej na wymianie 5 wież trójdziałowych z armatami 155 mm na takowe dwudziałowe z armatami 203 mm, dokonano już po wprowadzeniu ich do służby w roli krążowników lekkich (Bukała, 1996: 25–34; tenże 1997: 30–34). W odniesieniu do 2 okrętów typu *Tone*, rekonstrukcji dokonano jeszcze w fazie budowy, montując zamiast 4 wież trójdziałowych z lufami 155 mm, dwudziałowe z lufami 203 mm (Góralski, Nowak, 2011: 34–49). W tym przypadku nie może już być wątpliwości, że tego rodzaju przebrojenie było równoznaczne z przekształceniem owych krążowników z lekkich na ciężkie. Podobieństwo jednak tego kroku do wcześniejszej o ledwie kilka lat wymiany na ośmiu okrętach dział 200 mm na armaty 203 mm jest tu uderzające. Tym bardziej, że krążownik ciężki *Kako*, od którego zaczęła się historia japońskich okrętów tej klasy otrzymał nazwę nie na cześć gór, jak to stało się niebawem zwyczajem, lecz rzeki, co w cesarskiej flocie rezerwowano wówczas dla krążowników lekkich. Na to wszystko nakłada się jeszcze i fakt, że Japońska Marynarka Wojenna zdecydowała się na klasyfikowanie swych krążowników ciężkich, jako krążowniki I rangi, co również mogłoby wskazywać na swego rodzaju „niepewność” co do traktowania tego rodzaju okrętów (Myszor, 2014: 202). Wszystkie te fakty, choć każdy ma swoje odrębne uzasadnienie praktyczne, wskazują jednak jednoznacznie na poważne wątpliwości w Japońskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej, czy okręty zbrojne w działa kalibru do 200 mm w ogóle zasługują na miano ciężkich. Daje to asumpt niektórym specjalistom do wysuwania postulatu ustanowienia właśnie takiego kalibru, jako maksymalnego dla krążowników lekkich, co wspiera też logika i prostota systemu metrycznego.

Gdyby interesujące nas tu 8 krążowników wyłączyć na podstawie zbyt małego kalibru artylerii głównej z klasy krążowników ciężkich, wymagałoby to w naszej definicji podniesienia jego minimalnej wartości do 201 mm. Oznaczałoby to tym samym, że w zbiorze pozostałyby faktycznie wyłącznie okręty uzbrojone w armaty 203 mm, a status krążowników ciężkich utraciłyby: wszystkie sowieckie i argentyńskie okręty tej klasy, w liczbie odpowiednio 6 i 2. Jednakże japońskie krążowniki, o których tu mowa, sukcesywnie uzyskiwałyby ten status wraz z powrotem do służby po modernizacji uzbrojenia głównego, co prowadziłoby do sporego zamieszania klasyfikacyjnego z tą ósemką okrętów.

Reasumując, cesarskie jednostki typów *Furutaka*, *Aoba* i *Myōkō* były krążownikami ciężkimi w całym okresie swej służby. Spełniały bowiem wszystkie kryteria definicyjne dla tej klasy okrętów, także w okresie, gdy posiadały uzbrojenie główne złożone z armat kalibru jedynie 200 mm. Krążowniki *Furutaka* i *Kako* miały co prawda ową pierwotną artylerię rozmieszczoną w 6 wieżach jednolufowych, jednak wszystkie one znajdowały się w osi symetrii wzdłużnej kadłuba, zatem i ten fakt nie ma wpływu na kwestię ich

klasyfikacji. Dopiero po przebrojeniu w armaty 203 mm, zamontowano je na obu okrętach w 3 wieżach dwulufowych (Sobański, 2005a: 20–32; tenże, 2005b: 17–24; tenże, 2005c: 21–32).

Kazus argentyńskich krążowników ciężkich typu *Veinticinco de Mayo*

Mniej więcej od lat 90. XIX wieku do 1929 roku Argentyna należała do grona najbogatszych państw świata. Tę swoją ekonomiczną pozycję pragnęła również ugruntować politycznie i militarnie, inwestując m.in. w rozwój marynarki wojennej. Poza względami prestiżowymi, chodziło także o rywalizację z Brazylią, największym terytorialnie i najludniejszym krajem Ameryki Łacińskiej, oraz Chile, również przeżywającym bujny, choć nie tak spektakularny jak argentyński, okres rozwoju gospodarczego. Rywalizacja tych trzech krajów o status mocarstwa numer jeden w regionie Ameryki Południowej doprowadziła do wyścigu zbrojeń morskich, który swoje apogeum przeżywał przez dwie dekady poprzedzające wybuch I wojny światowej (Eakin, 2009; Osterhammel, 2013).

Hasło do rozpoczęcia wyścigu zbrojeń dało Chile, które jeszcze pod koniec lat 80. XIX wieku zamówiło, a następnie wprowadziło do służby pancernik wieżowy *Capitán Prat* oraz 3 krążowniki pancernopokładowe. Argentyna odpowiedziała nabywając 2 takowe pancerniki *Independencia* oraz *Libertad* oraz 3 krążowniki pancernopokładowe. Druga połowa lat 90. owego stulecia przeniosła rywalizację na kolejny poziom. Chile wprowadziło do służby 2 krążowniki pancerne. I tym razem odpowiedź Argentyny przewyższyła możliwości konkurenta. We włoskich stocznich zamówiła ona bowiem aż 6 krążowników pancernych typu *Giuseppe Garibaldi*. Ze względów finansowych jedynie 4 wprowadzono do służby w argentyńskiej flocie, zaś 2 odsprzedano szykującej się do walnej rozprawy z Rosją Japonii. W kolejną fazę wyścig zbrojeń wkroczył w pierwszej dekadzie następnego stulecia. Najpierw flota chilijska zamówiła w Wielkiej Brytanii dwa pancerniki, na co Argentyna zamierzała odpowiedzieć podobnym zamówieniem. Aby zażegnać narastające i bardzo kosztowne napięcie, Brytyjczycy odkupili budowane u siebie okręty, a Argentyna zgodziła się odstąpić od prób pozyskania okrętów liniowych dla siebie. Okazało się jednak, że do wyścigu włączyła się kierowana ambicjami Brazylia. Aby z miejsca zdeklasować mających dotąd przewagę flotową obydwu rywali, Brazylijczycy zamówili 2 drednoty *Minas Geraes* i *São Paulo*, zbrojne w 12 dział kalibru 305 mm. Ich wejście do służby w 1910 roku zmieniało radykalnie układ sił w regionie, przynajmniej na morzu. W odpowiedzi Argentyna zamówiła dwa drednoty dla siebie, *Rivadavia* i *Moreno*, o identycznym uzbrojeniu, które zasiły jej flotę w latach 1914–1915. Chile, mające już wówczas najmniejsze możliwości finansowe, odpowiedziały również zamówieniem w stocznich brytyjskich 2 okrętów liniowych *Almirante Latorre* i *Almirante Cochrane*, zbrojnych w 10 dział kalibru 356 mm. Jednostki te jeszcze w fazie budowy zaskoczył wybuch I wojny światowej, który skutkował skonfiskowaniem obu wciąż niegotowych kadłubów przez *Royal Navy*. Ostatecznie dopiero w 1920 roku ten pierwszy trafił do Chile, natomiast ten drugi nigdy pancernikiem nie został, przekształcono go bowiem w lotniskowiec *Eagle* i do końca swej służby pozostał w szeregach brytyjskiej floty. Jednak jeszcze przed wybuchem I wojny światowej

doszło do rozładowania napięcia na linii Brazylia–Argentyna, skutkiem czego obie strony odstąpiły od budowy kolejnych drednotów, a zamówiony już przez stronę brazylijską trzeci pancernik został odsprzedany Turcji, do której zresztą też nie dotarł. Przejęty przez Brytyjczyków w 1914 roku, wszedł do służby pod nazwą *Agincourt*. Pewną ciekawostką jest, że był to okręt liniowy o rekordowo dużej liczbie armat – 14 kalibru 305 mm, rozlokowanych w 7 wieżach w osi symetrii wzdłużnej kadłuba. Wielki Światowy Kryzys Gospodarczy z lat 1929–1933 skutecznie zniechęcał interesujące nas tu kraje do dalszego inwestowania w rozrost swych flot (Mitrofanov, Walczyk, 2007: 22–34; Mitrofanov, 2004: 22–34; Ehlers, 2007: 16–28; Franz, 2005: 10–19). Jednak jeszcze przed jego wybuchem Argentyna zdecydowała się na zamówienie 2 krążowników ciężkich typu *Veinticinco de Mayo*, które miały ugruntować jej czołową pozycję, jako morskiej potęgi w regionie Ameryki Południowej. Ich nietypowa charakterystyka jest wynikiem przekonania, jak się okazało słusznego, że Brazylii, a tym bardziej Chile, nie będzie już stać na pościg za Argentyńczykami w tym względzie, przynajmniej w przewidywalnym okresie (Sobański, 2006: 32–43).

Japończycy i jak niebawem się przekonamy także Sowieci, używający systemu metrycznego w kalibrowaniu dział, byli raczej skłonni uznawać za godne miana krążownika ciężkiego dopiero okręty zbrojne w artylerię powyżej 200 mm, choć formalnie tego nie potwierdzali w swych systemach klasyfikacyjnych. Zgoła inaczej jednak wyglądało to we flocie argentyńskiej, która oba swoje krążowniki typu *Veinticinco de Mayo*, wprowadzone do służby w 1931 roku (produkcji włoskiej; stępki położono w 1927 roku), dokładnie tak właśnie klasyfikowała (hiszp. *crucero pesado*), mimo że każdy z nich posiadał po 6 dział o średnicy luf jedynie 190 mm (tamże). Jej upór w tym względzie bez wątpienia ma swoją siłę oddziaływania i w nauce wojskowości, przemawiając za zaniechaniem prób podnoszenia górnej granicy kalibru dział krążowników lekkich do poziomu 200 mm, tym bardziej że pozostawały one w służbie czynnej aż do 1961 roku. Tak, czy owak, *Veinticinco de Mayo* i bliźniaczy *Almirante Brown* spełniają wszystkie przedstawione przez nas kryteria, zatem zostały zaliczone w poczet krążowników ciężkich.

Gdyby interesujące nas tu 2 krążowniki wyłączyć, na podstawie zbyt małego kalibru artylerii głównej, z klasy krążowników ciężkich, wymagałoby to korekty naszej definicji poprzez podniesienie jego minimalnej wartości do granicy 191 mm. Oznaczałoby to tym samym, że w zbiorze tym pozostałyby faktycznie wyłącznie okręty uzbrojone w armaty 200 i 203 mm, a status krążowników ciężkich utraciłyby także wszystkie sowieckie okręty tej klasy, w liczbie 6. Opcjonalne podniesienie granicy kalibru na 201 mm (bardziej leżące w logice systemu metrycznego), wykluczyłoby też czasowo 8 jednostek japońskich okresowo zbrojnych w działa 200 mm, gdyż krążownikami ciężkimi byłoby wówczas tylko te wyposażone w armaty kalibru 203 mm.

Reasumując, argentyńskie jednostki typu *Veinticinco de Mayo* były krążownikami ciężkimi w całym okresie swej służby. Spełniały bowiem wszystkie kryteria definicyjne dla tej klasy okrętów, mimo że posiadały uzbrojenie główne złożone z armat kalibru jedynie 190 mm. Mieści się on bowiem w przedziale 156–203 mm (a tym bardziej 254 mm). Ponadto wszystkie te armaty miały jednakową długość i były rozmieszczone w 3 dwulufowych wieżach osadzonych w osi symetrii wzdłużnej kadłuba. Niewątpliwie

były to jednak najmniejsze i najslabiej uzbrojone krążowniki ciężkie, jakie kiedykolwiek zbudowano. Ich posiadanie stanowiło wszakże dla Argentyny źródło wyjątkowego prestiżu, gdyż żaden inny kraj Ameryki Łacińskiej nie miał nigdy w składzie swej floty okrętów tej klasy. Podbudowywało go także i to, że na całej Półkuli Zachodniej dysponowały nimi jedynie Stany Zjednoczone, a na świecie tylko 9 innych krajów, co dawało Argentyńczykom wrażenie przynależności do niezwykle ekskluzywnego grona mocarstw.

Kazus sowieckich krążowników ciężkich typów *Kirov* i *Maksim Gor'kij*

Aby zrozumieć, dlaczego Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, proklamowany oficjalnie 30 grudnia 1922 roku (Marples, 2006: 94–98), zdecydował się na budowę tak nietypowych krążowników jak jednostki typów *Kirov I* oraz *Kirov II*, trzeba rzucić nieco światła na okoliczności międzynarodowe temu towarzyszące. W połowie lat 30. XX wieku sowieckie wojska lądowe i powietrzne stały się największą potęgą militarną ówczesnego świata. Dzięki intensywnej współpracy wojskowej z Niemcami w latach 1922–1933, datującej się od traktatu w Rapallo, zawartego 16 kwietnia 1922 roku, udanym zakupom i kopiowaniu zachodnich technologii oraz profesjonalnemu naczelnemu dowództwu, siły zbrojne Związku Radzieckiego nie tylko posiadały najwięcej żołnierzy, lecz były dobrze wyszkolone i wyekwipowane, a nasycenie nowoczesnym sprzętem, w tym zwłaszcza samolotami i czołgami wielokrotnie przekraczało możliwości armii francuskiej, uznawanej po I wojnie światowej za najsilniejszą na całym globie. W 1935 roku zorganizowano wielkie manewry pod Kijowem, na które zaproszono licznych gości zagranicznych, prezentując potencjał bojowy Armii Czerwonej (Bazyłow, Wieczorkiewicz, 2005: 423–429; Marples, 2006: 132–137, 148–158; Bankowicz, 2004: 353–370; Reese, 2000). Miał on uświadomić mocarstwom zachodnim, że Związek Radziecki stał się wielkim graczem w polityce międzynarodowej i należy się z nim odtąd poważnie liczyć. Sowietci stali się gotowi do realizacji koncepcji Władimira Lenina – ekspansji komunizmu na kontynencie europejskim, powstałej jeszcze w trakcie wojny domowej w Rosji o przejęcie władzy przez bolszewików. W 1920 roku została ona zniweczona w zarodku przez Polskę i determinację jej wojsk, dowodzonych przez Józefa Piłsudskiego (Wyszczelski, 2010a; tenże, 2010b). Teraz ponownie odżyła. Odtąd oczekiwano już tylko na dogodny moment do uderzenia na Zachód, którym miała stać się nowa wojna między mocarstwami europejskimi. Sprawujący jednak dyktatorskie rządy w Związku Sowieckim Josif Stalin uznał, że najwyższe dowództwo jego wielkiej armii może stanowić w razie wybuchu tak wyczekiwanego konfliktu zbrojnego śmiertelne zagrożenie dla jego władzy, a nawet bezpieczeństwa osobistego. W efekcie przy pomocy policji politycznej – Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) dokonał brutalnej czystki w sowieckich siłach zbrojnych, która doprowadziła do wydalenia ze służby, uwięzienia lub śmierci kilkudziesięciu tysięcy oficerów. W wyniku rozpętanego terroru zamordowano m.in. trzech najbardziej utytułowanych i cieszących się wielkim prestiżem marszałków Związku Sowieckiego: Michaiła Tuchaczewskiego, Wasilija Blüchera oraz Aleksandra Jegorowa. Jak się okazało, odegrało to dewastującą

rolę zarówno dla morale Czerwonej Armii, jak i przede wszystkim na poziom jej dowodzenia i wyszkolenia, co w decydującym stopniu przyczyniło się do żenująco wysokich strat w wojnach z Japonią w 1939 roku oraz Finlandią w latach 1939–1940, jak też kompromitujących swą skalą klęsk w pierwszych miesiącach konfliktu zbrojnego z III Rzeszą (Marples, 2006: 137–144; Bazyłow, Wieczorkiewicz, 2005: 438–444; Bankowicz, 2004: 353–370).

Bujny rozwój, jaki objął w latach 20. i pierwszej połowie lat 30. XX wieku radzieckie wojska lądowe i powietrzne niemal ominął marynarkę wojenną. Związek Socjalistycznych Republik Sowietkich był głównie mocarstwem lądowym, a przy tym nie stać go jeszcze wówczas było na równie wielkie i kosztowne inwestycje w ten rodzaj sił zbrojnych, który z punktu widzenia planów strategicznych sowieckiego przywództwa nie miał do odegrania kluczowej roli. Jednakże dojście w zbrojeniach lądowych i powietrznych do wyżej omówionego etapu, pozwoliło skierować zwiększone środki na doinwestowanie dotąd zaniedbywanej floty. W efekcie Sowietci podjęli szeroko zakrojony program rozbudowy swych sił morskich. Obejmował on budowę m.in. pancerników typu *Sovetskij Sojuz* (transkrypcja: *Sowietskij Sojuz*), krążowników liniowych typu *Kronštadt* (transkrypcja: *Kronsztadt*) oraz licznych niszczycieli i okrętów podwodnych. Były wśród nich także mniejsze krążowniki typu *Čapaev* (transkrypcja: *Czapajew*) oraz interesujące nas tu najbardziej typu *Kirov* (transkrypcja: *Kirow*) (Dyskant, 1983: 596–605; Glock, 2006; tenże, 2015: 38–53).

O ile w zakresie produkcji mniejszych okrętów postępy sowieckie były dość przyzwoite, o tyle znaczne trudności pojawiły się przy konstruowaniu ciężkich okrętów. Omówiona wcześniej współpraca wojskowa niemiecko-sowiecka skoncentrowana była głównie na siłach lądowych i lotniczych, a po objęciu władzy w Niemczech przez Adolfa Hitlera w 1933 roku uległa gwałtownemu załamaniu, które uległo ponownemu ożywieniu po zawarciu paktu Ribbentrop–Mołotow 23 sierpnia 1939 roku, *de facto* sojuszu wojskowego między oboma mocarstwami, przewidującego m.in. wspólną wojnę z Polską (Dębski, 2007). Owa przerwa we współpracy w latach 1933–1939 odcisnęła swe piętno na spowolnieniu możliwości pozyskiwania nowoczesnych technologii w budownictwie okrętowym. W efekcie Sowietci musieli opierać się początkowo na własnej myśli technicznej, niezbyt w tym zakresie rozwiniętej, gdyż od 1917 roku mocno zaniedbywanej, oraz łatwo dostępnych na zachodnich rynkach technologii np. włoskich, które wszakże nie należały do światowej czołówki budownictwa okrętowego, gdyż to co najnowocześniejsze marynarki wojenne większości mocarstw starały się strzec wyłącznie dla siebie. To było zasadniczą przyczyną postawienia na działa kalibru 180 mm, będące produktem rodzimej myśli technicznej i stwarzającej szansę na szybsze ukończenie tych okrętów. Działa miały dać wyraźną przewagę tym sowieckim jednostkom nad wszystkim krążownikami lekkimi przeciwników, a wysoka prędkość maksymalna miała dać możliwość uchylecia się im od walki z krążownikami ciężkimi potencjalnych przeciwników, od których były wyraźnie słabsze swym potencjałem bojowym. Produkcję serii 6 tych krążowników, w dwóch wariantach, rozpoczęto w 1935 roku i kontynuowano do roku 1944. Miały one parami zasilić Flotę Bałtycką, Flotę Czarnomorską oraz Flotę Dalekowschodnią (Dyskant, 1983: 597–598; Glock, 2006; tenże, 2015; Lipiński, 1999: 659).

6 sowieckich okrętów rodziny typów zwanej *Kirov* zostało uzbrojonych w 9 armat 180 mm. Na typ *Kirov* składały się 2 jednostki: *Kirov* i *Vorošilov* (transkrypcja: *Woro-szyłow*). Na typ *Maksim Gor'kij* składały się natomiast 4 jednostki: *Kaganovič* (transkrypcja: *Kaganowicz*), *Kalinin*, *Maksim Gor'kij* i *Molotov* (transkrypcja: *Mołotow*). Dodajmy, że nigdy krążowniki te nie były w Robotniczo-Chłopskiej Czerwonej Flocie (ros. *Raboč'e-Krest'anskij Krasnyj Flot*; transkrypcja: *Rabocze-Krestjanskij Krasnyj Fłot*) klasyfikowane formalnie jako ciężkie. Określenia tego Sowietci używali dopiero do nigdy nieukończonego krążownika ciężkiego *Petropavlovsk* (transkrypcja: *Pietropawłowski*), należącego do niemieckiego typu *Admiral Hipper* i noszącego pierwotną nazwę *Lützow*. Ów ostatni okręt miał artylerię główną złożoną z 8 dział kalibru 203 mm (tamże). Stąd można domniemywać, że z punktu widzenia sowieckiej floty, dopiero uzbrojenie główne o takiej średnicy luf dawało prawo do zaliczenia w poczet krążowników ciężkich. Podobnie jednak, jak w odniesieniu do wyżej wspomnianych okrętów japońskich i argentyńskich, także i owych 6 radzieckich jednostek mieści się w przyjętej definicji dla tego rodzaju jednostek pływających.

Gdyby interesujące nas tu krążowniki wykluczyć, na podstawie zbyt małego kalibru artylerii głównej, z klasy krążowników ciężkich, wymagałoby to korekty naszej definicji poprzez podniesienie jego minimalnej wartości do granicy 201 mm. Oznaczałoby to tym samym, że w zbiorze tym pozostałyby faktycznie wyłącznie okręty uzbrojone w armaty 203 mm, a status krążowników ciężkich utraciłyby także oba argentyńskie okręty tej klasy, w liczbie 2. Można by co prawda rozważyć jeszcze przesunięcie owej granicy na kaliber 181 mm, co skutkowałoby wykluczeniem jedynie owych sowieckich jednostek z grupy krążowników ciężkich, lecz nie ma żadnych podstaw dla ustanowienia jej na tym sztucznym poziomie ani w prawie międzynarodowym, ani w prostocie systemu metrycznego.

Reasumując sowieckie jednostki typów *Kirov* i *Maksim Gor'kij* były krążownikami ciężkimi w całym okresie swej służby. Spełniały bowiem wszystkie kryteria definicyjne dla tej klasy okrętów, mimo że posiadały uzbrojenie główne złożone z armat kalibru jedynie 180 mm. Mieści się on bowiem w przedziale 156–203 mm (a tym bardziej 254 mm, gdyby jednak taką maksymalną granicę przyjąć). A ponadto wszystkie te armaty miały jednakową długość i były rozmieszczone w 3 trójlufowych wieżach osadzonych w osi symetrii wzdłużnej kadłuba.

Kazus niemieckich tzw. pancerników kieszonkowych typu *Deutschland*

Niemieckie tzw. pancerniki kieszonkowe: *Lützow* (eks-*Deutschland*), *Admiral Scheer* i *Admiral Graf Spee*, należące do typu *Deutschland*, mają niezwykle genezę i nieco zaskakujący dla światowej opinii publicznej przebieg służby (Kochnowski, 2015; Lipiński, 1999; Brennecke, Krancke, 2002). Powstały formalnie jako pancerniki. Jak na okres międzywojenny, gdyby je za takie rzeczywiście uznać, byłyby niezwykle małymi reprezentantami tej klasy jednostek. Stało się tak niejako z konieczności, gdyż klauzule traktatu wersalskiego z 1919 roku wprowadziły poważne ograniczenia w zakresie wyporności nowych pancerników, przeznaczonych do służby w niemieckiej flocie.

Mając to na uwadze, Niemcy od początku jednak uznali, że nie ma możliwości stworzenia w ramach limitu 10 000 ton wyporności, rasowych okrętów tej klasy. Zamierzali go co prawda skrycie znacząco przekroczyć, lecz i to musiało mieć swe granice, aby uniknąć interwencji strażników wspomnianego traktatu, czyli Wielkiej Brytanii i Francji. W efekcie stworzono jednostki, które choć formalnie zwano pancernikami, w istocie miały wszelkie cechy krążownika. Skonstruowano je przede wszystkim z myślą o zwalczaniu wrogiej żeglugi handlowej. Z góry też zakładano, że muszą mieć zdolność do uchylenia się od starcia z rasowymi okrętami liniowymi, lecz jednocześnie wystarczający potencjał, aby poradzić sobie z lżejszymi okrętami, nawet krążownikami ciężkimi (Pertek, 1966; Williamson, 2017). Owe założenia wprowadzono zresztą w życie wraz z wybuchem II wojny światowej w Europie 1 września 1939 roku. Potwierdza to także w całej rozciągłości przebieg ich służby (Kosiarz, 1989; Pertek, Supiński, 1959; Danielewicz, Skwiot, 1997; Danielewicz, Skwiot, 1998; tychże, 1999).

W 1940 roku zdecydowano się w *Kriegsmarine* na oficjalne tego potwierdzenie, poprzez przeklasyfikowanie 2 pozostających wciąż w służbie okrętów interesującego nas typu – *Lützow* i *Admiral Scheer* – na krążowniki ciężkie (niem. *Schwerer Kreuzer*). Stało się tak jednak nie tylko ze względu na oczywiste już dla wszystkich krążownicze przeznaczenie tych okrętów, lecz także dlatego, a może i przede wszystkim, aby w razie utraty któregoś z nich, można było propagandowo umniejszyć wartość ubytku w siłach Niemieckiej Marynarki Wojennej (Sobański, 2010). Naciskał na to Adolf Hitler, pod wrażeniem samozatopienia pancernika kieszonkowego *Admiral Graf Spee* 17 grudnia 1939 roku, zablokowanego przez brytyjskie okręty w urugwajskim porcie Montevideo, poważnie uderzającego w prestiż III Rzeszy (Nowak, 2017).

Krażowniczy charakter jednostek typu *Deutschland* nie ulega wątpliwości. Problem, wszakże w tym, że ich uzbrojenie główne składało się z 6 armat kalibru 283 mm o jednakowej długości luf, rozmieszczonych w dwóch trzydziałowych wieżach w osi symetrii wzdłużnej okrętu (Sobański, 2010). Pozwalałoby to zaliczyć te okręty do klasy krążowników ciężkich, gdyby nie średnica dział ich artylerii głównej, która odpowiada krążownikom liniowym. Niemcy zdecydowali się na takie a nie inne ich przeklasyfikowanie ze względu na ogromną różnicę w wyporności z pozostającymi w ich służbie 2 krążownikami najcięższymi typu *Scharnhorst*, mającymi wyporność prawie trzykrotnie większą a uzbrojenie najcięższe w postaci 9 armat kalibru 283 mm o połowę silniejsze (Federowicz, 2008). Ponadto sklasyfikowanie *Lützowa* i *Admiral Scheera*, jako krążowników bojowych (niem. *Schlachtkreuzer*) podnosiłoby ponownie ich propagandową wartość, czego w 1940 roku hitlerowski reżim już sobie nie życzył, w obawie ich utraty w walce, co było bardzo prawdopodobne, wobec planów ich aktywnego wykorzystania do przerywania alianckich szlaków komunikacyjnych, z czym wiązało się jednak poważne ryzyko. Trudno zatem uznać argument propagandowy za wystarczające uzasadnienie dla traktowania okrętów typu *Deutschland* jako krążowników ciężkich. Kaliber ich artylerii głównej wyraźnie przesądza o tym, że w istocie były krążownikami liniowymi (Kochnowski, 2020: 85–103), choć trzeba przyznać, że najmniejszymi i najslabiej uzbrojonymi, jakie kiedykolwiek zbudowano.

Gdyby interesujące nas tu krążowniki włączyć jednak do klasy krążowników ciężkich, konieczna byłaby modyfikacja definicji tych ostatnich poprzez podniesienie

maksymalnego kalibru dział artylerii głównej z 203 do 283 mm. Byłoby to jednakże postępowanie całkowicie absurdałne, gdyż zlikwidowałoby jakąkolwiek miarodajną możliwość rozdzielenia klasy krążowników liniowych od krążowników ciężkich, względnie wymagałoby odebrania statusu krążowników bojowych 6 niemieckim okrętom tej klasy, w tym 4 uczestniczącym w I wojnie światowej (*Von der Tann*, *Moltke*, *Goeben*, *Seydlitz*) (Glock, 2010a: 54–63; tenże, 2010b: 46–56) i 2 biorącym udział w II wojnie światowej (*Scharnhorst*, *Gneisenau*) (Daroszewski, 2016), oraz 1 tureckiemu (*Yavuz* – do 1936 roku eks-*Yavuz Sultan Selim*, do 1914 roku eks-niemiecki *Goeben*) (Szoszkiewicz, 1993b: 5–10; Szopa, 2004: 13–18), pozostającemu w służbie w okresie obu tych największych konfliktów zbrojnych współczesnego świata (za krążowniki ciężkie należałoby wówczas uznać także 3 planowane holenderskie krążowniki liniowe, choć ich budowy nigdy nie rozpoczęto. W tym ostatnim przypadku należałoby również znieść wobec krążowników ciężkich wymóg rozmieszczenia całej artylerii głównej w osi symetrii wzdłużnej kadłuba, gdyż nie spełniałoby go 5 z 7 wspomnianych najstarszych okrętów (realnie czterech: *Von der Tann*, *Moltke*, *Goeben*–*Yavuz*, *Seydlitz*) (Klimczyk, 1994) a spełniały jedynie 2 (*Scharnhorst*, *Gneisenau*) (Skwiot, 2009: 233–246). A to z kolei skutkowałoby koniecznością włączenia do grona krążowników ciężkich także krążownika pancernego *Blücher*, zbrojnego w działa kalibru 210 mm z rozmieszczeniem charakterystycznym dla pierwszych dreadnotów (Wieczorkiewicz, 2015). Co więcej, wymagałoby przeniesienia powstania klasy krążowników ciężkich z 1926 na 1909 rok, co jak analizowaliśmy przy omawianiu wyżej tego ostatniego kajzerowskiego okrętu nie może być uznane za racjonalne.

Reasumując, niemieckie jednostki typu *Deutschland* nie były krążownikami ciężkimi. Należy je zdecydowanie klasyfikować jako krążowniki liniowe. Ze zbioru krążowników ciężkich wyklucza je jednoznacznie zbyt duży kaliber dział artylerii głównej 283 mm, wobec przyjętego dla tej klasy okrętów maksymalnego poziomu 203 mm, czy nawet czysto teoretycznego 254 mm.

Wnioski

Pośród 26 okrętów o spornej klasyfikacji w zakresie potencjalnego przyporządkowania do kategorii krążowników ciężkich, jak wyżej wykazaliśmy, 16 jednostek ów status winien przysługiwać, zaś 10 jednostkom z różnych przyczyn nie. Czynnikiem dyskwalifikującym były przede wszystkim: przestarzały sposób rozmieszczenia wież artylerii głównej (*Blücher*, *Effingham*, *Frobisher*, *Hawkins*, *Raleigh*, *Vindictive*), zbyt mała liczba dział artylerii głównej (*Frobisher*, *Krasnyj Kavkaz*, *Hawkins*, *Vindictive*), zbyt mały kaliber artylerii głównej (*Effingham*, *Vindictive*), zbyt duży kaliber artylerii głównej (*Admiral Scheer*, *Admiral Graf Spee*, *Lützow*). Jeśli idzie o sporne krążowniki ciężkie, którym ten status utrzymaliśmy w niniejszej pracy w oparciu o kryteria merytoryczne, to jedynym czynnikiem podnoszonym przeciw zasadności takiego kroku było posiadanie uzbrojenia głównego w postaci dział o kalibrze nieprzekraczającym 200 mm, gdyż wszystkie pozostałe warunki przynależności do tej klasy okrętów zostały spełnione. Kwestia kalibru ma jednak solidne oparcie w morskich traktatach o ograniczeniu zbrojeń morskich, w których uczestniczyło w sumie 6 największych

światowych mocarstw morskich (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Japonia, Francja, Włochy i Niemcy), wspólnie dysponujące przytłaczającą większością światowej floty okrętów wojennych w ogóle, a krążowników ciężkich w szczególności. W tej sytuacji argumenty na rzecz podniesienia jego minimalnej granicy ze 156 do 201 mm, należy ocenić jako niewystarczające. W efekcie uznajemy, że omawiane w niniejszej pracy jednostki: *Almirante Brown*, *Aoba*, *Ashigara*, *Furutaka*, *Haguro*, *Kaganovič*, *Kako*, *Kalinin*, *Kinugasa*, *Kirov*, *Maksim Gor'kij*, *Molotov*, *Myōkō*, *Nachi*, *Veinticinco de Mayo* i *Vorošilov* przynależą do klasy krążowników ciężkich.

Bibliografia

- Bankowicz M. (red.) (2004). *Historia polityczna świata XX wieku. 1901–1945*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bazyłow L., Wieczorkiewicz P. (2005). *Historia Rosji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Brennecke J., Krancke T. (2002). *Admirał Scheer. Krążownik dwóch oceanów*. Gdańsk: Oficyna Wydawnicza Finna.
- Bukała G. (1996). Krążowniki, które zmieniły kły, cz. 1. *Okręty Wojenne*, 3.
- Bukała G. (1997). Krążowniki, które zmieniły kły, cz. 2. *Okręty Wojenne*, 1.
- Bukała G. (2007). *Krążowniki typu „Myōkō”*. Tarnowskie Góry: Wydawnictwo „Okręty Wojenne”.
- Danielewicz W., Skwiot M. (1997). *Pancerniki kieszonkowe, Cz.1, Deutschland/Lützow*, Gdynia: AJ-Press.
- Danielewicz W., Skwiot M. (1998). *Pancerniki kieszonkowe, Cz.2, Admiral Graf Spee, Admiral Scheer*. Gdynia: AJ-Press.
- Danielewicz W., Skwiot M. (1999). *Pancerniki kieszonkowe, Cz.3, Deutschland/Lützow, Admiral Graf Spee, Admiral Scheer*. Gdynia: AJ-Press.
- Daroszewski M. (2016). *Kriegsmarine 1935–1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dębski S. (2007). *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.
- Dobrzycki W. (2007). *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dramiński S. (2013). Pancernik HMS „Dreadnought”. *Okręty*, 5 (25).
- Dyskant J. (1983). *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Dyskant J., Michałek A. (2005). *Port Artur Cuszima 1904–1905*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Eakin M. (2009). *Historia Ameryki Łacińskiej. Zderzenie kultur*, Barbara Gutowska-Nowak (przeł). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ehlers H. (2007). Brazylijskie pancerniki „Minas Geraes” i „São Paulo”. *Okręty Wojenne*, 2 (82).
- Federowicz P. (2008). *Pancerniki typu „Scharnhorst”*. Tarnowskie Góry: Wydawnictwo „Okręty Wojenne”.
- Flisowski Z. (1994). *Bitwa jutlandzka 1916*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona.
- Franz M. (2005). Lotniskowiec Eagle – koń roboczy Royal Navy. *Okręty Wojenne*, 6 (74).
- Gelewski T. (1984). *Bitwa na Morzu Jawajskim*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Glock M. (2006). *Krążowniki typu „Kirov” i „Maksym Gorki”*. Tarnowskie Góry: Wydawnictwo „Okręty Wojenne”.

- Glock M. (2015). Duma Stalina. Krążowniki projektów 26 i 26 bis. *Morza i Okręty*, 2.
- Glock M. (2010a). Niemieckie krążowniki liniowe, cz. 1. *Morze, Statki i Okręty*, 2 (98).
- Glock M. (2010b). Niemieckie krążowniki liniowe, cz. 2. *Morze, Statki i Okręty*, 3 (99).
- Gozdawa-Gołębiowski J. (1985). *Od wojny krymskiej do bałkańskiej (działania flot wojennych na morzach i oceanach w latach 1853–1914)*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Gozdawa-Gołębiowski J., Wywerka-Prekurat T. (1994). *Pierwsza wojna światowa na morzu*. Warszawa: Wydawnictwo Lampart.
- Góralski W., Nowak G. (2011). Japoński ciężki krążownik Tone. *Okręty*, 6 (7).
- Jastrzębski J. (2020a). *Ewolucja japońskich krążowników ciężkich*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.), *Na morzach i oceanach pod wojenną banderą: wczoraj – dziś – jutro*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Jastrzębski J. (2020b). *Lotnikowce Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*, Zabrze: Wydawnictwo INFORTeditions.
- Jastrzębski J., Polit J. (2012a). Konferencja Waszyngtońska 12 XI 1921–6 II 1922, cz. 1. *Okręty Wojenne*, 1 (111).
- Jastrzębski J., Polit J. (2012b). Konferencja Waszyngtońska 12 XI 1921–6 II 1922, cz. 2. *Okręty Wojenne*, 2 (112).
- Jastrzębski J., Polit J. (2012c). Konferencja Waszyngtońska 12 XI 1921–6 II 1922, cz. 3. *Okręty Wojenne*, 3 (113).
- Kenez P. (2008). *Odkłamana historia Związku Radzieckiego*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona.
- Klimczyk T. (1994). *Historia pancernika*, Warszawa: Wydawnictwo Lampart.
- Klimczyk T. (2007). *Największe starcie pancerników. Bitwa jutlandzka*, Warszawa: Wydawnictwo Magnum-X.
- Klimczyk T. (2006). Zanim wymyślono krążowniki liniowe. *Morze, Statki i Okręty*, 3 (57).
- Kochnowski R. (2020). *Krążowniki liniowe. Geneza – rozwój – zmierzch*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.), *Na morzach i oceanach pod wojenną banderą. Wczoraj – dziś – jutro*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kochnowski R. (2015). *Niemieckie działania krążownicze w latach 1939–1942*. Zabrze: Wydawnictwo INFORTeditions.
- Kopacz M. (2009). Krążowniki ciężki „Kent”. *Morze, Statki i Okręty*, 12 (96).
- Kosiarz E. (1989). *Działania flot w drugiej wojnie światowej*. Gdańsk: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Kosiarz E. (1979). *Pierwsza wojna światowa na Bałtyku*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Kubiak K. (2007). *Działania sił morskich po drugiej wojnie światowej. Studia przypadków*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Lipiński J. (1999). *Druga wojna światowa na morzu*. Warszawa: Wydawnictwo Lampart.
- Lunde H. (2011). *Bitwa o Norwegię 1940. Wyprzedzające uderzenie Hitlera*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Marples D. (2006). *Historia ZSRR. Od rewolucji do rozpadu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Massie R. (2004a). *Dreadnought*, t. 1. Gdańsk: Oficyna Wydawnicza Finna.
- Massie R. (2004b). *Dreadnought*, t. 2. Gdańsk: Oficyna Wydawnicza Finna.
- McCauley M. (2010). *Narodziny i upadek związku Radzieckiego*, Zbigniew Landowski (przeł.). Warszawa: Książka i Wiedza.

- Mitrofanov A. (2004). Almirante Latorre – chilijski pancernik „Potiomkin”. *Okręty Wojenne*, nr 6(68).
- Mitrofanov A., Walczyk T. (2007). Argentyńskie okręty liniowe typu „Rivadavia”. *Okręty Wojenne*, nr 5(85).
- Myszor O. (2014). *Cesarstwo Japonii*, t. 1 *Pancerniki, lotniskowce i krążowniki*. Tarnowskie Góry: Wydawnictwo „Okręty Wojenne”.
- Nowak G. (2017). *Najśłynniejsze okręty wojenne świata XX wieku*. W: tegoż, *Niemiecki pancernik kieszonkowy typu Deutschland. Admiral Graf Spee*, t. 3. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.
- Nowak G. (2019). *Krążowniki waszyngtońskie U.S. Navy*, Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.
- Olender P. (2010). *Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905. Działania na morzu*, Racibórz: Wydawnictwo Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu.
- Olender P. (2005). *Wojny morskie 1883–1914*, Warszawa: Wydawnictwo Magnum-X.
- Osterhammel J. (2013). *Historia XIX wieku. Przeobrażenia świata*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Pacholski Ł. (2010). Ciężki krążownik HMS Exeter. *Technika Wojskowa. Historia*, nr 6 (6).
- Perepeczko A. (2006). *Włoskie krążowniki ciężkie. Trento, Trieste, Zara, Fiume, Gorizia, Pola, Bolzano*, Warszawa: Wydawnictwo Magnum-X.
- Pertek J. (1966). *Od Reichsmarine do Bundesmarine. 1918–1965*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Pertek J., Supiński W. (1959). *Wojna morska 1939–1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Radziemiński J. (2017). Krążowniki „elżbietańskie” – niezwykła historia brytyjskich krążowników typu Hawkins. *Okręty*, nr 3 (51).
- Reese R. (2000). *The Soviet Military Experience. A History of the Soviet Army, 1917–1991*. London and New York: Routledge.
- Roberts J. (1972). *Invincible Class*. London: Conway Maritime Press.
- Rojek W. (1994). *Spory o władanie morzem. Polityczno-dyplomatyczne aspekty zbrojeń morskich w okresie międzywojennym 1919–1939*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Samuel M., Bohlayer W. (2018). *The German Armoured Cruiser SMS Blücher*. Lublin: Oficyna Wydawnicza Kagero.
- Skulski J. (2013). „Takao”, cz. 1. *Okręty*, nr 2 (22).
- Skulski J. (2013). „Takao”, cz. 2. *Okręty*, nr 4 (24).
- Skwiot M. (2007). *Japońskie pancerniki*, t. 1. Lublin: Oficyna Wydawnicza Kagero.
- Skwiot M. (2009). *Pancerniki II wojny światowej*, t. 1. Lublin: Oficyna Wydawnicza Kagero.
- Staff G. (2016). *Niemieckie krążowniki liniowe 1914–1918*, Mateusz Grzywa (przeł.). Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.
- Sobański M. (2006a). Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”, cz. 1. *Okręty Wojenne*, nr 1 (75).
- Sobański M. (2006b). Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”, cz. 2. *Okręty Wojenne*, nr 2 (76).
- Sobański M. (2005a). Japońskie krążowniki ciężkie typu „Furutaka” i „Aoba”, cz. 1. *Okręty Wojenne*, nr 4 (72).
- Sobański M. (2005b). Japońskie krążowniki ciężkie typu „Furutaka” i „Aoba”, cz. 2. *Okręty Wojenne*, nr 5 (73).

- Sobański M. (2005c). Japońskie krążowniki ciężkie typu „Furutaka” i „Aoba”, cz. 3. *Okręty Wojenne*, nr 6 (74).
- Sobański M. (2018a). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, Tarnowskie Góry: Wydawnictwo „Okręty Wojenne”.
- Sobański M. (2018b). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 2,
- Sobański M. (2010). *Pancerniki typu „Deutschland”*, Tarnowskie Góry: Wydawnictwo „Okręty Wojenne”.
- Sobański M. (2003a). Rosyjskie krążowniki lekkie typu Swietłana, cz. 1. *Okręty Wojenne*, nr 2 (58).
- Sobański M. (2003b). Rosyjskie krążowniki lekkie typu Swietłana, cz. 2. *Okręty Wojenne*, nr 3 (59).
- Sobański M. (2003c). Rosyjskie krążowniki lekkie typu Swietłana, cz. 3. *Okręty Wojenne*, nr 4 (60).
- Sobański M. (2003d). Rosyjskie krążowniki lekkie typu Swietłana, cz. 4. *Okręty Wojenne*, nr 5 (61).
- Szewczyk A., Trojca W. (1994). *Japońskie krążowniki ciężkie*, Warszawa: Wydawnictwo Militaria.
- Szopa M. (2013). Japońskie krążowniki ciężkie. *Technika Wojskowa. Historia*, nr 4 (22).
- Szopa M. (2018). Japońskie krążowniki ciężkie, cz. 1. *Morze*, nr 12 (38).
- Szopa M. (2019). Japońskie krążowniki ciężkie, cz. 2. *Morze*, nr 1 (39).
- Szopa M. (2004). Ucieczka Goebena, *Okręty Wojenne*, nr 1 (63).
- Szoszkiewicz C. (1993a). *Pancerniki II wojny światowej*, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo Lampart.
- Szoszkiewicz C. (1993b). *Pancerniki II wojny światowej*, t. 2. Warszawa: Wydawnictwo Lampart.
- Twardowski M. (1998). Krążowniki typu Hawkins. *Nowa Technika Wojskowa*, 3.
- Watts A. (1990). *The Imperial Russian Navy*. London: Weidenfeld Military.
- Wieczorkiewicz P. (2015). *Historia wojen morskich*, t. 2. *Wiek Pary*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Williamson G. (2017). *Niemieckie pancerniki kieszonkowe 1939–1945*. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.
- Włodarczyk W. (2021). *Dzień Armagedonu. Bitwa Jutlandzka*, Gdańsk: Oficyna Wydawnicza Finna.
- Wyszczelski L. (2010a). *Wojna Polsko-Rosyjska 1919–1920*, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo Bellona
- Wyszczelski L. (2010b). *Wojna Polsko-Rosyjska 1919–1920*, t. 2. Warszawa: Wydawnictwo Bellona
- Zalewski K. (1994). *Lotniskowce II wojny światowej*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Lampart.

Biogram autora

Jarosław Jastrzębski – doktor habilitowany; administratywista i historyk; adiunkt w Instytucie Bezpieczeństwa i Informatyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Specjalizuje się w badaniach z zakresu administracji wojskowej i cywilnej, bezpieczeństwa morskiego oraz historii prawa i wojskowości. Jest autorem ponad

110 publikacji naukowo-badawczych i popularnonaukowych, w tym kilkunastu opracowań monograficznych. Do jego ważniejszych prac należą: *Lotniskowce Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*, Zabrze 2020; *Instytucja profesury zwyczajnej w polskim państwowym szkolnictwie akademickim w latach 1920–1939*, Kraków 2018; *Midway*, Warszawa 2014; *Organizacja Japońskiej Marynarki Wojennej na poziomie strategicznym 7 XII 1941 – 2 IX 1945*, Oświęcim 2014; *Państwowe szkolnictwo akademickie w II Rzeczypospolitej. Zagadnienia systemowe*, Kraków 2013; *Bitwa na Morzu Koralowym 2–8 V 1942 r.*, Zabrze 2012.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.3

Katarzyna Dojwa-Turczyńska

Uniwersytet Wrocławski

ORCID 0000-0003-3420-7598

Dyktatorskie państwo agresorskie jako sąsiad Polski. Rosja i Rosjanie w dobie wojny w Ukrainie w polskich cybermemach

Dictatorial aggressor state as Poland's neighbor. Russia and Russians
in the era of war in Ukraine in Polish cybermemes

Abstrakt

Agresja Rosji na teren Ukrainy wydaje się być wydarzeniem bezprecedensowym, przywołującym skojarzenia z koszmarem wojen, zbrodni, czy nawet ludobójstw XX wieku. Z perspektywy Polski jako kraju sąsiadującego, wydarzenia rozgrywające się w Ukrainie pociągają za sobą reakcje polityczne i społeczne związane z pomocą państwu napadniętemu. Zarówno rządzący jak i społeczeństwo niemal jednoznacznie opowiadają się po stronie państwa poddanego agresji. To wieloaspektowe wsparcie dla Ukrainy implikuje postawienie pytania o to, jak w dobie wojny postrzegany jest drugi sąsiad Polski – Rosja. Odpowiedzi na to pytanie udzielają sondaże, wskazujące niemal jednoznaczne opowiedzenie się Polaków po stronie Ukrainy. Niemniej w dobie konfliktu ważne stają się zagadnienia odnoszące się od tego, przez pryzmat jakich kategorii poznawczych jest postrzegana Rosja. Odpowiedź na to pytanie sformułowano na podstawie badań niereaktywnych, przeprowadzonych na internetowych memach obrazkowych metodą analizy treści. Wyniki badań pokazują krytyczny stosunek Polaków do Rosji i Rosjan. Rosja w dobie konfliktu postrzegana była przede wszystkim przez pryzmat polityki i dyktatorskiej formy sprawowania władzy przed Prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimir Putina. W Rosji nie ma pluralizmu mediów, zaś wertykalna propaganda transmituje treści uzasadniające atak na Ukrainę uzyskując w tym zakresie akceptację społeczeństwa. Społeczeństwo Rosji różni się mentalnościowo, aksjonormatywnie, kulturowo i strukturalnie od społeczeństw Zachodu, a tym samym społeczeństwa Polskiego. Rosjan charakteryzuje poczucie wyższości względem innych nacji, co memy poddają krytyce. Agresja Rosji na Ukrainę przynosi sankcje dla agresora. Memy prezentują ich skutki dla gospodarki i społeczeństwa, poddając je hiperbolizacji.

Słowa kluczowe: Rosja, Rosjanie, wojna, Ukraina, memy

Abstract

Russia's aggression against Ukraine appears to be an unprecedented event, evoking associations with the nightmare of wars, crimes or even genocides of the 20th century. From the perspective of Poland as a neighboring country, the events unfolding in Ukraine entail political and social reactions related to helping the invaded country. Both those in power and society almost unequivocally side with the invaded state. This multifaceted support for Ukraine implies raising the question of how Poland's other neighbor, Russia, is perceived in times of war.

The answer to this question is provided by opinion polls, indicating that Poles are almost unambiguously on the side of Ukraine. Nevertheless, in the era of conflict, issues relating to what cognitive categories Russia is perceived through become important. The answer to this question was formulated on the basis of non-reactive research conducted on Internet picture memes using the content analysis method. The results show a critical attitude of Poles toward Russia and Russians. Russia in the era of conflict was perceived primarily through the prism of politics and the dictatorial form of governance before President of the Russian Federation Wladimir Putin. There is no media pluralism in Russia, while vertical propaganda broadcasts content justifying the attack on Ukraine gaining public approval in this regard. Russian society is mentally, axionormatively, culturally and structurally different from Western societies, and thus Polish society. Russians are characterized by a sense of superiority to other nations, which memes criticize. Russia's aggression against Ukraine brings sanctions for the aggressor. Memes present their effects on the economy and society, subjecting them to hyperbolization.

Keywords: Russia, Russians, war, Ukraine, memes

Wprowadzenie

Rosja jest jednym z sąsiadów Polski, państwem które od dekad wywierało wpływ na losy kraju i jego mieszkańców, ten wpływ wywiera również współcześnie. Trudne historycznie i politycznie oraz gospodarczo relacje sąsiedzkie stały się jeszcze bardziej skomplikowane po 24 lutego 2022 roku. Polski rząd, Prezydent RP i społeczeństwo wielopłaszczyznowo angażują się w pomoc Ukrainie i Ukraińcom. Niemal jednoznaczne postrzeganie Rosji jako agresora i sprawcy konfliktu zmusza do stawiania pytań o to, przez pryzmat jakich kategorii poznawczych Polacy widzą swojego sąsiada.

Celem artykułu było nakreślenie wizerunku Rosji w społeczeństwie polskim w specyficznej sytuacji: w dobie próby pełnoskalowej agresji na Ukrainę rozpoczętej w 2022 roku. Istotne było to, jak postrzega się jednego z sąsiadów Polski, gdyż na to pytanie odpowiadały i odpowiadają wyniki ogólnopolskich sondaży. Interesującą kwestią stały się wymiary z których składa się wizerunek Rosji i Rosjan w polskim społeczeństwie w dobie konfliktu.

W niniejszym artykule zostaną zaprezentowane wyniki badań niereaktywnych, zrealizowanych za pomocą jakościowej analizy treści. Obiektami analizy były internetowe memy obrazkowe obecne na jednym z agregatorów treści. Traktując je jako przejawy prosumenckiej twórczości cyberludu walczące o uwagę cyberodbiorców zakładano, że na portalu publikowane są te, które tę uwagę przykuły, zaś ich treści zostały zaakceptowane. Przez to stały się one atrakcyjnymi poznawczo danymi wtórnymi, pozwalającymi dokonać rekonstrukcji wizerunku Rosji i Rosjan w dobie wojny.

Polska-Rosja: trudne sąsiedztwo w cieniu ideologii A. Dugina

Usytuowanie między Niemcami a Rosją przez wieki miało wpływ na Polskę. Na współczesne relacje rosyjsko-polskie i postrzeganie przez Polaków Rosji i Rosjan wpływ wywiera kontekst historyczny i polityczny. Istotne okazały się także wydarzenia 1989 roku i ich konsekwencje. Polska przestała być krajem satelickim ZSRR, pojawiły się nowe państwa odgradzające Rosję od Polski. Zmianie uległa także orientacja polityczna Polski. Rosja przestała być „starszym bratem”, stała się partnerem, „który w zależności od sytuacji geopolitycznej oraz bieżących wewnętrznych interesów stwarzał raz to lepsze, a raz gorsze pole do partnerskiego dialogu i badań naukowych opartych na prawdzie” (Załęcki, 2017: 158). Było to ważne dla bieżących relacji politycznych.

Jak wskazywał Ryszard Zięba, na stosunki polsko-rosyjskie po rozpadzie ZSRR i demokracji w Polsce wpływ wywierają trzy płaszczyzny. Pierwszą z nich jest historia, drugą – zagadnienia mieszczące się w obszarze bezpieczeństwa międzynarodowego, trzecią zaś – problem bezpieczeństwa energetycznego, czyli monopolistycznej pozycji Rosji jako dostawcy surowców energetycznych (Zięba, 2018). Aspekty te splatają się czyniąc relacje trudnymi, dodatkowo ważne są także inne wątki. „Wyjątkowy charakter stosunków polsko-rosyjskich wynika z długiej i pełnej dramatów historii obu narodów, bliskości geograficznej i etnicznej, uwarunkowań kulturowych, ekonomicznych, bezpieczeństwa, wzajemnych stereotypów czy strukturalnej różnicy strategicznych interesów obu państw” (Lakomy, 2011: 69).

Problematyka postrzegania Rosji i Rosjan przez Polaków w dobie agresji w Ukrainie zostanie omówiona w dalszej części artykułu. Wpierw należy podkreślić, że również Rosjanie w określony sposób percypują historię, Polskę i Polaków. To ważne z perspektywy społecznej, ale również politycznej, gdyż postrzeganie sąsiadów może stanowić punkt wyjścia do polityki prowadzonej przez dane państwo, ale także służyć jej legitymacji. Rosyjski obraz Polaków ogniskuje się wokół dwóch wymiarów. Pierwszy, ulegający regresji, zasadza się na XVI wiecznej historii – Polacy jawią się jako naród waleczny i jako godny przeciwnik. W wymiarze drugim Polacy są wedle Rosjan niepokorni, mając skłonność do spiskowania, nie uznają przegranej (nawet gdy jest ona ewidentna), w obcowaniu międzyludzkim są pyszni i wyniośli (Konieczna, 2006: 138). Pojęcie „honoru” dekodowane przez Rosjan w kontekście polskim ma zabarwienie perioratynne, to nieuzasadniona pycha i duma, prowadzące do wywyższania się (de Lazari, 2006: 148). Obie nacje różnią się także podejściem do wspólnoty ponadjednostkowej: dla Rosjan pojęciem kardynalnym jest „państwo”, dla Polaków zaś „naród” (Magdziak-Miszewska, 2002: 6).

Waldemar Paruch podkreślał, że usytuowanie Polski w specyficznej części Europy, skutkuje imperatywem prowadzenia aktywnej polityki międzynarodowej, „[...] aby udowodnić, że istnieje w Europie przestrzeń między Niemcami a Rosją, która może być samodzielna i nowoczesna” (Paruch, 2015: 417). Nie miejsce tu i czas, aby omawiać politykę zagraniczną III RP i śledzić relacje Polski z Rosją w okresie ostatniego trzydziestolecia. Warto jednak zwrócić uwagę na kilka kwestii, które będą ujawniać złożoność stosunków bilateralnych i staną się kluczowe w 2022 roku w sytuacji napaści Rosji na Ukrainę.

W dobie przemian demokratycznych oraz rozpadu bloku państw komunistycznych i Układu Warszawskiego, Polska orientowała się na partycypację w NATO oraz

członkostwo w Unii Europejskiej, osiągając w tym zakresie sukcesy. Instytucjonalizacja westernizacji Polski z perspektywy Rosji i Kremla były niekorzystne. Wszak jeden z partnerów (czy nawet satelitów) byłego bloku państw demokracji ludowej wszedł w skład wrogiego niegdyś bloku. Poza tym Polska od dekad angażowała się we wspieranie Ukrainy w jej procesie transformacji i uniezależniania się od Rosji. W 1991 roku (24.08.1991) ukraińscy deputowani ogłosili niepodległość Ukrainy, za ich decyzją podążyły inne „elementy składowe” ZSRR (np. Białoruś, Mołdawia, Azerbejdżan, Kirgizja i Uzbekistan) (Mironowicz, 2012: 28). Decyzję Rady Najwyższej Ukrainy potwierdziło niebawem społeczeństwo w referendum niepodległościowym (1.12.1991) (tamże). Co wydaje się być symptomatyczne, następnego dnia (2.12.1991) Polska i Kanada, jako pierwsze państwa, uznały niepodległości Ukrainy (Senat Rzeczypospolitej Polskiej, 2022). W 2004 roku ówczesny Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski wsparł tzw. Pomarańczową Rewolucję oraz opowiedział się po stronie prozachodniego kandydata na prezydenta Wiktora Juszczenki, występującego w wyborach przeciw kandydatowi Kremla (Wiktorowi Janukowyczowi). Reakcja Rosji na to wsparcie, ale także inne działania Polski, doprowadziły wtedy do pominięcia zaangażowania Polaków w obchodach 60. rocznicy zakończenia II Wojny Światowej, niezaproszenia Polski na 750-lecie powstania Królewca, wprowadzenia przez Rosję embarga na polskie produkty rolne (Chucherko, 2011: 14). Również w późniejszych latach Polska stając po stronie samostanowienia nacji i państw byłego bloku popadła w konflikty z Rosją, co szczególnie zauważalne było w dobie rządów Prawa i Sprawiedliwości, partii o orientacji transatlantyckiej (Paruch, 2021) oraz prezydentury Lecha Kaczyńskiego. Swoistą egzemplifikacją działań niekorzystnych z perspektywy Kremla było zaangażowanie Prezydenta RP w Gruzji w 2008 roku. Wojna rosyjsko-gruzińska potwierdziła strategiczne plany Rosji i realizację jej interesów kosztem innych państw, zarówno w znaczeniu symbolicznym (utrzymanie przywództwa), jak i strategicznym na terenach Kaukazu Południowego i basenu Morza Kaspijskiego (Litwin-Lewandowska, 2017: 195). „Kulminacyjnym momentem wojny była decyzja L. Kaczyńskiego o wspólnej interwencji szefów państw sąsiadujących z Rosją, w celu oprotestowania pogwałcenia prawa międzynarodowego i brutalnej napaści na Gruzję [...]” (tamże: 196). W czasie zjazdu i wspólnego wystąpienia w Tbilisi prezydentów Litwy, Łotwy, Estonii i Ukrainy, z ust Prezydenta RP padły słowa, które w ówczesnym okresie część środowisk politycznych w kraju postrzegało jako antyrosyjskie. Wówczas ważne okazało się poparcie dla Gruzji, natomiast z perspektywy czasu – antycypowanie przez ówczesnego Prezydenta RP dalszej polityki Kremla¹.

Lata 90. XX wieku z perspektywy Rosji były trudnym okresem. Doszło do rozpadu ZSRR i utraty części terytorium kontrolowanego od dziesięcioleci. W tym czasie miał miejsce kryzys gospodarczy, rozkład wartości, utrata pozycji na arenie międzynarodowej.

¹ „I my też wiemy świetnie, że dziś Gruzja, jutro Ukraina, pojutrze państwa bałtyckie, a później może i czas na mój kraj, na Polskę [...]. Wierzmy, że Europa zrozumie wasze prawo do wolności i zrozumie też swoje interesy. Zrozumie, że bez Gruzji Rosja przywróci swoje imperium, a to nie jest w niczym interesie. Dlatego jesteśmy tutaj”. Por. *Mija 14 lat od pamiętnego przemówienia Lecha Kaczyńskiego w Tbilisi. Gruzini są za to wdzięczni do dziś*. Pobrano z: <https://polskieradio24.pl/39/156/artykul/2564082,mija-14-lat-od-pamietnego-przemowienia-lecha-kaczynskiego-w-tbilisi-gruzini-sa-za-to-wdzieczni-do-dzis> (10.12.2022).

Z perspektywy Rosjan okres demokracji kojarzył się z brakiem prawa, dewiacjami, ubóstwem, brakiem opieki społecznej i dostępności służby zdrowia, korupcją i nepotyzmem. „W tak ponurej rzeczywistości jedynym filarem narodowej dumy, jedynym fundamentem świadomości pokoleń Rosjan stał się mit o dumnej niedawnej przeszłości. Szczególnie istotna stała się pamięć (nota bene szczególnie pielęgnowana przez system komunistyczny) o państwie [...], które uratowało świat przed największym złem na świecie – hitleryzmem” (Domaradzki, 2008: 32). Z perspektywy Polski i Polaków kwestia ta była oczywiście niejednoznaczna, biorąc pod uwagę napaść ZSRR na II RP 17 września 1939 roku, Zbrodnię Katyńską, ustalenia jałtańskie umiejscawiające Polskę w sferze wpływów „demokracji ludowej” ZSRR i ich powojenne konsekwencje. Wobec kluczowej wedle Rosji roli w czasie II Wojny Światowej oraz wielowiekowej potęgi terytorialnej, podział granic powstały na początku I. 90. XX wieku był postrzegany jako niesprawiedliwy przez część elit i społeczeństwa (Wojnarowski, 2014: 58–59). Kwestia upadku ZSRR oraz utraty terytoriów na rzecz powstających państw „[...] jest ciągle obecna w świadomości nie tylko przedstawicieli rosyjskiej klasy politycznej, ale także znacznej części rosyjskiego społeczeństwa” (tamże, s. 59). Mity i wydarzenia historyczne z pewnością stanowią istotną składową tożsamości Rosjan, niemniej trudno jest przecenić ich znaczenie w codziennym życiu i w bieżącej polityce. Stąd też ważne jest nie tylko to, co było, ale to, co będzie. Nakreślenie ambitnych planów na przyszłość, uwiarygadnianych oparciem na minionej potędze, pozwala skonsolidować społeczeństwo, uzasadnić prowadzoną politykę, uzyskać akceptację dla uciążliwych rozwiązań.

Próba pełnoskalowej inwazji Rosji na teren Ukrainy rozpoczęta w lutym 2022 roku była kontynuacją realizacji polityki Prezydenta Władymira Putina oraz elit władzy w Federacji Rosyjskiej. Wydarzenia na terenie Ukrainy zapoczątkowane w 2014 roku z perspektywy Rosji stanowiły jeden z etapów realizacji szerzej rozumianej doktryny geopolitycznej, której celem jest ponowna integracja przestrzeni wchodzącej wcześniej w skład ZSRR, natomiast w dalszej perspektywie budowanie świata wielobiegunowego (Wojnarowski, 2014: 60). „W szerszym kontekście, odnoszącym się do kształtu ładu międzynarodowego, celem jest nie tyle pozycja mocarstwowa jako taka, ale ugruntowanie jej przez przekształcenie obecnego, w dużej mierze zinstytucjonalizowanego i liberalnego porządku międzynarodowego w taki sposób, by dominująca rola przypadła ograniczonej grupie mocarstw, w tym przypadku Rosji” (Olchowski, 2018: 189). Napaść na Ukrainę wpisywałaby się w chęć utrzymania byłych państw bloku komunistycznego (oraz co naturalne byłych republik ZSRR) w obszarze wpływów Rosji, ograniczenia wpływu Zachodu (rozumianego jako UE i NATO) oraz uzależnienia ich od Rosji (w wymiarze ekonomicznym, kulturowym, surowcowym, militarnym) (tamże: 190). Na poziomie operacyjnym dla Ukrainy zakładała rozbięcie „państwa sezonowego”, sztucznego tworu, w którego granicach funkcjonują narody reprezentujące odmienne orientacje i cele (Darczewska, 2014: 20–21).

Postrzeganie interesów państwa w kontekście przestrzeni geograficznej w przypadku Rosji jest zakorzenione historycznie, natomiast współcześnie stanowi kluczowy czynnik działań politycznych w wymiarze międzynarodowym (Wojnarowski, 2014: 58). Ideologicznym, ale także nader strategicznym odniesieniem do realizacji polityki przez Rosję jest koncepcja autorstwa Aleksandra Dugina. W roku 1997 ukazała się jego

książka zatytułowana *Podstawy geopolityki. Geopolityczna przyszłość Rosji*. Doktryna polityczna w niej wyłożona ma prowadzić do odbudowy imperium utraconego wraz z upadkiem ZSRR. Publikacja stała się podręcznikiem geopolityki, lekturą obowiązkową na uniwersytetach oraz uczelniach wojskowych. Rezonowała w rosyjskim społeczeństwie, ale także w kręgach międzynarodowych, treści w niej zawarta implementowano w programach rosyjskich partii politycznych (tamże: 62). Dugin jest nie tylko teoretykiem publikującym prace naukowe – jest też postacią nader istotną z perspektywy politycznej i medialnej: „[...] uchodzi za reprezentanta kremłowskich elit, którym jest bliska idea odbudowy Imperium Rosyjskiego”, powiązanego z elitami wojskowymi i politycznymi, w tym z prezydentem Federacji Rosyjskiej (tegoż, 2017: 13). Jego koncepcja zasadza się na założeniu, że najważniejszym zadaniem Rosji jest uzyskanie pełnej kontroli politycznej nad północną częścią kontynentu euroazjatyckiego, co otwiera drogę ku skutecznej rywalizacji z potęgami usytuowanymi nad światowymi oceanami (kiedyś Wielka Brytania, obecnie USA). To kluczowe, gdyż konflikt między cywilizacją lądową (Eurazja, Rosja), a morską (Anglosasi) jest nieunikniony. Sojusz NATO z Europą Zachodnią musi zostać rozbity, co *de facto* ma prowadzić do upadku Paktu. W dalszej kolejności planowane jest rozbięcie Unii Europejskiej (Eberhardt, 2010: 224). W ten sposób, w innych realiach i w odmiennej konfiguracji, powtarza się historia z początku l. 90. XX wieku, kiedy to upadł ZSRR oraz Układ Warszawski.

Rosjanie stoją wedle doktryny Dugina przed wyzwaniem utworzenia wielkiego imperium kontynentalnego, wpierv integrując przestrzeń postradziecką, następnie zaś tworząc Unię Eurazjańską. Rozciągnięcie kontroli strategicznej nad „Rosyjskim Południem” (obejmującym: północ Półwyspu Bałkańskiego, od Serbii do Bułgarii, Mołdawię, południe i wschód Ukrainy, rejon Rostowa, Kraj Krasnodarski, Kaukaz, wschodnie i północne wybrzeże Morza Kaspijskiego, Kazachstan, Uzbekistan, Tadżykistan, Mongolia, Tybet, Mandżurię) jest jedynie etapem rozwoju imperialnego i punktem wyjścia ku „ciepłym morzom”. Przejęcie kontroli nad tymi terenami z perspektywy Dugina jest kluczowe, gdyż bez tego na terenach obecnych państw Europy Środkowej powstałaby „geopolityczna próżnia”, mogąca doprowadzić do objęcia ich atlantycką strefą wpływów. W owej geopolitycznej układance obecnej uprzednio na paginach publikacji, potem zaś poddanej realizacji, Polska sytuuje się w obrębie ziem-społeczeństw/kultur-państw tzw. kordonu sanitarnego. Podobnie jak Litwa, Łotwa, Estonia, Węgry, Rumunia, Bułgaria, Czechy i Słowacja oraz Ukraina Zachodnia charakteryzuje się wrogą postawą wobec Rosji i Niemiec, służalczym stosunkiem do Stanów Zjednoczonych. Państwa będące pokłosiem ładu międzywojennego, ustanowionego po I Wojnie Światowej przez polityków atlantyckich, oddzielają Rosję od Niemiec, stanowiąc zarzewie konfliktu między nimi, jako postulowanymi centrami supermocarstw nowego układu politycznego świata (Wojnarowski, 2014: 63). Specyfika wewnętrzna (religia, kultura), orientacja na USA, negatywne nastawianie względem przywódców Unii Eurazjańskiej (Rosja) oraz tzw. kontynentalnej Europy (której liderem miałyby być Niemcy) działa destrukcyjnie i utrudnia alians przyszłych mocarstw (tamże: 63). Dlatego państwa regionu usytuowane między Bałtykiem, Adriatykiem i Morzem Czarnym mają strategiczne znaczenie dla bezpieczeństwa Rosji (Eberhardt, 2010: 222). Z perspektywy Rosji konieczna jest likwidacja „kordonu sanitarnego” poprzez reorganizację granic państw które wchodzą

w jego skład, umieszczenie ich w sferze wpływu Niemiec lub też zintegrowanie z Federacją Rosyjską. W tej układance Polska znajduje się w gronie państw umieszczonych z sferze wpływu Republiki Federalnej (Wojnarowski, 2014: 64), zaś większa część Ukrainy w domenę rosyjskiej Unii Eurazjańskiej. Rekonstrukcja obowiązującego ładu międzynarodowego zasadza się na założeniu o kluczowych różnicach cywilizacyjnych między potęgami skazanymi na konflikt. Cywilizacja Zachodu (atlantycka) ma określone cechy. Opierając się na liberalnych wzorcach „stara się narzucić indywidualistyczny styl życia, filozofię kartezjańską i oświeceniową, dominację materializmu w życiu jednostki, stosunki kapitalistyczne, a obecnie wszechobecny globalizm” (Eberhardt, 2010: 224). Rosja należy do cywilizacji azjatyckiej opierającej się na zupełnie innych założeniach. Reprezentuje „wartości ducha, kolektywizmu i solidarności w stosunkach międzyludzkich”, a także „pryncypialność i wielowiekową tradycję oraz wrogość do relatywizmu moralnego” (tamże).

Kwestie metodologiczne

Napaść Rosji na Ukrainę wydaje się z perspektywy XXI wieku i zachodniego świata wydarzeniem bezprecedensowym. W krajach graniczących z agresorem i ofiarą budzi ona szereg obaw i pytań, nie tylko o przyszłość w dobie zagrożenia konfliktem światowym, ale przede wszystkim zmusza do refleksji nad bezpieczeństwem Polski, kraju sąsiadującego z Ukrainą, Rosją, ale także Białorusią. Staje się ono szczególnie zasadne w świetle szeroko zakrojonej pomocy Polski i Polaków dla zaatakowanego kraju.

Sprawujący od 2015 roku władzę w Polsce blok polityczny już wcześniej podjął szereg działań aby wzmocnić obronność Polski w antycypowanej sytuacji zagrożenia ze wschodu (m.in. tworząc Wojska Obrony Terytorialnej). W demokracji istotne są jednak nie tylko decyzje polityczne – ważny jest stosunek do nich społeczeństwa. W sytuacji, w której społeczeństwo za zasadne uznaje poniesienie ponadstandardowych kosztów na wzmocnienie sfery bezpieczeństwa, politykom łatwiej jest podejmować decyzje o zwiększeniu środków na obronność, budować odporność społeczną, uzyskiwać wsparcie oddolne dla decyzji pociągających za sobą koszty dla ludzi. Wydaje się to być kluczowe w przypadku decyzji strategicznych, dyktowanych racją stanu. Wychodząc z tych założeń w niniejszym artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie o to, jak Polacy postrzegali Rosję i Rosjan, jako państwo i społeczeństwo sąsiedzkie w dobie wojny toczącej się na terenie Ukrainy.

Przedstawione w dalszej części artykułu zagadnienia są pokłosiem wniosków płynących z badań niereaktywnych. Analizowano treści przekazywane przez internetowe memy obrazkowe, ukazujące się na jednym z polskich agregatorów treści. Jakościowa analiza obiektów cyfrowych w dobie toczącej się wojny dała możliwość wygenerowania *ex post* kategorii, czyli *de facto* rekonstrukcji wymiarów w jakich jawił się agresor polskim internautom.

Oczywiście truizmem byłoby stwierdzenie, że na gruncie metodologicznym można postawić znak równości między ogółem Polaków a osobami korzystającymi z Internetu, czy też osobami tworzącymi, odczytującymi i przesyłającymi innym memy. Podobny zarzut niekoherencji między społeczeństwem a użytkownikami telefonów był aktualny

dekady temu, dziś wywiady telefoniczne (CATI) na stałe wkomponowały się w poczet metod i technik sondażowych. Internet i komunikowanie sieciowe zdają się być silnie zakorzenione społecznie i nadal ulegać rozwojowi. W roku 2022 obecność w sieci deklarowało 77% badanych (wobec 73% w roku 2021 i 68% rok wcześniej) (CBOS, 2022). Była ona najpowszechniejsza wśród osób młodych (18–34 lata to 100% obecność w sieci, osoby w wieku 35–44 lata 96%), dysponujących wyższym wykształceniem (97%), kadr kierowniczych, ekspertów, średniego personelu, pracowników biurowych (po 100% wskazań) oraz pracowników usług i pracujących na własny rachunek (odpowiednio: 96% i 97%). Od 2020 roku ponad połowa badanych deklarowała, że niemal cały czas jest on-line, otrzymuje i reaguje na informacje, ośmiu na dziesięciu badanych czytało portale informacyjne, ponad połowa oglądała filmy i seriale, zaś blisko połowa czytała internetowe wydania gazet i czasopism.

Memy – choć nie dysponujemy obecnie aktualnymi badaniami – stały się obiektami bardzo popularnymi w cyfrowym świecie, w sposób lakoniczny, zazwyczaj żartobliwy oraz atrakcyjny poznawczo przekazując treści budzące zainteresowanie wirtualnego ludu. W dobie toczącej się wojny swoje odzwierciedlenie w memach znalazły postaci i wydarzenia z nią powiązane. Memy z założenia nie są neutralne – aby trafić do obiegu społecznego muszą przyciągnąć uwagę internautów i zyskać ich akceptację, co często wiąże się z nałożoną na warstwę faktograficzną waloryzacją przekazu. To czyni z nich atrakcyjny obiekt badań, jak i komunikaty które niosą do cyfrowego populi.

Rosja i Rosjanie w dobie konfliktu w Ukrainie w cybermemach

W tej części artykułu zostaną zaprezentowane wyniki badań własnych, zrealizowanych za pomocą jakościowej analizy treści. Przeprowadzono je na internetowych memach obrazkowych zamieszczonych na jednym z agregatorów treści (memy.pl). Obiekty traktowano jako logowizualne teksty kultury cyfrowej społeczeństwa sieci. W badaniu uwzględniono 280 obiektów pozyskiwanych od momentu rozpoczęcia agresji Rosji na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 roku. Obiekty traktowano jako przekazy, które aby zaistnieć na portalu dedykowanym memom muszą nie tylko zostać stworzone i zamieszczone w sieci, ale dodatkowo uzyskać akceptację i aprobatę odbiorców. To założenie jest o tyle istotne, że wśród analizowanych obiektów znajdowały się memy, które ze względu na ich przekaz mogłyby być traktowane jako propagandowe. Niemniej to, że przeszły procedurę selekcyjną i trafiały na główną stronę portalu, pozwoliło przyjąć, że uzyskały akceptację cyberludu, ponieważ niosły za sobą treści, które ów lud uznał za warte popularyzacji. Stały się interesującym obiektem zabiegów poznawczych, pokazując jakie obrazy Rosji i Rosjan akceptują „czytelnicy”/odbiorcy z Polski.

Analiza *ex post* pozwoliła na wyodrębnienie pewnych kategorii, które omówiono w dalszej części artykułu. Najwięcej obiektów podejmowało problematykę polityczną, ogniskowało się wokół Rosji jako państwa i jego władzy (118 memów, 42,1%). Biorąc pod uwagę frekwencyjność, kolejnym wymiarem absorbującym uwagę internautów były antycypowane skutki restrykcji Zachodu nałożone na Rosję w dobie agresji (65 memów, 23,2%). W memach obecna była również problematyka specyfiki rosyjskich środków masowego przekazu, które jawiły się jako pas transmisyjny propagandy

Kremla (52 memów, 18,6%). Nieco mniej było memów podejmujących problematykę specyfiki kraju i społeczeństwa – mentalność, specyfikę kulturową, cechy Rosjan i strukturę społeczną, opisywał co szósty obiekt (45 memów, 16,1%).

Władza państwowa Federacji Rosyjskiej. Prezydent jako głowa państwa

Memów dedykowanych sferze politycznej Rosji w analizowanym materiale było najwięcej, co zmusza do pewnej konstatacji. Państwo i jego władze uznawane są za obiekty atrakcyjne dla prezentacji memowych, gdyż z perspektywy internautów są warte uwagi, opisanie, ale przede wszystkim – poddania krytyce. W obiektach podkreśla się odmienną polityczną Rosji względem Zachodu w różnych wymiarach (procedury, procesy, praktyki i zachowania aktorów politycznych). To o tyle interesujące, że Rosja w ujęciu normatywnym jest krajem demokratycznym o reżimie semiprezydenckim, z zachowanym trójpodziałem władzy. Godne pochwały rozwiązania i zapisy dotyczące demokracji są w memach egzemplifikowane realiami rządzenia. Stąd też demokracja rosyjska jawi się w cybermemach w sposób nader specyficzny, tak jak i państwo jako polityczna organizacja społeczeństwa oraz sprawująca władzę.

Zanim przejdziemy do nakreślenia charakterystyki państwa i jego elity politycznej, warto kilka słów poświęcić imperialistycznej doktrynie państwa, podkreślanej przez twórców memów. Nie jest ona *signum temporis* ostatnich lat lub nawet dekad, wydaje się być stałym składnikiem dziedzictwa kultury politycznej państwa. Rosja jest krajem o dużym terytorium, z jej perspektywy inne państwa są małe. Ów imperializm krytykowany w memach ma zakorzenienie historyczne, co podkreśla się przywołując poszczególnych dyktatorów Rosji, ich aspiracje terytorialne i wywoływane przez to konflikty.

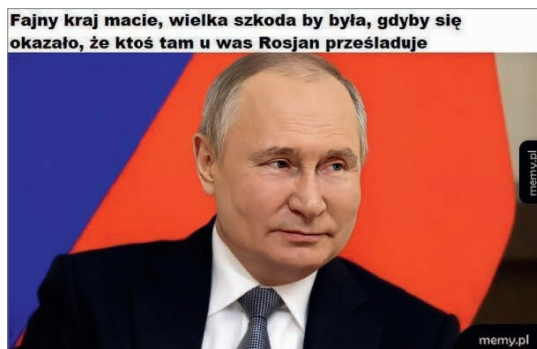
Rys. 1. Mapa świata wedle Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

Rosyjski imperialistyczny ogląd świata deprecjonuje inne państwa, do których Kreml rości sobie jakiekolwiek prawa. Uzasadnienia roszczeń, interwencji, czy też agresji – jak miało to miejsce na terenie Ukrainy – są rozmaite. Wedle twórców memów są one bezzasadne, rozmiągające się z realiami czy wręcz kłamliwe.

Rys. 2. Uzasadnienie potencjalnej agresji Rosji na inne państwo

Źródło: <https://memy.pl/>

Tradycja Rosji uzasadnia zarówno imperializm, jak brak absorpcji dla idei i przez to praktykowania rudymetów demokracji, zarówno na poziomie politycznym elit, jak i społeczeństwa. Dla internautów rosyjskie państwo to państwo uosabiane w danym okresie historycznym przez jednostkę. Dawniej był to car, w okresie komunizmu Lenin i Stalin, potem zaś pierwsi sekretarze komunistycznej partii. W okresie upadku bipolarnego ładu chwilowa demokratyzacja Rosji zostaje zatrzymana i od dekad krajem rządzi Władimir Putin.

Możemy zaryzykować twierdzenie, że od początku agresji, w cybermemach obecnych w polskich agregatorach brak jest obiektów prezentujących Władimira Putina w sposób pozytywny. Elementy wizerunku rosyjskiej głowy państwa, które kiedyś w analogiczny sposób prezentowano w sposób pozytywny lub neutralny (sprawność fizyczna, aktywność sportowa, bliskość „zwykłych ludzi”, itp.) w dobie konfliktu pokazywane są jako propagandowe kreacje, niemające nic wspólnego z realiami.

Rys. 3. W. Putin: reklama a rzeczywistość

Źródło: <https://memy.pl/>

Dawne fotografie przedstawiające Putina jako *macho*, samca alfa, decydenta, przywódcę są zestawiane z aktualnymi sytuacjami i zdarzeniami. Na memach widzimy jak prezydent spotyka się ze współpracownikami na telekonferencjach, odbywa spotkania i narady oddzielony od innych długim stołem, rozmawia przez telefon nie zaś bezpośrednio, na różnych spotkaniach publicznych występuje w otoczeniu tych samych osób/statystów. W dobie agresji przekazy memowe kreują postać przywódcy Rosji jako osoby unikającej kontaktu z innymi, bo obawiającej się o swoje życie i zdrowie. W memach Putin ukrywa się w schronie, zachowuje się zatem odmiennie niż inni politycy w demokracji. Punktem odniesienia dla krytyki Putina jest oczywiście Wołodymir Zełenski, prezydent Ukrainy. Postaci obu prezydentów są sobie przeciwstawiane, przez co łatwiej uwypukla się wady tego pierwszego.

Putin w prezentacjach memowych to uosobienie strachliwości i tchórzostwa. Obawia się o swoje życie, gdyż nawet w najbliższym otoczeniu mogą znaleźć się zamachowcy. Oczywiście obawy o życie są uzasadnione, wszak nie brak przykładów historycznych i współczesnych dotyczących enigmatycznych zgonów lub prób pozbawienia życia dziennikarzy, opozycjonistów, polityków, oligarchów. W dobie inwazji upada dodatkowo mit przywódcy i polityka osiągającego sukcesy. Memy hiperbolizują porażki Rosji, które są porażkami Putina. Popularyzując zbrodnie na ludności cywilnej Ukrainy personalizują sprawczość Prezydenta Federacji Rosyjskiej.

Rys. 4. Mural Tuse pt. „No more time” jako mem

Źródło: <https://memy.pl/>

Specyfiką memów jest żartobliwa forma, pod którą ukrywać się mogą treści nader kontrowersyjne i krytyka. W memach prezydent Rosji uzyskuje tytuł „Dzbaną roku 2022”, defekuje na niego gołąbek pokoju z gałązką oliwną w dziobie. Pojawiają się także wulgarne określenia lub obraźliwe porównania przywódcy Rosji. Są też obecne w analizowanych obiektach – w mniej lub bardziej metaforycznej formie – groźby śmierci. Niekiedy *nota bene* występują one także w sposób bezpośredni: memy przypominają iż w marcu życie utraciło wielu historycznych przywódców Rosji (Stalin, carowie: Aleksander II, Iwan Groźny i Mikołaj I), bądź też, że w wieku 69 lat odeszli inni dyktatorzy (Saddam Hussein, Muammar Gadaffi, Kim Jong-Il).

W prezentacjach cyfrowych Putin jest pokazywany jako współczesny następca Hitlera oraz Stalina. Obie te postaci mają dodatkowy wymiar symboliczny. Wszak Hitler to postać do której często odwołuje się rosyjska polityka historyczna – przywódca III Rzeszy uosabiał zło które Rosja (ZSRR) pokonała. Zestawianie Putina i Hitlera z perspektywy Rosji i Rosjan wydaje się być zrównaniem bohatera z katem, dobra ze złem. Stalin z perspektywy Rosji jest widziany inaczej. Pod jego przywództwem ZSRR było potężnym państwem, otoczonym podmiotami satelickimi. Wśród polskich internautów porównanie Putina do Stalina lub też Hitlera przenosi z niechlubnych postaci historycznych na polityka współczesnego cechy, zachowania, osiągnięcia, realizacje deprecjonujące. Pozwala na konkluzję, że w cybermamach Putin jawi się jako równie totalitarny i okrutny, jak zbrodniarze XX wieku. Jego decyzje prowadzą – czy też prowadzić mogą – do śmierci setek tysięcy ludzi, falsyfikują pokój na świecie i przywołują upiory konfliktów i wojen, przenosząc w l. 20. XXI wieku wydarzenia znane współczesnym jedynie z historii.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedno zagadnienie związane z porównywaniem Prezydenta FR do zbrodniarzy minionego stulecia. W ich narracji Putin dokonał zjednoczenia świata w kontrze do Rosji i do siebie. Internetowe obiekty hiperbolizują poziom zainteresowania wojną w Ukrainie oraz dezaprobaty dla działania Rosji, stąd też można odnieść wrażenie, że Putin jest poddany ostracyzmowi nie tylko Zachodu, ale wszystkich ludzi i państw.

Rys. 5. „Putin jednoczy świat w nienawiści do swojej osoby”

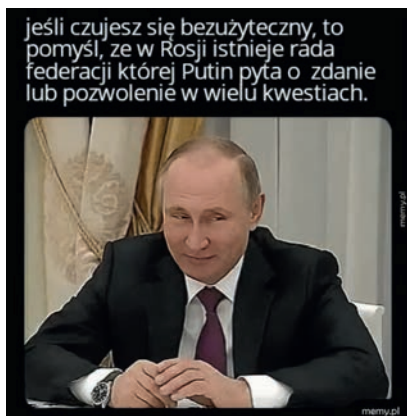

Źródło: <https://memy.pl/>

Ustrojowo Rosja jest państwem o silnej roli prezydenta, niemniej istnieją także inne organy władzy. W analizowanym materiale są one obecne sygnalnie, tak jak i politycy sprawujący eksponowane stanowiska państwowe. Siergiej Ławrow (Minister Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej), Dimitrij Miedwiediew (były premier, w 2022 roku wiceprzewodniczący Rady Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej), Siergiej Szojgu (generał armii, od 2012 roku Minister Obrony Federacji Rosyjskiej) i inne postaci pojawiają się rzadko, głównie za sprawą swych kontrowersyjnych wypowiedzi. Inni niż Putin

politycy w Rosji nie są warci zainteresowania cybertwórców, wszak to jedynie wykonawcy jego poleceń. W memach pojawiają się dygresje o tym, że w Rosji istnieje dla przykładu rada federacji, czy też że istnieje stanowisko premiera. Komentuje się jednak, że są one nieprzydatne, bezużyteczne, czyli *de facto* mają one charakter fasadowy.

Rys. 6. Demokracja w Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

Z perspektywy państwa ważne jest prowadzenie polityki zagranicznej, natomiast w dobie konfliktu szczególnego znaczenia nabierają relacje sojusznicze. Kreatorem relacji międzynarodowych Federacji jest Putin. Co oczywiste wrogiem-przeciwnikiem Putina jest prezydent Wołodymyr Zełenski, uosabiający wedle cybermemów zbiór cech nader pozytywnych. Z czasem w memach pojawiają się politycy z Polski, USA, Wielkiej Brytanii i innych krajów zaangażowanych w pomoc Ukrainie. To też postaci pozytywne, chwalone za swoje zaangażowanie przez Internautów. Inaczej jest z politykami państw sojuszniczych lub quasi-sojuszniczych Rosji.

Rys. 7. Prezydenci Rosji i Chin

Źródło: <https://memy.pl/>

Putin kooperuje, uzyskuje wsparcie, lub po prostu nie jest poddany ostracyzmowi przywódców państw niedemokratycznych. Jako jego pierwszoplanowy sojusznik prezentowany jest prezydent Białorusi, rzadziej na memach gości prezydent Chin. Aleksandr Łukaszenka to nieudolny sojusznik Putina, prezydent państwa zapóźnionego technologicznie, którego gospodarka oparta jest na rolnictwie (określenie Białorusi mianem kraju ziemniaka). Relacja Putin–Łukaszenko jest asymetryczna, wasalistyczna, ów sojusznik nie jest w stanie pomóc militarne w agresji na Ukrainę z powodu słabości swojego państwa. W prezentacjach memowych z początku napaści wśród osób przeciwstawianych Putinowi pojawiała się papież Franciszek. Z czasem przez memotwórców zostanie on zaliczony do nieformalnych zwolenników Kremla. Obiektami memów są także politycy z Zachodu – Francji i Niemiec. Sygnalnie przywoływana jest postać Kanclerza Niemiec próbującego tłumaczyć, że Putin nie wie o zbrodniach dokonywanych na Ukrainie. Zdecydowanie więcej miejsca poświęca się prezydentowi Francji, który zyskuje uwagę internautów za sprawą wielokrotnych rozmów telefonicznych z Putinem.

Rys. 8. E. Macron i W. Putin

Źródło: <https://memy.pl/>

Dyktator – bo taki wizerunek Prezydenta Federacji Rosyjskiej wyłania się z memów – wobec nieosiągania zakładanych celów strategicznych na terenie Ukrainy sięga po groźbę użycia broni atomowej. Sama groźba intensyfikuje w Internecie krytykę Rosi i jej władzy. Początkowo wywołuje obawy w społeczeństwach Zachodu i ich elitach politycznych, rezonując w internetowych memach obrazkowych. Wywołuje skojarzenia z okresem XX wieku, szczególnie II Wojną Światową i późniejszą Zimną Wojną. Te wydarzenia są obecne na łamach książek historycznych, nie zaś w percepcji ludzi żyjących w XXI wieku. Z czasem jednak powtarzana groźba traci na znaczeniu i staje się obiektem kpín z Rosji w cybermemach.

Rys. 9. Groźba wojny atomowej

Źródło: <https://memy.pl/>

Media i propaganda w Rosji

Kolejnym obszarem wyłaniającym się z analizowanych obiektów dedykowanych Rosji w dobie agresji jest sfera komunikacji i transmisji przekazów Kremla na grunt społeczny. Rosja jest krajem kontrolującym przekazy medialne, co czyni za pomocą penalizujących rozwiązań prawnych, struktury właścicielskiej mediów, propagandy państwowej w mediach oraz kontroli Internetu i programów edukacyjnych w szkołach (Kupiecki, 2021: 25). Memy wskazują, że Rosji nie ma wolnych mediów, wszystkie media są podporządkowane państwu i transmitują jego narracje o wojnie.

Rys. 10. „Nie ma wojny na Ukrainie”

Źródło: <https://memy.pl/>

Z perspektywy propagandy państwa, szczególnie w dobie agresji, sytuacja braku pluralizmu mediów jest bardzo korzystna dla władzy. Uwagę internautów zaprzęta przede wszystkim telewizja, która staje się kanałem transmisyjnym propagandy władzy do społeczeństwa. Buduje narrację o silnej Rosji i zasadnej „operacji specjalnej” w Ukrainie, prezydencie jako przywódcy walczącym o interesy państwa i społeczeństwa, władzy osadzonej w wartościach historycznych i patriotycznych narodu. Wedle memów, Internet jest w Rosji medium drugoplanowym. Takie zapóźnienie cywilizacyjne względem społeczeństw Zachodu współgrałoby również z innymi wymiarami prezentowania kraju i jego mieszkańców. Nakłada się na to dostępność do różnych portali internetowych: władza podejmuje działania, aby ją ograniczyć, niektóre podmioty same się wycofują. Podobnie będzie z innymi podmiotami wolnorynkowymi – w przypadku dostawcy usług nowych mediów, władza będzie chciała stworzyć własne rosyjskie substytuty. Okażą się one chybione.

Rys. 11. Netflix w Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

Wobec braku konkurencji innych środków przekazu telewizja pełni w Rosji ważną funkcję w obrębie propagandy wewnętrznej. W przypadku konfliktu uwagę memotwórców absorbuje przede wszystkim propaganda towarzysząca „operacji specjalnej” na terenie Ukrainy. Telewizja tłumaczy imperatyw podjęcia inwazji, przekazuje informacje o sukcesach Rosjan oraz porażkach Ukraińców, deprecjonuje Ukrainę (w przekazach rosyjskich ta jest agresorem lub też potencjalnym agresorem). Telewizja ma pobudzać solidaryzm narodowy Rosjan, budować społeczne wsparcie dla żołnierzy na froncie, pokazywać – na bazie polityki historycznej – jak ważne dla państwa jest bohaterstwo w „słusznej wojnie” (Jarecka, 2008: 147 i nast.), tym razem jednak nie z faszyzmem Niemiec, ale z innym agresorem. Memy pokazują, że z perspektywy Rosji wydarzenia rozgrywające się na terenie Ukrainy są „operacją specjalną” o charakterze denazyfikacyjnym. Rosyjskie wojska musiały wkroczyć na teren państwa (choć sam fakt postrzegania przez agresora suwerenności i państwowości Ukrainy jest kontrowersyjny), aby

chronić ludność cywilną przed faszystami. Operację uzasadniają także obawy Rosji dotyczące rozszerzenia NATO, wreszcie aspekty historyczne. Wobec argumentu Rosji, iż Ukraina wcześniej stanowiła część Rosji/ZSRR, internauci przywołują potencjalne roszczenia Włoch z okresu Imperium Romanum.

Memy wyśmiewają propagandę Rosji, która podkreśla, że nacjonalistyczne władze Ukrainy dążyły do członkostwa w Sojuszu, zaś samo NATO dla Rosji stanowi zagrożenie. Biorąc pod uwagę wielkość Rosji i Ukrainy, misje NATO prowadzone w ostatnich latach (a właściwie dekadach), owo uzasadnienie wydaje się być mało przekonujące, stąd też przywołuje się je w memach. Powodem do żartów jest także sam termin „operacja specjalna”, który staje się viralem.

Rys. 12. J. Biden dokonujący „finansowej operacji specjalnej” w Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

Rosyjska propaganda przedstawia w określony sposób Ukrainę i Ukraińców. Poza wskazanymi powyżej cechami państwa, władz i społeczeństwa obecne są w niej wątki mówiące o przedinwazyjnych przygotowaniach militarnych Ukrainy, zakładających wykorzystanie niezgodnych z prawem wojennym środków i instrumentów. Jak czytamy na jednym z memów: „Podsumujmy oficjalny przekaz kremla: ukraińcy jednocześnie szykowali broń atomową, chemiczną, biologiczną, zmutowane jastrzębie, atak na rosję i białoruś, wszystko to ogarniając będąc nazistami i narkomanami”². Wśród powodów agresji obecne jest także kultywowanie przez Ukraińców wartości postmaterialistycznych (akceptacja społeczna dla par jedнопłciowych i osób niebinarnych), ale także to, że na terenach objętych konfliktem Ukraińcy dokonują mordów na ludności cywilnej. Na marginesie jednak warto wskazać, że śmieszące, niekiedy budzące zażenowanie u Internautów w Polsce przekazy Kremla trafiają jednak na podatny grunt w społeczeństwie rosyjskim. Zatem propaganda wewnętrzna transmitująca pewne treści do Rosjan jest wedle cybertwórców efektywna.

Oparte na dychotomii dobra Rosja vs. zła Ukraina komunikaty medialne, uzasadniające „specjalną operację militarną”, nie są jedynymi instrumentami po które sięga Kreml w dobie agresji. Z perspektywy rządzących ważne jest poparcie społeczne, co uzyskuje

² Zachowano oryginalną pisownię.

się za pośrednictwem innych instrumentów niż media. Sięga się po różne środki, aby zmotywować społeczeństwo do poparcia wojny i wsparcia sił zbrojnych, wobec deficytów i trudności codziennego życia wynikających z zaangażowania militarnego. Po to, aby uzyskać masowe poparcie Rosjan, organizuje się rozmaite wydarzenia, imprezy, rocznice, uroczystości z udziałem publiczności. Mają one różny charakter i zasięg, niemniej w dobie agresji na Ukrainę koncentrują się przede wszystkim na propagowaniu i kultywowaniu wartości kolektywistycznych, takich jak patriotyzm, opór względem wroga, imperatyw niesienia specyficznie rozumianego pokoju, itp.

Rys. 13. Impreza patriotyczna w Rosji

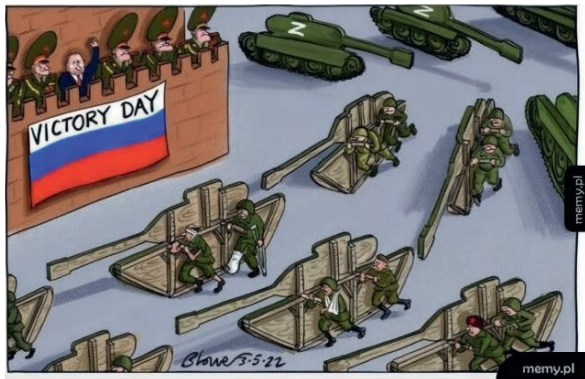

Źródło: <https://memy.pl/>

W analizowanych obiektach przywołuje się obchody Dnia Zwycięstwa, wydarzenia kulturalne mające wymiar patriotyczny, organizowane przez Rosję międzynarodowe zawody sportowe (ekwiwalentne wobec faktycznie międzynarodowych zawodów, z których Rosja zostaje wykluczona), czy nawet organizację na Krymie wyborów miss wiosny. Z perspektywy twórców memów stanowią one obiekt drwin. Władza dla swoich obywateli przygotowuje „igrzyska”, których intencja dla cybertwórców jest oczywista. Wobec braku symbolicznego „chleba”, zapewnia się społeczeństwu

rozrywkę niewyszukaną w formie i treści, oczywistą w warstwie przekazu. Podobne imprezy organizuje się w każdym kraju, niemniej te odbywające się w Rosji postrzegane przez lupę cybertwórców stają się siermiężne, niedopracowane, nieprofesjonalne i budzą śmiech.

Rys. 14. Obchody Dnia Zwycięstwa w Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

Na terytoriach zajętych przez Rosję prowadzona jest propaganda związana z rekonstrukcją przestrzeni fizycznej. Obalane są pomniki postaci ważnych dla Ukrainy, w ich miejsce stawiane są pomniki symboli istotnych dla Rosji. W przestrzeni fizycznej zmienia się nazwy, zastępuje flagi Ukrainy rosyjskimi, lub też umieszcza się symbole „Z”. To również odnotowują cybermemy, poddając takie działania okupantów krytyce.

Prowadzona przez Rosję propaganda jest oczywiście zróżnicowana jeśli chodzi o formy, niemniej pokazuje się w memach jej przykłady by poddać ją krytyce. Buduje wśród Rosjan zaufanie do władzy i poparcie agresji. Powtarzanie że wojna nie jest wojną, tylko „specjalną operacją militarną”, podkreślanie, że działania na terenie Ukrainy miały charakter wyprzedzający i obronny, wreszcie przekonywanie, że to Ukraińcy dokonywali mordów ludności cywilnej dla Rosjan może być prawdą, dla innych jest kłamstwem i fikcją. Putin może nakazać, aby przedstawiać sankcje nałożone przez Zachód jako swój sukces, skromna parada Dnia Zwycięstwa w 2022 roku może być uzasadniana złą pogodą, rzeczniczka Kremla może twierdzić, że „Ukraińscy naziści palą książki kulinarne aby zachować swoją recepturę barszczu, co jest przykładem ksenofobii”, zaś rosyjscy trolle w mediach społecznościowych popularyzować nieprawdziwe/manipulacyjne informacje o Ukraińcach. Wszystkie te obrazy cybermemy skrzętnie odnotowują i popularyzują. I poddają krytyce.

Specyfika kraju i mieszkańców

Wedle cybertwórców imperializm Rosji powoduje, że stanowi ona zagrożenie dla swoich sąsiadów. Nie chodzi tu jedynie o kwestie geopolityczne, również o sferę aksjologiczną. Zanim doszło do napaści Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku, w cybermemach pojawiały się różne przekazy, pokazujące wybrane odrębności kulturowe

i mentalnościowe społeczeństwa rosyjskiego i polskiego. Zdjęcia mieszkań, gdzie na ścianach wisiły dywany, osoby ubrane niezgodnie z kanonami mody lub też przebywające w stanie upojenia alkoholowego, tradycyjne wsie i ulice miast bez utwardzonej powierzchni, zaniedbane budynki – takie obrazy opatrzano opisem: „Rosja to stan umysłu”, bądź też „Rosja to nie Europa, to Azja”. Teraz te obrazy i przekazy wracają, ale w kontekście wojny.

Rys. 15. Mentalność Rosjan

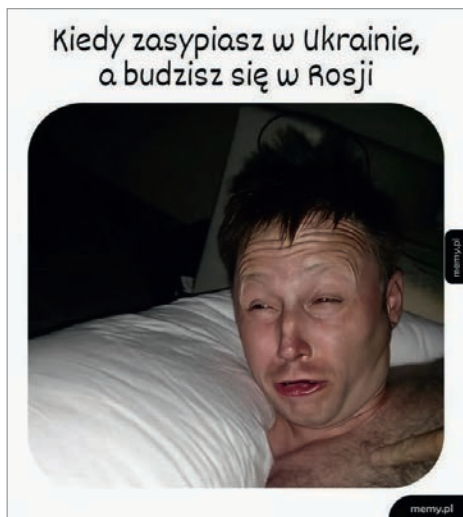
Źródło: <https://memy.pl/>

Także w analizowanych cybermemach obecny jest wątek pokazujący, że Rosja różni się cywilizacyjnie i kulturowo od krajów Zachodu. Niemniej z jej perspektywy wartości, normy i prawa tworzące kanon kultury narodowej oraz wyznaczające rudymenty codziennego obcowania jednostek są lepsze, niż te obecne w innych społeczeństwach. Owa mentalność jest kluczem do konfliktowości, gdyż: „Rosję najbardziej prowokuje fakt, że inne kraje nie są Rosją”.

Co zatem charakteryzuje wedle cybermemów Rosję jako kraj i ludność, która go zamieszkuje? Z obiektów dedykowanych państwu i polityce wiemy, że jest to państwo niedemokratyczne, o dyktatorskim systemie władzy skupionym wokół jednostki. Analizując memy dotyczące się komunikacji publicznej, widzimy kraj bez wolnych mediów, w którym władza kłamie i manipuluje, transmitując w telewizji treści propagandowe. Natomiast w memach analizowanych w tej części artykułu na plan pierwszy wysuwa się dystans dzielący Rosję i Rosjan od krajów Zachodu i ich mieszkańców. Owa „ruska oferta cywilizacyjna”, atrakcyjna z perspektywy Rosjan, jest nie do przyjęcia przez inne społeczeństwa. Wszak jak czytamy na jednym z memów znajduje się w niej: „korupcja i nepotyzm, brak swobód obywatelskich, homofobia i kryptohomoseksualizm, brak perspektyw, patologia, alkoholizm, narkomania, bieda, hiv, resentyment i rewizjonizm historyczny (oparty na opacznie rozumianej historii) [...]”³.

³ Wszystkie cytaty w tej części artykułu, nieposiadające odniesień bibliograficznych, pochodzą z memów.

Rys. 16. „Kiedy zasypiasz w Ukrainie i budzisz się w Rosji”

Źródło: <https://memy.pl/>

W Rosji są obecne nowoczesne budynki, ekskluzywne sklepy i centra handlowe, można tam nabyć towary luksusowe, bo w kraju mieszkają bogaci ludzie. Są, ale stanowią mniejszość. Dysproporcje ekonomiczne są tu silniejsze i bardziej zauważalne niż w innych krajach. Petersburska siedziba Gazpromu prezentowana na tle rosyjskiej wioski i jej mieszkańców pokazuje przepaść między „zwykłymi Rosjanami”, którzy żyją w bardzo skromnych warunkach, a elitami.

Rys. 17. Rosyjska rzeczywistość

Źródło: <https://memy.pl/>

Zdjęcia i wizualizacje nowoczesnych miast są w memach zestawiane z rosyjską prowincją, aby pokazać kontrasty. Niekiedy futurystyczne kreacje opatrzone są konkluzją, że kraj dysponujący złożami naturalnymi mógłby tak wyglądać, gdyby... nie był Rosją. Zdjęcia rosyjskich wsi, miast i miasteczek wykorzystuje się po to, aby pokazać odbiorcom jak wygląda przestrzeń, w której toczy się życie zwykłych Rosjan, stanowiących większość społeczeństwa. Zestawia się je z obrazami ulic, budynków, przestrzeni publicznych z innych państw, by pokazać różnice – tym razem między krajami. Podobny przekaz niosą fotografie zaniedbanych miejsc wspólnych, niereмонтowanych dróg, przestarzałych i skorodowanych samochodów, itp. To właśnie jest rosyjska codzienność, niepoddana manipulacji propagandy. Ta rzeczywistość, zasadzająca się na nierównościach ekonomicznych i dystansach społecznych, wedle cybermemów jest jednak akceptowana społecznie i z perspektywy Rosjan jawi się jako niezauważalna.

Rys. 18. Wizualizacja Rosji

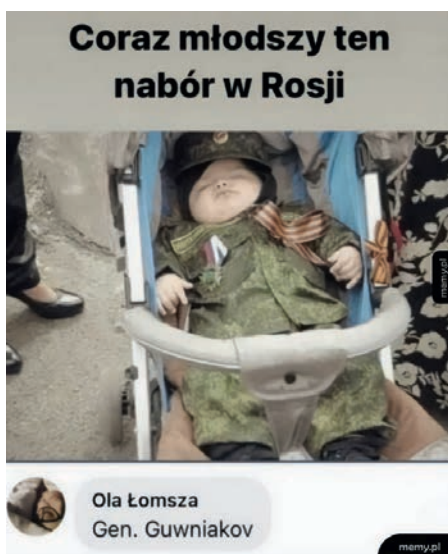
Źródło: <https://memy.pl/>

Również memy odnoszące się bezpośrednio do napaści Rosji na Ukrainę wykorzystują zdjęcia zniszczonych bloków, ulic, obiektów użyteczności publicznej opatrzone komentarzem: „Ukraina, po tygodniu w rosyjskiej”. Sugerują również, że Rosja mogłaby zaprezentować zdjęcia któregośkolwiek ze swoich miast jako dowód, że na jej terenie Ukraińcy dokonali zniszczeń.

Wizualizacja codziennej rzeczywistości mieszkańców Federacji Rosyjskiej ma na celu nie tylko pokazanie różnic wewnątrz społeczeństwa oraz odmienności kraju od innych, ale także stanowi punkt wyjścia do bliższej charakterystyki Rosjan. W jednym z cybermemów zostaje ona zaprezentowana jako cytata Michaiła Sałtykowa-Szczedriny: „Jeśli zasną i obudzę się za sto lat, a ktoś mnie zapyta co się dzieje teraz w Rosji, odpowiem: piją i kradną”. Cybermemy prezentują, że Rosjanie inaczej postrzegają źródła niskiego poziomu życia ogółu, pewnych dysfunkcji w kraju, niedogodności codziennego życia czy też sytuacji geopolitycznej. Powodem są czynniki egzogenne. Wszak „[...] Wszyscy na Rosję czyhają i chcą odebrać jej bogactwa i zagarnąć ziemię”, zaś sytuacja życiowa Rosjan jest zła, gdyż „Zachodnie banki i MFW chcą zniszczyć rubla a bieda społeczeństwa rosyjskiego jest winą Żydów i Amerykanów [...]”.

Wprawdzie szczególnie w początkowych dniach i tygodniach agresji wskazywano na fakt, iż agresja Rosji na Ukrainę jest przede wszystkim determinowana aspiracjami Putina, niemniej w cybermemach podkreśla się konsensus w tym zakresie między władzą a społeczeństwem. Agresja na Ukrainę nie budzi wątpliwości społeczeństwa, wszak socjalizuje się je (szkoła, religia, media, propaganda) do patrzenia na inne państwa, nacje i społeczeństwa z perspektywy bycia większym i lepszym. Wobec powyższych nie dziwi, iż na memach pojawiają się zdjęcia dzieci w szkołach, czy dorosłych w zakładach pracy pokazujące jak Rosjanie „oddolnie” ustawiają się w symbol agresji na Zachód, czyli „Z”. Skoro autorytety religijne nawołują do udziału w „operacji specjalnej”, szkoła uczy o „Wszechrosji”, w instytucjach i zakładach pracy organizuje się wiece poparcia dla operacji „Z”, trudno jest mówić o tym, że rozgrywający się konflikt jest konfliktem personalnym prezydenta Putina.

Rys. 19. Poparcie Rosjan dla agresji na Ukrainę

Źródło: <https://memy.pl/>

Poparcie dla agresji na Ukrainę w społeczeństwie rosyjskim dominuje, niemniej istnieją jednostki które jej nie popierają. Wyrażanie postaw dyskredytujących politykę Kremla niesie sankcje negatywne. Stąd też część osób, niepopierających „operacji specjalnej”, ukrywa swoje przekonania. Pomimo surowych kar dochodzi do akcji kontestujących agresję, zaś memy pokazują zdjęcia brutalnie traktowanych manifestantów. Obiekty popularyzują protesty i ich postaci, piętnują rosyjskie władze oraz służby policyjne za opresję względem przeciwników agresji militarnej. Przywołują również niekonwencjonalne formy protestu, które nie łamią rosyjskiej litery prawa i mają charakter symboliczny (starsza kobieta w metrze w niebieskiej chustce na głowie i żółtym płaszczu, rozdawanie książki „1984”, używanie rosyjskiej flagi pozbawionej koloru czerwonego, itp.).

Rys. 20. Oponenci „specjalnej operacji militarnej” w Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

W pierwszych dniach i tygodniach konfliktu na terenie różnych państw odbyły się manifestacje solidaryzmu z Ukrainą. Stąd też na memach uwieczniono postaci Rosjan, którzy w nich uczestniczyli i propagowali antyrosyjskie hasła poza swoją ojczyzną.

Koszt wojny i sankcji ekonomicznych

Napaść Rosji na Ukrainę wywołuje sankcje ze strony Zachodu. Są one wprowadzane stopniowo i mają doprowadzić do zaniechania dalszych działań na terenie Ukrainy. Z perspektywy czasu wiemy, że ich skuteczność – jeśli weźmiemy pod uwagę choćby dalszą kontynuację agresji – okazuje się wątpliwa. Celem memów nie jest jednak wierne i obiektywne relacjonowanie faktów. Obiekty przedstawiające pewien faktyczny wycinek rzeczywistości mogą przyznawać pewnym faktom, zdarzeniom, sytuacjom większą rolę i znacznie, niż realnie ma to miejsce. Wydaje się, że ta cecha memów jest szczególnie zauważalna w przypadku obiektów dedykowanych potencjalnym skutkom sankcji dla Rosji, jej społeczeństwa i przede wszystkim gospodarki.

Nałożenie na Rosję sankcji i ograniczeń w cybermemach jawi się jako destrukcyjne dla gospodarki. Spada wartość waluty – ekwiwalentem rubla jest teraz „worek gruzu”, „Funt rubli kosztuje teraz dolara”, przysłowiowe trzy grosze to teraz „4 miliony rubli”, itp. Wedle internautów rubel staje się walutą niewymienialną, jej zamiennikiem są środki płatnicze z gry Monopoly. Właściciele punktów lojalnościowych jednej z sieci sklepów spożywczych, dysponujący tysiącami „żappsów”, za kilkaset wymaganych środków płatniczych mogą kupić rosyjską markę samochodu (Ładę) lub kamienicę w Petersburgu. Niski kurs waluty oraz sankcje wpływają na rosyjską giełdę, która odnotowuje horrendalne spadki. Finalnie też pogrąża to rosyjską gospodarkę, która staje się memowym Titanikiem.

Rys. 21. Wizualizacja sytuacji gospodarczej w Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

Bardziej zróżnicowane treściowo są memy poświęcone temu, jak sankcje Zachodu wpływają na życie Rosjan. Już wcześniej zwracano uwagę, że Rosja jest charakteryzowana jako kraj kontrastów ekonomicznych. Wedle memów nawet klasa wyższa zaczyna odczuwać represje: konfiskuje się jachty oligarchów przebywające poza Rosją, zapowiada się zajęcie ich domów lub też przekazanie nieruchomości uchodźcom z Ukrainy. W memach antycypuje się, że wobec zamknięcia przestrzeni powietrznej dla samolotów z Rosji, jedynie klasa wyższa będzie mogła podróżować po świecie. Internauci żartują, że kiedyś dla bogaczy z Rosji tłem zagranicznych zdjęć były symbole miast i zabytki, wnętrza sklepów marek luksusowych, jachtów, hoteli, odrzutowców. W dobie agresji prestiżowym i pożądanym tłem staje się witryna globalnego lokalu sieciowego niefunkcjonującego już w Rosji.

Zwykli Rosjanie zostają pozbawiani możliwości podróżowania po świecie, stąd też ekwiwalentem turystyki zagranicznej jest nieatrakcyjna (słabość infrastruktury, klimat) turystyka krajowa. Kluczowe jest jednak to, że globalne, zachodnie marki i sieci wycofują się z ich kraju. Pierwszoplanowe uciążliwości mają miejsce w przypadku sieci restauracji McDonalds, kawiarni Starbucks oraz symbolicznej Coca-Coli.

Rys. 22. Atrakcyjność dóbr niedostępnych w Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

Zdjęcia osób protestujących przed lokalem amerykańskiej sieci oferującej frytki i hamburgery oraz lodówki zapobiegliwych Rosjan wypełnione zestawami obiadowymi stały się dla internautów wdzięcznym tematem do żartów. Pomimo wysiłków sieci McDonald aby wprowadzać i promować zdrowsze produkty, stereotypowo łączy się ją z jedzeniem niezdrowym, kalorycznym. Wedle cybermemów deficyt właśnie tych produktów z perspektywy Rosjan jest uciążliwy, choć niekiedy zwraca się uwagę, że Putin (jako osoba która doprowadziła do wycofania się sieci) uratował niektórym Rosjanom życie, zagrożone nadużywaniem fast foodów. Nie brak także w memach prezentacji polemicznych, zwracających uwagę na to, że restauracje amerykańskiej korporacji były obecne tylko w dużych miastach, zaś większość kraju – dla przykładu Syberia – żyła bez stołowania się w McDonalddie. Władze Rosji w odpowiedzi na potrzeby społeczne deklarują stworzenie w kraju ekwiwalentnej, ale prowadzonej przez rodzimych przedsiębiorców sieci restauracji, co finalnie ma miejsce. Dla memotwórców jest to ponownie powód do kreatywności. Antycypują przyszłe zestawy posiłków, zastępując je produktami bardziej charakterystycznymi dla Rosji (chleb z ketchupem, tuszonka, kartofle, cebula, kompot) lub też kojarzącymi się w minionych dekadami.

Rys. 23. Rosyjskie zastępniki marek Zachodu

Źródło: <https://memy.pl/>

Uciążliwą sankcją dla Rosjan wydaje się także odcięcie od mediów społecznościowych, szczególnie Instagrama oraz OnlyFans. W przypadku tego pierwszego serwisu w memach wskazuje się, że przez to w Rosji źródło zarobku straci 54 mln ludzi. Stąd też i pytanie o to, „co zrobią rosyjscy influencerszy, gdy instagram zostanie zakazany na terenie Federacji Rosyjskiej? Przecież nie staną za kasą w McDonalddie”. Zdjęcia lub filmy pokazujące płaczące rosyjskie influencerki stają się viralami, niekiedy nie wymagającymi komentarza. Kiedy indziej proponuje się im w memach, aby zamiast publikować swoje roznegliżowane zdjęcia w sieci pokazywały je bezpośrednio przechodniom na ulicy. Podobne rady formułowane są ku osobom, które mają problemy

z płatnościami dokonywanymi za pomocą międzynarodowych operatorów lub też nie mają dostępu do innych walut światowych.

Rys. 24. Nowe metody płatności w Rosji

Źródło: <https://memy.pl/>

Z Rosji w ramach bojkotu wycofują się również sieci sklepów, stąd też w memach zapisuje się kolejki młodych ludzi, chcących zrobić zakupy przed oficjalnym zamknięciem sklepów odzieżowych, bądź też osób w różnym wieku wykupujących towary w sklepach budowlanych. W memach relacjonuje się także uciążliwe deficyty produktów konsumpcyjnych (cukier), lub też wysokie ceny towarów, które nie są produkowane w Rosji (prezerwatywy).

Hiperbolizacja zakresu i uciążliwości sankcji ma za zadanie pokazać, jak drastycznie zmienia się sytuacja kraju oraz jak uciążliwe są ograniczenia dla jego mieszkańców. W wyniku agresji na Ukrainę Rosja zostaje zepchnięta na margines gospodarczy świata, zaś jej obywatele zostają pozbawieni dóbr pochodzących z Zachodu. Owe nieobecne w Rosji dobra – sieci restauracji i kawiarni, media społecznościowe, marki, ale także produkty codziennego użytku, których zaczyna brakować – są cenione i atrakcyjne oraz ważne w codziennym życiu i konsumpcji. Są także swoistymi „emblematami” Zachodu, jego kultury, stylu życia. Stąd też ich nieobecność nabiera wymiaru symbolicznego, jak czytamy na jednym z memów: „Każdy Rosjanin powinien odczuć na własnej skórze – że Putin wyłączył ich kraj ze społeczności międzynarodowej”.

Wnioski i dyskusja

Wyłaniający się z cybermemów obecnych w polskiej przestrzeni internetowej obraz Rosji i Rosjan jest nader niekorzystny.

Rosja wedle obiektów była i jest państwem niedemokratycznym o aspiracjach terytorialnych i politycznych zakorzenionych historycznie. Na poziomie politycznym,

ale także społecznym, pomimo istniejących regulacji normatywnych idee, zasady, kanony i praktyka demokracji są jej obce. Krajem rządzi dyktator, nominalnie wybrany w wyborach prezydent, faktycznie – symboliczny spadkobierca dawnych dyktatorów państwa (szczególnie Józefa Stalina), porównywany do Adolfa Hitlera. To postać nieustraszonego przywódcy i sprawnego polityka, tyle tylko, że w przekazie rosyjskiej maszyny propagandowej, nie w rzeczywistości. Dla memotwórców Putin jest współczesnym synonimem zbrodniarza wojennego, politykiem odseparowanym od innych (dowódców, przedstawicieli aparatu państwa, społeczeństwa) z powodu obaw o życie. Obaw uzasadnionych – wszak w Rosji zamach na czyjeś życie i skrytobójstwo stanowią stały komponent polityki.

Rosja jest krajem niedemokratycznym także jeśli weźmiemy pod uwagę pluralizm opinii i środków przekazu. Media mają charakter państwowy, są kanałem transmisyjnym propagandy rządzących. Wśród nich prym wiedzie telewizja, przekazująca widzom informacje o „specjalnej operacji militarnej”, której celem jest obrona Rosji jako państwa i społeczeństwa przed zagrożeniem ze strony Ukrainy i Zachodu. Monopol środków przekazu z perspektywy Kremla jest bardzo korzystny, gdyż pozwala przekazywać wyselekcjonowane komunikaty o „specjalnej operacji militarnej”, uzasadniać ją, budować dumę z państwa i jego władzy, wreszcie kreować wewnętrznie mit bohaterskiej i zwycięskiej armii. Żołnierze walczący w Donbasie, Doniecku czy też zbliżający się do Kijowa i innych ukraińskich miast są wedle przekazów godni najwyższego poważania, tak jak to miało miejsce w przypadku setek tysięcy Rosjan walczących z Niemcami w czasie II Wojny Światowej. Wedle propagandy Rosja (ZSRR) walczyła wtedy z faszyzmem Hitlera, teraz też ze specyficznym rozumianym faszyzmem walczy. Przy agresji na teren Ukrainy ważne są przesłanki polityczne (uderzenie wyprzedzające), ale także społeczno-kulturowe. Ukraina, zbuntowana część dawnego imperium, jest politycznie zorientowana na Zachód, absorbuje jego nihilistyczne wartości i normy stając się zagrożeniem dla Federacji oraz jej obywateli. Bezpośrednio – dla tych, którzy Ukrainę zamieszkują, pośrednio, poprzez wpływy kulturowe i potencjalną ekspansję – dla mieszkańców Federacji.

Poparcie wśród Rosjan agresji na teren suwerennego państwa jest z jednej strony budowane dzięki propagandzie, z drugiej wynika z przesłanek historycznych, mentalnościowych, kulturowych. Od dekad społeczeństwo rosyjskie żyje pod rządami despotów, ale i od dekad na inne kraje i społeczeństwa patrzy z góry jako na mniejsze, słabsze, gorsze. Obecna propaganda Kremla nie natrafia na barierę adaptacyjności, ona raczej wykorzystuje pewne resentymenty po to, by tłumaczyć społeczeństwu pewne porażki, usterki, deficyty czynnikami egzogennymi. Wobec przekonania o własnej wyższości i o permanentnych represjach ze strony Zachodu, społeczeństwo akceptuje dysproporcje społeczne, ekonomiczne, materialne i nie protestuje też przeciw nim. Po części dlatego, że w obszarach mniej zurbanizowanych, typowych wsiach i miasteczkach oddalonych od ośrodków metropolitarnych, mieszkańcy polegają jedynie na negatywnych ich prezentacjach propagandowych. Nie opuszczając swoich domostw i kraju nie mają możliwości skonfrontowania jakości życia na Zachodzie. Wobec wszechobecnej propagandy nie mogą też skonfrontować faktów i narracji Kremla z realiami. Rosjanie nie kwestionują jednak wykreowanych realiów: wszak żyją w silnym państwie, mają

władzę do której przywykli, próbującą – wobec sankcji i represji Zachodu – zapewnić im zaspokojenie podstawowych potrzeb egzystencjalnych, ale także – w nader ludycznej formie – potrzeb wyższego rzędu. Wobec powyższego trudno jest kwestionować prowojenne postawy większości rosyjskiego społeczeństwa, acz warto – co chętnie czynią memy – wyróżniać te nieliczne antywojenne.

Skutki sankcji nakładanych na Rosję z perspektywy cybermemów jawią się jako druzgocące dla gospodarki kraju. Wartość waluty spada, staje się ona – oczywiście wedle memowych przekazów – niewymienialna i bezwartościowa, rosyjska gospodarka upada. Brak dostępności niektórych portali internetowych i mediów społecznościowych z perspektywy informacyjnej jest w nikłym stopniu uciążliwy dla Rosjan, inaczej jest, kiedy osoby zarabiające w sieci tracą dostęp do platform przynoszących im dochód. Z Rosji wycofują się sieci restauracji (McDonalds) i kawiarni (Starbucks), sklepy budowlane i wyposażenia wnętrz, marki odzieżowe. Poza tym, że są one symbolem Zachodu, oferują dobra i usługi, które dla części Rosjan (szczególnie osób młodych) są bardzo atrakcyjne. Dlatego też w memach podkreśla się poczucie straty wśród mieszkańców Federacji i nieudolne próby stworzenia przez rządzących usług ekwiwalentnych. Natomiast firmy i marki opuszczające Rosję chwali się i podkreśla ich społeczną odpowiedzialnością.

Rosja jest specyficznym państwem granicznym z perspektywy Polski, ale także z perspektywy innych sąsiadów. Polsko-rosyjskie relacje naznaczone były w czasach historycznych zaborami, wojną o kształt wschodniej granicy Polski w 1920 roku, agresją Rosji w czasie II Wojny Światowej i mordem Katyńskim, następnie zaś dekadami podporządkowania w okresie PRL. Aspiracje prozachodnie naszego kraju, a także wspieranie innych państw byłego bloku „demokracji ludowej”, połączone z interesami gospodarczymi te relacje uczyniły trudnymi po upadku bipolarnego ładu międzynarodowego. Katalizatorem jawiła się i jawi nadal doktryna Aleksandra Dugina, będąca punktem wyjścia polityki Kremla, zarówno względem Polski, jak i Ukrainy, zaś wcześniej choćby Gruzji i innych państw. W miejsce konkluzji końcowej warto przytoczyć pewne słowa, które padły w 2011 roku, kiedy to wyjaśnienie przyczyn Katastrofy Smoleńskiej powierzono Międzynarodowemu Komitetowi Lotniczemu zlokalizowanemu w Moskwie. Strona polska przedstawiała uwagi co do prowadzonego śledztwa oraz kwestii uwzględnionych w raporcie końcowym. Wedle słów płk Edmunda Klicha, przewodnicząca komitetu Tatiana Anodina miała odpowiedzieć na zarzuty w sposób nader ogólny, iż „*Rosja jest wielka, a Polska to mały kraj*”⁴. Ową optykę na poziomie realizacji widzieliśmy już na terenie innych państw, od roku 2014 dostrzegamy w Ukrainie.

Oczywiście zaprezentowane powyżej wyniki badań ukazują jedynie skromny wycinek zagadnień, które jawią się jako istotne w dobie wojny w Ukrainie w kontekście bezpieczeństwa. Internetowe memy obrazkowe są jednymi z wielu środków przekazu o wydarzeniach na Wschodzie, ale także instrumentem kreującym i popularyzującym określone postawy w społeczeństwie. Powyżej skoncentrowano się jedynie na tym, jak

⁴ TVN 24, Anodina: *Rosja jest wielka, a Polska to mały kraj*, Pobrano z: <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/317445,anodina-rosja-jest-wielka-a-polska-to-maly-kraj.html>, (3.12.2022).

w analizowanych jednostkach prezentowana jest Rosja jako jedna ze stron konfliktu. Ów negatywny w różnych wymiarach przekaz pozwala na konkluzję o stosunkowo jednoznacznym postrzeganiu państwa i społeczeństwa agresora. Z perspektywy nauk o bezpieczeństwie to bardzo ważne, gdyż Polska jako państwo opowiedziała się jednoznacznie po stronie Ukrainy, zaś cybermemy oddolnie owe działania propagują i wzmacniają w opinii publicznej. Ich przekaz – w dobie negatywnych skutków wojny dla Polaków – stanowi jeszcze jedną płaszczyznę uodparniania Polaków na antyukraińską propagandę Kremla, kreowania klimatu dla zwiększenia wydatków RP na obronność, budowania postaw opartych na solidaryzmie z ofiarami.

Bibliografia

- CBOS (2022). Korzystanie z Internetu w 2022 roku. *Centrum Badania Opinii Społecznej*, 77/2022.
- Chucherko, J. (2011). Znaczenie dla stosunków polsko-rosyjskich polsko-rosyjskiej grupy ds. trudnych. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 3, s. 13–24.
- Darczewska, J. (2014). Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku. *Punkt Widzenia*, 42, s. 20–21.
- Domaradzki, S. (2008). Polityka historyczna w stosunkach polsko-rosyjskich po 1989 roku. *Państwo i Społeczeństwo*, nr 2, s. 29–42.
- Eberhardt, P. (2010). Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina. *Przegląd Geograficzny*, nr 82, 2, s. 221–240.
- Jarecka, U. (2008). *Propaganda wizualna słusznej wojny. Media wizualne XX wieku wobec konfliktów zbrojnych*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Kupiecki, R. (2021). *Dezinformacja w stosunkach międzynarodowych. Geneza, cele, aktorzy, metody – zarys problemu*. W: Kupiecki R., Chłóń T., Bryjka F. i in. (red.), *Platforma przeciwdziałania dezinformacji – budowanie odporności społecznej. Badania i edukacja*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, s. 15–32.
- Konieczna, J. (2006). *Polsko-rosyjskie asymetrie, uprzedzenia i nadzieje*. W: Lazari A. de, Rongińska T. (red.), *Polacy i Rosjanie. Przewidywanie uprzedzeń*. Łódź: Ibidem.
- Lakomy, M. (2011). *Główne problemy w stosunkach polsko-rosyjskich na początku XXI wieku*. W: M. Stolarczyk (red.), *Stosunki Polski z sąsiadami w pierwszej dekadzie XXI wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 69–112.
- Lazari, A. de (2006). *Polskie i rosyjskie „zaprogramowanie kulturowe” (szkic problemu)*. W: Lazari A. de, T. Rongińska (red.) *Polacy i Rosjanie. Przewidywanie uprzedzeń*. Łódź: Ibidem.
- Litwin-Lewandowska, D. (2017). Gruziński epizod w polskiej polityce zagranicznej w okresie prezydentury Lecha Kaczyńskiego (2005–2010). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. II, s. 185–205.
- Magdziak-Miszewska, A. (2002). *Wstęp*. W: Magdziak-Miszewska A., Zuchniak M., Kowal P. (red.), *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć*. Warszawa: Biblioteka „Więzi”.
- Mironowicz, E. (2012). *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990–2010*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Olchowski, J. (2018). Stosunki polsko-ukraińskie w polityce (dez)informacyjnej Federacji Rosyjskiej. *Wschód Europy*, vol. 4, 2/2018, s. 189–202.

- Paruch, W. (2015). *W obronie interesów narodowych i tożsamości politycznej Europy Środkowo-Wschodniej. Eurorealizm w myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*. W: Fiktus P., Malewski H., Marszał M. (red.), „Rodzinna Europa”. Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku. Wrocław: E-Wydawnictwo Prawnicze i Ekonomiczne. Biblioteka Cyfrowa.
- Paruch, W. (2021). *Realizm i wartości. Prawo i Sprawiedliwość o polityce zagranicznej*. Lublin: Instytut Europy Środkowej.
- Polskie Radio pl (2022). *Mija 14 lat od pamiętnego przemówienia Lecha Kaczyńskiego w Tbilisi. Gruzini są za to wdzięczni do dziś* 12.08.2022. Pobrano z: <https://polskie-radio24.pl/39/156/artykul/2564082,mija-14-lat-od-pamietnego-przemowienia-lecha-kaczynskiego-w-tbilisi-gruzini-sa-za-to-wdzieczni-do-dzis> (10.12.2022).
- Senat Rzeczypospolitej Polskiej (2022). *31 lat niepodległości i suwerenności Ukrainy*, 24.08.2022. Pobrano z: <https://www.senat.gov.pl/aktualnoscilista/inne/art,14951,31-lat-niepodleglosci-i-suwerennosci-ukrainy.html> (14.10.2022).
- TVN24, *Anodina: Rosja jest wielka, a Polska to mały kraj*. (2011). Pobrano z: <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/317445,anodina-rosja-jest-wielka-a-polska-to-maly-kraj.html> (3.12.2022).
- Wojnowski, M. (2017). Koncepcja wojny sieciowej Aleksandra Dugina jako narzędzie realizacji celów geopolitycznych Federacji Rosyjskiej. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, nr 16, s. 11–37.
- Wojnowski, M. (2014). Terroryzm w służbie geopolityki. Konflikt rosyjsko-ukraiński jako przykład realizacji doktryny politycznej Aleksandra Dugina i koncepcji „wojny buntowniczej” Jewgienija Messnera. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, nr 11, s. 58–90.
- Załęcki, J. (2017). Postawy Polaków wobec Rosjan i Ukraińców w kontekście współczesnych konfliktów politycznych. *Rocznik Nauk Społecznych*, t. 9(45), nr 2, s. 155–175.
- Zięba, R. (2018). Główne problemy w stosunkach polsko-rosyjskich. *Stosunki międzynarodowe – International Relations*, nr 3, s. 9–34.

Biogram autora

Katarzyna Dojwa-Turczyńska – profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, od 2006 roku pracuje w Instytucie Socjologii. Absolwentka politologii i socjologii, doktor nauk społecznych w dyscyplinie socjologia (specjalizacja: socjologia polityki), następnie doktor habilitowana (specjalizacja: socjologia wojska). Autorka blisko stu publikacji dotyczących m.in. problematyki instytucji bezpieczeństwa i kobiet w służbach mundurowych, kreowania wizerunku i komunikowania instytucjonalnego, sfery publicznej. W ostatnich latach autorka/współautorka monografii będących kontynuacją dotychczasowych zainteresowań badawczych (*Funkcjonariuszki Służby Więziennej: wybrane aspekty socjologiczne*, Wrocław 2019) oraz pracy operującej w nowym obszarze poznawczym i badawczym (*Obrazy początków pandemii w Polsce: analiza jakościowa cybermemów*, Wrocław 2020). Obecne prace badawcze skoncentrowane są na percepcji społecznej wielokryzysów.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.4

Yevhenii Kashyryn

Charkowski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. G.S. Skovorody

Piotr Narloch

Akademia Górniczo-Hutnicza

ORCID 0000-0002-3464-2883

Tomasz Skrzyński

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej

ORCID 0000-0003-2063-4396

Bezpieczeństwo energetyczne UE i Ukrainy w obliczu agresji ze strony Rosji

Energy security of the Ukraine and EU in the face of the Russian aggression

Abstrakt

Bezpieczeństwo energetyczne UE jest jedną z najważniejszych dyrektyw polityki UE i Ukrainy. Jednak fakt, że europejscy politycy nie docenili zagrożeń związanych ze skalą importowanych z Rosji surowców energetycznych i jej ambicji geopolitycznych, ujawnił braki europejskiej strategii. Strategiczną metodą UE po lutowej agresji Rosji jest osiągnięcie niezależności energetycznej regionu i zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego wszystkich państw członkowskich. Poniższy artykuł poświęcony jest analizie wpływu rosyjskiej inwazji na bezpieczeństwo energetyczne UE i Ukrainy. Analizuje główne idee reformy polityki energetycznej UE w obliczu rosyjskiej inwazji na Ukrainę oraz perspektywy przywrócenia bezpieczeństwa energetycznego państw europejskich. Wybór analizy systemowej i strukturalno-funkcjonalnej umożliwił nie tylko poszerzenie problematyki bezpieczeństwa energetycznego UE, ale także uwypuklenie kluczowych problemów tego kierunku w perspektywie krótko- i długoterminowej.

Słowa kluczowe: Ukraina, bezpieczeństwo energetyczne UE, agresja Rosji na Ukrainę, surowce energetyczne

Abstract

The energy security of EU is one of the most important directives of the EU and Ukrainian policy. However, the fact that European politicians underestimated the hazards related to the scale of energy resources imported from Russia and its geopolitical ambitions revealed the shortcomings of the European strategy. Following the Russian aggression in February 2022, the strategic EU method is to ensure the energy independence of the region and the energy security of all member states. This article is devoted to analysing the Russian invasion impact on the energy security of EU and the Ukraine. It analyses major ideas of EU energy policy reform in the face of the Russian invasion of the Ukraine and the perspectives of restoring energy security of European states. The selected systemic and structural-functional analysis enabled not only to discuss the EU energy security aspects more broadly, but also to emphasize key problems in the short- and long-term perspective.

Keywords: The Ukraine, EU energy security, Russian aggression of the Ukraine, energy resources

Wprowadzenie

Bezpieczeństwo energetyczne kraju to zapewnienie na jego terenie dostępności, dyspozycyjności i zdolności do zrównoważonego pozyskiwania odpowiedniej jakości paliwa i energii w normalnych warunkach, jak i w sytuacjach awaryjnych bądź kryzysowych. Pozwala na ochronę państwa, jego obywateli i gospodarki przed niedoborami energii, za którymi mogą stać czynniki wewnętrzne i zewnętrzne (szerzej na temat zróżnicowania definicji bezpieczeństwa energetycznego zob. Gryz, J., Podraza, A., Ruszel, M., red., 2018). *Bezpieczeństwo energetyczne Ukrainy* jest elementem bezpieczeństwa narodowego i integralnym elementem bezpieczeństwa energetycznego Europy.

Jak wiadomo, atak Rosji na Ukrainę doprowadził do ogromnego światowego kryzysu energetycznego, poczynając od wygórowanych cen benzyny i gazu, na węglu skończywszy. Zakłócenia spowodowane tą wojną zagrażają żywieniu gospodarczemu po Covid-19, zaostrzają inflację, wywołują społeczne niepokoje i podważają wysiłki na rzecz ratowania planety przed globalnym ociepleniem (Egan, 2022; por. Pedraza, 2022: 17 i nast.; Prohorovs, 2022).

Były doradca Obamy ds. energii Jason Bordoff i profesor Uniwersytetu Harvarda Meghan O'Sullivan napisali pod koniec marca 2022 r. w opiniotwórczym „The Economist”, że świat stoi przed groźbą największego kryzysu energetycznego od lat 70. XX w. (Bordoff, O'Sullivan, 2022). Wielu analityków obawia się, że obecna sytuacja to dopiero początek co najmniej kilkuletniego kryzysu energetycznego. W połowie 2022 r. istniały uzasadnione obawy, że inwazja Rosji na Ukrainę może pogrążyć świat nawet w większym kryzysie niż ten z lat 70. XXw. Jednak w przeciwieństwie do poprzedniego, nadchodzący kryzys nie ograniczy się do ropy i paliw. Obejmuje także gaz i elektroenergetykę (Egan, 2022). Co gorsza – jak powiedział Robert McNally, były główny doradca ds. energii prezydenta USA George'a W. Busha – „To kryzys, na który świat jest załośnie nieprzygotowany” (za: CrowdMedia, 2022).

Poniższy artykuł poświęcony jest analizie wpływu rosyjskiej inwazji na bezpieczeństwo energetyczne UE i Ukrainy. Skupiono się na międzynarodowym wsparciu w celu ograniczenia przychodów rosyjskiej gospodarki z surowców energetycznych;

przyspieszeniu przejścia UE na odnawialne źródła energii oraz dążeniu Ukrainy do niezależności energetycznej.

Ze względu aktualność tematyki i długość cyklu wydawniczego, w momencie odawania w grudniu 2022 r. tekstu do redakcji czasopisma, literatura naukowa na omawiany temat była nieliczna. Bardzo cenne okazały się publikowane analizy i kwerenda w źródłach. Poniższy artykuł poświęcony jest analizie wpływu rosyjskiej inwazji na bezpieczeństwo energetyczne UE i Ukrainy według stanu na wrzesień 2022. Przeanalizowano główne idee reformy polityki energetycznej UE w obliczu rosyjskiej inwazji na Ukrainę oraz perspektywy przywrócenia bezpieczeństwa energetycznego państw UE i Ukrainy. Wybór analizy systemowej i strukturalno-funkcjonalnej umożliwił nie tylko poszerzenie problematyki bezpieczeństwa energetycznego UE, ale także uwypuklenie kluczowych problemów tego kierunku w perspektywie krótko- i długoterminowej.

Strategia energetyczna Ukrainy i jej synchronizacja z rynkiem energetycznym UE w przededniu wojny

Przed lutową agresją Rosji, Ukraina postawiła sobie za cel zwiększenie rocznego wydobycia gazu do 25 miliardów metrów sześciennych w ciągu najbliższych 5–10 lat. Celem była całkowita niezależność gazowa od Rosji w ciągu najbliższych 2–3 lat. Ze względu na uwarunkowania geologiczne oraz niewystarczające środki przeznaczone na poszukiwania, możliwości zwiększenia wydobycia w zakresie ropy naftowej były znacznie mniejsze. Ze względu na kontrolę Ukrainy nad częścią kopalń w Donbasie dużo łatwiejsza była sytuacja odnośnie zaopatrzenia w węgiel.

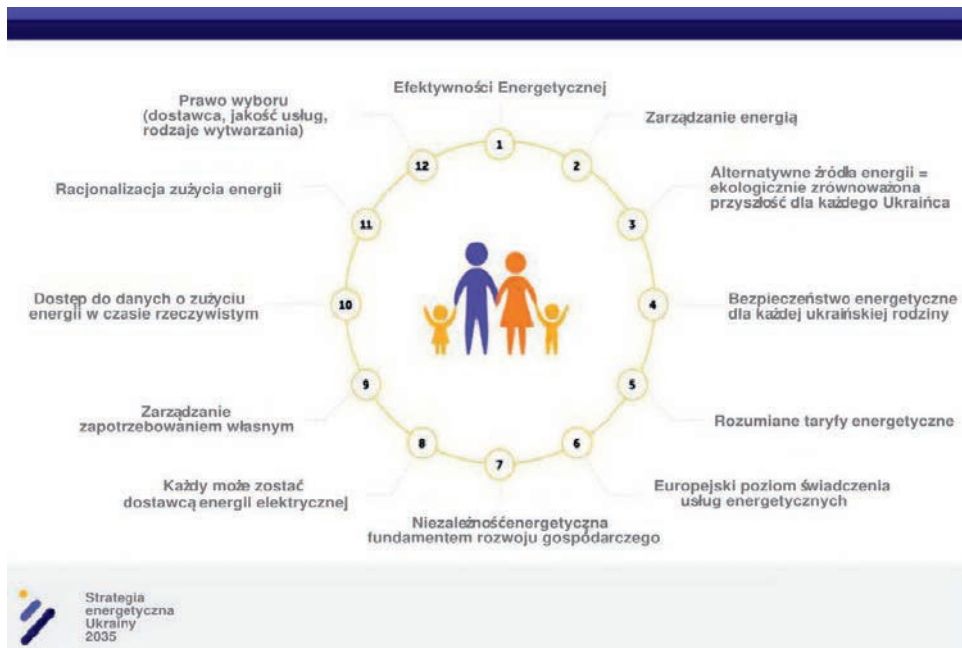
Rozważana od 2017 r. strategia bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy (por. rys. 1) określa docelowy model systemu bezpieczeństwa energetycznego jako komponentu bezpieczeństwa narodowego.

Strategia została opracowana w celu określenia strategicznego kursu polityki państwa w sferze zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy oraz zrównoważonego rozwoju kompleksu paliwowo-energetycznego Ukrainy. Miała pozwolić na realizację zatwierdzonej Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy dekretem Prezydenta Ukrainy nr 392 z dnia 14 września 2020 r.

Ostateczna wersja Strategii Bezpieczeństwa Energetycznego Ukrainy została opracowana przez Ministerstwo Energii i zatwierdzona przez Rząd Ukrainy w sierpniu 2021 r. (Kabinet Ministriv Ukrayiny, 2021). Kierujący Ministerstwem Energii Ukrainy Herman Galushchenko wskazywał wówczas: „Strategiczne podejście jest niezwykle ważne w tak złożonej branży, jaką jest energetyka. W warunkach niestabilnej sytuacji w sferze geopolitycznej, przy ograniczonych zasobach energetycznych oraz konieczności rozwoju ekologicznego i z dbałością o środowisko, musimy rozumieć wszystkie potencjalne ryzyka i zagrożenia, które mogą dotknąć ukraiński sektor energetyczny. Strategia bezpieczeństwa energetycznego jest niezbędna dla zapewnienia przewidywalności rozwoju i stabilności systemu energetycznego, terminowej identyfikacji zagrożeń i zapobiegania im” (Ministerstvo enerhetyky Ukrayiny, 2021).

Zatwierdzona w sierpniu 2021 r. wersja strategii bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy określa cele strategiczne zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego oraz

Rys. 1 Strategia energetyczna Ukrainy do 2035 r. (projekt)

Źródło: Nova enerhetychna stratehiya Ukrayiny do 2035 roku, 2017

zadania priorytetowe dla realizacji scenariusza „pozytywnej transformacji” i wyboru strategicznego:

1. Dostępność źródeł energii i wszelkiego rodzaju zasobów energetycznych dla konsumentów.
2. Stabilność funkcjonowania sektora energetycznego.
3. Ekonomiczna efektywność funkcjonowania energetyki, systemów zaopatrzenia w energię i substytucji importu surowców mineralnych.
4. Efektywność energetyczna wykorzystania zasobów energetycznych i efektywność energetyczna gospodarki narodowej.
5. Ekologicznie akceptowalny wpływ energii na środowisko naturalne.
6. Integracja sektora energetycznego z przestrzenią polityczną, technologiczną, techniczną, gospodarczą i prawną UE.
7. Niezależność państwa w kształtowaniu i realizacji polityki wewnętrznej i zagranicznej w dziedzinie energetyki, zapewniająca realizację interesów narodowych (tamże).

Strategia Bezpieczeństwa Energetycznego Ukrainy identyfikuje 29 kluczowych zagrożeń dla bezpieczeństwa energetycznego. Do ryzyk zewnętrznych zaliczono w szczególności cyberzagrożenia dla krytycznych obiektów infrastruktury energetycznej oraz trwającą od 2014 r. agresję ze strony Rosji. Do ryzyk wewnętrznych natomiast – ewentualna niepełna integracja z unijnymi systemami dostaw energii elektrycznej i gazu, skala zużycia środków trwałych, brak energii, ograniczone rezerwy itp.

Uwzględniając zewnętrzne i wewnętrzne wyzwania i zagrożenia bezpieczeństwa energetycznego, w Strategii zawarto trzy podstawowe scenariusze predykcyjne zmian w energetyce i ich wpływu w średnim okresie na rozwój kompleksu paliwowo-energetycznego:

- zachowanie aktualnych trendów i stanu rzeczy,
- scenariusz „nieprzyjazny wpływ” (tamże),
- scenariusz „pozytywnej transformacji” (tamże).

Aby zapobiec ewentualnym negatywnym skutkom w ramach dwóch pierwszych scenariuszy, a także zapobiec stagnacji sektora energetycznego, uznano za konieczne działania systemowe zmierzające do realizacji scenariusza „pozytywnej transformacji” i zapewnienia niezależności energetycznej. Szczegółowe kroki w celu realizacji tego scenariusza miały zostać określone w planie realizacji Strategii, którą Ministerstwo Energii powinno było przygotować w przeciągu sześciu miesięcy. Ponadto, w ciągu roku od daty przyjęcia Strategii, Rząd miał zatwierdzić „Metodologię oceny poziomu i zagrożeń bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy” (Kabinet Ministriv Ukrayiny, 2021). Na jego podstawie Ministerstwo Energii miało przygotować raport o stanie bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy oraz ocenę poziomu i zagrożeń bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy. Rosnące zagrożenie pełnoskalową wojną, a następnie agresja rosyjska rozciągnęły w czasie realizację tego harmonogramu.

Powyższa sytuacja ułatwiła Ukrainie w przededniu wojny przeprowadzenie synchronizacji z rynkiem energetycznym UE. W ramach przygotowań do synchronizacji Ukraina zainwestowała ponad 600 mln euro w modernizację systemu energetycznego. Kluczowa w tym zakresie była synchronizacja z Europejską Siecią Operatorów Systemów Przesyłowych (ENTSO-E). Zrzesza ona czterdziestu dwóch operatorów systemów przesyłowych z 35 krajów europejskich.

Konsorcjum ENTSO-E potwierdziło możliwość synchronizacji zjednoczonego systemu energetycznego Ukrainy z europejską siecią przesyłową energii elektrycznej ENTSO-E.

Szczegółowe znaczenie miała podjęta 17 grudnia 2021 r. decyzja Krajowej Komisji ds. Regulacji Państwowej Energetyki i Usług Komunalnych. Realizuje ona bowiem regulacje państwowe w dziedzinie energetyki i usług komunalnych. Podjęła ona wówczas ostateczną decyzję o przyznaniu certyfikatu Narodowej Energetycznej Kompanii Ukrenergo (**Nacional'na enerhetyčna kompanija „Ukrenerho”**) jako operatora systemu przesyłowego modelu europejskiego, zgodnie z normami ISO. Certyfikacja Ukrenergo jest jednym z warunków synchronizacji Zjednoczonego Systemu Energetycznego Ukrainy z ENTSO-E.

Decyzja z 17 grudnia umożliwiła 31 grudnia 2021 r. Ukrenergo złożenie wniosku o członkostwo obserwatora w ENTSO-E. Uzyskanie statusu „członka obserwatora” w ENTSO-E OEC było krokiem w kierunku stałego członkostwa Spółki w ENTSO-E, a tym samym pełnej integracji Ukrainy z zachodnioeuropejską przestrzenią elektroenergetyczną. Mimo nasilającej się presji rosyjskiej (w tym gromadzenia sił zbrojnych przy granicach Ukrainy) kontynuowano przygotowania do synchronizacji zunifikowanego systemu energetycznego Ukrainy z systemem energetycznym ENTSO-E (Ukrinform, 2022).

16 lutego 2022 r. podjęto decyzję o I etapie testów systemu elektroenergetycznego Ukrainy w trybie wyizolowanym z systemów elektroenergetycznych Rosji, Białorusi

i sieci ENTSO-E. Zaplanowano je na 24–26 lutego 2022 r. W tym czasie działające dotąd osobno dwie części systemu energetycznego Ukrainy zaczęły działać synchronicznie.

Praca w trybie izolowanym była przewidziana w umowie o warunkach przyszłej unifikacji ukraińskiego i europejskiego systemu energetycznego. Planowano jego realizację w dwóch etapach: w okresie zimowym i letnim.

24 lutego, na cztery godziny przed rozpoczęciem wojny, Ukraina odłączyła się od systemów elektroenergetycznych Rosji i Białorusi zgodnie z protokołem technicznym. Dla Ukraińców to był ważny dzień. Mieli nadzieję, że pójdą za tym kolejne kroki ze strony UE, że partnerzy zachodni poczują się odpowiedzialni za tą synchronizację i jej konsekwencje. Synchronizacja z ENTSO-E pozwala na zwiększenie przepustowości sieci pomiędzy Ukrainą, a Europą do 2 GW rocznie. Kolejnym logicznym krokiem była synchronizacja gospodarcza i stworzenie odpowiednich warunków dla handlu energią elektryczną Ukrainy z UE.

Oficjalnie synchronizację zakończono 16 marca 2022 r. (Polskie Towarzystwo Przesyłu i Rozdziału Energii Elektrycznej, oprac., 2022).

Międzynarodowe wsparcie w celu ograniczenia przychodów rosyjskiej gospodarki z surowców energetycznych

Dalekoidąca determinacja, heroizm w czynnym stawianiu oporu okupantowi Ukraińców udowodniła całemu światu, że chcą oni żyć w niepodległym państwie, są gotowi do poświęceń i chętni do walki o suwerenność oraz europejskie i demokratyczne wartości. Biorąc to pod uwagę, równolegle do powszechnie znanych starań ukraińskich władz państwowych, Grupa Kampanii Paliwowo-Energetycznej Donbasu (Donbasskaya toplivno-energeticheskaya kompaniya), ukraiński Naftogaz i NEC Ukrenergo 22 marca 2022 r. wezwały międzynarodową społeczność biznesową do zaprzestania kupowania rosyjskich nośników energii oraz do zaprzestania dostarczania niezbędnych komponentów i technologii. Wychodzono z założenia, że krajowi, który z pełną premedytacją atakuje cele cywilne i dokonuje zbrodni na ludności innego suwerennego kraju, należy odmówić wszelkiego prawa do korzystania z osiągnięć technicznych i intelektualnych cywilizowanego świata. Starania ukraińskich władz państwowych oraz ukraińskich przedsiębiorstw energetycznych w zakresie energetyki dały ograniczone efekty.

Pomimo obietnic odejścia od rosyjskiej energetyki, w kwietniu 2022 r. 25% ropy naftowej, 40% gazu ziemnego i 50% węgla w UE pochodziło od rosyjskich dostawców (Ananewa, Chmarna, 2022).

Skala opisanych zakupów w Rosji nie była dla specjalistów zakończeniem. Nieprzypadkowo kwietniowy raport Międzyrządowego Zespołu ds. Zmian Klimatu (IPCC, 2022) wykazał potrzebę podjęcia działań transformacyjnych w celu zmniejszenia zależności całej UE od węgla.

Największa gospodarka Europy, Niemcy, nie może pójść w ślady Stanów Zjednoczonych i jednym pociągnięciem pióra powstrzymać import rosyjskiej ropy i gazu¹.

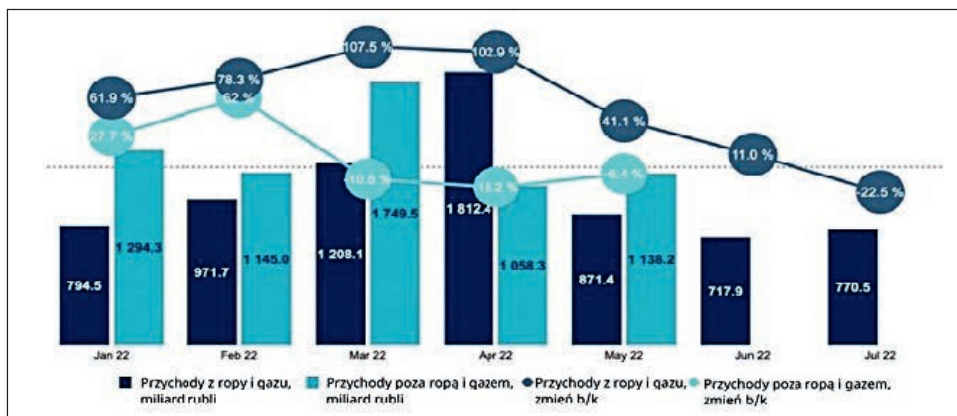
¹ W lutym 2022 r. prezydent Biden rozszerzył deklarację nadzwyczajną prezydenta Obamy podjętą w obliczu aneksji Krymu, zakazując nowych amerykańskich inwestycji w Doniecku i Ługańsku. 8 marca 2022 r. całkowicie zakazał importu rosyjskiej ropy i węgla do Stanów Zjednoczonych. W kwietniu Biden wykorzystał swoje nadzwyczajne uprawnienia, aby zakazać wszelkich nowych inwestycji na terenie Rosji (Department of Energy, 2022).

W momencie wybuchu wojny 55% gazu zużywanego w tym kraju pochodziło z Rosji, a 25% końcowej energii pochodzi z gazu. Na krótką metę fizycznie niemożliwe byłoby zastąpienie całego rosyjskiego gazu alternatywnymi dostawami, mimo przejęcia kontroli przez Niemcy nad własnością Gazpromu na ich terenie. Od strony formalnej we wrześniu 2022 r. był on nadal właścicielem 20% wszystkich magazynów gazu w Niemczech i utrzymywał te magazyny prawie puste przed wojną (Kędzierski, 2022a). Państwowy rosyjski koncern naftowy Rosneft otrzymał pozwolenie na objęcie większościowego udziału w rafinerii PCK Schwedt w 2017 r. i tymczasowe zwiększenie swojego udziału na dzień przed wojną, tj. 23 lutego 2022 r.

Niektóre inne kraje europejskie (np. Węgry, Finlandia, Bułgaria) były uzależnione od dostaw ropy naftowej z Rosji w ponad 75%. Rosja wykorzystała swoje zasoby energetyczne jako broń do ukarania Finlandii za wniosek akcesyjny do NATO. Odcięła także dostawy gazu dwóm członkom NATO – Polsce i Bułgarii (Kobeszko, Łoskot-Strachota, 2022). W drugiej połowie 2021 r. oraz w 2022 r. stopniowe zaostrzanie presji Rosji, a następnie jej atak na Ukrainę spowodowały znaczny wzrost cen ropy naftowej, gazu (szerzej np. Andrei, 2022: 87 i nast.), węgla i uranu (Uranium, 2022) zapewniając rosyjskiemu przemysłowi zbrojeniowemu dalsze fundusze, które pośrednio doprowadzają do śmierci cywilów oraz niszczenia infrastruktury w Ukrainie.

Spowodowało to, że przychody Rosji z handlu tymi towarami były w tym czasie znacznie wyższe niż w poprzednim okresie. Z raportu fińskiego centrum analitycznego Centrum Badań nad Energią i Czystym Powietrzem (CREA) wynika, że od końca lutego do końca sierpnia 2022 r., w ciągu półrocznej wojny w Ukrainie, Rosja zarobiła 158 mld euro na eksporcie paliw kopalnych; z tego 54% tych dochodów dostarczyły kraje UE. Od początku inwazji eksport paliw kopalnych wpompował około 43 miliardy euro do budżetu federalnego Rosji. Przykładowo między lutym a sierpniem 2022 r. sprzedaż surowców energetycznych z Rosji na rynki UE spadła jedynie o 35%. W tym okresie kraje UE zapłaciły za rosyjską ropę, gaz i węgiel ok 85,1 mld euro, czyli znacznie więcej niż inni odbiorcy energii (Myllyvirta, Thieriot, Lietava i in., 2022). Dane te są zbieżne z informacjami zawartymi w źródłach rosyjskich (wykres 1).

Wykres 1. Dochody budżetu Rosji według miesięcy, styczeń–lipiec 2022

Źródło: Obliczenia KSE, <https://minfin.gov.ru>

CREA wskazuje, że potrzebne są silniejsze regulacje i narzędzia ich egzekwowania, aby ograniczyć transport ropy i produktów zawierających rosyjską ropę. UE, USA i Wielka Brytania powinny uzyskać silniejszy wpływ na globalną żeglugę w obliczu nieprzyłączenia się do sankcji większości krajów Azji, Ameryki Południowej i Afryki. Umożliwi to wprowadzenie ograniczeń w wykorzystywaniu statków i portów europejskich do transportu rosyjskiej ropy do krajów trzecich. Według cytowanych specjalistów fińskich Wielka Brytania powinna ponadto uszczelnić swój sektor ubezpieczeniowy, w celu ograniczenia rosyjskiego handlu (tamże).

Utrata zasobów pracy w wyniku działań wojennych i wyjazdu ludności pracującej z kraju (zob. np. Shubalyi, Gordiichuk, 2022) ma istotny, negatywny wpływ na branżę energetyczną. Mimo restrykcyjnej polityki władz Ukrainy, znaczna część mężczyzn-obywateli Ukrainy nie wróciła do kraju po wybuchu wojny. Równocześnie, mimo obostrzeń ze strony władz, wielu zamożnych obywateli od lutego różnymi drogami opuściło Ukrainę, co dodatkowo pośrednio negatywnie wpłynęło na kondycję gospodarki.

Do września 2022 r. nastąpił istotny spadek popytu na energię o 30–35 proc. (w porównaniu z konsumpcją w 2021 r.), a profil konsumpcji uległ znacznej zmianie w związku z przenoszeniem się konsumentów z regionów wschodnich do zachodnich Ukrainy. Na koniec czerwca br. prawie 600 tys. odbiorców nie miało prądu, a około 180 tys. było pozbawione dostaw gazu. Na dzień 1 czerwca 2022 r. przewidywany niedobór na rynku energii elektrycznej wynosi ok. 955 589 040,00 euro. Do tego należy uwzględnić koszty operatorskie związane z zabezpieczeniem i naprawą uszkodzonej infrastruktury energetycznej.

Wynikający ze sposobu prowadzenia działań wojennych przez Rosję spadek poziomu płatności i nasilenie problemu zadłużenia, nawet przy stałych cenach, wskazują na zagrożenie ubóstwem energetycznym. Równocześnie ze względu na sytuację odbiorców ukraińskiej energetyce brakuje ok 250–300 mln dolarów miesięcznie.

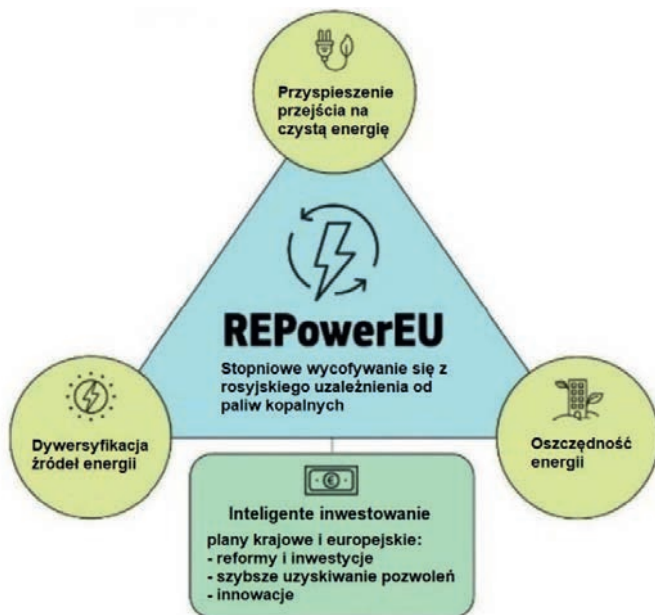
W obliczu utrzymującej się zależności UE od surowców energetycznych z Rosji, w połowie 2022 r. władze ukraińskie miały nadzieję, że eksport energii elektrycznej pomoże złagodzić nadciągający kryzys finansowy w Ukrainie wywołany inwazją rosyjską (por. Shubalyi, Gordiichuk, 2022: 37). Zakładano, że nie nastąpi dalsze niszczenie aktywów, a Ukraina utrzyma stabilne dostawy węgla i gazu. Mimo masowego niszczenia infrastruktury energetycznej przez agresora, ukraińskie firmy energetyczne podejmowały wówczas skuteczne działania w celu odbudowy infrastruktury, zapewnienia stabilnych dostaw energii elektrycznej i zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy.

Wojna na Ukrainie przyspiesza przejście UE na odnawialne źródła energii

Oczywiście istnieją ważne różnice między dniem dzisiejszym a kryzysem lat 70. XX wieku. Dotyczą one m.in. skali wzrostu cen oraz metod i rozmiarów kontroli cen surowców energetycznych. Jak pokazuje poziom zużycia gazu w Hiszpanii, gdzie już w marcu 2022 r. wprowadzono kontrolę cen tego surowca, spowodowało to wzrost

zużycia surowca i zwiększyło prawdopodobieństwo racjonowania w tym kraju gazu dla przedsiębiorstw i obywateli. Należy tu jednak odnotować wyjątkowo duże (na tle innych państw UE) możliwości Hiszpanii w zakresie importu LNG dzięki posiadanym przez ten kraj terminalom (o planach racjonowania gazu w niektórych innych krajach UE: Pedraza, 2022: 17).

Rys. 2. Główne założenia REPowerEU

Źródło: <https://studio.pwc.pl/aktualnosci/prawo/repowereu-strategia-ue>

Aby chronić konsumentów przed rosnącymi cenami energii, wiele krajów UE próbuje zmniejszyć zależność od rosyjskich zasobów energetycznych. Liczne ogłosiły plany przyspieszonego rozwoju OZE (Taylor, 2022) w szczególności elektrowni wiatrowych i słonecznych, które mają największy potencjał do zmniejszenia zależności unijnego sektora energetycznego od Rosji do 2023 r. W 2022 r. USA i UE ogłosiły ambitne cele rozwoju morskiej energetyki wiatrowej do 2030 r. (Gryczka, 2022). Planowany jest wzrost o 30 GW w USA i co najmniej 60 GW w UE. Wpływa to także korzystnie na poziom inwestycji w pozostałe OZE. Przykładowo Polska zwiększyła budżet na finansowanie technologii geotermalnych z 300 do 480 mln zł.

Wysokie ceny paliw kopalnych zwiększyły konkurencyjność technologii OZE w porównaniu z węglem i gazem ziemnym (rys. 1). Równocześnie wytwarzanie energii z OZE z wykorzystaniem nowoczesnych technologii staje się coraz tańsze. Już teraz dzięki postępowi technologicznemu i dotacjom domowe i komercyjne systemy słoneczne pomagają konsumentom obniżyć rachunki za energię.

Od kwietnia 2022 według wyliczeń Międzynarodowej Agencji Energii (International Energy Agency) w 2022 r. planowany jest rekordowy wzrost udziału OZE

na świecie – do 320 GW nowych mocy. Szansą w skali globalnej, ale komplikacją w skali UE jest w tym zakresie sierpniowy proklimatyczny zwrot w polityce USA (Płuciennik, 2022).

Do końca dekady przewiduje się dalsze bardzo znaczne zwiększenie mocy produkcyjnych „zielonych” źródeł energii i wodoru na terenie UE (Hercego, 2022). Obecny kryzys energetyczny sprzyja temu że coraz rzadziej podkreśla się zróżnicowanie podziału wodoru (na szary, zielony...) ze względu na źródło pochodzenia. Według danych z grudnia 2021 r. globalną strukturę produkcji wodoru dzieli się na trzy główne źródła: 18% z przeróbki węgla, 4,3% stanowi udział „zielonego” wodoru pozyskiwanego w postaci OZE, głównie w procesie elektrolizy wody. Jednak to przetwórstwo gazu i ropy naftowej stanowiło wówczas większość, bo aż 78% produkcji wodoru (Kuzmyn, 2021).

Wojna zwiększyła poziom zrozumienia przez obywateli UE konieczności inwestycji w OZE. Zdecydowana większość z nich zgadza się, że Unia powinna inwestować w odnawialne źródła energii (87% badanych), zmniejszyć swoją zależność od rosyjskich źródeł energii (86%) oraz, że magazyny gazu w krajach Wspólnoty powinny być szybko zapełniane, aby zapewnić nieprzerwane dostawy gazu w okresie zimowym (86%) (European Commission, 2022).

Obecnie popyt na urządzenia generujące energię dzięki wykorzystaniu OZE jest wyższy niż możliwości ich producentów. Jednak wyzwania geopolityczne i makroekonomiczne każą poddać w wątpliwość niektóre prognozy dotyczące rozwoju OZE po 2023 roku. Przyspieszony rozwój nowych mocy OZE zależy w dużej mierze od stabilnego otoczenia politycznego, które zapewnia długoterminowe zaufanie do inwestycji. Według prognozy Międzynarodowej Agencji Energii (International Energy Agency), mimo agresji rosyjskiej na Ukrainę, rządowe aukcje energii wiatrowej i słonecznej w latach 2019–2020 pozostaną kluczowymi motorami rozwoju OZE do 2023 roku.

Ukraina ma dogodne warunki naturalne do rozwoju energetyki wiatrowej, słonecznej i bioenergetycznej. Według wiceministra Energii Ukrainy ds. Integracji Europejskiej Jarosława Demczenkova na początku 2022 r. moc instalacji OZE na kontrolowanym przez władze ukraińskie obszarach osiągnęła 9,5 GW co stanowiło 8,1% z całkowitego zużycia energii (6,4 GW – elektrownie słoneczne i przemysłowe, 1,2 GW – gospodarstwa domowe, 1,5 GW – elektrownie wiatrowe, 0,3 GW – projekty bioenergetyczne, 0,1 GW – małe elektrownie wodne), a wielkość dotychczasowych inwestycji w OZE w tym kraju przekroczyła 12 miliardów dolarów (Ukrayins'ka Pravda, 2022). Ze względu na rosyjską agresję istnieje wysoki poziom systemowych ograniczeń wytwarzania OZE. We wrześniu 2022 r. prawie połowa wszystkich źródeł energii odnawialnej znajdowała się w strefach przyfrontowych lub terytoriach czasowo okupowanych. Ponadto znaczna liczba takich obiektów znajduje się na terytoriach zagrożonych bezpośrednimi działaniami wojennymi. Na terenie Ukrainy większość instalacji OZE zbudowano bowiem w regionach południowych, dysponujących największym potencjałem rozwoju tego sposobu pozyskiwania energii (obwody chersoński, mikołajowski, zaporoski, odeski i dniepropietrowski). Nie dziwi więc, że wojna znacząco wpłynęła na wielkość produkcji energii z OZE. Obiekty OZE na terenach okupowanych praktycznie wstrzymały swoją działalność, zwykle ze względu na uszkodzenia podstawy transformatorów i linii energetycznych, zagrożenie dla personelu oraz brak możliwości dostępu do obiektów.

Odnotowano zniszczenia urządzeń wytwórczych w wyniku ostrzału przez wojska rosyjskie, kilka turbin wiatrowych spłonęło w wyniku trafienia pociskami artyleryjskimi. Odnotowano również liczne kradzieże sprzętu z zajętych obiektów OZE przez siły zbrojne Rosji. W połączeniu z rynkowymi cenami energii elektrycznej, pozwala to inwestorom patrzeć bardziej optymistycznie na OZE w tym kraju dopiero po zakończeniu działań wojennych.

Mimo to Ukrainie udawało się utrzymać wysoki poziom źródeł niskoemisyjnych w miksie energetycznym. Można spotkać pogląd, że w pierwszych dniach maja 2022 r. ponad 80% energii elektrycznej na Ukrainie zostało wyprodukowane w elektrowniach atomowych i wodnych oraz magazynowaniu energii hydroelektrycznej pompowanej. To więcej niż w tym samym okresie w 2021 r. Przyczyną był m.in. wspomniany wyżej spadek zapotrzebowania wewnętrznego.

Dalszy rozwój OZE w Ukrainie będzie kluczowym czynnikiem zrównoważonego rozwoju energetyki w okresie powojennym. Oprócz odbudowy uszkodzonych mocy wytwórczych, konieczne będzie wprowadzenie klarownego modelu aukcyjnego rynku oraz wprowadzenie pełnoprawnego eksportu energii elektrycznej do krajów UE. Przejrzyste relacje rynkowe na zasadach konkurencyjnych stworzą dodatkowe bodźce do rozwoju OZE i zbliżą Ukrainę do celów neutralności klimatycznej.

Zbliżanie się do niezależności energetycznej

Przebieg agresji Rosji i zmienność temperatur wpływa na zmianę sposobów zaspokajania krajowego popytu na rynku gazowym Ukrainy. Przykładowo w końcu marca 2022 r. był on zaspokajany kosztem wydobycia krajowego (45%), podziemnych magazynów gazu (45%) i importu (10%). Według szefa operatora systemu przesyłu gazu z Ukrainy między styczniem a wrześniem 2022 roku Ukraina sprowadziła prawie 500 mln m³ gazu. We wrześniu 2022 r. dzienny import wynosił około 9 mln m³. Z tego 49% całkowitego wolumenu importu jest importowane z Węgier, 29% ze Słowacji, 22% z Polski (Business news from Ukraine, 2022).

Rosyjska agresja i względna izolacja tego eksportera surowców energetycznych wyraźnie wpłyną na przebieg przyszłych negocjacji klimatycznych. Poza ramową konwencją w sprawie zmian klimatu, rosyjska ingerencja uniemożliwi Radzie Bezpieczeństwa ONZ osiągnięcie w najbliższej przyszłości znaczącego postępu w zakresie bezpieczeństwa klimatycznego. Rosja dotąd sprzeciwiała się wysiłkom Rady Bezpieczeństwa na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatycznym. Przykładowo w grudniu 2021 r. Rosja zawetowała odpowiednią rezolucję zaproponowaną przez Nigerię i Irlandię, aby uznać zmiany klimatyczne za „zagrożenie dla pokoju” (Bełdowicz, 2021). Ten opór prawdopodobnie wzrośnie. Większość krajów, które opierają swoje budżety na eksporcie paliw kopalnych, z powodów ekonomicznych, gospodarczych i bezpieczeństwa, nie będzie zdolna do szybkiej transformacji energetycznej i przejścia na zeroemisyjną energetykę.

Wojna rosyjsko-ukraińska jest ostrażającym przypomnieniem, że przyszły postęp w dziedzinie walki o klimat to coraz większym stopniu zależy od przejścia Chin i Indii na czystą energię. Na 26 spotkaniu stron konwencji ONZ w sprawie zmian klimatu

(październik/listopad 2021) w Glasgow oba kraje zabiegały o „stopniowe wycofywanie” dotacji na węgiel i paliwa kopalne. Zamiast tego Indie i Chiny domagały się zmiany tekstu paktu klimatycznego na „stopniowy spadek”. Postulaty te odzwierciedlały ich ciągłe uzależnienie od energii węglowej w celu podtrzymania wzrostu gospodarczego.

Po trzecie, kryzys energetyczny i klimatyczny zmusza państwa UE do ponownego rozpatrzenia atomu w miksie energetycznym. Energetyka jądrowa niesie ze sobą szereg korzyści, które w kontekście ograniczenia niskiej emisji w dobie wojny w Ukrainie nabierają nowego znaczenia. Pozostaje jedynym niskoemisyjnym źródłem energii, które może działać (pod warunkiem m.in. dostaw uranu) na suwerennym terytorium 24 godziny na dobę przez cały rok. Według Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej umożliwia poprawę bezpieczeństwa energetycznego przy jednoczesnym dążeniu do celów porozumienia paryskiego.

Energetyka jądrowa ma m.in. być odpowiedzią Francji na kryzys energetyczny. W ciągu najbliższych pięciu lat ma ruszyć budowa nowego reaktora, później – pięciu kolejnych. Ich podłączenie do sieci przewidziano od roku 2035. Zważywszy na datę w praktyce w dużej mierze będzie to zastąpienie reaktorów działających obecnie i odpowiedź na problemy z zapewnieniem energii jakie dotknęły ten kraj od lata 2021 r. (Fedorska, 2022). Rząd szacuje koszt budowy na 52–56 mld euro. Przychylnie władze francuskie postrzegają także małe modułowe reaktory jądrowe, które mogą odegrać kluczową rolę w łagodzeniu wyzwań związanych z bezpieczeństwem energetycznym i klimatycznym.

Jeszcze w 2011 r. Niemcy mieli 17 czynnych elektrowni atomowych. Realizując plan transformacji energetycznej i stawiając na odnawialne źródła energii, do 2021 r. wyłączono większość z nich. Pozostałe trzy miały na dobre zostać wyłączone na koniec 2022 r. Obecnie, z uwagi na rosnący kryzys energetyczny i z obawy o nadchodzący okres grzewczy, niemiecki rząd przedłuża działanie części z nich (Kędzierski, 2022b).

W Wielkiej Brytanii w 2027 r. ma zostać uruchomiona elektrownia jądrowa Hinkley. Na tym jednak Brytyjczycy nie poprzestają. Planują wybudować kolejną elektrownię – Sizewell C.

W Polsce w październiku 2022 r. podpisano umowy oficjalnie rozpoczynające przygotowania do budowy elektrowni atomowej. Nieco upraszczając, była to intensyfikacja dotychczasowej współpracy z USA w zakresie pozyskiwania energii atomowej w Polsce (por. Polska i USA, 2020). Równoległe bardzo zaawansowane rozmowy odnośnie drugiej elektrowni są prowadzone przez polskich decydentów z Koreą Południową (np. Perzyński, 2022).

Na początku 2022 r. Czechy ogłosiły, że do 2033 r. odejdą od węgla. Jego miejsce w miksie energetycznym ma zastąpić energetyka jądrowa. Śladami Czech idzie też Słowacja. Na atom stawia również Finlandia i ponownie Szwecja.

Oczywiście energia jądrowa nie jest wolna od wad, ponieważ nadal istnieją poważne obawy dotyczące awarii reaktorów i utylizacji odpadów jądrowych. Atak Rosji na elektrownię atomową w Zaporozżu na Ukrainie jest wykorzystywany przez Rosję do szantażowania UE i Turcji. Niemniej jednak, biorąc pod uwagę chińskie plany budowy „Jedwabnego Szlaku” przez terytorium Ukrainy, mało prawdopodobne jest aby Rosja odważyła się doprowadzić do poważnej awarii jądrowej.

Należy także zadać sobie pytanie czy odpowiednio oceniane jest przez władze państw UE opisane wyżej ryzyko związane z zastosowaniem energii jądrowej w obliczu nieodwracalnych i katastrofalnych szkód klimatycznych. Dla części badaczy oceniających z tego punktu widzenia „Dobrze zarządzane elektrownie jądrowe stwarzają mniejsze ryzyko niż elektrownie zasilane paliwami kopalnymi” (Jargin, 2022: 1).

Wnioski

Dla krajów UE, dążących do minimalizowania rosyjskiej potęgi poprzez ograniczanie importu paliw kopalnych z kierunku wschodniego, kluczowymi krokami w kierunku zmniejszenia wpływów Rosji są zwiększenie odporności energetycznej krajów importujących ropę, gaz i węgiel z Rosji, gwarancja niepodległości dla sąsiadów Rosji oraz realizacja celów paryskiego porozumienia klimatycznego. Przyspieszenie przejścia na OZE wiąże się z rzadką geopolityczną „stratą”. Wynikająca z tego redukcja emisji gazów cieplarnianych wspiera cele paryskiego porozumienia klimatycznego, jednocześnie chroniąc gospodarki krajów przed agresywną polityką Rosji.

Przy obecnym poziomie rozwoju cywilizacyjnego energetyka stała się czymś więcej niż tylko gałęzią gospodarki. Przyszłość ludzkości zależy od energii, w tym od tego, w jakim stopniu możemy zagwarantować bezpieczeństwo jej dostaw do obywateli i przedsiębiorstw.

Transformacja energetyczna planowana było jako ochrona klimatu, dziś nabiera znacznie większego i ważniejszego wymiaru. To jedna z tez tegorocznego *Climate Change Conference*. Rozmowy o osiąganiu celów klimatycznych lub środowiskowych zeszły na dalszy plan kiedy wybuchła wojna, która nie tylko w Europie ograniczyła środki na reformy energetyczne, ale również na terenie Ukrainy katastrofalnie pogarszała stan środowiska oraz zniszczyła gospodarkę. Zależność energetyczna UE od Rosji utrudnia zdecydowaną reakcję Zachodu, mającą na celu izolację gospodarki i paraliż maszyny wojennej Rosji. Na szczęście w Europie Zachodniej zachodzi proces polegający na fundamentalnej weryfikacji dotychczasowej polityki energetycznej. Kryzys klimatyczny i energetyczny szantaż Putina podkreślają potrzebę podjęcia przez państwa UE kompleksowego podejścia do polityki energetycznej, uwzględniającego zarówno zmiany klimatyczne, jak i ryzyko i konsekwencje prowadzenia zdystansowanej polityki względem Rosji.

W wyniku zbrojnych działań Rosji, np. w elektrowni jądrowej Zaporozie, może dojść do katastrofy na miarę Fukushima, która może doprowadzić do weryfikacji obecnych celów klimatycznych całego postępowego świata.

Potrzebne są systemy energetyczne o wysokim poziomie zrównoważenia. Ukraiński system energetyczny w czasie działań wojennych wykazywał dużą sprawność, został zsynchronizowany z ENTSO-E i przez pewien czas dostarczał energię elektryczną do UE. Żaden system energetyczny nie jest jednak w stanie wytrzymać ciągłych, ukierunkowanych zmasowanych ataków rakietowych.

Skuteczna ochrona obiektów energetycznych powinna stać się równie ważnym aspektem transformacji energetycznej, jak wytwarzanie bezemisyjne. Konieczna jest rozbudowa systemu ochrony przed fizycznym przechwyceniem lub niszczeniem

obiektów infrastruktury energetycznej, odpowiadającej za bezpieczeństwo życia obywateli. System takiej ochrony powinien być z góry założony przy tworzeniu nowych systemów energetycznych na terenie UE i części jej sąsiadów. Być może taką ochronę może zapewnić NATO. Zważywszy na zmienną sytuację geopolityczną być może właściwsza do tego będzie inna struktura międzynarodowa. Ich ochrona powinna podlegać prawu międzynarodowemu. Atak na infrastrukturę energetyczną powinien automatycznie uruchamiać mechanizm zbiorowej odpowiedzi – tylko w ten sposób będzie możliwe uniknąć katastrofy ekologicznej (szerzej o stratach w tym zakresie: Gardashuk, 2022) lub humanitarnej. Obecnie na Ukrainie układane są kontury architektury bezpieczeństwa energetycznego XXI wieku.

Ponadto należy uzgodnić pakiet surowych sankcji zbiorowych na poziomie międzynarodowym, które będą uruchamiane w przypadku ataku na system energetyczny dowolnego kraju. Sankcje te powinny być ustalone prewencyjnie, nie po fakcie agresji zbrojnej. Każdy agresor musi znać skalę konsekwencji, jakie poniesie po ataku na sektor energetyczny innego państwa.

Do czasu wdrożenia opisanych wyżej systemów, Ukraina powinna otrzymać wystarczającą liczbę nowoczesnych systemów obrony powietrznej, aby samodzielnie była w stanie zabezpieczyć się przed atakami powietrznymi i chronić infrastrukturę energetyczną. Ukraina potrzebuje również więcej sprzętu i materiałów, aby pokryć najbardziej pilne potrzeby naprawcze wynikające z ciągłego ostrzału tej architektury. W przypadku rosyjskiej inwazji, powinna zapaść odgórna odmowa importu nośników energii, paliwa jądrowego, ekspertyz, surowców. Ponadto dla rosyjskich naukowców należałoby wprowadzić znaczne ograniczenia dostępu do nowych technologii, badań i współpracy naukowej, która mogłaby być pretekstem do omijania sankcji lub wykorzystania wiedzy w celu kontynuowania agresji militarnej.

Przyszłość systemu energetycznego UE i Ukrainy leży w tworzeniu zdecentralizowanych regionów energetycznych i samowystarczalnych energetycznie. W obliczu wojny europejska komisarz ds. energii Kadri Simson potwierdziła (podczas pobytu w Kijowie) wcześniejsze plany UE w zakresie decentralizacji systemu energetycznego i stworzenia generacji rezerwowej (Ukrayins'ka Enerhetyka, 2022). Potrzebne są plany alternatywnego wytwarzania i przesyłu energii elektrycznej na wszystkich poziomach – państwowym i regionalnym. Jednocześnie decentralizacja może służyć jednoci celów UE. Małe państwa powinny czuć się tak samo chronione jak duże – ze względu na wspólną politykę i możliwość otrzymania pomocy z zewnątrz.

Zrozumiałe jest, że te dwa kryzysy – bezpieczeństwo klimatyczne i bezpieczeństwo energetyczne – muszą być rozwiązywane wspólnie. Nowe naciski UE na bezpieczeństwo energetyczne dają impuls do bezprecedensowego rozwoju efektywności energetycznej i technologii OZE, będących najbardziej ekologicznymi i, jak pokazują dzisiejsze realia, najbezpieczniejszymi zasobami energetycznymi. Należy jednak pamiętać, że ze względu na poziom dojrzałości ekologicznej, nadal szczególne znaczenie dla rozwoju tego sektora w UE mają dotacje państw.

Bibliografia

- Ananewa, O., Chmarna, O. (2022). *Sponsory viyny: khto u ES pidtrymuje, a khto blokuje zaboronu nafty ta hazu z RF*, Pobrano z: www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/20/7138073/ (12.11.2022).
- Andrei, R. (2022). *Natural Gas at the Frontline of the Energy Crisis and the War in Ukraine: A Material Perspective*. W: Andrei R., *Natural Gas at the Frontline Between the EU, Russia, and Turkey. A Conflict-Cooperation Perpetuum*. London: Palgrave Macmillan, s. 87–133.
- Bełdowicz, A. (2021). *Ropsja zawetowała rezolucję o kryzysie klimatycznym*, Pobrano z: klimat.rp.pl/liderzy/art1919637 (18.11.2022).
- Business news from Ukraine (2022). *Ukrayina vid pochatku r importuvala majzhe 500 mln kub m gazu ogtsu*. Pobrano z: open4business.com.ua (09.11.2022).
- CrowdMedia (2022). *Pandemia wojna ale to nie koniec złych wieści eksperci ostrzegają przed największym kryzysem od 50 lat*. Pobrano z: crowdmedia.pl (21.09.2022).
- Department of Energy (2022). *President Biden Invokes Defense Production Act to Accelerate Domestic Manufacturing of Clean Energy*. Pobrano z: www.energy.gov/articles/president-biden-invokes-defense-production-act-accelerate-domestic-manufacturing-clean (15.12.2022).
- Economist (2022). *Jason Bordoff and Meghan O'Sullivan on maintaining energy supply while still hitting climate-change goals*. Pobrano z: www.economist.com/by-invitation/jason-bordoff-and-meghan-o-sullivan-on-maintaining-energy-supply/21808312 (12.11.2022).
- Egan, M. (2022). *The world may be careening toward a 1970s-style energy crisis – or worse*. Pobrano z: edition.cnn.com/2022/06/02/business/energy-crisis-inflation/index.html (2.11.2022).
- Fedorska, A. (2022). *Kolejne problemy atomu we Francji przed zimą*. Pobrano z: biznesalert.pl/atom-francja-civaux-wyciek-para-wodna-energetyka-edf (2.12.2022).
- Gardashuk, T. (2022). Environmental Threats of War in Ukraine. *Envigogika*, nr 17.
- Gryczka, W. (2022). *USA przyspieszają rozwój pływających morskich farm wiatrowych*, Pobrano z: biznesalert.pl/usa-morskie-farm-wiatrowe-klimat-srodowisko-oze (18.12.2022).
- Gryz, J., Podraza, A., Ruszel, M. (red.). (2018). *Bezpieczeństwo energetyczne. Koncepcje, wyzwania, interesy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hercegova, K. (2022). European energy crisis and the war in Ukraine, Conference: *International Seminar on the EU Energy Security At: Prague X 2022*. Pobrano z: www.researchgate.net/publication/364339717.
- IPCC (2022). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. Pobrano z: www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/#FullReport (12.12.2022).
- Jargin, S. V. (2022). *The Conflict in Ukraine: Social and Ecological Aspects*. Pobrano z: <https://www.researchgate.net/publication/363615681>.
- Kabinet Ministriv Ukrainy (2021). *Strategija energetychnoyi bezpeky*. Pobrano z: zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-p#n10 (3.12.2022).
- Kędzierski, M. (2022a). *Niemcy: działania na rzecz wypełnienia magazynu gazu Rehden*, Pobrano z: www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-06-10/ (23.11.2022).
- Kędzierski, M. (2022b). *Niemcy: odroczenie odejścia od atomu o trzy i pół miesiąca*. Pobrano z: www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-11-17/ (2.12.2022).
- Kobeszko, Ł., Łoskot-Strachota A. (2022). *Bułgaria po wstrzymaniu dostaw rosyjskiego gazu*. Pobrano z: www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-05-13/ (18.11.2022).

- Kuzmnin A. (2021). *Energonosiy maybutnogo shist vidtinkiv vodnyu*. Pobrano z: glavcom.ua/new_energy/publications/energonosiy-maybutnogo-shist-vidtinkiv-vodnyu-808311.html (29.10.2022).
- Ministerstvo enerhetyky ta vuhil'noyi promyslovosti Ukrainy. (2017). *Nova enerhetychna stratehiya Ukrainy do 2035 roku: «Bezpeka, enerhoefektyvnist', konkurentospromozhnist'»*. Pobrano z: <https://www.slideshare.net/youthenergyua/2035-82211703> (20.11.2022).
- Ministerstvo enerhetyky Ukrainy. (2021). *Kabinet ministriv zatverdiv strategiyu energetichnoyi bezpeki*. Pobrano z: <https://www.kmu.gov.ua/news/kabinet-ministriv-zatverdiv-strategiyu-energetichnoyi-bezpeki> (12.10.2022).
- Myllyvirta, L., Thieriot, H., Lietava, i in. (2022). *Financing Putin's war: Fossil fuel exports from Russia in the first six months of the invasion of Ukraine*. Pobrano z: <https://energy-andcleanair.org/publication/financing-putins-war-fossil-fuel-exports-from-russia-in-the-first-six-months-of-the-invasion-of-ukraine/> (30.10.2022).
- Pedraza, J. M. (2022). *The Impact of the War in Ukraine on the World Economic and Energy Sectors*. Pobrano z: www.researchgate.net/publication/362068256.
- Perzyński, M. (2022). *Plan rozwoju atomu w Pątnowie ma być gotowy do końca roku*. Pobrano z: biznesalert.pl/dabrowski-pge-elektrownia-jadrowa-patnow-plan-rozwoju/ (17.12.2022).
- Piątek B., Szyszko K. (2022). *REPowerEU – strategia UE w odpowiedzi na grożący kryzys energetyczny, cz. 1*. Pobrano z: studio.pwc.pl/aktualnosci/prawo/repowereu-strategia-ue.
- Plóciennik S. (2022). *Niemiecki dylemat: Berlin wobec konfliktu handlowego z USA*. Pobrano z: www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-12-05/niemiecki-dylemat-berlin-wobec-konfliktu-handlowego-z-usa (6.12.2022).
- Polski Atom (2020). *Polska i USA podpisują międzyrządową umowę o rozwoju polskiego programu energetyki jądrowej*. Pobrano z: <https://www.gov.pl/web/polski-atom/polska-i-usa-podpisuja-miedzyrzadowa-umowe-o-rozwoju-polskiego-programu-energetyki-jadrowej> (18.12.2022).
- Prohorovs A. (2022), Russia's War in Ukraine: Consequences for European Countries' Businesses and Economies, *Journal of Risk and Financial Management*, nr 15(7), 295.
- Shubalyi O., Gordiichuk A. (2022), Socio-Economic Consequences of the War in Ukraine: the National, Regional, and Global Dimensions, *Barometr Regionalny*, t. 18, nr 1.
- European Commission (2022). *Standard Eurobarometer 97 – Summer 2022*. Pobrano z: europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693 (12.10.2022).
- Polskie Towarzystwo Przesyłu i Rozdziału Energii Elektrycznej (oprac). (2022). *System energetyczny Ukrainy*. Pobrano z: <https://e-elektryczna.pl/rynek-i-regulacje/system-energetyczny-ukrainy/> (11.10.2022).
- Taylor, K. (2022). *Speed up green transition to break from Russian fossil fuels, say 11 EU countries*. Pobarno z: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/speed-up-green-transition-to-break-from-russian-fossil-fuels-say-11-eu-countries/> (02.11.2022).
- Ukrayins'ka Enerhetyka (2022). *Yevrokomisiia hotuie plan dii z povnoi tsyfrovizatsii enerhetychnoi systemy yes*. Pobrano z: <https://ua-energy.org/uk/posts/yevrokomisiia-hotuie-plan-dii-z-povnoi-tsyfrovizatsii-enerhetychnoi-systemy-yes> (10.11.2022).
- Ukrayins'ka Pravda (2022). *Yak vyina v Ukraini pryshvydshuye perekhid ES na vidnovlyuvani dzherela enerhiyi Vidnovlyuvani dzherela enerhiyi ye ne lyshe deshevymy y ekolohichnymy, a y dozvol'yayut' zabezpechyty enerhetychnu nezalezhnist'*. Pobrano z: www.epravda.com.ua/columns/2022/05/12/686934/ (15.11.2022).

Ukrinform (2022). *Synchronizacja z ENTSO-E to kwestia geopolityczna dla Ukrainy – Hałuszczenko*. Pobrano z: <https://www.ukrinform.pl/rubric-economy/3393448-synchronizacja-z-entsoe-to-kwestia-geopolityczna-dla-ukrainy-haluszczenko.html> (20.09.2022).

Uranium (2022). Pobrano z: pl.tradingeconomics.com/commodity/uranium (14.12.2022).

Biogramy autorów

Piotr Narloch – mgr inż., ukończył Akademię Górniczo-Hutniczą w Krakowie, absolwent Wydziału Energetyki i Paliw oraz Wydziału Wiertnictwa, Nafty i Gazu, obecnie doktorant w Katedrze Inżynierii Gazowniczej (WWNiG). Zatrudniony w Polskiej Spółce Gazownictwa, w Oddziale-Zakładzie Gazowniczym w Krakowie na stanowisku kierownika Sekcji Symulacji i Bilansowania Sieci. Autor kilkudziesięciu artykułów w czasopismach branżowych (wydanych w języku polskim i angielskim). Obszar zainteresowań: geopolityczne bezpieczeństwo energetyczne, bezpieczeństwo infrastruktury krytycznej, zastosowanie AI w przemyśle gazowniczym, prognozowanie i modelowanie sieci gazowych.

Yevhenii Kashyrin – magister-filolog, ukończył Charkowski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. G.S. Skoworody w Charkowie w Ukrainie, absolwent Katedry Języków Orientalnych. Obecny obszar zainteresowań: bezpieczeństwo energetyczne i infrastruktury krytycznej Ukrainy, procesy przemian energetycznych w dobie światowego kryzysu energetycznego.

Tomasz Skrzyński – dr hab., prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Katedrze Bezpieczeństwa Militarnego w Instytucie Bezpieczeństwa i Informatyki. Wicedyrektor Instytutu Bezpieczeństwa i Informatyki. Autor 141 publikacji naukowych w tym 64 artykułów (wydanych w języku polskim, angielskim, niemieckim i czeskim) i 3 książek. Obecne obszary zainteresowań: bezpieczeństwo energetyczne, bezpieczeństwo militarne, historia wojskowości.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.5

Aleksandra Perchla-Włosik

Uniwersytet Wrocławski

ORCID 0000-0002-2049-1009

Joanna Wardzała

Uniwersytet Wrocławski

ORCID 0000-0003-4475-3795

Wojna w Ukrainie jako determinanta zmian w zachowaniach konsumenckich w Polsce i na świecie. Przykład rynków żywnościowych, nieruchomości oraz dóbr luksusowych

The war in Ukraine as a determinant of changes in consumer behavior
in Poland and in the world. Example of food, real estate and luxury markets

Abstrakt

Wojna w Ukrainie i ogólnoswiatowa inflacja mają obecnie bezpośredni wpływ na zachowania konsumenckie zarówno Polaków, jak i ludzi na całym świecie. Potwierdza to szereg raportów badawczych oraz danych statystycznych. Można obserwować to zjawisko także we wskaźnikach makroekonomicznych. Ukraina to ważne zagłębienie rolnicze (m.in. 10% światowej produkcji pszenicy oraz 50% produkcji oleju słonecznikowego), a Rosja blokuje dostawy zbóż poprzez ukraińskie porty na Morzu Czarnym. Ten zastój w dostawach jest szczególnie odczuwalny w krajach zależnych od importu ukraińskiego zboża i oleju spożywczego, takich jak Egipt i Indie. Europejski rynek nieruchomości początkowo oporny na inflację i wojnę w Ukrainie także zaczyna być bardziej dynamiczny. Popyt na towary luksusowe w Europie i w Stanach Zjednoczonych rośnie pomimo spłotu wielu negatywnych czynników, które wydawać by się mogło powinny popsuć nastroje konsumentów. W artykule zostaną przedstawione istotne zmiany w zachowaniach konsumentów w odniesieniu do rynku żywności, rynku nieruchomości oraz dóbr luksusowych, które stanowią o konieczności zarówno dostosowania działań marketingowych firm oraz ich strategii sprzedażowych, a także samych konsumentów do „nowej” rzeczywistości ekonomicznej i społecznej.

Słowa kluczowe: wojna, inflacja, zachowania konsumenckie, rynek żywności, rynek nieruchomości, rynek dóbr luksusowych

Abstract

The war in Ukraine and global inflation are currently having a direct impact on the consumer behavior of both Poles and people around the world. This is confirmed by a number of research reports and statistical data. One can also observe this phenomenon in macroeconomic indicators. Ukraine is an important agricultural basin (including 10% of world wheat production and 50% of sunflower oil production), and Russia is blocking grain supplies through Ukrainian ports on the Black Sea. This supply glut is particularly felt in countries dependent on imports of Ukrainian grain and cooking oil, such as Egypt and India. The European real estate market, initially resistant to inflation and the war in Ukraine, is also starting to become more dynamic. Demand for luxury goods in Europe and the United States is growing despite a confluence of many negative factors that would seem expected to spoil consumer sentiment. The article will outline significant changes in consumer behavior with regard to the food, real estate and luxury goods markets, which represent the need for both companies' marketing efforts and their sales strategies and consumers themselves to adapt to the "new" economic and social reality.

Keywords: war, inflation, consumer behavior, food market, real estate market, luxury goods market

Wprowadzenie

Wojna w Ukrainie i ogólnoswiatowa inflacja mają obecnie bezpośredni wpływ na zachowania konsumenckie zarówno Polaków, jak i ludzi na całym świecie. Potwierdza to szereg raportów badawczych oraz danych statystycznych. Można obserwować to zjawisko także we wskaźnikach makroekonomicznych. Ukraina to między innymi ważne zagłębie rolnicze, a Rosja blokowała dostawy zbóż poprzez ukraińskie porty na Morzu Czarnym. Ten zastój w dostawach jest szczególnie odczuwalny w krajach zależnych od importu ukraińskiego zboża i oleju spożywczego, takich jak Egipt i Indie (Diehn, 2022). Europejski rynek nieruchomości początkowo oporny na inflację i wojnę w Ukrainie także zaczyna być bardziej dynamiczny. Popyt na towary luksusowe w Europie i w Stanach Zjednoczonych rośnie pomimo splotu wielu negatywnych czynników, które wydawać by się mogło powinny popsuć nastroje konsumentów. W artykule zostaną przedstawione istotne zmiany w zachowaniach konsumentów w odniesieniu do rynku żywności, rynku nieruchomości oraz dóbr luksusowych, które stanowią o konieczności zarówno dostosowania działań marketingowych firm oraz ich strategii sprzedażowych, a także samych konsumentów do „nowej” rzeczywistości ekonomicznej i społecznej. Celem rozważań jest określenie, czy wojna w Ukrainie wpłynęła i nadal wpływa na zachowania nabywców, a jeśli tak, to na jakich (z czterech wybranych) rynkach jest to najbardziej widoczne.

W artykule zastosowane zostały badania desk research, czyli analiza danych zastanych, badania wtórne, w której wykorzystano dane zastane (Bednarowska, 2015: 18–26, Makowska, red., 2013: 80–103, Nachmias, 2001: 322). Desk research to metoda badawcza polegająca na kompilacji, analizowaniu oraz przetwarzaniu danych i informacji pochodzących z istniejących źródeł, a następnie formułowaniu na ich podstawie wniosków dotyczących badanego problemu (Sygut, 2023).

Między innymi celowi badań służyły: raporty, artykuły naukowe, sprawozdania, analizy, wypowiedzi eksperckie, wywiady ze specjalistami.

1. Inflacja i wojna w Ukrainie decydują o zachowaniach konsumenckich?

Zachowania konsumentów stanowią integralną część każdej gospodarki. Interdyscyplinarny charakter zachowań konsumentów sprawia, że zagadnienie to może być analizowane z różnych punktów widzenia i w odniesieniu do zróżnicowanych zjawisk (Janoś-Kresło, Mróz, red., 2006). W ekonomii zachowania konsumentów związane są zwłaszcza z procesem konsumpcji, który rozumieć należy nie tylko jako wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na cele konsumpcyjne, ale także jako stopień zaspokajanych dzięki temu potrzeb (Zalega, 2012: 13, 200). Aktywny udział konsumentów jako podmiotów rynkowych w życiu gospodarczym i społecznym sprawia, że stałe prowadzenie badań nad ich zachowaniem jest koniecznością. Konsumenti zgłaszając popyt na dobra i usługi konsumpcyjne stanowią istotną siłę napędową współczesnych gospodarek. Zachowania konsumentów z jednej strony weryfikują decyzje produkcyjne przedsiębiorstw, a z drugiej strony wpływają na alokację zasobów w gospodarce (Janoś-Kresło, Mróz, red., 2006: 11).

Rok 2022 r. w znacznym stopniu upłynął pod znakiem wybuchu wojny w Ukrainie, rosnącej inflacji i stóp procentowych. Sytuacja makroekonomiczna rzutowała nie tylko na nastroje konsumentów, ale także na ich decyzje zakupowe. Czy rzeczywiście chodzi o kupowanie produktów z długim terminem ważności, co najczęściej przypisuje się decyzjom konsumenckim w trudnych czasach? Czy może chodzi o zmianę wyborów w dłuższym czasie oraz wybieranie innych, niż dotychczasowe, branż?

Zatem, jak tylko wydawało się, że będzie możliwy powrót do szeroko rozumianej „normalności”, a pandemia, przynajmniej teoretycznie, zaczęła wygasać, pojawiły się dwie nowe katastrofy, które zniweczyły plany wielu przedsiębiorców – wojna w Ukrainie oraz inflacja. Oba zjawiska dotyczyły, podobnie jak pandemia, nie tylko Polski, ale całego świata. Strach dotyczący finansów widać także w oczekiwaniach na przyszłość, bo tylko 29% respondentów według badania Ernst & Young Global Limited (EY) oczekuje, że ich sytuacja finansowa poprawi się w ciągu najbliższych 12 miesięcy (Przytuła, Wojciechowski, 2022).

Rosnąca inflacja i wysokość stóp procentowych sprawiają, że konsumenci uważniej oglądają każdą złotówkę. Prawie połowa dorosłych Polaków deklaruje ograniczenie wydatków, w tym szczególnie na przyjemności i rozrywkę, a także: zatankowanie samochodu i rzadsze jego używanie, zakup zapasowych produktów higienicznych i produktów spożywczych o dłuższym terminie przechowywania, jak również rezygnację z wakacji za granicą. Decyzje te w czasach kryzysu często podyktowane są strachem, a nawet paniką i powodują wzrost awersji do ryzyka – a zatem także do inicjowania nowych przedsięwzięć, czy to inwestycyjnych, czy komunikacyjnych. Z badania SW Research wynika, że prawie połowa dorosłych Polaków zmieniła swoje zachowania zakupowe, a 20% zrobiło to także w obszarze finansów. Najzamożniejsi w największym stopniu zadbał o swoje bezpieczeństwo finansowe, nie tylko zakupowe. Aż 58 % z nich po 24 lutego, dniu napaści Rosji na Ukrainę, wypłaciło znaczą ilość gotówki lub kupiło obce waluty, głównie euro i dolar amerykański, czy też zainwestowało w złoto (SW Research, 2022). Podczas pandemii ludzie desperacko szukali jakichś

rozwiązań, by mieć choć iluzoryczną kontrolę nad niekontrolowalną rzeczywistością. Dziś podobnie jest z kryzysem wojennym.

Powstaje jeszcze jedno pytanie w zakresie zachowań konsumenckich w obliczu wojny. Czy uchodźcy z Ukrainy napędzą konsumpcję? Od dnia wybuchu wojny do Polski przybyły prawie dwa miliony uchodźców. To potężna, nowa siła konsumpcyjna. Napływ uchodźców z Ukrainy do Unii Europejskiej z jednej strony uruchomił masową falę poparcia i solidarności, a z drugiej wywołał presję na systemy socjalne w krajach przyjmujących. Uchodźcy są zazwyczaj zależni, przynajmniej przez jakiś czas, od systemu pomocy socjalnej kraju, w którym się osiedlili. Z pewnością jednak będą dokonywać zakupów, tym bardziej w zakresie sektora FMCG oraz wynajmu, co zależeć będzie także od zasobności indywidualnej.

2. Zachowania nabywców na rynku żywnościowym w okresie wojny

Wojna wywarła ogromny wpływ na światowe rynki żywności, ponieważ Ukraina to jeden z czołowych ogólnoswiatowych eksporterów produktów rolnych. Przed wybuchem wojny Ukraina eksportowała drogą morską około 90% produktów rolnych. Z powodu blokady portów czarnomorskich przez rosyjskie wojsko eksport praktycznie ustał. W maju 2022 r. Unia Europejska uruchomiła korytarze żywnościowe. Dzięki tym lądowym szlakom wyeksportowano zboża, które nagromadzono w silosach. Ponadto w lipcu 2022 r. Rosja zniosła blokadę ukraińskich portów na Morzu Czarnym (Portal UE i Rady Europejskiej, 2022).

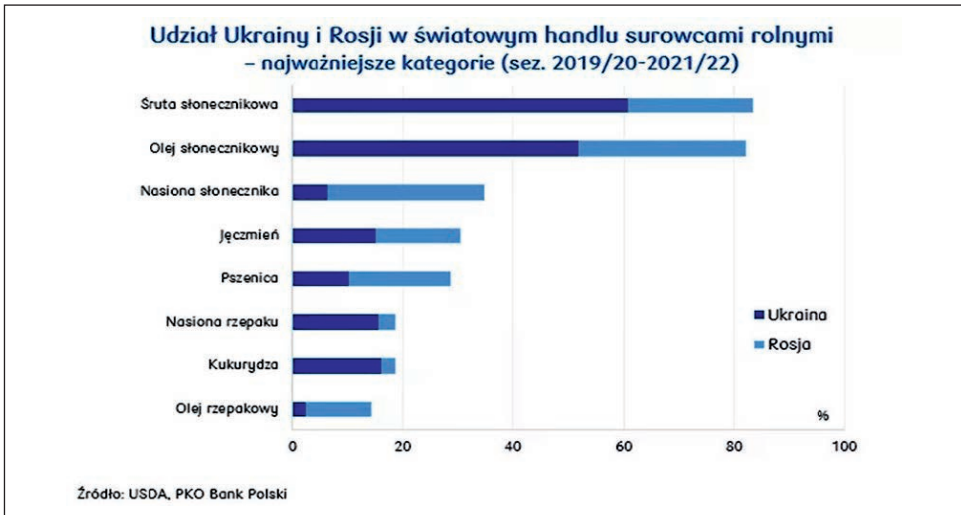
Ukraina to także ważne zagłębie rolnicze, gdzie między innymi wytwarza się około połowy światowej produkcji oleju słonecznikowego. Według Departamentu Rolnictwa Stanów Zjednoczonych na Ukrainę przypada 15% światowego handlu kukurydzą i 10% światowego handlu pszenicą. Wojna spowodowała zastopowanie eksportu tych produktów (Diehn, 2022).

Rosnące ceny poszczególnych towarów i usług zauważają wszyscy. Wśród produktów, których ceny najbardziej wzrosły najczęściej wymieniane są: paliwa, żywność oraz artykuły gospodarstwa domowego. I to te produkty, zdaniem większości konsumentów, będą dalej drożały. Efektem inflacji jest to, że konsumenci albo kupują mniej najdroższych produktów, albo szukają tańszych zamienników, albo w ogóle przestali je kupować (Chmielewska, 2001). Respondenci badania EY deklarują, że kupują mniej napojów alkoholowych (tak twierdzi 41%), odzieży i obuwia (39%), produktów związanych z urodą i kosmetyków (38%), napojów bezalkoholowych (37%) i pakowanej żywności (37%). 17% w ogóle przestało kupować elektronikę użytkową, a 12% napoje alkoholowe. Jedna trzecia szuka tańszych artykułów higieny osobistej oraz artykułów gospodarstwa domowego i środków czystości.

Narastają również obawy o dostępność produktów rolnych, głównie zbóż i olejów. Obawy wzbudza nie tylko ryzyko spadku dostępności zbóż z krajów basenu Morza Czarnego w najbliższych kilku miesiącach, ale też poziom produkcji w kolejnym sezonie zbiorów (conssilium.europa.eu, 2022).

Polska nie jest istotnym partnerem handlowym Rosji i Ukrainy w zakresie żywności.

Rys.1. Udział Ukrainy i Rosji w światowym handlu surowcami rolnymi

Skutki uboczne są jednak znacznie szersze. Pojawiają się ostrzeżenia, że wojna, wraz z ekstremalnymi warunkami pogodowymi spowodowanymi zmianami klimatycznymi i postpandemicznym szokiem gospodarczym, napędzi globalny kryzys żywnościowy.

Szczególnie ceny żywności gwałtownie rosną. Indeks cen żywności ONZ-towskiej Organizacji ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), który mierzy miesięczne zmiany cen koszyka towarów żywnościowych, osiągnął w marcu bieżącego roku rekordowy poziom.

Warto wspomnieć, co oznacza bezpieczeństwo żywnościowe w kategoriach międzynarodowych (Kowrygo, Rejman, Laskowski, 2015: 36–37). Według ONZ są to następujące kategorie: dostępność fizyczna żywności (physical availability of food), ekonomiczny dostęp do żywności (economic access to food), stopień wykorzystania (food utilization), stabilność pozostałych trzech wymiarów w czasie (stability of the other three dimensions over time) (Michalczyk, 2019: 16).

Działania wojenne, które toczą się od wielu miesięcy w Europie, w bezpośrednim sąsiedztwie Polski, wywierają istotny wpływ na gospodarkę oraz na życie i funkcjonowanie mieszkańców. Widzimy go nie tylko na przykładzie państw zaangażowanych w konflikt, ale też w wielu innych krajach, leżących w Europie oraz na innych kontynentach. Warto jednak podkreślić, że wpływ wojny jest mocno zróżnicowany w poszczególnych częściach globu.

Z rynkiem żywności mocno powiązany jest rynek nawozów. Kilka tygodni temu dwaj najwięksi producenci nawozów azotowych w Polsce poinformowali o ograniczeniu lub czasowym wstrzymaniu produkcji z powodu jej nieopłacalności przy aktualnych cenach gazu. Wcześniej podobne decyzje podejmowane były przez głównych producentów w obszarze rynku europejskiego. Tocząca się wojna generuje ryzyko utrzymywania się napięć na rynku gazu przez dłuższy czas. Możliwe więc, że zakłady

będą w przyszłości po raz kolejny zmuszone do zawieszenia produkcji. Takie sytuacje nie pozostają bez wpływu na dostępność i ceny nawozów.

Wszystkie wyżej wymienione zmiany w pozyskaniu środków produkcji, kosztów energii itp. mogą oznaczać, że przez długi czas sektor rolno-spożywczy będzie znajdował się pod zwiększoną presją na marże z działalności. Pojawia się też pytanie o konkurencyjność unijnej branży na rynkach zagranicznych. Europejskie produkty mogą być mniej atrakcyjne cenowo na rynku światowym od tych pochodzących ze Stanów Zjednoczonych, Brazylii, Tajlandii czy Nowej Zelandii.

3. Postpandemiczny rynek nieruchomości w Polsce i Europie w obliczu wojny

O ile wybuch pandemii i początkowa niepewność były zjawiskami obcymi i odpornymi na możliwe scenariusze dla rynku nieruchomości, to działania zbrojne na Ukrainie pokazały, że prawdziwe kłopoty mogą się dopiero zacząć. Dość stabilnie rosnące ceny mieszkań na wynajem zaczęły skokowo rosnąć wobec niespodziewanego wysokiego zapotrzebowania na wynajem (PAP, 2022). Jeśli chodzi o zakup nieruchomości, to klientów, którzy wchodzili na rynek nieruchomości było coraz mniej. Albo stracili zdolność kredytową, albo obecna pozostaje na poziomie, który uniemożliwia dokonanie zakupu nieruchomości będącej w obszarze zainteresowania klienta.

Drastyczny wzrost cen wynajmu mieszkań w wielu miastach na Zachodzie to jedna z najważniejszych przyczyn powrotów młodych ludzi do domów rodzinnych (Gargula, Zajac 2016: 101). Co ciekawe, zrzuciwszy z siebie balast opłat za wynajem mieszkania, dwudziestoparolatkom udało się w ten sposób uzyskać dodatkowe fundusze. Jak się okazuje, ochoczo przeznaczają je na produkty luksusowe – twierdzą autorzy raportu przygotowanego przez bank Morgan Stanley, którzy przebadali młodych konsumentów w USA i Wielkiej Brytanii (tamże). Wnioski z raportu opisali dziennikarze serwisu „Bloomberg”.

Rynek nieruchomości – Polska

Wpływ wojny jest najsilniej widoczny w Polsce na rynku najmu, który musi poradzić sobie ze zwiększonym popytem ze strony uchodźców. Również kupujący zmienili swoje decyzje o zakupie nieruchomości, odkładali je. Co druga osoba odłożyła decyzję o zakupie domu lub całkowicie z niego zrezygnowała. Ostatnie sześć miesięcy pokazują jednak stabilizację nastrojów. W siedmiu z 10 największych polskich miast stawki ofertowe mieszkań na rynku wtórnym spadły (tamże). Spadki to efekt ograniczenia popytu na skutek wzrostu stóp procentowych i malejącej zdolności kredytowej Polaków. W pierwszej kolejności tanieć będą mieszkania w mniej atrakcyjnych lokalizacjach i niższym standardzie. Badanie EY pokazuje, że w przypadku dóbr trwałego użytku konsumenci coraz chętniej korzystają z zakupów online, a jedna trzecia planuje modernizację urządzeń domowych oraz mebli, głównie z powodu spędzania w domu więcej czasu niż przed pandemią (Przytuła, Wojciechowski, 2022).

Rynek nieruchomości – Europa

Ze względu na fakt, że wojna wpływa na zagraniczny rynek nieruchomości, rośnie zainteresowanie tzw. „bezpiecznymi lokalizacjami”. Inwestorzy odnotowują wysoki popyt na nieruchomości w Austrii, Chorwacji i Hiszpanii. Oczywisty związek z wojną w Ukrainie można zaobserwować w przypadku nieruchomości w Szwajcarii, gdzie zainteresowanie nieruchomościami wśród cudzoziemców wzrosło o 210%. Z kolei w przypadku Włoch wzrost jest mniejszy (168%) (HouseMarket, 2022). Wzrósł również popyt na nieruchomości poza Europą, co również zasługuje na podkreślenie. Konkretnie tu mowa o USA, Dubaju lub Mauritiusie. Część osób zainteresowanych kupnem nieruchomości zastanawia się, czy poczekać na rozwój sytuacji zarówno w zakresie działań wojennych w Ukrainie, jak i sytuacji gospodarczej, szczególnie w zakresie inflacji i kryzysu energetycznego.

4. Rynek dóbr luksusowych – wojna i kryzys im niestraszne?

Słowo „luksus” budzi często skrajne emocje. Interpretowane jest na wiele różnych sposobów, pobudza dyskusję zarówno w kręgach teoretyków, jak i praktyków tej dziedziny, ale także wśród konsumentów (Dryl, de Araujo Gil, 2016:102). Należy wskazać, że rynek dóbr luksusowych nie jest jednolity, to najczęściej branże, oparte o takie produkty jak: alkohol, meble, odzież i dodatki, nieruchomości, usługi hotelarskie i SPA, samochody. Niektórzy twierdzą, że luksus odnosi się do każdej kategorii produktowej – wbrew pozorom stanowi więc bardzo istotny segment rynku. W literaturze odnaleźć można szerokie omówienie pojęcia luksusu i produktu luksusowego, uwzględniające jego aspekty psychologiczne (Leibenstein, 1950) i socjologiczne (Bourdieu, 1984).

Choć pandemia bardzo negatywnie wpłynęła na rynek produktów luksusowych, popyt na dobra z najwyższej półki szybko dziś rośnie. Nie wstrzymuje go wojna, a inflacja tylko potęguje poszukiwanie przez inwestorów rozsądnych inwestycji dla tracących na wartości pieniędzy. Obecny kryzys gospodarczy spowodował liczne negatywne konsekwencje w gospodarkach krajów całego świata, również w rodzimej. Nie ma wątpliwości, że okres ten w Polsce będzie określany jako kryzys, choć niektórzy widzą go jako spowolnienie gospodarcze. Jego skutki dają się zauważyć zarówno w skali makro- (spadek PKB, ograniczanie działalności gospodarczej przez przedsiębiorstwa funkcjonujące w kraju), jak i mikroekonomicznej (spadek konsumpcji). Jak ta niekorzystna sytuacja ekonomiczna wpłynęła na rynek dóbr luksusowych i reakcje konsumentów w tym zakresie? Powszechnie uważa się, że dobra luksusowe utrzymują sprzedaż na wysokim poziomie nawet w czasach stagnacji ekonomicznej, uważa się je za odporne na wahania koniunktury. Charakterystyczne dla rynku dóbr luksusowych zjawiska, jak opisane przez Thorsteina Veblena tzw. *conspicuous consumption* (Veblen, 1971) (publiczne demonstrowanie nabytych dóbr przez jednostki lub grupy społeczne w celu zwrócenia na siebie uwagi) czy tzw. efekt snobizmu (chęć wyróżnienia się spośród innych i postępowanie tak, jak postępują ludzie znani i „godni naśladowania”) (Leibenstein, 1950: 183–207) w obecnie trwającym kryzysie ekonomicznym, zdaniem Ryana Vinelliego, zostają zastępowane przez zjawisko tzw. dyskretnego luksusu (Vinelli, 2010). Efektowny, wystawny luksus to już przeszłość. Obecnie klienci bardziej

zwracają uwagę na funkcjonalność i użytkowe wzornictwo dóbr luksusowych (Plażyk, 2011: 45). Mówi się wręcz o nowym zjawisku nazwanym „*luxury shame*” (poczucie winy, pod którego wpływem konsumenci powstrzymują się przed wydawaniem pieniędzy) (Vinelli, 2010). Można również zauważyć tzw. „efekt szminki”, czyli jeżeli zmniejsza się konsumpcja dóbr luksusowych o dużej wartości (np. samochodów), to wzrasta konsumpcja dóbr luksusowych o relatywnie mniejszej wartości (np. kosmetyków, urządzeń elektronicznych, produktów spożywczych) (The Economist, 2009).

Coraz więcej młodych ludzi mieszka z rodzicami, a raczej „wraca” mieszkać w domu rodzinnym (Popko, 2022). Dzielać mieszkanie z rodzicami, młodzi dorośli co najwyżej dokładają się do opłat. Ujmując część kosztów życia swoim rodzicom, sami również wydają znacznie mniej pieniędzy. To idealny układ na obecne trudne czasy (m.in. okres toczącej się wojny), na których – jak się okazuje – korzystają marki z branży luksusowej. To wszystko wcale nie oznacza, że młodzi nadal uważnie liczą każdy grosz – jest wręcz przeciwnie. Uwolnienie się od podstawowych i w dodatku niemałych kosztów życia sprawiło, że owo najmłodsze pokolenie konsumentów stać teraz na dobra z najwyższej półki.

Trend ten podchwyciło wiele marek luksusowych, które skierowały swoje działania marketingowe przede wszystkim na dwudziestokilkulatków. Kampanie odbywają się w mediach społecznościowych, czyli w kanałach informacyjnych, których największą grupę użytkowników stanowią właśnie oni. I to właśnie młodzi dorośli stali się kluczową klientelą marek z najwyższej półki. Po części sprawdza się zatem omówiony wyżej „efekt szminki”, ale konsumpcjonizm dóbr luksusowych jest również sposobem na chwilowe zapomnienie o trudnej rzeczywistości. W literaturze opisuje się także np. wolontariat, będący nie tylko niesieniem pomocy uchodźcom ze strefy wojny, ale także sposobem na radzenie sobie własnym lękami w tym zakresie (Akademia Górnośląska im. Wojciecha Korfante w Katowicach, 2022).

Reklamy trafiają na podatny grunt, do czego w niebagatelnym stopniu przyczyniają się influencerzy, którzy promują na swoich kontach i profilach określone produkty. Młodzi ludzie chcą być częścią tego luksusowego uniwersum i są w stanie wiele poświęcić, aby zdobyć ten czy inny gadżet z najwyższej półki. „Bez własnego mieszkania, za to z drogą torebką” – w tego typu zachowaniach można również dostrzec wspomniany „efekt szminki”. To właśnie dzięki pracującym młodym ludziom mieszkającym z rodzicami, pomimo globalnego kryzysu, branża dóbr luksusowych przeżywa nieprzerwany *boom*. Generalnie, zjawisko pozostawania „na garnuszku rodziców” od lat wiąże się z dwoma podstawowymi czynnikami. Pierwszy z nich to długotrwała edukacja – zwłaszcza jeżeli młody człowiek studiuje w swoim rodzinnym mieście lub mieszka stosunkowo blisko miasta swojej *Alma Mater*. Drugi powód to opóźniający się wiek zawierania małżeństw, a co za tym idzie – pójścia „na swoje” (Popko, 2022). Badacze z Morgan Stanley przewidują, że taki stan rzeczy to długotrwałe zjawisko i nieprędko nastąpią w tym zakresie jakiegokolwiek zmiany, na czym wciąż zyskiwać będą marki luksusowe (tamże). Badania nad stosunkiem konsumentów do zjawiska luksusu czy też dóbr luksusowych dowodzą, że jest to obszar wykazujący się dużą niejednoznacznością, a także zmiennością. Podejście do luksusu prezentowane przez konkretny segment konsumentów dzisiaj, może znacznie zmienić się w tej grupie

z upływem czasu. Jednocześnie wyniki dotychczas realizowanych badań pokazują, że uwzględnienie różnych kryteriów oceny tego zjawiska powoduje liczne dyskusje w kwestii ich jednoznacznej interpretacji. Dlatego też poprawna i pełna interpretacja wyników badań nad stosunkiem do luksusu, szczególnie w okresie wojny u granic Polski i ogólnoswiatowego kryzysu gospodarczego, wymaga szerokiego spojrzenia na ten problem, uwzględniającego jednak jego dużą zmienność wynikającą z niejednoznacznych, jednocześnie budzących dyskusje kryteriów stosowanych w ocenie zjawiska luksusu.

Wnioski

Wyniki analizowanych badań wskazują, iż zachowania konsumenckie w znacznym stopniu są zdeterminowane przez wojnę w Ukrainie, inflację, kryzys energetyczny. Zjawiska te doprowadziły także do zwiększenia wyzwań związanych z łańcuchem dostaw. Wiele firm w 2022 roku miało do czynienia z niespodziewanymi zdarzeniami związanymi z dostawami towarów i środków produkcji. Prawdopodobnie można spodziewać się, iż konsumpcja gospodarstw domowych będzie nadal hamowała z przyczyn wskazywanych w powyższym artykule. W głównej mierze dotyczy to ograniczania wydatków w ogóle, a także podróży samochodem, wydatków na wyposażenie i modernizację mieszkań oraz domów. Część gospodarstw domowych decyduje się na „zakupy na zapas”, co teraz być może podnosi konsumpcję, ale jednocześnie zahamuje ją w niedalekiej przyszłości.

Jak zauważono powyżej, wojna w Ukrainie wywiera nie tylko wpływ na funkcjonowanie polskich konsumentów oraz konsumentów państw zaangażowanych w konflikt, ale też w wielu innych krajach, leżących w Europie oraz na innych kontynentach. Zauważyć należy, że wpływ wojny jest mocno zróżnicowany w poszczególnych częściach globu.

W przypadku rynku nieruchomości zauważyć można dwa istotne zjawiska: w Polsce ogromne zwiększenie popytu na mieszkania/pokoje do wynajęcia, wynikające z napływu uchodźców z Ukrainy, co wywołało istotny wzrost cen nieruchomości pod wynajem, ale także tych na sprzedaż. Poza Polską sytuacja wojny wywołała zainteresowanie tzw. „bezpiecznymi lokalizacjami”. Wzrósł również popyt na nieruchomości poza Europą. Niektórzy konsumenci planujący zakup nieruchomości wstrzymują się, oczekując rozwoju sytuacji zarówno w zakresie działań wojennych w Ukrainie, jak i sytuacji gospodarczej, z uwzględnieniem inflacji i kryzysu energetycznego.

Jedynym rynkiem, który jak wynika z badań, lepiej radzi sobie w tej trudnej sytuacji, jest rynek dóbr luksusowych, traktowanych często przez nabywców jako rodzaj „inwestycji” w niepewnych czasach. Należy jednak zauważyć, również i tu, pewne istotne tendencje i zjawiska, takie jak: „dyskretny luksus”, „*luxury shame*”, „efekt szminki” a także trend „bez własnego mieszkania, za to z drogą torebką”.

Bibliografia

Akademia Górnośląska im. Wojciecha Korfatego w Katowicach (2022). *Lęk przed wojną można przekuć w pomaganie*. Pobrano z: <https://www.gwsh.pl/wydarzenia/ag-Lek-przed-wojna-mozna-przekuc-w-pomaganie.html> (29.12.2022).

- Bednarowska, Z. (2015). Desk reaserch – wykorzystanie potencjału danych zastanych w prowadzeniu badań marketingowych i społecznych, *Marketing i rynek*, nr 7, s. 18–26.
- Bourdieu, P. (1994). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, Routledge, London.
- Chmielewska, B. (2001). *Nierówności społeczne w sferze żywienia. Studia i Monografie*. Warszawa: IERiG.
- Diehn, S.A. (2022). *Jak wojna w Ukrainie zmieniła świat. Pięć przykładów*. Pobrano z: dw.com/pl/jak-wojna-w-ukrainie-zmieni%C5%82a-%C5%9Bwiat-pi%C4%99%C4%87-przyk%C5%82ad%C3%B3w/a-62016680 (22.12.2022).
- Dryl, W., de Araulio Gil, L. (2016). Stosunek młodych polskich konsumentów do produktów luksusowych. *Handel wewnętrzny*, nr 2(361), s. 101–113.
- Falkowski A., Tyszka T. (2003). *Psychologia zachowań konsumenckich*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Frankfort-Nachmias C., Nachmias, D. (2001). *Metody badawcze w naukach społecznych*, Elżbieta Hornowska (przeł). Poznań: Zysk i S-ka.
- Gargula, K., Zając, W. (2016). Nowe zachowania przestrzenne nabywców nieruchomości mieszkaniowych w przestrzeniach zurbanizowanych. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, nr 23, s. 101–119.
- HouseMarket (2022). *Wojna wpływa na zagraniczny rynek nieruchomości. Rośnie zainteresowanie „bezpiecznymi lokalizacjami”*. Pobrano z: https://www.housemarket.pl/rynek_mieszkaniowy/101/wojna_wplywa_na_zagraniczny_rynek_nieruchomosci_rosnie_zainteresowanie_bezpiecznymi_lokalizacjami,31317.htmlian-invasion-of-ukraine-has-further-aggravated-the-global-food-crisis (22.12.2022).
- Janoś-Kresło, M., Mróz, B. (red.). (2006). *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa. Oficyna Wydawnicza.
- Korcz, S. (2020). Wzrost zamożności Polaków jako czynnik rozwoju rynku dóbr luksusowych w latach 2012–2018. *Zeszyty Studenckie Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego „Nasze Studia”*, nr 10, s. 99–108.
- Kowrygo B., Rejman K., Laskowski W. (2000). Źródła pozyskiwania żywności w polskich gospodarstwach domowych, *Przemysł Spożywczy*, nr 8, s. 36–37.
- Leibenstein, H. (1950). Bandwagon, Snob and Veblen Effects in the Theory of Consumer Demand, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 64, No.2, s. 183–207.
- Makowska, M. (2013). *Desk research*, w: tejże (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Michalczyk, J. (2019). Bezpieczeństwo żywnościowe z perspektywy państw Unii Europejskiej, *Ekonomia Międzynarodowa*, nr 23, s. 18–25.
- Plażyk, K. (2011). Wpływ kryzysu na zachowania konsumentów na rynku dóbr luksusowych. *Handel Wewnętrzny*, nr 6(334), s. 44–52.
- Polska Agencja Prasowa (2022). *Ceny mieszkań w najbliższych miesiącach – prognozy ekspertów*. Pobrano z: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1515187%2Cceny-mieszkam-w-najblizszych-miesiacach-prognozy-ekspertow.html> (20.12.2022).
- Popko, I. (2022). *Raport: młodzi ludzie chętnie kupują dobra luksusowe, bo mieszkają z rodzicami*. Pobrano z: <https://sukces.rp.pl/piekne-rzeczy/art37599051-raport-mlodzi-ludzie-chetnie-kupuja-dobra-luksusowe-bo-mieszkaja-z-rodzicami> (20.12.2022).
- Przytuła, G., (2022). *Inflacja i wojna na Ukrainie decydują o zachowaniach konsumenckich*. Pobrano z: https://www.ey.com/pl_pl/consumer-products-retail/inflacja-i-wojna-w-ukrainie-decyduja-o-zachowaniach-konsumenckich (22.12.2022).

- Rejman K., Halicka. E. (2010). Wzorce spożycia żywności w Polsce, *Wieś i Rolnictwo*, nr 4(149), s. 75–94.
- Rozborska, M. (2011). Zachowania konsumentów na pierwotnym rynku nieruchomości mieszkaniowych, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, nr 25, s. 515–531.
- Sygut M. (2023). *Desk research*. W: *Encyklopedia zarządzania*. Pobrano z: https://mfiles.pl/pl/index.php/Desk_research (5.01.2023).
- SW Research (2022). *Polacy oszczędzają i zabezpieczają się finansowo w reakcji na wojnę w Ukrainie*. Pobrano z: <https://swresearch.pl/news/polacy-oszczedzaja-i-zabezpieczaja-sie-finansowo-w-reakcji-na-wojne-w-ukrainie>.
- The Economist (2009). *Lip service*. Pobrano z: <https://www.economist.com/unknown/2009/01/23/lip-service> (22.12.2022).
- Veblen, T. (1971). *Teoria klasy próżniaczej*, Janina i Krzysztof Zagórszy (przeł.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Vinelli, R. (2009). *Luxury Shame. A New Cultural Norm*. Pobrano z: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1349341 (20.12.2022).
- Zalega, T. (2012). *Konsumpcja. Determinanty, Teorie, Modele*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.

Biogram autorów

Dr Aleksandra Perchla-Włosik – od 2006 r. adiunkt w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Absolwentka administracji i socjologii. Wieloletnia zastępczyni Dyrektora Instytutu Socjologii ds. Ogólnych. Specjalistka zachowań konsumenckich, badaczka rynku. Autorka i współautorka około 70 publikacji naukowych. Redaktorka naczelna czasopisma naukowego, uczestniczka, kierowniczką i wykonawczynią wielu projektów badawczych. Pasjonatka nowoczesnych trendów konsumpcji i mody jako zjawiska socjokulturowego.

Dr hab. Joanna Wardzała – od 2007 r. adiunkt w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Socjolożka i prawniczka, wykładowczyni w Zakładzie Zachowań Konsumenckich w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Badaczka rynku z doświadczeniem projektowym. Jej krąg zainteresowań naukowych to socjologia konsumpcji, przedsiębiorczość i innowacje społeczne. Autorka książki *Młodzi w społeczeństwie konsumpcyjnym* i wielu innych publikacji.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.6

Beata Olszewska-Łabędź

ORCID 000-0001-8240-5519

Reakcja państw Unii Europejskiej na rosyjską agresję w Ukrainie. Europa zjednoczona czy podzielona?

Reaction of European Union countries to Russian aggression in Ukraine.
Europe united or divided?

Abstrakt

Zasada solidarności jest podstawowym elementem życia społecznego, wpisującym się nie tylko w etykę kościoła katolickiego, ale również w kulturę europejską oraz dokumenty Unii Europejskiej. Agresja Federacji Rosyjskiej w Ukrainie rozpoczęta w 2014 roku poprzez aneksję Krymu, a także kontynuowana poprzez działania zbrojne prowadzone od 24 lutego 2022 roku, stały się inspiracją dla Autorki do napisania niniejszego artykułu. Celem artykułu było zatem postawienie kilku podstawowych pytań i podjęcie próby odpowiedzi na nie, m.in.: Jaka była reakcja państw Unii Europejskiej na wojnę w Ukrainie? Czy zasada solidarności w rozwiązywaniu problemów europejskich jest faktycznie stosowana przez wszystkie państwa członkowskie? Jeśli tak, to czy w jednakowym zakresie? A jeśli nie, to co jest tego powodem? Czy ważniejszymi od europejskiej solidarności nie wydają się być interesy polityczne, gospodarcze i ekonomiczne państw starej Unii Europejskiej? Czy konflikt w Ukrainie stwarza okoliczności dla spójności działań i solidarności unijnej, czy wręcz przeciwnie – jest przejawem zagrożenia tej jedności?

Prezentowane zagadnienia przedstawione zostały w wymiarze regionalnym. Zastosowane metody badawcze dotyczą głównie analiz o charakterze przeglądowym, materiałów pochodzących z publikacji naukowych krajowych i zagranicznych, raportów oraz materiałów dostępnych w Internecie.

Słowa kluczowe: Ukraina, Unia Europejska, konflikt zbrojny, agresja Federacji Rosyjskiej, sankcje gospodarcze, energetyka, bezpieczeństwo

Abstract

The principle of solidarity is a basic element of social life, inscribing not only the ethics of the Catholic Church but also European culture and documents of the European Union.

The aggression of the Russian Federation in Ukraine, which began in 2014 with the annexation of Crimea and continued through military operations carried out from February 24, 2022 inspired the author to write this article and pose several basic questions that she will try to answer. What was the action of the states European Union to the war in Ukraine?

Is the principle of solidarity in solving European problems actually applied by all member states? If so, is it to the same extent? And if not, what is the reason? Do not the political, economic and economic interests of the countries of the old European Union seem more important than European solidarity? Does the conflict in Ukraine create circumstances for the coherence of actions and EU solidarity or on the contrary is it a manifestation of a threat to this unity?

The article is of a review nature and is based on materials from Polish and foreign scientific publications, reports and materials available on the Internet.

Keywords: Ukraine, European Union, armed conflict, aggression of the Russian Federation, economic sanctions, energy, security

Interpretacja pojęcia solidarności

Zasada solidarności jest wpisana w wielu antropologiach w konstrukcję ludzką oraz w zasady regulujące życie społeczne (Tułowiecki, 2015: 448). I choć stanowi element kultury europejskiej, to jej początków należy szukać znacznie wcześniej, niż w momencie powstania Unii Europejskiej. Źródło europejskiej idei solidarności wywodzi się z czasów antycznych, a sam termin zobowiązań solidarnych znany był już w prawie rzymskim. Ideą solidarności była zdolność każdego z członków danej grupy do przyjęcia wszystkich należnych jej świadczeń lub do odpowiedzialności poszczególnych jednostek za dług całej grupy (Salij, 2000: 35). Każdy z dłużników (solidarność bierna) lub z wierzycieli (solidarność czynna) swym działaniem wypełniał zobowiązania wszystkich (Schmelter, 1991: 8). Rzymskie rozumienie solidarności odwoływało się do fundamentalnego poczucia przynależności jednostki do pewnej całości oraz odpowiedzialności jednostki za grupę (Mazurkiewicz, 2004: 53).

Etyczne pojmowanie terminu solidarność, stało się udziałem greckiego filozofa Arystotelesa, tworzącego w IV w. p.n.e. W swych dziełach zaznaczał, że główną przyczyną łączenia się ludzi w grupy jest pragnienie osiągnięcia szczęścia. Owo szczęście mogło być postrzegane w różnych wymiarach, zarówno rodzinnym, jak i państwowym. W ramach wspólnot wytwarzane były wspólne dobra, a kluczem do ich rozdziału na poszczególnych członków grupy miała być szlachetność. Choć Arystoteles nie używał bezpośrednio pojęcia solidarności, to jednak z przekazu jego dzieł można domniemywać, że ze wspomnianą szlachetnością utożsamiał właśnie dzisiejsze pojęcie solidarności. A zatem w relacjach tych – poza sprawiedliwością i słuszością, solidarność wskazywana była jako jeden z obligatoryjnych czynników warunkujących osiągnięcie szczęścia (Bourke, 1994: 28). Wymagała ona wysiłku i wypracowania dyspozycji do czynienia dobra, stanowiła element składowy i konsekwencyjny miłości braterskiej i przyjacielskiej *philia*, przejaw zdolności do miłości społecznej, przywiązania do innych i życia w społeczności (Milon-Delsn, 2000: 51). A zatem już w czasach antycznych, solidarność powiązana została z przekonaniem o społecznej naturze człowieka, z nakazem miłości, która nie ogranicza się tylko do rodziny lub przyjaciół (Gierycz, 2008: 75). Solidarność

pozostaje więc w stałym napięciu pomiędzy statycznością, a dynamicznością: z jednej strony – zobowiązuje się do właściwego podziału i dystrybucji dochodów i dóbr; z drugiej – odnosi się do gotowości rezygnacji z posiadanych uprawnień w imię długofalowego rozwoju całej wspólnoty (Curzio, 2004: 39).

Odniesienie do solidarności wskazane jest w obu fundamentalnych dla Unii Europejskiej traktatach: w Traktacie ustanawiającym Wspólnotę Europejską i w Traktacie o Unii Europejskiej, ale również – mającej bardziej skomplikowany status prawny – w Karcie Praw Podstawowych (Gierycz, 2008: 95). Zawiera je również Traktat lizboński. Cechą wspólną i charakterystyczną dla tych wyżej wymienionych aktów prawnych jest przywoływanie zasady solidarności, jako podstawowej wartości Unii Europejskiej. Zatem zasada solidarności państw członkowskich, posiada ugruntowaną pozycję w systemie prawodawstwa europejskiego i stanowi fundament norm prawnych w europejskim porządku prawnym (Gierycz, 2008: 102). Niemniej, w doktrynie panuje jednocześnie spór odnośnie tego, jak rozumieć sens owej zasady (Bieber, 2002: 24).

Solidarność w ramach Unii Europejskiej jest usytuowana prawnie w zakresie celów i działań wspólnoty, zaś sposób realizacji solidarności względem podmiotów słabszych – nosi znamiona bezwarunkowości (Gierycz, 2008: 111). Artykuł 222 Klauzuli solidarności wskazuje, że „Unia i jej Państwa Członkowskie działają wspólnie w duchu solidarności, jeżeli jakiegokolwiek Państwo Członkowskie stanie się przedmiotem ataku terrorystycznego lub ofiarą klęski żywiołowej lub katastrofy spowodowanej przez człowieka. Unia mobilizuje wszystkie będące w jej dyspozycji instrumenty, w tym środki wojskowe udostępniane jej przez Państwa Członkowskie [...]. W celu umożliwienia podjęcia skutecznych działań przez Unię i jej Państwa Członkowskie, Rada Europejska systematycznie ocenia zagrożenia dla Unii” (LexLege, 2004b). Przy czym należy zauważyć, że zasada solidarności nie zawęża się jedynie do państw wspólnoty, ale ma zastosowanie również poza jej granicami. Ta otwartość była wpisana w rozumienie wspólnot od początku procesu integracyjnego. Sama deklaracja Roberta Schumana czyniła proces integracyjny otwartym (Schuman, 2003). W Traktacie Ustanawiającym Europejską Wspólnotę Gospodarczą (TEWG), stosunek Wspólnot do innych państw europejskich precyzował art. 49.: „każde Państwo europejskie, może ubiegać się o członkostwo w Unii” (LexLege, 2004c). Zasada ta doczekała się pewnego doprecyzowania, wedle którego państwa członkowskie UE nie chcą takiej zależności państw będących poza Unią Europejską lub będącymi terytoriami zamorskimi poszczególnych państw UE, które by nie przyczyniały się do ich rozwoju (Tułowicki, 2015: 459). Państwa Wspólnoty deklarują, że obok tego, co same wnoszą w rozwój państw uboższych, chcą, by także Wspólnota wносиła wkład w tym zakresie: „cała wspólnota otrzymuje zatem szczególną orientację na dobro wspólnoty światowej – ma wspierać całościowo postrzegany (ekonomiczny, polityczny i etyczny) rozwój państw rozwijających się, a zwłaszcza najsłabszych pośród nich” (Gierycz, 2008: 130). W tym miejscu można by postawić pytanie: czy Europa faktycznie jest solidarna, zwłaszcza w kontekście wydarzeń rozgrywających się w Ukrainie? Na to pytanie Autorka postara się odpowiedzieć w dalszej części artykułu.

Reakcja państw europejskich na agresję Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy, Estonii i Gruzji

Kryzys ukraiński wpisuje się w politykę siły, praktykowaną w Rosji od czasów cara Aleksandra III (Dyner, 2015: 33). Aneksja Krymu, jakiej dokonano w 2014 roku i zapobieżenie utracie Ukrainy przez Rosję, miały wzbudzić efekt koncyliacyjny wokół prezydenta Putina oraz zneutralizować niezadowolenie społeczne na skutek osłabiania się kondycji ekonomicznej Federacji Rosyjskiej (Prus, 2015: 52). Podobny wydzźwięk miała rosyjska inwazja w Ukrainie rozpoczęta w dniu 24 lutego 2022 roku o godzinie 3:45 – w Rosji oficjalnie przedstawiana, jako „wojskowa operacja specjalna – специальная военная операция” (Olszewska-Łabędź, 2022: 122). Poprzedzona została żądaniami strony rosyjskiej, dotyczącymi zaprzestania dalszego poszerzania NATO, a także redukcji potencjału militarnego sojuszu Europy Środkowo-Wschodniej do stanu sprzed 1997 roku. Ponadto Federacja Rosyjska tłumaczyła swoje działania zbrojne koniecznością wyzwolenia dwóch separatystycznych republik: ługańskiej i donieckiej. Agresję rozpoczęły ataki rakietowe, następnie wojska lądowe weszły na terytorium Ukrainy jednocześnie ze wschodu, południa i północy – w tym z obszaru Białorusi.

Początkowa reakcja państw członkowskich, jak również struktur Unii Europejskiej na konflikt rosyjsko-ukraiński były bardzo ostrożne. Przywódcy państw jedynie potępiali atak Rosji, wyrażali swoją dezaprobatę i oburzenie na agresję zbrojną, a także wzywali do podjęcia rozmów pokojowych pomiędzy zwaśnionymi stronami. Rosja przedstawiała konflikt ukraiński według własnej narracji, którą popularyzowano między innymi w mediach i w społeczeństwie rosyjskim, a którą przyjmowano także w niektórych częściach Europy Zachodniej (Prus, 2015: 55). Zgodnie z taką narracją, agresja na Ukrainę odczytywana była jako sytuacja wewnątrzrosyjska.

Rys. 1. Atak Federacji Rosyjskiej na Ukrainę II.2022 r.

Źródło: <https://www.newsweek.pl/swiat/ukraina-od-skrakow-terenu-po-totalna-inwazje-4-scenariusze/sdslefm> (13.11.2022).

Nieco odmiennie na atak rosyjski patrzyły państwa Europy Środkowo-Wschodniej, doświadczone historycznie sowiecką okupacją. Wydarzenia rozgrywające się w Ukrainie były interpretowane z perspektywy polityki sowieckiej w przeszłości, jej zapędów imperialistycznych oraz nieufności tych państw wobec Rosji.

W tej części Europy od wielu już lat z niepokojem spoglądano na odradzający się *Russkij mir*, będący elementem składowym rosyjskiej polityki (Kościński, 2005: 72). Kiedy państwa Europy Zachodniej postrzegały najazd na Ukrainę jako wewnętrzny konflikt między sąsiadami (których wspólna historia była dosyć skomplikowana, a mentalność trudna do zrozumienia), społeczeństwa i rządzący w państwach Europy Środkowo-Wschodniej obawiali się zagrożenia dla własnego bezpieczeństwa i suwerenności. Szczególnie te z nich, którym dane było już wcześniej doświadczyć rosyjskich cyberataków.

Za przykład może posłużyć decyzja rządu Estonii, podjęta w kwietniu 2007 roku, dotycząca oczyszczenia przestrzeni publicznej Tallina (największego miasta i stolicy) z pomnika ku czci Armii Czerwonej. W opinii Estończyków, nie tylko nie wyzwoliła ona narodu, ale przyniosła mu zniewolenie. Odebrała państwu niepodległość poprzez włączenie w dyktaturę Kremla. Decyzja władz estońskich budziła sprzeciw Moskwy, co w konsekwencji doprowadziło do krwawych zamieszek prowadzonych od 26 do 28 kwietnia 2007 roku na ulicach Tallina, prowokowanych przez młodych Rosjan zamieszkujących Estonię. Kolejnym krokiem przeciwko Estonii były liczne ataki hakerskie osób powiązanych z rosyjską organizacją „Nasi” i zablokowanie infrastruktury państwa: stron internetowych parlamentu, Ministerstwa Obrony i Sprawiedliwości, partii politycznych, policji i szkół. Cyberatakami objęto także sektor prywatny, estoński dziennik „Postimees” oraz dwa największe banki kraju Hansapank i SeB Ühispank. W obliczu niemocy Estonia zdecydowała się poprosić o pomoc i wsparcie NATO (Jalolen, 2015).

Innym przykładem, będącym wyraźnym ostrzeżeniem przed rosyjską agresją, była wojna w Gruzji w 2008 roku. Już ówczesny Prezydent Polski, prof. Lech Kaczyński ostrzegał światowych przywódców w Tibili przed imperialistycznymi zamiarami Rosji: „dziś Gruzja, jutro Ukraina, pojutrze państwa bałtyckie, a później może i Polska” (Cieśla, 2022).

W czasie, kiedy wojska rosyjskie wkraczały na tereny Gruzji, oczy świata skierowane były na igrzyska olimpijskie w Pekinie. Z kolei przywódcy państw zachodnich przyjmowali narrację Kremla, tłumaczoną działaniami osłonowymi ludności rosyjskiej w Gruzji, czy ataku Gruzji wymierzonego w stronę Rosji na rozkaz prezydenta Saakaszwilego. Agresji Rosji sprzeciwiali się jedynie prezydenci państw Europy Środkowo-Wschodniej, natomiast przedstawiciele państw Europy Zachodniej bardziej byli skłonni trzymać stronę Rosji i kontynuować z nią prowadzenie interesów gospodarczych (Kowal, 2015).

Przyglądając się sytuacji w Ukrainie w 2013 roku, mało kto w społeczeństwie europejskim spodziewał się otwartego konfliktu (Jurčák, 2016: 14). Większość polityków europejskich liczyła, że Euromajdan zakończy się zmianami w polityce wewnętrznej i zewnętrznej, które wspomogą proces integracji europejskiej i zapewnią stabilizację, czyniąc z Ukrainy prawdziwy demokratyczny kraj, gotowy do stania się członkiem Unii Europejskiej (Kadula, 2021: 183).

Na przełomie 2013/2014 roku w obliczu rozpoczynającego się po Euromajdanie kryzysu w Ukrainie, przywódcy zachodnich stolic Europy nadal wierzyli rosyjskiej narracji, a rządy tych państw bardziej zainteresowane były ekonomiczną współpracą z Federacją Rosyjską, aniżeli obawami rządów Europy Środkowo-Wschodniej. Przyjęcie tak skrajnych postaw przedstawicieli państw Europy Zachodniej i Europy Środkowo-Wschodniej mogło podważać kwestię solidarności i jedność Unii Europejskiej oraz NATO. Brak poczucia bezpieczeństwa Europejczyków mógł potęgować również komunikat, wydany przez niemiecką Minister Obrony – Ursulę von der Leyen, iż Niemcy nie planują prowadzenia działań zbrojnych w ramach NATO poza własnym terytorium, ani nie są do nich ekonomicznie przygotowani (Babiś, 2014).

Wypowiedzi te zostały z niepokojem przyjęte przez przedstawicieli państw Europy Środkowo-Wschodniej. Klimat ten świetnie oddawała opinia wypowiedziana przez Edwarda Lucasa po nieudanym przybliżeniu do struktur NATO i UE Gruzji oraz Ukrainy na spotkaniu w Budapeszcie: „nowi członkowie NATO, tacy jak Polska, przysłuchiwali się z przerażeniem, jak kraje starej Europy bez ogródek stwierdzają, że ich stosunki z Rosją liczą się bardziej, niż interesy ich nominalnych wschodnich sprzymierzeńców” (Lucas, 2008: 75). W państwach nadbałtyckich na nowo zrodził się niepokój o jedność i solidarność europejską w sytuacji zbrojnej napaści na jedno z państw Europy Środkowo-Wschodniej pod pretekstem ochrony rosyjskich obywateli na tych terenach.

Wzmacnianie potencjału obronnego państw UE w kontekście wojny w Ukrainie

Sposób prowadzenia działań zbrojnych przez Rosję w Ukrainie w 2022 roku został określony mianem wojny hybrydowej, czyli połączeniem konwencjonalnych i niekonwencjonalnych metod walki. Skala okrucieństwa Rosjan, ataki na cele cywilne, masakry w Buczy i Irpieniu zdemaskowane przez obrońców Ukrainy, łamanie przepisów prawa międzynarodowego w zakresie traktowania jeńców wojennych, sprawiły, że wiele państw nie tylko Europy Środkowo-Wschodniej, zwiększyło wydatki na uzbrojenie i obronność kraju.

Przykładowo w Polsce na dzień 21 czerwca 2022 roku funkcjonowały cztery dywizje, a kolejne dwie są w trakcie tworzenia. Do ich pełnej gotowości bojowej potrzebnych będzie jeszcze około pięciu lat. Do końca 2026 roku Polska ma otrzymać ze Stanów Zjednoczonych 250 czołgów M1A2 Abrams SEPv3 i samoloty F-35. Zamówienie realizowane jest przez koncern General Dynamics Land Systems w ramach programu Foreign Military Sales. Rozpoczęto również kolejną fazę programu „Wisła”, czyli dostaw systemów obrony przeciwlotniczej „Narew”. Zakupionych zostanie jeszcze sześć baterii tego systemu oraz 500 wyrzutni systemu Himers, będących w stanie rażić cele do odległości 300 km. Polska armia wyposażona zostanie także w sprawdzony sprzęt produkcji koreańskiej, tj.: bojowe wozy piechoty, które będą uzupełnieniem BWP Borsuk krajowej produkcji, haubice i czołgi K2 (Miłosz, 2022).

Na najbliższe tygodnie zaplanowano również podpisanie umów na dostawy niszczycieli min, zdalnie sterowanych systemów wieżowych ZSSW zintegrowanych z transporterami Rosomak, wielozadaniowych śmigłowców wsparcia AW149, dwóch satelitów

obserwacyjnych i niszczycieli czołgów (tamże). Jeszcze w 2022 roku do Polski trafiają drony uderzeniowe Bayraktar, które sprawdziły się już w Ukrainie w obronie przed rosyjską inwazją. Inwestycje te oszacowane zostały przez rząd polski na kwotę około 500 mld złotych. Do kwot tych należy doliczyć jeszcze kilkadziesiąt miliardów złotych rocznie, przeznaczanych na bieżące utrzymanie i funkcjonowanie Wojska Polskiego. W kontekście rosyjskiej inwazji na Ukrainę, Prezydent Polski Andrzej Duda w dniu 18 marca 2022 roku podpisał Ustawę o obronie ojczyzny, co przełoży się bezpośrednio na wzrost nakładów finansowych na obronność państwa, zwiększenie liczebności wojska i budowy rezerw. Zgodnie z tymi regulacjami, od 2023 roku Polska będzie wydawała na obronność przynajmniej 3% PKB. Dodatkowe środki mają być dostarczane z Funduszu Wsparcia Sił Zbrojnych, finansowanego z zysków Narodowego Banku Polskiego (NBP). Zwrócono także uwagę na tworzenie formacji samoobrony terytorialnej w strukturach wojskowych, pełniących funkcje pomocnicze (Banasik, Parafianowicz, 2015: 5).

Agresja Rosji na Ukrainę spowodowała przyspieszenie tempa modernizacji armii państw NATO i Unii Europejskiej. Rozbudowanie swoich arsenałów zapowiedziały także Niemcy oraz państwa bałtyckie (Bednarz, 2022). W 2021 roku Niemcy przeznaczyły na obronę 1,53% PKB, co stanowiło kwotę 47 mld euro. Obecnie niemiecki rząd zdecydował się przeznaczyć z budżetu na 2022 rok 100 mld euro na inwestycje wojskowe oraz zakup nowoczesnych amerykańskich myśliwców F-35.

Szwecja zadeklarowała zwiększenie wydatków na obronę kraju w dniu 1 marca 2022 roku, a zatem zaledwie kilka dni po ataku Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Obecnie budżet wojskowy wynosi około 7,18 mld dolarów, jest to 1,3% PKB państwa. W najbliższym czasie planowany jest wzrost finansowania do 2% PKB.

Prezydent Rumunii Klaus Iohannis także zapowiedział wzrost wydatków na obronność do 2,5% PKB. Na dzień dzisiejszy wynoszą one 2,04% PKB, co daje kwotę 6,14 mld dolarów. Ponadto rząd Rumuni negocjuje zakup czterech wielozadaniowych korwet Gowind o łącznej wartości 1,6 mld euro i 32 samolotów F-16 byłych Królewskich Norweskich Sił Powietrznych. Większe wydatki na obronę ogłosiła również Dania. Do 2033 roku będzie to 2% PKB, co stanowić będzie wzrost o około 2,65 mld dolarów, w stosunku do 2022 roku. Podobnie, jak w Szwecji, również w dniu 1 marca 2022 roku, rząd Łotwy potwierdził plan wzrostu wydatków na obronę kraju do 2,5% PKB do 2025 roku. W 2021 roku o 6,5% wzrósł budżet obronny Holandii, z kolei Belgia zapowiedziała rozwój inwestycji militarnych w swoim kraju dodatkowo na kwotę 14 mld euro na przestrzeni najbliższych ośmiu lat. Minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Liz Truss także zapowiedziała wzrost wydatków na obronę. Do momentu ataku Rosji w Ukrainie rząd tego państwa wydawał corocznie ponad 2% PKB, tj. około 45 mld funtów, również w 2021 roku.

Szacuje się, że światowe wydatki wojskowe w 2020 roku wyniosły 198 mld dolarów, co stanowi najwyższy poziom od co najmniej 1988 roku, pomimo ekonomicznych skutków pandemii Covid-19. Wydatki na armię, jako udział w globalnym produkcie krajowym brutto (PKB) wzrosły o 0,2 pkt. procentowego w 2020 roku do 2,4%. Z kolei wydatki wojskowe piętnastu największych państw osiągnęły w 2020 roku 1603 mld dolarów i stanowiły 81% światowych wydatków wojskowych (Suchcicka, 2022). Z 10

państw członkowskich Unii Europejskiej, które w 2020 roku zwiększyły wydatki na obronność, 13 podniosło je o 5% lub więcej, natomiast aż sześć państw zwiększyło je co najmniej o 10%. Z zasobu 44 mld euro wydanych na inwestycje w obronność, 83% tj. 36 mld euro zostało przeznaczonych na zakup sprzętu wojskowego, a 8 mld euro na badania i rozwój.

Zaznaczyć jednak należy, że pomimo stałej tendencji wzrostowej całkowitych wydatków na obronę w poszczególnych krajach, wydatki na obronę w ramach współpracy unijnej spadały. W 2020 roku, państwa należące do Unii Europejskiej wydały łącznie kwotę 4,1 mld euro na zakup nowego sprzętu we współpracy z innymi państwami członkowskimi, co stanowiło spadek o około 13% w stosunku do 2019 roku. Fakt ten wskazuje, że w obliczu zagrożenia militarnego solidarność europejska traci na znaczeniu, a państwa europejskie w pierwszej kolejności dbają o zabezpieczenie własnych interesów.

Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej a polityka Kremla

Wojna w Ukrainie wywołana przez Federację Rosyjską i wspierana przez Białoruś, uświadomiła przywódcom europejskim jeszcze jedną, istotną kwestię – zależność gospodarek i energetyki państw Europy od Rosji. Skłoniło ich to do poszukania alternatyw w postaci innych dostawców poza Rosją i uniezależnianie się od niej w przyszłości, a także do rozwoju zaplecza surowcowego i energetycznego we własnych państwach. Import ten zasila aż 1/3 rosyjskiego budżetu, a poprzez to bezpośrednio finansuje maszynę wojenną reżimu Putina. Sprawa dywersyfikacji źródeł energii nie jest jednak taka prosta, ponieważ niektóre państwa Unii Europejskiej są w dużym stopniu uzależnione od importu rosyjskich surowców energetycznych (patrz tabela 1). Z tego kraju pochodzi 25% importowanej przez UE ropy naftowej, 45% importu gazu ziemnego, a także 44% sprowadzanego węgla kamiennego (Balicka-Sawiak, 2022). Poza Rosją importerami ropy naftowej do Europy są również Irak (9%), Nigeria (7,9%), Arabia Saudyjska (7,7%), Kazachstan (7,3%), Norwegia (7%), Libia (6,2%), USA (5,3%), Wielka Brytania (4,9%), Azerbejdżan (4,5%), Algieria (2,4%), i pozostałe: 12,8% (Janiszewski, 2022). Importerami gazu w mniejszym zakresie są również Norwegia (16,2%), Algieria (7,6%), Katar (5,2%) i pozostałe: 26% (tamże). Natomiast węgla kamiennego USA (17,7%), Australii (13,7%), Kolumbii (8,2%), RPA (2,8%), na inne kierunki przypadło: 13,6% (tamże).

Odejście państw europejskich od importu paliw kopalnych z Rosji jest oczywiście możliwe, ale kluczowa w tym zakresie będzie jednomyślność i solidarność unijna. Stopniowe odchodzenie od dostaw rosyjskich surowców można dokonać za sprawą dywersyfikacji kierunków dostaw, rozbudowy infrastruktury wewnątrz Unii, stworzenia strategicznych zapasów, zwiększania rodzimej produkcji surowców, redukcji popytu i zastępowania surowców rosyjskich innymi nośnikami energii (Lipiński, 2022: 6). Takie działania dadzą szansę państwom członkowskim na bezpieczeństwo energetyczne. Redukcję popytu na energię można również uzyskać poprzez oddziaływanie na zachowania konsumentów, np. obniżenie temperatury w pomieszczeniach o 1°C w okresie grzewczym i obniżenie o 2°C wykorzystania urządzeń klimatyzacyjnych

w okresie letnim. Istotne jest także wdrażanie programów wymiany źródeł ciepła i termomodernizacji budynków, upowszechnianie korzystania ze środków komunikacji zbiorowej, a w przypadku kierowców – propagowanie zmiany stylu jazdy na bardziej wydajny pod względem zużycia paliw.

Tabela 1. Stopień uzależnienia państw UE od importu surowców pochodzących z Rosji w latach 2019–2020

Państwo	Stopień uzależnienia w %
Malta	98
Luksemburg	97
Cypr	96
Włochy	78
Belgia	78
Litwa	77
Hiszpania	77
Grecja	76
Portugalia	75
Austria	75
Słowacja	74
Węgry	73
Irlandia	73
Niemcy	72
Holandia	71
Chorwacja	58
Słowenia	56
Francja	50
Polska	49
Łotwa	47
Finlandia	44
Czechy	40
Dania	38
Bułgaria	38
Rumunia	37
Szwecja	37
Estonia	5
Unia Europejska (średnia)	60

Źródło: <https://www.rp.pl/opinie-ekonomiczne/art35918891-hubert-a-janiszewski-skonczy-z-uzaleznieniem-od-energii-z-rosji> (15.11.2022)

Warto zaznaczyć, że w latach 2019–2020 kilka państw UE w największym stopniu zmniejszyło stopień zależności energetycznej od Rosji. Były to: Portugalia, Irlandia,

Łotwa, Finlandia i Estonia. Wynik ten należy uzasadnić olbrzymim postępem w rozwoju odnawialnych źródeł energii (OZE) w tych krajach. Analizując zestawienie przedstawione w tabeli 1, nasuwa się istotny wniosek. Podjęcie decyzji o natychmiastowym i całkowitym wstrzymaniu importu surowców energetycznych z Rosji do państw uzależnionych od nich w największym zakresie, mogłoby spowodować załamanie się niektórych gałęzi gospodarki tych państw. A zatem kwestia całkowitej rezygnacji z importu rosyjskich surowców nie jest sprawą łatwą, a czasem wręcz niemożliwą do zrealizowania w krótkim czasie. Wymaga więc podejmowania stopniowych i długofalowych działań dywersyfikacyjnych. W tych przypadkach, nie jest to już wyłącznie kwestią unijnej solidarności, ale sprawy „być albo nie być” dla państwowej gospodarki niektórych państw narodowych.

O unijnej solidarności można jednak mówić w kontekście propozycji Komisji Europejskiej w dniu 8 marca 2022 roku, dotyczącej planu budowy unijnej niezależności od rosyjskich paliw kopalnianych do 2030 roku. W wyniku szantażu energetycznego Kremla, od 2021 roku Europa zмага się z niepewnością dostaw surowców energetycznych z Rosji, co skutkuje wzrostem cen energii. Źródła tego problemu należy szukać w zmniejszeniu dostaw gazu w ramach kontraktów przez dostawców rosyjskich, czego efektem było niezapełnienie magazynów kontrolowanych przez firmę Gazprom. Obecnie priorytetem stało się zapewnienie ciągłości dostaw gazu dla państw członkowskich UE, przy jednoczesnym wywieraniu nacisku na Federację Rosyjską w celu wstrzymania działań zbrojnych na terytorium Ukrainy. W sytuacji kryzysu, z którym mierzy się obecnie Europa, szczególnego znaczenia nabiera solidarność europejska. Poza możliwościami dywersyfikacji dostaw i zmniejszenia zużycia surowców, kluczowa będzie rola współpracy wewnątrzunijnej i jednogłośność państw członkowskich do przyjmowania planów działania na przyszłość. Unia musi być przygotowana na każdy scenariusz, nawet taki, jak nagłe odcięcie dostępu do surowców w wyniku politycznej decyzji Rosji, bądź uszkodzenie infrastruktury, a także szantaż cenowy, który w reakcji na wstrzymanie certyfikacji przez Niemcy inwestycji Nord Stream 2 zasugerował Dmitrij Miedwiediew (Lipiński, 2022: 9).

Europa zjednoczona czy podzielona w kontekście wojny w Ukrainie?

Podczas gdy państwa członkowskie UE w mniejszym lub w większym stopniu przychylają się do nałożenia sankcji na Rosję, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania (nie należące do wspólnoty) stosunkowo szybko podjęły decyzję o zakazie zakupu części rosyjskich surowców. Wstrzymanie importu ropy do tych państw pozbawi budżet Rosji w 2022 roku około 5 mld dolarów. Decyzją międzynarodowych koncernów energetycznych tych państw było wycofywanie się z inwestycji na rynku w Rosji. Ponieważ Europa w znacznie większym stopniu niż Stany Zjednoczone i Wielka Brytania opiera swoje gospodarki na surowcach pochodzących z Rosji, można obserwować wahania europejskich liderów (np. Niemiec, Francji, Węgier) dotyczące podjęcia decyzji o zaprzestaniu współpracy z Federacją Rosyjską i rezygnacji z importu surowców z tego kierunku. Taka decyzja skutkowałaby nagłym wzrostem poziomu inflacji oraz spadku

poziomu życia społeczeństwa obywatelskiego tych państw (i tak już nadwyrężonego przez kryzys wywołany pandemią Covid-19). Należy jednak zadać sobie pytanie, czy należy pertraktować z agresorem o imperialistycznych ambicjach, łamiących wszelkie zasady współżycia społecznego i prawa międzynarodowego? Czy kontrakty zawarte z taką stroną będą wiarygodne, a dostawy pewne i bezpieczne? Autorka jest co do tej sprawy pewna, że nie. Pokazały to już doświadczenia z przeszłości, przykład Estonii, Gruzji, a obecnie Ukrainy. Niemcom nadal trudno jest zrozumieć, że negocjacje z Putinem nie dają gwarancji bezpieczeństwa na żadnej płaszczyźnie, ani militarnej, ani pokojowej, ani gospodarczej. Przede wszystkim błędne jest rozumienie stanowiska, celów i priorytetów polityki Kremla. Widoczne było to już w kwestiach energetycznych i projektu Nord Stream 2, a także w dyskusjach na temat sankcji wobec Rosji z powodu okupacji przez to państwo terenów Ukrainy. Przed rosyjskim prezydentem Putinem i współpracą z nim ostrzegali wiele lat wcześniej przedstawiciele rządu w Polsce oraz państw bałtyckich. Już od początku aneksji Krymu i wojny we wschodniej Ukrainie nikt nie powinien pytać o to, dlaczego uniezależnienie energetyczne Niemiec, Ukrainy i Europy jest tak ważne (Mitrofanova, 2021: 116). Dlatego właśnie jedność Unii Europejskiej, przyjazne stosunki ze Stanami Zjednoczonymi są kluczowymi czynnikami zapewnienia w Europie pokoju i bezpieczeństwa. W tym celu USA i Unia Europejska muszą ze sobą współpracować i nie pozwalać Rosji na grę przeciwko sobie (Kosmel, 2017: 17).

Pozytywnym aspektem międzynarodowej sytuacji jest fakt, że przywódcy unijni zrozumieli już, iż wojna tocząca się za wschodnią granicą Polski (będącą równocześnie wschodnią flanką NATO), nie jest wyłącznie wewnętrznym konfliktem Rosji z Ukrainą, ale wojną Rosji z Ukrainą i Zachodem. UE stanowczo potępiła niczym niesprowokowaną i niezawinioną agresję wojskową Rosji na Ukrainę. Potępiła także zaangażowanie Białorusi w rosyjską agresję wojskową. Przywódcy unijni wielokrotnie domagali się, by Rosja niezwłocznie zaprzestała działań wojskowych, bezwarunkowo wycofała wszystkie siły i sprzęt wojskowy z Ukrainy oraz w pełni respektowała integralność terytorialną, suwerenność i niezależność Ukrainy (Portal UE i Rady Europejskiej, 2022).

Mimo licznych rozbieżności w postrzeganiu tego konfliktu zbrojnego, a także odmiennych stanowisk rządów poszczególnych krajów, udało się wypracować wspólne, jednolite i solidarne stanowisko UE w postaci sankcji wymierzonych przeciwko Rosji. Na dzień 16 listopada 2022 roku wprowadzono osiem pakietów sankcji (I – 23 lutego, II – 25 lutego, III – 28 lutego i 2 marca, IV – 15 marca, V – 8 kwietnia, VI – 3 czerwca, VII – 21 lipca, VIII – 6 października). Pakiety dotyczyły, między innymi: ograniczenia dostępu Rosji do unijnych rynków i usług kapitałowych i finansowych, restrykcji w stosunkach gospodarczych z niekontrolowanymi przez ukraiński rząd obszarami w obwodach donieckim i ługańskim, zawieszenia wizowych ułatwień dla rosyjskich dyplomatów, urzędników i przedsiębiorców, zamknięcia przestrzeni powietrznej UE dla wszystkich rosyjskich samolotów, zakazu transakcji z rosyjskim Bankiem Centralnym, zakazu dostarczania do Rosji banknotów denominowanych w euro, wykluczenia dziesięciu rosyjskich banków z systemu SWIFT, zakazu eksportu do Rosji towarów luksusowych, zamknięcia portów UE dla wszystkich rosyjskich statków, zakazu importu ropy naftowej, drewna, owoców, złota i alkoholu, zakazu handlu bronią. Dodatkowo

w dniu 9 marca 2022 roku sankcjami objęto także Białoruś (wykluczenie trzech banków białoruskich z systemu SWIFT, zakaz transakcji z Bankiem Centralnym Białorusi, ograniczenie przepływów finansowych z Białorusi do UE, zakaz dostarczania na Białoruś banknotów denominowanych w euro), a także Iran w dniu 20 października 2022 roku (podniesienie opłaty za wnioski wizowe z 35 do 80 euro, zaostrzenie zasad wydawania wiz i inne).

Podsumowanie

Niczym niezawiniona i niesprowokowana inwazja Rosji na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 roku stała się jasnym sygnałem dla świata, że pokój nie jest dobrem trwałym i pewnym. Należy o niego walczyć i pielęgnować go. Dlatego tak ważne jest monitorowanie postaw solidarnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej, współpraca wewnątrzunijna i instytucjonalna. Niespodziewane wydarzenia polityczno-ekonomiczne, a także militarne i gospodarcze, stanowią bowiem punkt odniesienia i zagrożenie dla unijnej solidarności. Owa solidarność powinna być trwale obecna nie tylko w dokumentach i traktatach wspólnoty europejskiej, ale również w rzeczywistym, wspólnym działaniu, opartym na wzajemnym szacunku, pomocy i dbałości o dobro wspólne społeczeństw i państw narodowych. Zasadzie solidarności zagrażają partykularyzmy, siła i chęć osiągania zysków. Należy zatem zadbać o Unię Europejską – nasze wspólne dobro i we współpracy ze wszystkimi jej narodami szukać właściwych sposobów rozwiązywania napięć, kryzysów i konfliktów, aby móc cieszyć się życiem wolnym od wojen, głodu i niebezpieczeństw.

Bibliografia

- Babiś, T. (2014). *Niemcy w polityce światowej (głosy zza Odry)*. Pobrano z: <http://nowadebata.pl/2014/07/30/niemcy-w-polityce-swiatowej> (13.11.2022).
- Balicka-Sawiak, E. (2022). *Uniezależnienie się UE od surowców Rosji jest możliwe*. Pobrano z: <https://pie.net.pl/uniezaleznienie-sie-ue-od-surowcow-z-rosji-jest-mozliwe> (15.11.2022).
- Banasik, M., Parafianowicz, R. (2015). Teoria i praktyka działań hybrydowych, *Zeszyty Naukowe AON*, nr 2(99), s. 5–14.
- Bednarz, P. (2022). *Po ataku na Ukrainę Europa zbiori się na potęgę. Już 2020 rok był rekordowy*. Pobrano z: <https://businessinsider.com.pl/finanse/wojna-rosja-ukraina-a-wydatki-na-zbrojenia-w-europie/kqygyem> (15.11.2022).
- Bieber, R. (2002). Solidarität als Verfassungsprinzip der Europäischen Union, w: *Solidarität und Europäische Integration*, Armin von Bogdandy, Stefan Kadelbach (red.). Baden-Baden, s. 10–25.
- Bourke, V.J. (1994). *Historia etyki*, Aleksander Białek (przeł.). Toruń: Wydawnictwo Krupski i S-ka, s. 28–30.
- Cieśla, Ł. (2022). *Przed Ukrainą była Gruzja. Jak Putin próbował odzyskać najweselszą „zgubę” po ZSRR*. Pobrano z: <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/wojna-rosji-w-gruzji-w-2008-r-przyczyny-i-przebieg-konfliktu/x7n5qx3> (13.11.2022).
- Curzio, A.Q. (2004). *Some Thoughts on Solidarity and Subsidiarity*, w: *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe*, Vienna–Brussels: Institute for Human Sciences, s. 39–41.

- Dyner, A.M. (2015). Dyplomacja siły – rosyjska polityka bezpieczeństwa po 2008 r., *Sprawy Międzynarodowe*, nr 1, s. 33–49.
- Gierycz, M. (2008). *Chrześcijaństwo i Unia Europejska. Rola religii w procesie integracji europejskiej*. Kraków: Wydawnictwo WAM, Warszawa: Instytut Politologii UKSW, s.75–76.
- Gierycz, M. (2008). Zasada solidarności w porządku polityczno-prawnym UE, *Społeczeństwo i Polityka*, nr 1, s. 95–117.
- Janiszewski, H. (2022). *Skończmy z uzależnieniem od energii z Rosji*. Pobrano z: <https://www.rp.pl/opinie-ekonomiczne/art35918891-hubert-a-janiszewski-skonczy-z-uzaleznieniem-od-energii-z-rosji> (15.11.2022).
- Jajolen, J. (2015). *Dni, które wstrząsnęły Estonią*. Pobrano z: <http://www.eesti.pl/dni-ktore-wstrzasnely-estonia-11963.html> (13.11.2022).
- Jurčák, V. (2016)., Bezpieczeństwo Unii Europejskiej w kontekście konfliktu na Ukrainie, *Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem*, nr 1(6), s. 13–23.
- Kadula, K. (2021). Agresja Rosji na Ukrainę, a Europa. Nastawienie, reakcja, działania państw europejskich oraz organizacji je zrzeszających. W: *Проблеми євроінтеграції та демократизм у свідомості українська та польська молоді, Випуск 4, Ніжин, УДК 327 (063), ББК 66, 4 я 43, П 34*.
- Kosmel', M. (2017). Кремль працює з усіма силами, які йдуть на контакт, для дестабілізації західних демократій [Kreml' pratsyuje z usima sylamy, yaki ydut' na kontakt, dlya destabilizatsiyi zakhidnykh demokraty], *Український Тиждень [Ukrayins'kyu Tyzhden']*, nr 36 (512), s. 37–38.
- Kościński, P. (2015). Russkij mir – rosyjska polityka sąsiedztwa, *Sprawy Międzynarodowe*, nr 1, s. 71–87.
- Kowal, P. (2015). *Kaukaski romans*. Pobrano z: <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artukul=156> (13.11.2022).
- LexLege (2004a). Traktat lizboński, art. 222: Klauzula solidarności. Pobrano z: <http://www.arslege.pl/klauzula-solidarnosci/k40/a10865/> (11.11.2022).
- LexLege (2004b). Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Pobrano z: <http://www.arslege.pl/traktat-o-funkcjonowaniu-unii-europejskiej/k40/s2195/> (11.11.2022).
- LexLege (2004c). Wniosek o członkostwo w Unii. Pobrano z: <https://arslege.pl/wniosek-o-czlonkostwo-w-unii/k78/a11057/> (13.11.2022).
- Lipiński, K., Maj, M., Miniszewski, M. (2022). *Unia Europejska niezależna od Rosji? Alternatywne źródła dostaw surowców energetycznych*. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.
- Lucas, E. (2008). *Nowa Zimna Wojna. Jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi*, Jarosław Stawski (przeł.). Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Mazurkiewicz, P. (2004). Solidarność – polska specjalność?, *Pastores*, nr 22 (2004), s. 53–64.
- Millon-Delson, Ch. (2000). Solidarność zakorzeniona. *Znak*, nr 8, s. 51–59.
- Mitrofanova, O., (2021). Polityka Francji i Niemiec wobec niepodległej Ukrainy. Wokół stabilizacji bezpieczeństwa. *Roczniki Nauk Społecznych*, t. 13(49), nr 2, s. 105–119.
- Newsweek (2022). *Od podbierania skrawków terenu po totalną inwazję*. Pobrano z: <https://www.newsweek.pl/swiat/ukraina-od-skrawkow-terenu-po-totalna-inwazje-4-scenariusze/sdslefm> (13.11.2022).
- Miłosz, M., (2022). *Wydatki na obronność Polski to fikcja? Jest kilka powodów by tak twierdzić*. Pobrano z: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8465668,obronnosc-polski-wydatki-bezpieczenstwo-polski-blaszczak-mon.html> (14.11.2022).
- Olszewska-Łabędź, B. (2022). Wyzwania systemu edukacji w Polsce, wobec ataku Federacji Rosyjskiej w Ukrainę. *Гуманітарний Корпус*, nr 47, s. 122–127.

- Portal UE i Rady Europejskiej. (2022). Pobrano z: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eu-response-ukraine-invasion/> (16.11.2022).
- Prus, J. (2015). Rosja między lodówką, a telewizorem. *Sprawy Międzynarodowe*, nr 1, s. 51–70.
- Salij, J. (2000). O solidarności trochę teologicznie. *Znak*, nr 8, s. 35–50.
- Schmelter, J. (1991). *Solidarität: Die Entwicklungsgeschichte eines sozioethischen Schlüsselbegriffs*. München.
- Schuman R. (2003). *Aneks. Deklaracja Schumana z 9.05.1950 roku*. W: tegoż, *Dla Europy*, Magdalena Krzeptowska (przeł.). Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Suchcicka, A. (2022). *Wydatki na wojsko. Polska 19 na świecie, Ukraina wydaje na armię 10 x mniej, niż Rosja*. Pobrano z: <https://300gospodarka.pl/news/wydatki-na-wojsko-2020> (15.11.2022).
- Tułowicki, D. (2015). Solidarność europejska, a wojna na Ukrainie – kryzys, próba, czy deficyt? Perspektywa Polska i innych państw Europy Środkowowschodniej. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, t. 48, z. 2, s. 448.

Biogram autora

Beata Olszewska-Łabędź – doktor ekonomii i finansów, absolwentka Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Autorka licznych publikacji na temat procesów migracyjnych i ich wpływu na rynek pracy. Jej wachlarz zainteresowań koncentruje się wokół szeroko pojętych procesów migracyjnych krajowych i zagranicznych, integracji, uchodźstwa, kryzysów migracyjnych, konfliktów zbrojnych (zwłaszcza w Ukrainie i na Bliskim Wschodzie), gospodarki i wzrostu gospodarczego, polityki Unii Europejskiej i państw członkowskich, bezpieczeństwa.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.7

Żanna Osikowicz

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000- 0002-4192-1354

Przyjęcie ukraińskich uchodźców wojennych uciekających przed rosyjską agresją w różnych krajach na świecie

Reception of Ukrainian war refugees fleeing from Russian aggression
in various countries of the world

Abstrakt

Rosyjska agresja wobec Ukrainy spowodowała kryzys humanitarny w tym kraju oraz najszybszy napływ uchodźców w Europie od czasu II wojny światowej. Rozpoczęta 24 lutego 2022 r. rosyjska inwazja zmusiła zarówno obywateli Ukrainy, jak i przebywające tam osoby innych narodowości do ucieczki w poszukiwaniu bezpiecznego schronienia. Wydarzenia wojny rosyjsko-ukraińskiej, od 2014 roku, miały znaczący wpływ jedynie na politykę regionalną i sytuację bezpieczeństwa we wschodniej części kraju. Europa i przestrzeń postsowiecka wywołały szersze, daleko idące i głębokie zmiany geopolityczne i ekonomiczne w Europie i całym świecie. Po długiej fazie wojny hybrydowej (2014–2022), w której Kreml dążył do osiągnięcia własnych celów strategicznych w Ukrainie i w regionie, łącząc wojskowe i niemilitarne metody ich realizacji, sytuacja zmieniła się radykalnie od 24 lutego 2022 r. Od tego czasu dotychczasowa ideologia i propaganda, maskowanie rzeczywistych celów wojny (nie jesteśmy stroną konfliktu, w Ukrainie toczy się wojna domowa itp.) zostały niemal całkowicie zarzucone, a rosyjskie wojska rozpoczęły aktywne działania ofensywne wkraczając na północ, wschód i na południe całej Ukrainy. Pełnowymiarowa inwazja przyniosła tysiące ofiar nie tylko wśród wojskowych, broniących Ukrainę, ale także wśród ludności cywilnej: dzieci, kobiet i osób starszych. Miliony Ukraińców zostały tymczasowo przesiedlone na terytorium swojego kraju, lub poza jego granicę, gdzie jako uchodźcy szukali bezpieczeństwa głównie w krajach UE. Celem niniejszego artykułu jest analiza przyjęcia ukraińskich uchodźców wojennych uciekających przed rosyjską agresją w różnych krajach na świecie, wykorzystując jakościowe metody badań, dzięki którym przeanalizowano źródła zastane oraz zasoby dostępne w Internecie dotyczące tego tematu w momencie powstania tekstu.

Słowa kluczowe: migracja, wojna w Ukrainie, uchodźcy wojenni

Abstract

Russian aggression against Ukraine has caused a humanitarian crisis in the country and the fastest influx of refugees in Europe since World War II. The Russian invasion, which began on February 24, 2022, has forced both Ukrainian citizens and people of other nationalities residing there to flee in search of safe haven. The events of the Russian-Ukrainian war, as of 2014, only had a significant impact on regional politics and the security situation in the eastern part of the country. Europe and the post-Soviet space have triggered broader, far-reaching and profound geopolitical and economic changes in Europe and around the world. After a long phase of hybrid warfare (2014–2022), in which the Kremlin pursued its own strategic goals in Ukraine and the region, combining military and non-military methods to achieve them, the situation has changed radically since February 24, 2022. Since then, the previous ideology and propaganda, masking the real goals of the war (we are not a party to the conflict, there is a civil war going on in Ukraine, etc.) has been almost completely abandoned, and Russian troops have begun active offensive operations entering the north, east and south of all Ukraine. The full-scale invasion has resulted in thousands of casualties not only among the military who defend Ukraine, but also among the civilian population: children, women and the elderly. Millions of Ukrainians have been temporarily displaced within their own country and as refugees have sought their safety mainly in EU countries. The purpose of this article is to analyze the reception of Ukrainian war refugees in various countries around the world fleeing Russian aggression. Using qualitative research methods, where analyzed foundational sources and resources available on the Internet on this topic from its inception.

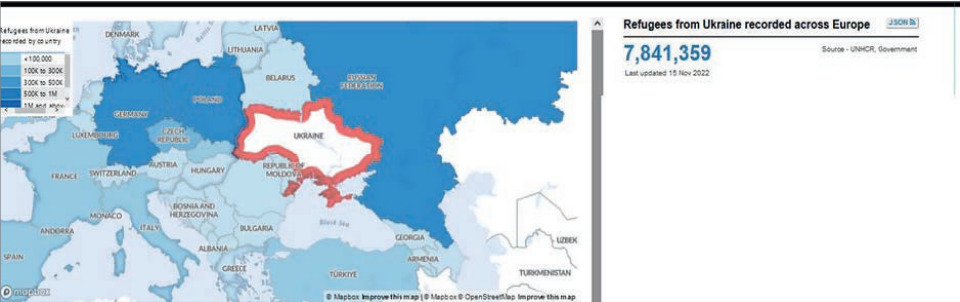
Keywords: migration, war in Ukraine, war migrants

Wprowadzenie

24 lutego 2022 roku o godzinie 5 rano Władimir Putin oficjalnie ogłosił rozpoczęcie „specjalnej operacji wojskowej” (Радіо Свобода, 2022). Pełnowymiarowa inwazja armii rosyjskiej w Ukrainę rozpoczęła nowy etap rosyjsko-ukraińskiej wojny o niepodległość i suwerenność, która trwa od 2014 roku. Główną przesłanką konfrontacji między Rosją a Ukrainą, która przerodziła się w zbrojną agresję Rosji w Ukrainę, jest systemowy kryzys rosyjskiej państwowości. Rosja jest przekształcana przez tamtejszych polityków w celu przywrócenia rosyjskiego imperium, a tym samym rozszerzenia kontroli nad częścią świata i zachowania globalnej hegemonii utraconej wraz z rozpadem ZSRR i gospodarczym spadkiem (Дациук, 2022).

Sytuacja w Ukrainie zmieniła się diametralnie 24 lutego 2022 roku, kiedy to Federacja Rosyjska dokonała pełnej inwazji na terytorium Ukrainy. Z powodu ciągłych bombardowań i strachu o swoje zdrowie i życie, już pierwszego dnia na zachodniej granicy Ukrainy pojawiło się wielu uchodźców. Ze względu na stan wojenny, mężczyźni nie mogli wyjechać z powodu powszechnej mobilizacji, więc większość uchodźców z Ukrainy stanowiły kobiety i dzieci. Na dzień 24 lutego 2022 r. Ukrainę opuściło 80 tys. obywateli (Ukraine Refugee Situation, 2022), ogółem liczba uchodźców rosła z dnia na dzień, a na dzień 15 listopada 2022 roku ich liczba sięgnęła już 7,842 mln osób.

Rys. 1. Ukraińscy uchodźcy w krajach europejskich

Źródło: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (15.11.2022)

Należy stwierdzić, że wojna, która rozpoczęła się 24 lutego 2022 r. radykalnie zmieniła sytuację całego państwa i jego obywateli. Doprowadziła do śmierci dziesiątek tysięcy Ukraińców zarówno w szeregach sił zbrojnych, obronny terytorialnej, ale także wśród ludności cywilnej, w tym dzieci. Skutkiem inwazji są również zniszczenia miast i wsi, infrastruktury, systemów naturalnych. Według Gradus Research, stres odczuwało 82% obywateli Ukrainy. Straty Ukraińców są trudne do wyliczenia, ale nie tylko one są skutkiem działań zbrojnych. Należy wziąć także pod uwagę m.in. wskaźniki przymusowego wysiedlenia/opuszczenia miejsc stałego zamieszkania (Operational Data Portal, 2022).

Tabela 1. Zmiana miejsca zamieszkania w ujęciu procentowym

	01.03. 2022r.	08.03. 2022r.	28.03. 2022r.	20.04. 2022r.	20–22.05 2022r.	12–15.08 2022r.	09–11.09 2022r.
W miejsce w obrębie innego regionu Ukrainy	39	46	53	57	18	20	17
W miejsce w obrębie obwodu stałego zamieszkania	36	29	20	17	56	61	64
Za granicę	15	21	23	20	26	19	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/329547-ponad-80-ukrayintsiv-gotovi-pratsyuvati-ne-za-spetsialnistyu-gradus-research>

Według tych danych, po pierwsze, widzimy ogromną tragedię Ukraińców. Przymusowe przesiedlenia dotyczyły przede wszystkim mieszkańców regionów, w których miały miejsce operacje wojskowe. W stosunkowo mniejszym stopniu odbywały się we wszystkich regionach, bez wyjątku. Jednocześnie można dostrzec pewne tendencje. Przede wszystkim widzimy, że do końca kwietnia liczba obywateli, którzy podróżowali do innych, głównie zachodnich regionów Ukrainy, wzrastała. Po drugie, od maja, wraz

ze spadkiem udziału tej migracji, zaczęły rosnąć wskaźniki relokacji w obrębie regionu, w którym obywatele stale zamieszkują, czyli stosunkowo blisko ich stałego miejsca zamieszkania. W związku z tym możemy założyć, że pewna część tych, którzy zostali i tych, którzy wrócili, w przypadku zagrożenia – głównie w związku z ostrzałem – przenieśli się do stosunkowo bezpiecznych miejsc w swoim regionie lub w pobliżu ich domów. Po trzecie, widzimy, że po osiągnięciu szczytu w maju nastąpiła pewna stabilizacja udziału obywateli, którzy wyjechali za granicę. Udział 19% wygląda zupełnie inaczej, gdy go rozszyfrujemy – według danych ONZ z początku inwazji na pełną skalę do dnia 04 października 2022 r., ok. 11 milionów Ukraińców wyjechało za granicę (10 867 098 osób) (Operational Data Portal, 2022). Ze wszystkich uchodźców najwięcej dostało się do Polski – 6 468 695 osób (prawie 61%) i na Węgry – 1 511 020 osób. Oczywiście, te dwa kraje leżą na granicy z Ukrainą i w rzeczywistości dlatego główne kierunki wyjazdu były do nich/ przez nie. Jesteśmy również świadomi, że duża część migrantów przymusowych na pewnym etapie przemieszczała się dalej, tzn. te dwa kraje były krajami tranzytowymi dla znacznej części Ukraińców. Ale w tym samym czasie, te kraje, ich służby socjalne, organizacje pozarządowe i tysiące obywateli wykonały wielką pracę, za którą Ukraińcy i Ukraina są bardzo wdzięczni. W okresie od 24 lutego do 04 października 2022 roku do Ukrainy powróciło 6 468 695 osób, co wynosi 59, 53% wszystkich, którzy wyjechali (Operational Data Portal, 2022). Wśród krajów europejskich, które przyjęły największą liczbę uchodźców z Ukrainy (stan na 04 października 2022 r.), można wyróżnić: Polskę – 1 422 482 osoby; Niemcy – 709 148; Czechy – 442 259; Włochy – 157 609; Hiszpanię – 145 838; Bułgarię – 136 160; Wielką Brytanię – 134 200 i Francję – 105 00 (Operational Data Portal, 2022).

UE stale wspiera państwa członkowskie w zaspokajaniu potrzeb osób uciekających przed wojną w Ukrainie. Od momentu rozpoczęcia wojny oferuje pomoc na granicy, przyjmuje uchodźców i zapewnia ochronę ludności cywilnej. Pomaga państwom członkowskim zapewnić dostęp do edukacji, opieki zdrowotnej, zakwaterowania i rynku pracy osobom przybywającym z Ukrainy (Komisja Europejska, 2022a). Trzeba także pamiętać o ważnym dokumencie, który zapewnia milionom ludzi ochronę i jasny status prawny więc UE postanowiła w rekordowym czasie uruchomić dyrektywę w sprawie tymczasowej ochrony. Ta Dyrektywa weszła w życie w trybie natychmiastowym 4 marca 2022 r. (Komisja Europejska, 2022b)

Pomimo wsparcia i pomocy część uchodźców wróciła jednak na Ukrainę. Niestety trudne warunki panujące w kraju zmuszają znaczną część Ukraińców do pozostania poza granicami własnego państwa. Co istotne, na tym etapie nie są oni w stanie określić, jak będzie wyglądało ich dalsze życie i dalsze losy.

Tabela 2. Ocena chęci powrotu z zagranicy w ujęciu procentowym

	20–22.05 2022r.	12–15.08 2022r.	25–28.08 2022r.	09–11.09 2022r.
Chcę wrócić przy pierwszej okazji	73	55	55	62
Chcę zostać na nowym miejscu zamieszkania	12	20	27	10

Inne	4	1	1	1
Trudno powiedzieć	11	25	16	25

Źródło: opracowanie własne na podstawie: https://gradus.app/documents/295/Gradus_EU_wave_9_UA.pdf

Przed wszystkim musimy stwierdzić, że wskaźniki są dynamiczne. Wahania, zdaniem autorki, spowodowane są wieloma czynnikami. Wśród nich wyróżnić można m.in. sytuację na froncie w projekcji miejsca zamieszkania danej osoby, finansowy stan rodziny, która została zmuszona do wyjazdu za granicę, indywidualna sytuacja każdej rodziny, forma pomocy w kraju pobytu czasowego i wiele innych. Jednak niezależnie od powyższych czynników, istotnym wyzwaniem jest dla Ukrainy zmierzenie się z faktem, że znaczny odsetek obywateli planuje dłuższy bądź stały pobyt za granicą, a część pozostaje wciąż niezdecydowana. Możemy przypuszczać, że wśród niezdecydowanych, będą ci obywatele, których celem jest stały pobyt za granicą w przyszłości, ale nie są gotowi do wyartykułowania swoich motywacji z różnych powodów. W związku z tym wartość 10% wskazana w ostatnim badaniu może nie być ostateczna. Jesteśmy świadomi, że wyniki jednej ankiety, nawet jeśli dane pytanie zostało zaznaczone kilka razy, kilkakrotnie sprawdzane w sondażach agencji socjologicznej, wymagają dalszej weryfikacji przy pomocy innych źródeł. W tym kontekście interesujące są wyniki uzyskane przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii (KIIS) we wrześniu 2022 roku (Київський Міжнародний Інститут Соціології, 2022a).

Tabela 3. Chęć zamieszkania w USA/UE w przypadku uzyskania obywatelstwa tych krajów – ujęcie procentowe

Okres	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Październik 2020	28,0	69,0	3,0
Wrzesień 2022	7,0	91,0	2,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: https://gradus.app/documents/295/Gradus_EU_wave_9_UA.pdf

Jak widać, wskaźniki udziału osób planujących wyjazd na stałe za granicę są stosunkowo spójne. Jednocześnie w badaniu KIIS wybrano nieco inny kąt i jest on interesujący zarówno pod względem porównania z danymi z okresu przed wojną i w kontekście kwestii gotowości do wyjazdu na stałe zagranicę. Właściwie, opierając się na tej perspektywie i biorąc pod uwagę wojnę i fakt silnej migracji przymusowej, wyniki badania pokazują, że respondenci znacząco zmniejszyli swoje zamiary emigracji do krajów demokratycznych i wysoko rozwiniętych. W tym kontekście wojna nie stała się czynnikiem potencjalnego wzrostu liczby migrantów gotowych do stałej emigracji, a wręcz przeciwnie – spowodowała znaczny spadek nastroju do wyjazdu. Zdaniem autorki świadczy to o wierze Ukraińców w przyszłość własnego kraju i chęci pozostania w Ukrainie. Równocześnie musimy uwzględnić cechy społeczno-demograficzne tej fali migracyjnej. Niestety socjologowie nie dysponują jeszcze szczegółowym portretem przeciętnego migranta. Pośrednio możemy liczyć na informacje wiceprezydenta Polskiego Funduszu Rozwoju, Bartosza Marczyka, który opisał stan migracji Ukraińców

do Polski na dzień 28 sierpnia 2022 r. W szczególności podkreślił, że wśród nowo przybyłych 93% stanowiły kobiety i dzieci (49% – kobiety, 44% – dzieci). Z kolei 74% migrantów miało mniej niż 39 lat, a 65% wszystkich nowo przybyłych znalazło już pracę w Polsce (Krugłaszow, 2022).

Polska jest głównym krajem migracji, który jest wybierany przez osoby uciekające z Ukrainy. Jak pokazują badania przeprowadzone przez Interdyscyplinarne Laboratorium Badań Wojny w Ukrainie, Polska jest krajem bliskim pod względem kulturowym oraz językowym (42%), szybko można było się przedostać do Polski z Ukrainy (25%), z Polski Ukraińcy mają też blisko do domu (24%). Część osób wybrała Polskę, gdyż słyszała o pomocy udzielanej Ukraińcom (20%). Dla innych ważnym argumentem było to, że Polska jest w NATO i tutaj czują się bezpiecznie (15%). Łatwo można też było przekroczyć granicę (13%). Niewielu sugerowało się dobrym połączeniem drogowym i kolejowym między Polską i Ukrainą (9%), niewielu też już wcześniej myślało o wyjeździe do Polski (6%), czy też wcześniej pracowało już w Polsce (4%) (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022). Przedstawione parametry znacznie różnią się od tych, pochodzących z badań wykonanych w 2019 roku (Rzasa, 2019). Wówczas ukraińskimi emigrantami zarobkowymi z Ukrainy byli głównie bezdzietni mężczyźni (60,1%). Stan i perspektywy migracji ukraińskiej wymagają dokładnych badań zarówno w Ukrainie, jak i za granicą. W tym samym czasie, w następnej tabeli potwierdzona została ważna zależność: perspektywa kontynuacji przebywania na migracji w dużej mierze zależy i będzie nadal zależała od sytuacji w Ukrainie, na tym etapie – od przebiegu i wyniku wojny.

Tabela 4. Czy uważasz, że lata istnienia niepodległej Ukrainy przyczyniły się do rozwoju państwa?

	2001	2011	2016	2019	2021	2022
Tak i nie (50/50)	37,0	45,8	40,8	45,7	46,3	40,5
Nie	48,0	31,4	41,5	23,3	29,1	15,1
Trudno powiedzieć	8,0	9,2	6,0	5,1	6,8	7,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/den-nezalezhnosti-ukrainy-serpen-2022p>

Wojna miała też decydujący wpływ na postrzeganie Ukraińców w okresie niepodległościowym. Jak wynika z tabeli 4, atak rosyjski i bohaterska postawa Ukrainy przyczyniły się do wzrostu pozytywnych ocen dotychczasowego rozwoju niepodległej Ukrainy i samego faktu jej istnienia.

Podsumowanie

Podsumowując trzeba podkreślić, że nadal toczą się zacięte walki w Ukrainie: na lądzie i w powietrzu, w mniejszym stopniu na morzu, przeprowadzane są masowe ataki rakietowe i bombowe na miasta i osiedla, ujawniona została lista miejsc świadczących o okrucieństwach okupantów i terrorystycznym charakterze polityki Kremla wobec Ukrainy i Ukraińców. Wojna trwa nadal, trudno zatem przewidzieć jej konsekwencje

i wynik. Ukraińcy w przekonujący sposób pokazują światu swoją siłę i wolę zwycięstwa nad wrogiem. Jednocześnie Europa i świat demokratyczny są coraz bardziej świadome, że ta wojna toczy się nie tylko o niepodległość państwa i przyszłość Ukrainy, ale także o bezpieczeństwo zjednoczonej Europy i przyszłość wolnego świata. To wojna przeciwko agresywnemu, autorytarnemu państwu, które postawiło sobie za cel „odzyskanie” statusu światowego supermocarstwa za pomocą wszelkich środków. Nie ma wątpliwości, że tak duża liczba przesiedleńców lub międzynarodowych migrantów doprowadzi do prawdziwej zapaści teraz i pod koniec wojny. Jest wiele osób, które po prostu straciły swoje domy i są teraz zmuszone do życia w tymczasowych obozach dla uchodźców lub w zastępczych miejscach zamieszkania za granicą. Najważniejszymi celami są jednak aktualnie uratowanie jak największej liczby ludzi, pokonanie armii rosyjskiej, a potem odbudowanie kraju.

Bibliografia

- Дацюк А. (2022). *Важливі як геополітичні, так і військово-технічні причини російської агресії. Про це в другій частині аналітичної статті. Український вектор геополітики Росії: Передумови війни. Частина 2. 13 січня 2015*. Pobrano z: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny> (10.09.2022).
- Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D. (2022). *Problemy ukraińskich uchodźców przebywających w Polsce*. Pobrano z: https://www.researchgate.net/publication/360709370_Problemy_ukrainskich_uchodzcow_przebywajacych_w_Polsce.
- Київський Міжнародний Інститут Соціології (2022a). *Динаміка готовності переїхати жити до США або ЄС у разі отримання громадянства цих країн: результати телефонного опитування, проведеного 7–13 вересня 2022 року*. Pobrano z: kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1136&page=1.
- Київський Міжнародний Інститут Соціології (2022b). *Геополітичні орієнтації жителів України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 р.* Pobrano z: kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1125&page=2.
- Komisja Europejska (2022a). *Kraje UE przygotowują się do przyjęcia osób uciekających z Ukrainy*. Pobrane z: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-countries-welcoming-those-fleeing-ukraine_pl#pa%C5%84stwa-cz%C5%82onkowskie-oferu%C4%85-kompleksow%C4%85-pomoc (15.11.2022).
- Komisja Europejska (2022b). *Uchodźcy z Ukrainy: wytyczne wspierające państwa członkowskie w stosowaniu dyrektywy w sprawie tymczasowej ochrony*. Pobrano z: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_22_1727 (30.10.2022).
- Krugłaszow A. (2022). Rosyjsko-ukraińska wojna: przyczyny oraz konsekwencji dla Ukrainy i państw Centralnej Europy, materiały międzynarodowej konferencji. Użhorod 2022, s. 8–19.
- Operational Data Portal (2022). *Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal*. Pobrano z: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (15.11.2022).
- Радіо Свобода (2022). *Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі (оновлено)*. Pobrano z: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (10.09.2022).
- Rzasa D. (2019). *16 wykresów pokazujących, kim jest i czego chce przeciętny pracownik z Ukrainy w Polsce*. Pobrano z: <https://300gospodarka.pl/wykres-dnia/16-wykresow-pokazujacych-kim-jest-i-czego-chce-przecietny-pracownik-z-ukrainy-w-polsce>.

Biogram autora

Żanna Osikowicz – doktor w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce i administracji oraz doktor nauk historycznych w zakresie teorii i historii kultury. Stypendystka Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej dla młodych naukowców w latach 2013–2014. Pracuje na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie na stanowisku asystenta w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie i Informatyki. Zainteresowania badawcze: współczesne stosunki polsko-ukraińskie w zakresie kultury, edukacji, nauki i polityki; bezpieczeństwo kulturowe; konflikty na obszarze b. ZSRR oraz Europy Środkowej i Wschodniej. Współautorka książek: *Polskie stronice miasta Krzemieńczuka, Operacja Polska w obwodzie połtawskim w latach 30-tych XX wieku*.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.8

Jakub Purchla

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0001-7257-5493

Corruption and politics: Comments on the specificity of the Polish model of transformation¹

Korupcja i polityka: Uwagi na temat specyfiki polskiego modelu transformacji

Abstract

The premise for undertaking the above topic is the conviction that it is impossible to understand the causes and scale of corruption in Poland without referring to the shape of political, economic, and social changes initiated by the democratization process from the turn of 90s in the last century. Corruption, as a phenomenon with a broad, often unobvious foundation, is characterized by difficulty in combating it. It is not the intention from this article's point of view on the issue to strictly define the concept of corruption. For its use, it will be equated with every action in which public positions are used for private purposes and where benefits are gained.² Corruption is a category of crime in which often only the perpetrators have knowledge about its occurrence, and which is often "covered" by other criminal acts such as fraud, mismanagement, failure to perform duties,

¹ This article is an abstract from the book *Państwo wobec korupcji. Analiza skuteczności Centralnego Biura Antykorupcyjnego jako służby specjalnej powołanej do walki z korupcją* (*The State vs Corruption: Efficiency analysis of the Central Anticorruption Bureau in the capacity of a special agency founded to fight corruption in Poland*) published in 2023 by Biblioteka Akademicka Kraków.

² As it seems, such a definition of corruption is the closest to the intuitive understanding of this phenomenon. In the Polish legal system, the development of this definition was in the original wording of art. 1 point 3 of the Act on the Central Anticorruption Bureau, which stipulated that "corruption is to promise, suggest, give, demand, receive by any person, directly or indirectly, any undue financial, personal or other advantage, for herself or any other person, or taking proposals or the promise of such benefits in return for acting or abandoning acting in the performance of a public function or in the course of an economic activity" (Journal of Laws 2006: No. 104, item 708).

or money laundering. Often, there are no external signs indicating that corruption has occurred. Consequently, the researchers of the phenomenon are forced to face its mythologization. The aim of this article is to possibly confront facts about corruption in contemporary Poland with the specificity of the Polish way of leaving behind communism. In my opinion and in the recent past, there are also many myths rooted in political disputes of the last three decades. Presentation of key historical aspects should contribute to the disclosure of the main determinants of corruption in Poland and, as an effect, result in a better chance of combating corruption. The study used the methods of scientific inference and analysis. The study used legal acts, reports of state institutions and secondary sources of information (source literature).

Keywords: corruption, politics, post-communism, transformation

Abstrakt

Artykuł, odnosząc się do kształtu przemian politycznych, gospodarczych i społecznych zapoczątkowanych procesem demokratyzacji z przełomu lat 80. i 90. ubiegłego wieku, ukazuje przyczyny i zakres korupcji w Polsce. Omówione zostały rozliczne przykłady patologii transformacji. Skonfrontowano fakty na temat korupcji we współczesnej Polsce ze specyfiką polskiej drogi odchodzenia od komunizmu. Artykuł w szczególności zarysowuje rolę Wojskowych Służb Informacyjnych. Przedstawienie kluczowych aspektów historycznych winno przyczynić się do ujawnienia głównych determinantów korupcji w Polsce. a w rezultacie skutkować możliwością lepszego jej zwalczania.

Słowa kluczowe: korupcja, polityka, postkomunizm, transformacja, Wojskowe Służby Informacyjne

Introduction: The genesis and beginning of the transformation

the post-war state was the enemy of most Poles (Friszke, 1996: 199). The communist system imposed on Poland by the Soviets was a system determined by its utopian and totalitarian ideology.³ However, in imposing communism on society, the idea itself mattered less than the way it was implemented (Conquest, 1998: 14). Communism evolved. As in the partitions period, Poland would have to free itself, and there had to be a favorable international climate. Paweł Wieczorkiewicz pointed out that the beginning of the change had already occurred in 1982 with the coming to power of Yuri Andropov, whose ideological pupil was Mikhail Gorbachev (Wieczorkiewicz, 2015: 425). Władimir Bukowski, archaeologist at the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union and the State Security Committee (KGB), came to a similar conclusion (Bukowski, 1999: 689). In the second largest and most important communist

³ As Wiesław Kozub-Ciembroniewicz points out: "The essence of the Soviet system is explained by the excellent application of the terms 'topia,' 'utopia' and 'revolution.' Topia is a relatively stable state of social life. The state, social and cultural relations, religious and economic have fixed and 'important' content. Topii oppose utopia. It is a projected new set of socio-economic and political relations and world vision. Utopia inspires you to transform into a 'new' milieu that is fundamentally different from its 'old' model. Utopia becomes an impulse for revolutionary changes. [...] The existing milieu is eliminated by its 'followers.' The utopia they postulated will replace it; 'Revolution is a period in which the former topia does not exist anymore, the new one has not yet come into being.'" (W. Kozub-Ciembroniewicz, 2010: 226).

state, the People's Republic of China, the party apparatus in charge at this time was under the leadership of Deng Xiaoping. He initiated economic processes resulting in the actual introduction of capitalism while maintaining power through the nomenclatura system. The international climate among communist states was the basis for the Polish transformation. The common denominator in countries that were People's Democracies was the total bankruptcy of communism as an economic system.⁴

Before Poland's democratization took place in September 1988, the 9th Plenum of the Central Committee of the Polish United Workers' Party (PZPR) adopted the "Assumptions for a Plan for Consolidating the National Economy," and in December 1988, the Diet of the Polish People's Republic passed legislation "On Economic Activity" as well as "On Economic Activity with The Participation of Foreign Entities" (Dudek, 2004: 187–188). These were the foundations for the introduction of a free-market economy.⁵ At the same time, they became the basis for the economic imbalance created in the nineties between society and the elites of the former communist authorities. This process had significance as an impediment to Poland's democracy; it laid the foundation for the emergence of corrupt practices. In the context of corruption, it should be emphasized that in a normative understanding, only in the case of democratic countries does it make sense to address it. In undemocratic countries, corruption is prosecuted when a political demand for such prosecution exists.⁶ It is only in democratic countries that the distinction between public and private good can be applied. Totalitarian systems are characterized by the appropriation and subordination of both these spheres to the power elite. In summary, communist power instrumentally using the institutions of the state for its own good is, by definition, corruption.⁷ It was this baggage of the communist authorities that determined the later development of Poland.

In Poland, at the time of the political changes initiated by the Round Table discussions,⁸ the party's nomenclatura was able to take full advantage of a whole range of means to preserve power through the appropriation of state property within the conditions of emerging capitalism (Dudek, 2013: 23). This appropriation proceeded

⁴ As Vladimir Bukowski recalls: "At the end of 1987, the OECD noted: 'currently the debt of the USSR is increasing by about 700 million dollars a month,' and the total debt of the Soviet bloc has increased by 55% compared to 1984." (Bukowski, 1999: 693).

⁵ As Marek Gędek points out, the decision of the government of Mieczysław Rakowski on July 29, 1989, to marketize of food prices beginning on August 1, 1989, was "a nail in the coffin of the centrally planned economy." (Gędek, 2016: 592).

⁶ In the Polish People's Republic, an example of the selective and instrumental prosecution of corruption was, among others, the meat scandal of February 2, 1965, in which the Provincial Court of the Capital City of Warsaw ruled against the director of the Metropolitan Municipal Trade Company Meat and others. The court pronounced the penalty of death against the main accused, Stanisław Wawrzecki. (Chwalba [ed.], 2000: 763).

⁷ The Soviet system itself additionally stimulated the presence of corruption due to the very essence of the economic system, the pillar of which was a fundamentally unjust distribution of goods (Glasman, 1994: 213).

⁸ From the point of view of the authorities, the weakness of the radical wing of the opposition, such as "Fighting Solidarity," was that it was not able to paralyze negotiations at the Round Table or the elections of June 1989. (Dudek [ed.], 2009: 30–31).

in parallel with the disintegration of the party apparatus. It was possible to observe the desire to transform shrinking political capital into economic capital. The members of the nomenclatura possessed exclusive knowledge, which enabled them to adapt to new economic and legal conditions first.⁹ What is more, they were the only ones who had the financial resources to implement business ventures.¹⁰ In light of this, the beginning of the transformation was inextricably linked with a foundation of systemic corruption.

The first and most vivid example of this situation was the formation of thousands of so-called nomenclatura companies (ibid.: 24). They were created by members of the party apparatus, their families or by people the apparatus allowed to participate. The common denominator of the activities of these companies was the drainage of state resources. As shown in the control reports of the Supreme Audit Office of September and October 1989, this parasitic activity was comprised of economically unjustified mediation between a state-owned enterprise and its recipients, or on fictitious accounting of supplies directed to recipients from the manufacturers' warehouses (Dudek, 2004: 191). The management of these companies often appeared in a double role. There was a decision-making body in a state-owned enterprise and, at the same time, the owner of a parasitic economic entity. This corrupt situation was not surprising considering the demoralization of party cadres resulting from the nature of the regime, which attracted individuals with conformist and self-serving attitudes. The essence of the communist regime effectively eliminated idealistic individuals.¹¹

With the first partly free elections of June 4, 1989, communism ended neither in the mental nor the material sphere.¹² The unrealized promise of de-communization and the only partially fulfilled demand for transparency also covertly influenced Polish reality, although the framework of this article does not allow for a detailed presentation of this effect. It is, however, worth mentioning the observations of Andrzej Zybertowicz, who

⁹ The most well-known examples include the opening of a network of exchange offices by Aleksander Gawronika on the day the new foreign exchange law entered into force or the alcohol scandal. (Dudek, 2004: 192). When Witold Kieżun writes about the "reta of power czy tak" for obtaining information, licenses, or privileged operating conditions, he notes, for example, the ruble scandal. (Kieżun, 2013: 205). The term "annuity of power" can be defined as the use of resources to obtain benefits when they come from activities that have a negative social value. (Tullock, 2012: 541).

¹⁰ This situation is inseparable from the oligarchic nature of the new economic relations, in which the richest and most influential entrepreneurs were most often members of the former party nomenclature or their relatives. Anders Aslund points out, however, that this phenomenon is not as common in Eastern Europe as in the countries of the former USSR. (Aslund, 2007: 258).

¹¹ Teresa Torańska developed an exceptional study of the mentality of Polish communists, published in a set of interviews titled, *Oni*. As Jan Bujnowski states in the introduction to *Oni*: "For me one of the most interesting things contained in Torańska's interviews is what the interviewees say, an image of the entanglement of Polish communists in contradictions which they themselves do not want to see or are unable to see." (Torańska, 1985: 11).

¹² (Eisler, 1992: 216). Witold Kieżun, citing research from 1990s and 2000, indicates that in the middle and upper classes of private enterprises, 80% of staff formerly worked in state-owned enterprises; of these, 62.5% had had managerial and executive functions. This shaped the situation in the highest business circles. (Kieżun, 2013: 116–117).

notes that: "Important actors of the political scene could find themselves in one of three types of situations: a) they were/are puppets, performing orders of other actors, and are by their very nature either covertly (e.g., criminal business groups) or openly performing secret activities (including the special security services); b) they had past or present contacts with such actors, which significantly restricted their freedom of action; or c) they had cooperated or had contacts with such actors and were people outside of the picture who were wrongly accused. However, the very existence of such accusations in public discourse generates political realities: it deprives politicians of the freedom of action (at the very least, forcing them to devote energy to dealing with accusations), creates a certain climate in the political class, and affects public opinion" (Zybertowicz, 2002: 176). Tarchalski's intrinsic feature of corruption is the secrecy entailed in the exchange of benefits (Tarchalski, 2000: 9). By contrast, disclosure is one of the cures for corruption. At the level of the state, the openness of the realities of social life is one of the guarantors of its integrity, without which it is impossible to build a democratic foundation. Undoubtedly, this openness in the Third Republic of Poland has been lacking. In the context of democratization, it is an objectively unjustified phenomenon.

During the era of the partitions of Poland, elites developed who could prepare comprehensive political programs in response to the defeat of political uprisings and the absence of a state. The elites of Solidarity must be charged with the absence of such programs. The political negotiations with the communists ended up placing the Solidarity camp in a position that was worse than before. What is more, the Solidarity camp suffered from a shortage of professionals who were qualified to perform public service (Wieczorkiewicz, 2014: 425).

On 7 April 1989, a constitutional amendment sealed the agreement created through the Round Table in place (Dz. U. 1989: 19.101). It created the office of the president in place of the State Council, created a Senate, changed the electoral system, and extended the guarantee of judiciary independence (Kornaś, 2015: 25). The political arrangements creating the presidency were designed for General Wojciech Jaruzelski,¹³ who was supposed to be the guarantor of the model of gradual transformations, which he had developed (Ibid.: 26). The unprecedented success of the June elections and the establishment of Tadeusz Mazowiecki's government resulted in a situation conducive to further changes.¹⁴ These materialized in another amendment to the constitution on 29 December 1989 (Dz. U. 1989: 75.444). It annulled the ideological declarations of the Stalinist constitution of 1952 and changed the name of the state from the Polish People's Republic to the Republic of Poland (Kornaś, 2015: 28). On March 8, 1990, on the other hand, because of further amendments to the constitution (Dz. U. 1990: 16.94), the national councils were abolished, and territorial self-government as the basic form

¹³ During his speech at the session of the Sejm of the Polish People's Republic on September 27, 1988, Wojciech Jaruzelski described the Round Table agreement as a continuation of the policy he started on October 30, 1980, through proposals for the establishment of the Council of National Alliance. (Jaruzelski, 1989: 249).

¹⁴ The establishment of the government of Tadeusz Mazowiecki was accepted by the communists of the USSR with calm and became an impulse for accelerating the collapse of the Soviet bloc. (Chwalba, 2011: 117–138).

of the organization of public life on the municipal level took their place. On 27 September 1990 (Dz. U. 1990: 67.397), the constitution was changed to specify that the election of the president takes place through general elections.

The above changes were unprecedented but also provisional. The text of the constitution remained largely inconsistent and contradictory (Kornaś, 2015: 31). An expression of the weakness of the transformation of the Polish People's Republic into the Third Polish Republic on normative and systemic grounds is the fact that a new constitution was only adopted only in 1997, that is, eight years after the political changes of 1989.¹⁵ It was only in December 1990 that Lech Wałęsa was sworn in as the first Polish president elected through universal suffrage (Chwalba, 2000: 813), and the first fully free parliamentary elections took place only in October 1991. It is, therefore, legitimate to ask whether, in the sense of systemic reforms, Poland has consistently maintained its leading position in comparison with other European states of the former Soviet bloc. To realize the significance of this question, it is worth recalling that the first free elections to occur after Poland had regained its independence after 123 years of annexation, with an incomparably more difficult internal and external situation, managed to be carried out on January 26, 1919 (ibid.: 628). The reason for this situation was, to a large extent, the lack of a clear and coherent political program among the leaders of Solidarity. Paweł Wiczorkiewicz even stated that "beautiful, healthy beams were used in the construction of the Second Polish Republic. In 1989, rotted boards attempted to hide the emerging holes, rotten bricks, and leaking tiles" (Wiczorkiewicz, 2014: 429).

The above statement is of fundamental importance for the determination of the weakness of the Polish state after 1989. This weakness, which has its roots in the deficiencies of the democratization process, is still visible in every aspect of the country's functioning (Soreide, 2014: 3). It is this foundation that generates corrupt behavior. Corruption always appears where the state is weak. It also occurs where the needs of citizens are not being met. Moreover, as noted by Wojciech Roszkowski, the lack of political will to bring communists to account for 45 years of government favored the emergence of resentment, which was reinforced by the fact that only a small group privileged by the communist system benefited from the change (Roszkowski, 1994: 408). At the same time, in the first years of the transformation, most of the population felt the negative effects of the economic reforms, effects that appeared as poverty and unemployment.¹⁶

The legitimacy of this situation was negligible, as evidenced by the low rate of participation in elections.¹⁷ It is no coincidence that in the second round of the presidential

¹⁵ Aleksander Kwaśniewski became the first chairman of the Constitutional Committee. (Dudek, 2013: 357). The adoption of the new Constitution was preceded by the introduction of the so-called of a small constitution, i.e. the Constitutional Act of October 17, 1992, on mutual relations between the legislative authority and the executive of the Republic of Poland and local self-government (Dz. U. 1992.84.126), defining the state system as both presidential and parliamentary (Roszkowski, 2017: 480).

¹⁶ The problem of unemployment in Poland is significant since its characteristic feature was its longevity. (Kabaj, 2005: 238).

¹⁷ In the elections on June 4, 1989, the turnout reached 63%, and the second round on June 18, 1989, 25%. (Chwalba, 2011: 807). The local government elections of May 27, 1990, were held

election, Tadeusz Mazowiecki ran against Stanisław Tymiński, unknown to everyone, rather than against Lech Wałęsa. This fact can be interpreted as social susceptibility to populism and disorientation,¹⁸ but also as a sign of disapproval of the newly created reality. The leaders of the “Solidarity” camp did not seem to notice this issue. Committed to the need to respect the Round Table Agreements, they did not see that breaking these agreements was needed for full democracy (Krasowski, 2012: 149). The breakup itself was a matter of political dynamics clear to all (Kuczyński, 2010: 108). The post-communists won the parliamentary elections of 1993 and returned to power (Krasowski, 2012: 108). As noted by Robert Krasowski, this outcome was due to the fact that they did not lose much in 1989 (Ibid.: 276). The leaders of the Solidarity camp allowed for the continuation of the gigantic organizational and financial advantages of the post-communists within the PZPR and the United People’s Party, leaving behind assets for the Social Democracy of the Republic of Poland and the Polish People’s Party (Ibid.: 346). It is hard to imagine a standard of democracy that includes the financing of only selected parties from the national estate, yet the Third Republic of Poland adopted such a standard.

The PZPR still had significant assets that were invested in a range of undertakings aimed at preparing the economic ground for the establishment of a new party, even though it had been on the edge of financial bankruptcy since the middle of 1989 (Dudek, 2004: 439). In addition, in January 1990, the communists received 1.23 million US dollars and 500 million old zlotys directly from the Central Committee of the CPSU for the purpose of its liquidation and the start of operations by its successor (Ibid.: 442). Moreover, according to the findings of January 1990, the government commission to assess the property status of political parties identified about 1,900 buildings and premises at the disposal of the PZPR (ibid.: 443–444). This allowed them to earn renting and leasing benefits. Organizations that had been excluded from the Round Table discussions, such as the Confederation of Independent Poland (KPN), protested against this situation by organizing the occupation of PZPR buildings. In fact, the Security Service continued to conduct operations against KPN and “Fighting Solidarity” into the 1990s (ibid.: 457). More foundational to the PZPR’s financial base, and later that of the Social Democracy of the Republic of Poland (SdRP), however, was the 45 billion old zlotys taken from the Workers’ Cooperative Publishing House “Press-Book-Movement.” In 1989, the PZPR also received about 37 billion old zlotys from direct state subsidies (Wildstein, 2000: 27). In addition, the PZPR received 5 billion old zlotys from joint ventures composed of the company “Transakcja” and the USSR company “Semeba” (Dudek, 2004: 442). In this context, the ban on party financing from foreign

with a turnout of approximately 42% of those eligible. (Roszkowski, 1994: 411). The first round of the presidential election took place on November 25, 1990, and turnout was over 60%, and the second round of the presidential election took place on December 9, 1990, with a turnout of over 53%. (Dudek, 2013: 132, 139). The first free parliamentary elections took place on October 27, 1991, with a turnout of 43%. (Roszkowski, 1994: 417).

¹⁸ See the statement in the journal Waldemar Kuczyński, undersecretary of state and minister of ownership transformation in the government of Tadeusz Mazowiecki. (Kuczyński, 2010: 176–177).

sources for the elections in 1991, made to sever the Solidarity parties from Polonia's donations and forced by SdRP and PSL votes, can be viewed as another decision of the anti-communist camp that undermined democracy (Krasowski, 2012: 347–348).¹⁹ Like the ongoing financial hegemony of the post-communists, it clearly affected the Polish transformation, deepening the weakness of the state.

The role of military special services

To investigate the causes of corruption in the Third Polish Republic, a look at the special services, which served as the foundation for the communist system. There was even greater neglect in this field than in the political system in Poland after 1989. Special services, whose officers came from communist organizations to a greater or lesser extent, exerted a significant influence on the Polish political scene. To illustrate the phenomenon, material from the selected findings of the Verification Commission of the Military Information Services (WSI) is helpful to analyze in detail.²⁰ The WSI operated between 1991 and 2006, and was the heir to the Military Information, the Military Internal Service, and the Board of the Second General Staff of the People's Polish Army.²¹ The military special services, until the liquidation of the WSI, maintained the former structures and staff, which resulted in the continuation of a number of pathologies that did not meet the requirements of a democratic state.²² They still played the role of a secret political apparatus.

¹⁹ As Bronisław Wildstein points out, the ideological picture of that time is evident in Adam Michnik's speech against the state's takeover of property, reprinted by *Gazeta Wyborcza* in the 30 April – 1 May 1990 issue, titled "I will not fight with weapons of hate" (Wildstein, 2000: 38).

²⁰ "Report on the activities of soldiers and employees of the WSI and military organizational units carrying out tasks in the field of intelligence and military counterintelligence before the entry into force of the Act of 9 July 2003." On the Military Information Services specified in art. 67. section 1 item 1 – 10 of the Act of 9 June 2006, see "Provisions introducing the Act on the Military Counterintelligence Service and the Military Intelligence Service and the Act on the service of officers of the Military Counterintelligence Service and the Military Intelligence Service and regarding other activities going beyond the matters of state defense and security of the Armed Forces of the Republic of Poland" (M. P. 2007.11.110).

²¹ The pedigree of the military intelligence of the PRL is older than the civilian security apparatus and dates to 1943, when the formation of the 1st Infantry Division in the USSR began. Tadeusz Kościuszko. (Pawlikowicz, 2004: 46).

²² The report broadly describes the WSI direction of employees of TV, radio and press editorial offices. As indicated in the Report on page 13, there were 67 such collaborators. Moreover, the annex No 15 to the Report is a memo from Colonel Janusz Bogusz on August 20, 1992 "on the disclosure of information about the WSI in the mass media," which indicates the surveillance of journalistic circles to prevent the publication of articles depicting service as compromised. Page 66 of the report is referenced here in particular, for its discussion of the operational matters "Apel," "Paczka," "Szpak," and "Publisher." The WSI also conducted analogous projects against officers demanding changes in the Polish Army, which was coincident with the categorization of right-wing and anti-communist circles as those that require surveillance and control by the WSI. Such surveillance was undertaken in the 1990s, towards the parties of Porozumienie Centrum or KPN and towards a part of the media. (Report..., 2007: 67–69, 71).

However, most importantly, the military service was involved in the largest economic and corruption scandal of the time, the scandal related to the operation of the Foreign Debt Service Fund. The establishment of this institution coincided with the talks of the Round Table and was aimed at the purchase of Polish foreign debts incurred during the period of the PRL, using a range of methods, legal and illegal. The nominal value of Polish debts deviated from market value due to the low economic credibility of Poland. The management of the FOZZ was entrusted to a collaborator of the military special services with the nickname "Dik" or Grzegorz Żemek.²³ He assumed the position of General Director of FOZZ.²⁴ From April 1989 to July 1990, the activities of FOZZ caused losses to the state budget estimated at nearly 1.4 trillion old zlotys (Dudek, 2004: 196).²⁵ As a result of multiple complex financial operations, the Fund's budget funds were not used as intended, but were removed (Dakowski, Przystawa, 1992: 133–156).

²³ According to Sławomir Cenckiewicz's findings, the appointment of Grzegorz Żemek gave the military services a wide range of prerogatives to run so-called "unconventional banking operations." He was supported by members of the "Y" Branch of the II General Staff of the Polish Army. The participation of military services in the FOZZ affair has been safeguarded by secrecy for years. The "Dik" operational files have not been entered into the main legal process of the FOZZ case. Their identification and discovery became possible only thanks to the work of the WSI Verification Commission. (Cenckiewicz, 2011: 348, 362–363).

²⁴ The formal supervision over the General Director of the FOZZ was exercised by a Supervisory Board composed of: Janusz Sawicki, Chairman and Deputy Minister of Finance, a member of the supervisory board of Bank Handlowy; Jan Boniuk, Secretary and director of the foreign department of the Ministry of Finance, former first secretary of the FRMP executive in the Ministry of Finance; Dariusz Rosati, director of the Business and Price Institute; Zdzisław Sadowski, former deputy prime minister in the PRL government; Zbigniew Messner; Jan Wołoszyn, NBP vice president; Grzegorz Wójtowicz, president NBP; and Wojciech Misiąg, deputy finance minister (Dakowski, Przystawa, 1992: 127–128). Equally important, all members of the first supervisory board had connections with the civil special services of the PRL, as they were recorded in various periods as personal sources of information (OZI). This includes in particular: Jan Boniuk, who in 1981–1990 was registered by Department IV Department V of the Ministry of the Interior as a business contact (KS) about ps. "Bon" and Department VII Department I as operational contact (KO) about ps. "Donek;" Wojciech Misiąg, who in 1986 was registered by the Department VIII of the II Department of the Interior Ministry as a secret collaborator (TW) ps. "Jack" and also in 1988 registered by the Department VIII of the Department II of the Ministry of the Interior; Dariusz Rosati, who in 1978 was registered by the Department VIII of the Department and the Ministry of the Interior as KO ps. "Buyer;" and in the years 1985–1989 he found himself in the Department II operational interest, registered in the "candidate" and "security" categories; Zdzisław Sadowski, who in the years 1965–1970 was registered by the Department III of the Ministry of the Interior as TW ps. Robert; and Grzegorz Wójtowicz, who in the years 1982–1986 was treated by the Department VIII of the Department and the Ministry of the Interior as KO ps. "Camelo" and "Camel," and who signed a commitment to cooperation in 1982. As Sławomir Cenckiewicz points out, the operations and official position of Grzegorz Żemka aroused the jealousy of civil services, which had a dominant position in the financial, banking and investment spheres of the PRL. (Cenckiewicz, 2011: 352–353).

²⁵ Marek Gędek cites calculations of experts for the years 1989–1990 and offers the amount of 3.5 trillion old zlotys. (Gędek, 2016: 631). It is difficult to capture today the real value of damages arising from appropriation by people related to the FOZZ.

At the same time, Polish foreign debt continued to grow.²⁶ For example, the nomenclatura of the Bank of Economic Initiatives²⁷ received 160 billion old zlotys from FOZZ, 100 billion of which were transferred to PKO SA, earning an interest difference of at least 1.8 billion of old zlotys (Dudek, 2004: 196).

When depicting the corruption entanglement in operation in the Third Republic, it should be pointed out that the shareholders of BIG SA were people such as Jerzy Urban, the former spokesman of the government during the Polish People's Republic and after 1989, the editor-in-chief of the weekly "NIE," and the politician Andrzej Olechowski, a candidate for the office of President of the Republic of Poland (ibid.: 195). The final findings of the Supreme Chamber of Control (NIK) indicated that the Collective Laboratories were putting the state budget at risk. Without realizing the assumptions of the Act, it dealt with: 1) the purchase of Polish foreign debt by companies²⁸ that were commercial banks specializing in trade in debts; 2) the takeover of foreign currency deposits; and 3) the granting of PLN and foreign currency loans to various domestic parties (Dakowski, Przystawa, 1992: 133). The NIK also demonstrated the lack of supervision by the FOZZ supervisory board and the lack of keeping a receivables book and record of state liabilities arising from foreign loans and state guarantees. In the absence of these accounting records, the FOZZ took over the receivables and liabilities of the state registered in its balance sheet at Bank Handlowy (Commercial Bank) on off-balance accounts without their specification. For example, the Supreme Audit Office found that in October 1989, FOZZ granted loans to the election committee of Dariusz Przywieczerski, director of Universal, after the election deadline. The convictions of Grzegorz Żemek, Janina Chim, and Dariusz Przywieczerski in the main criminal trial in 2006 should have concluded the FOZZ case. The scale of FOZZ's networks is evidenced by the involvement of Universal in transactions with the then president of the Central Customs Office, Ireneusz Sekuła,²⁹ former deputy prime minister in the government of Mieczysław Rakowski (Dudek, 2013: 333). On the other hand, Prime Minister Leszek Miller, citing the position of Judge Barbara Piwnik, the

²⁶ The course and result of talks between Poland and the London Club and the Paris Club in the field of Polish debt were presented by Marek Gędek. (Ibid.: 609–610).

²⁷ The founder of the bank was Bogusław Kott, former director of the department in the Ministry of Finance (Dudek, 2004: 195). As examples of other nomenclature banks of the period of Polish transformation, one can mention Bank Gospodarstwa Krajowego under the direction of Czesław Gawłowski and Bank Rozwoju Eksportu under the direction of Krzysztof Szwarz. (Dakowski, Przystawa, 1992: 43–44; see also Kowalik F., 2002). Witold Kieżun indicates that all the local banks established through the banking reform of February 1989, such as the Bank Przemysłowo-Handlowy, Powszechny Bank Kredytowy, Bank Zachodni, Wielkopolski Bank Kredytowy, Powszechny Bank Gospodarczy from Łódź, Bank Gdański, Bank Deposit-Credit in Lublin, Pomorski Bank Kredytowy and Bank Śląski, were led by the party nomenclatura. (Kieżun, 2013: 115–116).

²⁸ That is, according to the definition of NIK, a legal or natural person that correlates the activities of an undisclosed factual owner, in this case, the FOZZ.

²⁹ Ireneusz Sekuła died in a suspicious suicide in 2000. Sekuła had engaged in business dealings with members of the Pruszkow group, in particular Andrzej Kolikowski, pseudonym "Pershing." (Gędek, 2016: 740).

Minister of Justice formerly conducting the case, wanted the charges to be time-barred in the FOZZ process.³⁰

The Report also disclosed economic crimes and corruption, as in the case of the Military University of Technology (WAT). In July 1999, an investigation confirmed that criminal activity caused losses for WAT of almost PLN 382 million (Report, 2007: 133). The WAT Service and Production Center engaged in unfavorable long-term contracts with entities linked to the "Pro-Civili" foundation, created in 1994. The foundation was founded by WSI officers, among others. According to the findings of the Office of State Protection, it was associated with people from the criminal world, such as Andreas Erdinger, considered to be a representative of the Italian mafia, and one of the leaders of the Pruszkow group, Jarosław Sokołowski, pseudonym "Mass" (Ibid.: 134). Sokołowski's participation related to an organized crime initiative of money laundering. Another example of WSI's corrupt activity was the involvement of some of its officers in the role of foreign companies in the Polish alcohol market.³¹ The Supreme Audit Chamber (NIK) implemented a comprehensive review of the privatization of the spirits industry from August 2004 to March 2005. Post-audit reports of January 2006 on the purposefulness, cost-effectiveness, and reliability were negative, and the NIK assessed the activities of the Ministry of Treasury negatively in 80% of the completed privatization processes (NIK, Information no. 163/2005/P04055, p. 3). In addition,

³⁰ Michał Falzmann exposed this issue in "CDN – Głos Wolnego Robotnika," June 20, 1990, titled "Poland's Plunder." Falzmann had directed PZH Universal in October 1989 as the commissioner of fiscal control. During this period, he learned of the transfer of over one billion dollars from this enterprise through a network of financial institutions and companies, including Altex, Texal and Chemitex. The guarantor of and financing for these transactions was FOZZ. Falzmann's memo led to his dismissal from the Tax Chamber in Warsaw and the withdrawal of his director position at the new "POLON" Nuclear Technique Plant. "POLON" was created through privatization and purchase by the Elpol company, in a situation analogous to Universal's creation by FOZZ. Despite notifications from Falzmann to his superiors, the plant was put into liquidation. He then acquired a position at the Supreme Audit Office in mid-1991. There he dealt with the issue of the servicing the Polish foreign debt by the FOZZ. He informed the state authorities, including in direct meetings with Deputy Prime Minister Leszek Balcerowicz, Prime Minister Jan Krzysztof Bielecki and members of President Lech Wałęsa's cabinet, such as Lech Kaczyński, about the ongoing practice and the lack of any control over the Polish foreign debt. On June 25, 1991, Falzmann was removed from his official duties ostensibly because of the disclosure of the FOZZ scandals to a professor of physics, communist oppositionist Jerzy Przystawa. The actual reasons were complaints about his activities by the chairman of the FOZZ Bank Handlowy Cezary Stypułkowski and others. Despite his status, Falzmann wrote another memo, in which he applied for detailed control at the National Bank of Poland, the Ministry of Finance and Bank Handlowy, on June 26, 1991. He then investigated the FOZZ scandal regarding Poland's obligations to foreign creditors on his own until his death at the age of 38, officially by a heart attack. (Dakowski, Przystawa, 1992: 5, 23–26, 95–97).

³¹ Lt. Col. Mieczysław Tryliński, the brother of the co-owner of the French company "EURO-AGRO," supported her interests in the takeover of profits from the production and sale of the products of Zakłady "POLMOS" in Żyrardów. He inspired the online article "Belvedere war" by Piotr Najstüb and Maciej Gorzeliński and the article "Whose vodka" by Michał Matys, both published in *Gazeta Wyborcza*, and the article "Vodka Marcylianka sings" by Henryk Schulz in "NIE." (Report... 2007: 81, 91).

several privatization processes were conducted through corrupt means.³² The audits indicated that the prices of shares and property of privatized Polmos were understated. The total amount of income lost by the State Treasury in these transactions was estimated at PLN 45 million.³³ The NIK also documented the value of the non-performance of investment commitments to be approximately PLN 5 million and capital liabilities to be approximately PLN 7 million (NIK, Information no. 163/2005/P04055, p. 70). Contractual fines for the failure to fulfill obligations under the agreement of sale of Polmos shares in Kutno for approximately PLN 1.7 million were also not enforced (NIK, Information no. 163/2005/P04055, p. 37). The imposition of a penalty of PLN 12.2 million for failure to meet the obligation to buy Polmos shares in Toruń was not waived (NIK, Information no. 163/2005/P04055, p. 66).

Returning to the findings of the WSI Verification Commission, it should be noted that only thanks to its activities did the facts described in the Report come to light. Only thanks to its activities was it revealed that the WSI did not fulfill a range of statutorily required actions, a result of the fact that the Russians had penetrated this service. The model by which WSI was functioning, as described in the Report, deviates substantially from the requirements of the operation of special services in a democratic rule of law state.³⁴ Relying on the summary of the WSI methodology in the findings of the

³² As noted in footnote 4 of the quoted information, "A corruption mechanism is the procedure or practice of the functioning of public administration or the legal status objectively facilitating the occurrence of the phenomenon of corruption." According to the methodology included in the Methodological Guidelines for the Control of Areas at Risk of Corruption, constituting the fourth part of the Controller Manual, approved by Mirosław Sekuła, President of the Supreme Audit Office, NIK includes: 1) an excess of competencies in the hands of one official; 2) freedom in making decisions; 3) disregarding documentation and reporting; 4) weakness of internal control; 5) unequal access to information; 6) no personal responsibility; 7) lack of anti-corruption solutions. In the July 2005 study the "threat of corruption in light of the NIK audit carried out in 2004" supplemented the catalog of corruption mechanisms with: a) excessive use from external services, b) evasion from state control, c) the phenomenon of a conflict of interest.

³³ Of which about PLN 1.8 million – Polmos in Żyrardów, about PLN 11.7 million – Polmos in Łańcut, about PLN 10.7 million – Polmos in Siedlce, about PLN 8.9 million – Polmos in Wrocław, about 1.9 million zlotys – Polmos in Krakow, about 6.8 million zlotys – Polmos in Zielona Góra, about 3 million zlotys – Polmos in Warsaw. (NIK, Information no. 163/2005/P04055, pp. 41, 50, 52, 54, 57, 60, 62, 70).

³⁴ The Verification Commission sent a crime report in the following cases to the Public Prosecutor's Office: 1) the penetration of the Russian Military Information Services and the absence of measures to neutralize the threat; 2) the takeover of state property to illegally obtain funds for financing special services; 3) the illegal trade in weapons, as well as concealment of documents; 4) actions taken to the detriment of the State Treasury and state security by favoring the "Siltec" company in tenders organized for the Polish Army; 5) the creation of a residency whose officers undertook illegal activities with the participation of former, unverified employees of the Security Service; 6) irregularities related to the management of the operational fund in the Kraków branch of the WSI and the appropriation of operational premises; 7) misleading Polish state authorities by providing false messages of significant importance to the Republic of Poland and failure to fulfill obligations; 8) irregularities related to the tender for a Wheeled Armored Personnel Carrier; 9) the illegal surveillance of political parties; 10) spying activities against the defense interests of the Republic of Poland and its Armed Forces; 11) the disclosure

Verification Commission, "O" folder; the criteria used in the selection of agents included people who: 1) did not pass verification (in the case of officers); 2) were detrimental for the Polish government after 1989; 3) wanted to enter the newly created service; 4) assessed the situation before 1989 as an orderly one; and 5) the reason for the growth of crime and various pathologies was seen in democracy (Report... 2007: 60). In sum, the long functioning of the WSI is dramatic testimony to the quality of Polish statehood and democracy.

Other selected examples of the pathology of Polish transformation

Another particularly valuable complement to the picture of the effects of the above deficiencies and lapses of the Polish transformation is the manner of implementing ownership transformation.³⁵ The basic facts can be found in information about the results of inspections carried out by the Supreme Audit Office (NIK). For the purposes of this article, it is sufficient to indicate only some examples of arrangements in that area.

In the years 2001–2002, the Supreme Audit Office carried out an inspection of restructuring on its own initiative of ownership transformation in the iron and steel industry (NIK Information no. 169/2002/P01119/KGP). The relevant ministries and 12 steelworks were inspected. As the analysis of privatization processes above has established, the State Treasury did not have any instruments of influence on investors to support restructuring activities. Their actions were also characterized by gross mismanagement. The critical assessment of the Supreme Audit Office can be illustrated by the case described on page 8 regarding the acquisition of a majority stake in Huta Pokój and Huta Ferrum by the Finance and Investment Consortium "Colloseum." The founder of this entity, Zbigniew Jędruch, was ultimately convicted in 2013 for financial fraud in the amount of approximately PLN 430 million and sentenced to six years imprisonment. The synthesis of the audit found that the government failed to implement the basic objectives indicated in the restructuring programs for the iron and steel industry (NIK Information no. 169/2002 / P01119 / KGP, p. 2). In the area of ownership transformation, the NIK criticizes, for example, the supervision over the implementation of investment projects at the Baildon and Ostrowiec factories, already in bankruptcy at that time, for a total of over PLN 540 million. Thus, they did not fully repay the loans secured by State Treasury guarantees. As a result, this could have resulted in a burden on the budget of approximately PLN 245 million (NIK Information no. 169/2002/P01119/KGP, p. 5 and 39–51).

of confidential information by employees of Polish ministries in exchange for property benefits and the withholding of information on the state's energy threat to competent authorities by the WSI; and 12) the disclosure of state secrets and the use of unlawful threats. (Report... 2007: 10).

³⁵ Michał G. Woźniak argues that in terms of privatization, the most significant errors included the lack of a long-term vision. Moreover, he states that it was possible to reduce the scale of social conflicts and high unemployment by choosing the right method of privatization and high-quality law guaranteeing the equal freedom of business entry to the market, preventing the privileged position of various interest groups in the privatization process (Woźniak, 2011: 261).

The method of privatization through the National Investment Fund (NFI)³⁶ was also critically assessed, as it only secured short-term NFI targets focused on profit and posed a threat to restructuring processes in metallurgy. The reliability and cost-effectiveness in the selection of privatization advisors were also negatively assessed. For example, the Minister of the Treasury³⁷ concluded contracts with public privatization advisors selected in the public tender and, although he knew the difficult financial situation of the mills, obliged them to finance consultancy services estimated at over PLN 9.4 million. In the case of Huta Cedler, the remuneration agreed with the adviser was higher than the amount initially declared for this purpose by Huta. The poor economic situation of the smelters and their payment difficulties led to the non-fulfillment of contractual payment deadlines for work performed by advisers (NIK Information no. 169/2002/P01119/KGP, p. 10). In turn, the Tender Commission established by the Minister of the Treasury allowed for the freedom to quantify the criteria and led to a situation in which it was not objective criteria used, such as the price for the service, but subjective criteria, such as the opinion and substantive evaluation of the company, that determined the selection of advisers. The critical assessment of NIK found confirmation in the selection of the adviser to company by the Minister of the Treasury in the privatization of Huta Katowice, whose professionalism, according to subjective criteria, was assessed as ideal. Such an assessment was not confirmed by the adviser's further actions, and reservations about the quality of his work resulted in the breach of the contract. In sum, it is likely that these practices could repeatedly result in corruption, including even at the ministerial level.³⁸

³⁶ On the national scale, the failure of the universal privatization program through NFI was preceded by the re-affirmation of the 18th of November 1996, the turnout of which was only 32.4 percent. (Gędek, 2016: 690–691).

³⁷ At that time Emil Wąsacz, who was later indicted before the Tribunal of State because of the request of the parliamentary investigative commission to examine the correctness of the privatization of Powszechny Zakład Ubezpieczeń Spółka Akcyjna. (Roszkowski, 2017: 519). In the scope of NIK reservations, it is also worth noting the reservations of the auditors indicated on page 63 Information to the consulting company "NICOM" belonging to the policies, the candidate for the office of President of the Republic of Poland, Henryka Bochniarz.

³⁸ In turn, as a typical example of privatization standards at the local and micro level, the "BIPRODEX" case is revealing. In 2003, the Supreme Audit Office, on its own initiative, carried out an audit for the years 1997–2003 of the privatization of the BIPRODEX Concrete Industry Bureau from Warsaw. As established by the NIK elected by the Warsaw Voivode, the buyer of the privatized company "Studia Projektowe KWWS" Sp. z o.o. unilaterally disregarded several obligations arising from the privatization agreement. The remaining were carried out in improperly. This happened with insufficient supervision of the Governor and the Minister of the Treasury. According to NIK, the genesis of this situation was the change in 1998 by the Governor Maciej Gielecki to privatize by putting the enterprise up for payable use by the employees, that is, so-called employee leasing, for the sake of privatization through sale. This change took place after receipt of the letter of the company "Dom Wydawniczy Wolne Słowo" sp. o.o., which did not justify the hope that the State Treasury would obtain greater benefits. As in many other cases, the pre-privatization analysis was corrupt and, without the required tender, was contracted out by the company itself. This violated the then binding regulation of the Council of Ministers regarding the scope of the analysis of the company and the state enterprise. As a result of an unreliable

The Orlen scandal is a great example for illustrating the pathology of the Polish transformation in terms of not only privatization, but also Poland's energy security. For the purposes of this article, it should be noted that in the course of the work initiated on May 28, 2004, by the Sejm Committee, the testimony of lobbyist Marek Dochnal, accused of corruption, that of Jan Kulczyk, the richest Polish businessman, and President Aleksander Kwaśniewski's intentions were particularly important (Piński, Sumliński, 2005).³⁹ The Commission also analyzed phenomena related to the oil trade in Poland, including the total dependence of Poland on the company J & S, established in Cyprus by two musicians originating from Ukraine (Dudek, 2013: 514).⁴⁰ The commission was able to explain the reasons for privileging this company in supplying PKN Orlen, in light of the findings of the NIK audit. It examined the circumstances of the imposition of a penalty on J & S Energy SA for failing to create and maintain stocks of liquid fuels (NIK Information NIK no. 139/2008/S08005/KGP). NIK determined that the proceedings on the punishment of the company was initiated only after almost a year from the date of the event of non-fulfillment of statutory requirements. The inspection showed that from October 2006 to September 2007, the total shortage of stocks of fuels stored in the form of finished products, i.e., motor gasolines and diesel oil, exceeded 100,000 m³. This was compensated by the purchase of additional quantities of crude oil to supply mandatory reserves from the resources of the Material Reserves Agency. According to estimated calculations, NIK spent about PLN 183 million from public funds for this purpose. As in the case of Rywin's affair, the gambling scandal, or Lex Krauze scandal, according to NIK, there were unclear legislative changes. As a result, competency disputes between the bodies that were to punish the company arose. NIK also indicated far-reaching negligence in ensuring Poland's energy security.

analysis, the negotiation range of the company's value was lowered by over PLN 4 million. As documented by NIK, the buyer of the privatized "Studia Projektowe KWWS" Sp. z o.o. unilaterally waived several of the obligations arising from the privatization contract and carried out other aspects of its provisions improperly. The company "Studia Projektowe KWWS," in accordance with the provisions of the contract, created a company in which the employees took part of the shares, but did not contribute to it in kind through the ownership of the building and the right to perpetual usufruct of the plot on which the building is located. In addition, the company did not establish a mortgage on the property in question, nor did it notify the authorities representing the State Treasury about this fact. The company did not fulfill its obligation to valorize the wages of employees, who became the victims of the situation, which was a typical result of this kind of privatization activity. During the NIK audit, the company's representatives testified that from the beginning they did not intend to contribute in any way to the newly created ownership of the building and the right to the plot. (NIK Information No. 165/2004/S03013/KGP).

³⁹ The work of the commission was presented in detail by Andrzej Józef Madera. (Madera, 2011: 206–226). The role of Jan Kulczyk was described, for example, by Robert Krasowski in the chapter "Kulczyk, Ałganow, Dochnal" books "Time of anger – The rise and fall of the SLD empire," Warsaw 2014: 245–257.

⁴⁰ The rules of logical reasoning and life experience, of course, make us doubt that the founders of J & S would be fully sovereign entrepreneurs, and that their business intentions were not the result of the activities of the Russian special services. Colonel Andrzej Kowalski assesses the offensive of Russian intelligence after the collapse of the USSR as an indisputable fact. (Kowalski, 2015: 31).

A characteristic feature of the Polish transformation is the connections between politicians, entrepreneurs, and organized crime. One example is the figure of Marek Kolasiński of Solidarity Electoral Action (AWS), who participated in joint ventures with Aleksander Gawronik, himself accused of appropriating property to the detriment of Art-B, one of the first great economic scandals in the Third Polish Republic. The MP set up the company “ItalmarCa,” which was financed by the Pruszkow group, and committed multimillion VAT fraud (Gędek, 2016: 740–741).⁴¹ Accused of fraud, Jan Prochowski obtained power of attorney from Stanisław Alot, the president of the Social Insurance Institution (ZUS), on behalf of AWS to renegotiate contracts with Ryszard Krauze of Prokom, then one of the richest Poles (ibid.: 741).⁴² Jan Prochowski was also involved in a scandal, according to the analysis, involving the State Security Printing Works (ibid.). Tadeusz Kowalczyk, a member of the Non-Aligned Block for Reform Support (BBWR), vouched for Tadeusz Marc, a member of the Pruszkow group suspected of smuggling alcohol and cigarettes (ibid.). Janusz Stajszczak,⁴³ founder of Weltinex and a participant in the alcohol scandal, and Mariusz Świtalski, founder of Elektromis (see also: Onet.pl., 2016), were installed on the supervisory boards of politicians such as Janusz Zemke of SLD, Janusz Szymański of Unia Pracy, Janusz Maćkowiak of PSL, and Andrzej Gąsienica Makowski of BBWR (ibid.). There were also prosecutors, police officers, and former communist Security Service (SB) officers (ibid.).

As another example of criminal involvement involving corruption, one can cite an affair in the Silesian Voivodship Office. It was disclosed in the newspaper *Rzeczpospolita* in December 2000. Over the three years prior, an adviser to Marek Kempski, Aleksander Ćwik, and a group of lawyers from the Iurator law office dominated the

⁴¹ It is worth keeping in mind that, with proper abstinence, Jarosław Sokołowski, ps. Mass, among others in an interview for the portal wRealu24.pl published on 10 June 2017 in an interview with Wojciech Sumliński (Youtube.com., 2017).

⁴² The creation and implementation of contracts between ZUS and Prokom Software by Ryszard Krauze, who in 2008 merged with Asseco Poland SA, was the subject of several audits by the Supreme Audit Office. As indicated by post-inspection statement KPS-41000-001-04/02/2014 on page 4: “The contract for designing and the implementation of the Comprehensive Information System (ZUS) of 1997 left copyright to the discretion of the system of its contractor, which resulted in only one company having the knowledge and experience necessary for further development and maintaining KSI. The supplementary agreements of 2005, 2007 and 2008 did not change this status. It was only because of an amendment to the agreement, annex No. 8 of 7 October 2010, that Asseco Poland SA undertook to transfer its proprietary copyrights to the KSI software for ZUS on October 10, 2010.” It should be added to the context of this case that the original contract was concluded by the president of the Social Security Institution, Anna Bańkowska, a politician of the PZPR, SdRP and then the SLD, in the last days of its office, just before its planned dismissal. The text also points to several other irregularities such as not only certain employees of the Social Security Office from four tender proceedings concerning the operation of KSI. (www.nik.gov.pl).

⁴³ In 2016 the Regional Prosecutor’s Office in Gdańsk issued an arrest warrant for Janusz Stajszczak, a suspect in the obstruction of payment to creditors of the joint-stock company “Domar Bydgoszcz” and for money laundering. See: <http://www.gdansk.pr.gov.pl/poszukiwani>, accessed on December 4, 2017.

Silesian real estate market and public procurement by filling the key positions in the voivodship office (Ibid.: 740). This was done with the participation of the IGF Consulting company, managed by people associated with the Iurator. This entity developed analyses for Silesian companies, power plants, traded receivables of state-owned enterprises, or performed liquidator's duties and receivers.

Grzegorz Pucher, a partner at Iurator and, at the same time, the director of the Department of Ownership Transformation at the Silesian Voivodship Office, decided to award those contracts (ibid.). In 2003, the Starachowice scandal took place, in which SLD MP Andrzej Jagiełło, through another SLD deputy, Henryk Długosz, warned his party colleagues in the local government in Starachowice before proceedings began against a local criminal group (ibid.: 805). This was possible thanks to information provided by Deputy Interior Minister Zbigniew Sobotka. The latter, despite being convicted and then sentenced to full-term imprisonment, was pardoned by President Aleksander Kwaśniewski in his last days of office (Roszkowski, 2017: 540). Finally, the most significant example that communicates the scale of the involvement of the corrupt political class in Poland (ibid.: 559; see also: Pustułka, Twaróg, 2005) is undoubtedly the assassination of a former head of the Physical Culture and Sport Center Jacek Dębski in April 2001 (Gędek, 2016: 522). Dębski had contacts with Jeremiasz Barański, who went by the pseudonym "Mutton," was a member of the Pruszkow group in Vienna, and allegedly was the mastermind behind his murder (ibid.: 743, see also: WP Wiadomości, 2004).

Conclusion: Corruption as a component of Polish transformation. Causes and effects

Corruption was the essence of communist rule and its legacy; it was fundamental to the changes adopted in 1989 and after, which, from the very beginning, created a deficit in democracy. In contemporary Poland, the spheres of corruption that were prosecuted included: 1) the sphere of ownership transformation, specifically privatization and re-privatization; 2) the sphere of public procurement; 3) the sphere of law-making and the functioning of the state administration; 4) the sphere of law enforcement agencies, special services, and the judiciary; and 5) the sphere of health care. The practice of corruption was common in Poland's social life, even at the lowest level, where it was present in the everyday functioning of citizens. In a sense, it is the legacy of the communist system, in which decisions were made in accordance with the pathological extensiveness-quantitative model, leading to permanent deficiencies in the economy (Kieżun, 2013: 62–63). This, in turn, resulted in the process of obtaining missing goods on the principle of *do ut des*⁴⁴ (ibid.: 63). According to Witold Kieżun, "a cultural heritage of communism, with its entire arsenal of negative organizational fictions 'acting on what's supposed,' distant from the official version of life and public management, undoubtedly translated easily into a lifestyle in capitalism, with its socially accepted philosophy of 'having,' and as much as possible" (ibid.: 71).

⁴⁴ Translation: "I give that give."

The Polish practice of corrupt behavior also has its source in the fact that the elites ruling the country after 1989 pursued their own interests first and foremost (Jasiecki, 2005: 212). This occurred through the institution of the state and the resources of political connections (*ibid.*). As noted by Wojciech Roszkowski, the period of systemic transformation brought a cultural crisis to the fore in which existing social roles and authorities underwent rapid changes and in which the intellectual elite lacked vision (Roszkowski, 2017: 509). In this context, the common good that should have comprised the new Poland was determined instead by power elites who had learned to manipulate social expectations (Lewandowska-Malec, 2013: 332). It is difficult to expect citizens to identify with the new reality under such conditions.⁴⁵

Another factor determining corrupt behavior resulted from the lack of a distinction between good and evil, a flaw of the ideology of the Third Polish Republic and had its genesis in the absence of de-communization.⁴⁶ When there is no clear idea leading to the creation of a new reality, there is also no unifying identification of citizens with the state. This, in turn, contributes to the disappearance of pro-social and pro-state attitudes, as they are ousted by selfish and nihilistic attitudes. In the context of these phenomena, elites of Solidarity were naïve.⁴⁷ In today's perspective, such attitudes may be explained by the fact that in our part of Europe, the traditional differences between elites and the masses, rooted more deeply than in the West, were offset by the post-war downward equation (Wandycz, 1995: 414). The reason for this was, above all, the tragedy of the destruction of Poles during the defeat of World War II and the subsequent wave of communist repression, which included the most conscious, most patriotically oriented individuals.

It can be argued here that a large part of the intellectual elite of the Solidarity movement adopted an attitude of exaltation with its own position. It fell into the

⁴⁵ The problem was articulated by Andrzej Zoll in an interview with Krzysztof Sobczak. (Zoll, 2013: 56–61).

⁴⁶ The ideological aspect of this policy can be found in Prime Minister Tadeusz Mazowiecki's speech on July 6, 1990: "We are definitively against the policy of revenge. We have created a chance for a peaceful transition to democracy thanks to the national compromise between Poland's aspirations for independence and democracy, and the part of the nation which, because of our tragic fate, became stronger or weaker, with conviction or for convenience, with the old system." (Brzezicki, 2015: 451). An analogous voice, Adam Michnik, can be found in an interview with Jolanta Kurska (Kurska, 2014: 147–151).

⁴⁷ For example, Tadeusz Mazowiecki, in an interview with Andrzej Urbański, explained the alcohol scandal in the following words: "(...) we know that we have not sufficiently closed all regulations regarding the alcohol scandal. As it happened, we did not have such intentions, but it resulted from the workflow." Answering the question of when his government "realized that transformation is a very convenient time for all this kind of villainy," he replied: "It's hard to tell how quickly we saw this danger" (Mazowiecki, 2012: 64). It comes as no surprise that after the exposure of the FOZZ scandal, *Trybuna* published articles such as "Donosik na Polskę" that deprecated those seeking to reveal the scale of crimes. It is testimony to the era that articles similar in tone were published in *Gazeta Wyborcza*. Another example of such journalism in that period is an article by Krzysztof Teodor Toeplitz in *New Europe* under the English title "Scandalmania worse than scandals" (Dakowski, Przystawa, 1992: 63–67, 163–164).

trap of its own alleged infallibility. As a result, it did not really differ much from the *homo sovieticus* enslaved by the client system of communism, feeding on goods that communism offered him (Tischner, 2005: 140). At the moment, there was a chance of a definitive break with communism, these elites, caught up in this addiction, agreed to accept the model designed by the PRL authorities. It is not without significance that the resistance against power in post-war Poland was often a result of attitudes towards communism that were merely revisionist. Furthermore, progress in modernizing Poland could have been much greater if an efficient model had been introduced at the beginning of the transformation, allowing for the construction of a less corrupt and more efficient administrative apparatus.

We owe the successes of the most recent period mainly to international prosperity (Kamiński, 2005: 121). The Polish breakaway from communism as an economic system was possible mainly due to the entrepreneurship of Poles who, despite the weakness and corruption of the state, were able to build capitalism in the country. In my opinion, without understanding these conditions of recent history, it is impossible to understand the mechanisms determining the prevalence of corruption in our country. In particular, the appropriation by the party nomenclatura of key sectors of national wealth⁴⁸ has led to an ongoing scarcity of goods, which is the driving force of this kind of phenomenon. The economic difficulties faced by the emerging Polish middle class, which should form the social basis of a democratic state, should be emphasized. Witold Kieżun, writing from the perspective of organizational and management theory, argues that the Polish changes initiated at the turn of the 80s and 90s were the first manifestation of a transformation pathology, that is, so-called nomenclatura privatization. In this context, Jadwiga Staniszkis has coined the term “political capitalism” (Kieżun, 2013: 205–206). According to Kieżun, the key issue determining the weakness of the Polish middle class was the failure to implement Jeffrey Sachs’s demand for systematic re-privatization, which was implemented in most post-communist European countries (ibid.: 207). Instead, property appropriated by the communist authorities was not returned to owners according to a legal process.⁴⁹ Drawing on the writing of Grzegorz Osiecki, Witold Kieżun argues that this omission made it impossible to recreate a class of relatively prosperous and independent people after 1989 (ibid.:208).

The above picture of the situation should be supplemented with rationing and nepotism in access to legal professions (Janosz, 2013: 43), the collapse of the Polish judiciary, a lack of public trust in it (Chwalba, 2005: 85), and resistance of this environment to changes, especially prior to a reckoning regarding activities undertaken in the

⁴⁸ Władimir Bukowski described this phenomenon as “kleptocracy” (Bukowski, 1999: 688).

⁴⁹ This has also contributed to the practice of organized crime groups taking over property, including real estate owned by the State Treasury (see, among others: Kopcik, 2012; Świdarska, 2014; wPolityce.pl, 2013; Wojtczuk, 2017). At the same time, signaling the return procedure by the ministerial Property Commission, appointed pursuant to art. 62 of the Act of 17 May 1989 on the State’s relation to the Catholic Church in the Polish People’s Republic (Journal of Laws of 1989, No. 29, item 154), an estate that does not correspond to the actual losses of a given applicant, i.e., the Church’s organizational unit. (see, among others: TVP Info, 2014; Rogojasz, 2013).

communist period.⁵⁰ In Polish society itself, a negative image of the justice system has been established. Finally, one cannot overemphasize an additional circumstance that has had an overwhelming influence on the scale of corruption in Poland. This is the fact that as a result of the historical legacy in our society, legalistic attitudes have not developed as an important component of cultural heritage (Kojder, 2005: 127). Along with the continuation of the change adopted at the Round Table, this trend sustains and strengthens the attitudes of legal nihilism (ibid.). As Andrzej Kojder remarks, "For the average Pole, the sources of the Third Polish Republic were not compasses of the rule of law, civic honesty, and selflessness [...] When they transformed the political system together with former communists, it turned out that they became well-resourced people [...]. They are perceived as 'they' who are good and are at times very well-off, albeit around poverty, insecurity, corruption, and scandals" (ibid.: 142–143). As indicated by the authors of the report "The State and Us: The Eight Main Sins of the Polish Republic," in the context of Polish realities, one should speak about the alienation of public authority and the weakness of political elites, while at the same time dramatically disturbing the social criteria of political responsibility. The remedy for the above-mentioned situation seems to be the creation of a good state free from the sins that are borne upon it, understood as a democratic state with the rule of law whose agencies and individual representatives operate within the law, but avoid formalist legalism (Hausner, Mazur [ed.], 2015: 83–85). However, this cannot be achieved without examining the implications of exposed corruption practices and in isolation from a cold analysis of the Polish transformation.

Bibliography

Legal acts

Journal of Laws (1989). The Act of April 7, 1989, amending the Constitution of the Polish People's Republic, No 19, item 101.

Journal of Laws (1989) The Act of 17 May 1989 on the State's relation to the Catholic Church in the Polish People's Republic, No 29, item 154.

Journal of Laws (1990) The Act of 8 March 1990 on the Amendment of the Constitution of the Republic of Poland, No 16, item 94.

Journal of Laws (1990). The Act of 27 September 1990 on the Amendment of the Constitution of the Republic of Poland, No 67, item 397.

Journal of Laws (1992). Constitutional Act of October 17, 1992, on mutual relations between the legislative and executive power of the Republic of Poland and on local self-government, No 84, item 126.

⁵⁰ Zbigniew Jerzy Hirszt in his *Political History of Poland 1939–1998* presented the reactions of the judiciary to the amendment of the act on common court regimes made in December 1997, which provided for the possibility of verifying the PRL's past judges. (Hirszt, 1998: 1036–1042). As Andrzej Zoll admits in the "State of law still under construction:" "Undoubtedly, our vision that the judges' milieu cleansed itself was a bit naïve. It did not purify itself and later there were attempts to hold some judges who had compromised the principle of independence, to disciplinary liability – attempts to settle with people who were particularly reprehensible in the period of the Polish People's Republic. There were not many effects, however" (Zoll, 2013: 85).

- Journal of Laws (1997) The Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997, No 78 item 483, adj., Journal of Laws. (1997), No 117, item 557, as amended.
- Journal of Laws (1998). The Act of December 29, 1989, amending the Constitution of the Polish People's Republic, No. 75, item 444.
- Journal of Laws (2006). The Act of 9 June 2006 on the Central Anticorruption Bureau, No 104, item 708.

NIK Information

- NIK Information No. 163/2005 / P04055. Retrieved from: www.nik.gov.pl (19.08.2017).
- NIK Information No. 169/2002 / P01119 / KGP. Retrieved from: www.nik.gov.pl (19.08.2017).
- NIK Information No. 165/2004 / S03013 / KGP. Retrieved from: www.nik.gov.pl (19.08.2017).
- NIK Information No. 139/2008 / S08005 / KGP. Retrieved from: www.nik.gov.pl (19.08.2017).
- NIK Post-audit review No. KPS-41000-001-04 / 02/2014. Retrieved from: www.nik.gov.pl (22.10.2017).

Literature

- Aslund A. (2007). *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*. New York: Cambridge University Press.
- Boia L. (2016). *Dlaczego Rumunia jest inna?* Joanna Kornaś-Warwas (przeł.). Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Brzeziecki A. (2015). *Tadeusz Mazowiecki – Biografia naszego premiera*. Kraków: Znak Horyzont.
- Bukowski W. (1999). *Moskiewski proces. Dysydent w archiwach Kremla*. Warszawa: Politeja.
- Cenckiewicz S. (2011). *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991: (wprowadzenie do syntezy)*. Poznań: Zysk i Spółka
- Chwalba A. (2005). *III Rzeczpospolita. Raport specjalny*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Chwalba A. (2011). *Historia powszechna 1989–2011*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chwalba A. (red.). (2000). *Dzieje Polski Kalendarium*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Conquest R. (1998). *Lenin – prawda o wodzu rewolucji*, Aleksandra Bukowska (przeł.). Warszawa–Chicago: Fijorr Publishing.
- Dakowski M., Przystawa J. (1992). *Via Bank! i FOZZ. O rabunku finansów Polski*. Komorów: Antyk.
- Dudek A. (2013). *Historia polityczna Polski 1989–2012*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Dudek A. (2004). *Reglamentowana rewolucja*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Dudek A. (2009). *Zmierzch dyktatury – Tom 1*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Eisler J. (1992). *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza BGW.
- Friszke A. (1996). *Państwo polskie – autonomiczna część imperium*. W: Fik M. et al., *Spór o PRL*. Kraków: Znak.
- Gędek M. (2016). *Nieznane dzieje Polski 1943–2015*. Warszawa: Fronda.
- Glasman M. (1994). *The great deformation: Polanyi, Poland and the terrors of planned spontaneity*. In: Bryant Ch. G. A. and Mokrzycki E. (ed.) *The New Great Transformation? Change and Continuity in East-Central Europe*. London: Routledge, p. 59–87.

- Hausner J., Mazur S. (red.). (2015). *Państwo i My. Osiem grzechów głównych Rzeczypospolitej*. Kraków: Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej.
- Hirszt Z.J. (1998). *Historia polityczna Polski 1939–1998*. Białystok: Bauhaus.
- Jarosz M. (2013). *Jedna Polska? Zarys przywilejów*. W: tejże (red.) *Polskie bieguny. Społeczeństwo w czasach kryzysu*. Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 17–43.
- Jaruzelski W. (1989). *Przemówienia*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Jasiecki K. (2005). *Elity polityki i biznesu*. W: Jarosz M. (red.) *Polska, ale jaka?* Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 210–227.
- Kabaj M. (2005). *Bezrobocie w III Rzeczypospolitej*. W: Jarosz M. (red.) *Polska, ale jaka?* Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 233–249.
- Kamiński A.Z. (2005). *Kryzys państwa*. W: Jarosz M. (red.) *Polska, ale jaka?* Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 105–122.
- Kieżun W. (2013). *Patologia transformacji*. Warszawa: Poltext.
- Kojder A. (2005). *Prawo w impasie*. W: Jarosz M. (red.) *Polska, ale jaka?* Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 126–157.
- Kornaś J. (2015). *Transformacja ustrojowa Rzeczypospolitej Polskiej*. W: Kornaś J., Danel Ł. (red.), *Polski system polityczny z perspektywy 25 lat – wybrane problemy*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kowalski A. (2015). *Kontra. Sztuka walki z wywiadem przeciwnika*. Łomianki: Wydawnictwo LTW.
- Kozub-Ciembroniewicz W. (2010). *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich na tle porównawczym*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Krasowski R. (2012). *Po południu. Upadek elit solidarnościowych po zdobyciu władzy*. Warszawa: Czerwone i Czarne.
- Krasowski R. (2014). *Czas gniewu – Rozkwit i upadek imperium SLD*. Warszawa: Czerwone i Czarne.
- Kuczyński W. (2010). *Solidarność u władzy. Dziennik 1989–1993*. Gdańsk: Europejskie Centrum Solidarności.
- Kunze T. (2016). *Ceausescu – piekło na ziemi*, Joanna Czudec (przeł.). Warszawa: Prószyński i Spółka.
- Kurska J. (2014). *Rozmowy w Awinionie*, Warszawa: Agora.
- Lewandowska-Malec I. (2013). *Demokracje polskie. Tradycje, współczesność, oczekiwania*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Madera A.J. (2011). *Sejmowe komisje śledcze – Polskie tradycje i doświadczenia współczesne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mazowiecki T. (2012). *Rok 1989 i lata następne. Teksty wybrane i nowe*. Warszawa: Prószyński i Spółka.
- Pawlikowicz L. (2004). *Tajny front Zimnej Wojny. Uciekinierzy z polskich służb specjalnych 1956–1964*. Warszawa: „Rytm.”
- Roszkowski W. (1994). *Historia Polski 1914–1993*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Roszkowski W. (2017). *Historia Polski 1914–2015*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Soreide T. (2014). *Drivers of corruption*. Pobrano z: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-1-4648-0401-4>.
- Tarchalski K. (2000). *Korupcja i przywilej. Zarys teorii i praktyki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper.”

- Tischner J. (2005). *Etyka solidarności oraz homo sovieticus*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Torańska T. (1985). *Oni*. Polonia Londyn.
- Tullock G. (2012). *Koszt pogoni za rentą*. W: Balcerowicz L. (red.) *Odkrywając wolność. Przeciw zniewoleniu umysłów*. Poznań: Zysk i S-ka, s. 541–549.
- Wandycz P.S. (1995). *Cena wolności – Historia Europy Środkowo-Wschodniej od średniowiecza do współczesności*. Kraków: Znak.
- Wieczorkiewicz P.P. (2015). *Bohaterowie, renegaci, zdrajcy...* Łomianki: Wydawnictwo LTW.
- Wieczorkiewicz P.P. (2014). *Między dwoma wrogami. Studia i publicystyka*. Łomianki: Wydawnictwo LTW.
- Wildstein B. (2000). *Dekomunizacja, której nie było czyli Mistyfikacja triumfująca*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Woźniak M.G. (2011). *Gospodarka Polski 1990–2011. Transformacja, modernizacja, droga do spójności społeczno-ekonomicznej. Tom 1 – Transformacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zoll A. (2013). *Państwo prawa jeszcze w budowie*. Warszawa: LEX a Kluwer business.
- Zybertowicz A. (2002). *Demokracja jako fasada. Przypadek III RP*. W: Mokrzycki E., Rychard A., Zybertowicz A. (red.) *Utracona dynamika? O niedojrzałości polskiej demokracji*. Warszawa: IFiS PAN, s. 173–214.

Publication in Polish Monitor

1. Report on the activities of soldiers and employees of the WSI and military organizational units carrying out tasks in the field of military intelligence and counterintelligence before the entry into force of the Act of 9 July 2003 on the Military Information Services in the scope specified in art. 67. section 1 item 1–10 of the Act of June 9, 2006 “Regulations introducing the Act on the Military Counterintelligence Service and the Military Intelligence Service and the Act on the Service of the officers of the Military Counter-Intelligence Service and the Military Intelligence Service” and other activities going beyond the defense of the state and security of the Armed Forces of the Republic of Poland (M. P. 2007.11.110).
2. Resolution of the Sejm of the Republic of Poland of 24 September 2004 on the report of the Investigation Commission to investigate allegations of corruption in the media during the work on the amendment of the Act and radio and television (M.P. 2004.41.711).
3. Resolution of the Sejm of the Republic of Poland of January 7, 2005, regarding the appointment of the Investigative Committee to examine the correctness of the privatization of Powszechny Zakład Ubezpieczeń Spółka Akcyjna (M. P. 2005.3.24).
4. Resolution of the Sejm of the Republic of Poland of November 4, 2009 regarding the appointment of the Investigative Committee to examine the matter of the legislative process of the Act amending the Act of 29 July 1992 on games and mutual bets and executive regulations issued on their basis in the scope regarding slot machine games with low prizes and video lotteries, and to examine the legality of government administration bodies investigating this process (M.P. 2009.71.901).
5. Resolution of the Sejm of the Republic of Poland of 28 July 2016 regarding the appointment of the Investigative Committee to examine the correctness and legality of public authorities and institutions’ activities towards entities that are part of the Amber Gold Group (M.P.UN. 2017).

Internet sources

- Gmyz C. (2011). *Politycy napisli prawo dla Krauzego?* Pobrano z: <http://www.rp.pl/artykul/727823-Politycy-napisli-prawo-dla-Krauzego.html#ap-2>, (1.10.2017).
- Kopcik E. (2012). *Kamienicę można przejść na słowo*. Pobrano z: <http://www.dziennikpolski24.pl/artykul/3181830,kamienice-mozna-przejac-na-slowo,4,id,t,sa.html>, (1.10.2017).
- Kowalik F. (2002). *„Baronowie” polskiej bankowości odchodzą w cień, ale z niezłym wynagrodzeniem*. Pobrano z: <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Baronowie-polskiej-bankowosci-odchodza-w-cien-ale-z-niezlym-wynagrodzenie-308292.html> (22.08.2017).
- Kowalska D. (2015). *Afera hazardowa. Jak potoczyły się losy tych, których połączyła hazardówka?* Pobrano z: <http://www.polskatimes.pl/artykul/3846225,afere-hazardowa-jak-potoczyly-sie-losy-tych-ktorych-polaczyla-hazardowka,id,t.html> (1.10.2017).
- Newsweek Polska (2005). *Dziedzic z ramienia*. Pobrano z: <http://www.newsweek.pl/polska/dziedzic-z-ramienia,17631,1,1.html> (22.08.2017).
- Newsweek Polska (2011). *Wyrok ws. FOZZ: Żemek ma oddać kolejne 7 mln zł*. Pobrano z: <http://www.newsweek.pl/polska/wyrok-ws--fozz--zemek-ma-oddac-kolejne-7-mln-zl,83357,1,1.html> (22.08.2017).
- Onet.pl (2016). *Twórca Elektromisu zeznawał w procesie zabójstwa dziennikarza*. Pobrano z: <http://poznan.onet.pl/tworca-elektromisu-zeznowal-w-procesie-zabojstwa-dziennikarza/1lp1pq> (1.10.2017).
- Pietraszewski M. (2015). *Skazany za wyłudzenie ponad 400 mln zł pracuje dla słynnego prawnika*. Pobrano z: <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35063,19019222,skazany-za-wylurz-on-on-400-mln-zl-pracuje-dla-slynnego.html> (22.08.2017).
- Piński J., Sumliński W. et al. (2005). *Koniec świata Kwaśniewskiego*. Pobrano z: <https://www.wprost.pl/74438/Koniec-swiata-Kwasniewskiego> (4.11.2017).
- Policja. Pobrano z: <http://poszukiwani.policja.pl/pos/form/r10608,PRZYWIECZERSKI-DARIUSZ.html> (22.08.2017).
- Pustułka W., Twaróg M. (2005). *Prezydent Aleksander Kwaśniewski ulaskawił Petera Vogla skazanego na 25 lat więzienia za zabójstwo*. Pobrano z: <https://wisla.naszemiasto.pl/prezydent-aleksander-kwasniewski-ulaskawil-petera-vogla/ar/c1-6286879> (4.11.2017).
- Rogojasz Ł. (2013). *Komisja Majątkowa. Nadal bezkarna*. Pobrano z: <http://www.newsweek.pl/polska/komisja-majatkowa--nadal-bezkarna,102848,1,1.html> (1.10.2017).
- Świdarska A. (2014). *Afera testamentowa: Radca skazany za wyłudzenie kamienic walczy o pieniądze*. Pobrano z: <http://www.gloswielkopolski.pl/artykul/3556689,afere-testamentowa-radca-skazany-z-zwyludzenie-kamienic-walczy-o-pieniadze,id,t.html> (1.10.2017).
- TVP Info (2014). *Sześć osób odpowie za Komisję Majątkową; wśród nich Marek P.* Pobrano z: <http://www.tvp.info/15592340/szesc-osob-odpowie-za-komisje-majatkowa-wsrod-nich-marek-p> (1.10.2017).
- Wojciechowski J. (2012). *Sędzia skazana w poznańskiej aferze „testamentowej” nadal sędzi ludzi. Wymiar sprawiedliwości potrafi dla siebie być łaskawy*. Pobrano z: <https://wpolityce.pl/polityka/137040-sedzia-skazana-w-poznanskiej-airze-testamentowej-nadal-sadzi-ludzi-wymiar-justice-potrafi-dla-siebie-byc-laskawy> (1.10.2017).
- Wojtczuk M. (2017). *Reprywatyzacja w Warszawie. Kamienica zwrócona nieżyjącemu 128-letkowi*. Pobrano z: <http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,22438324,reprywatyzacja-w-warszawie-kamienica-zwrocona-niezujacemu-128-latkowi.html> (1.10.2017).

- WP Wiadomości (2004). *Jeremiasz Barański "Baranina" – ćwierć wieku w służbie SB i milicji*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/jeremiasz-baranski-baranina-cwierz-wieku-w-sluzbie-sb-i-milicji-6037497768481921a> (21.10.2017).
- WP Wiadomości (2012). *"Afera Rywina" – jeden z najgłośniejszych skandali korupcyjnych ostatnich lat*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/afera-rywina-jeden-z-najglosniejszych-skandali-korupcyjnych-ostatnich-lat-6031284507661441a> (1.10.2017).
- wPolityce.pl (2013). *Były właściciel Colloseum Józef Jędruch skazany na 6 lat więzienia*. Porano z: <https://wpolityce.pl/polityka/150773-byly-wlasciciel-colloseum-jozef-jedruch-skazany-na-6-lat-wiezenia> (22.08.2017).
- Youtube.com (2017). *Sumliński vs. MASA! O mafii Pruszkowskiej, WSI, przekrętach i styku interesów polityki z mafią!* Pobrano z: <https://www.youtube.com/watch?v=2MM9B3Ep5iw> (1.10.2017).
- Zahorska J. (2014). *Colloseum: kolosalna aferai*. Pobrano z: <http://wiadomosci.onet.pl/colloseum-kolosalna-afera/ekesl> (22.08.2017).
- <http://www.gdansk.pr.gov.pl/poszukiwani>, access on December 4, 2017.

Author's bionote

Jakub Purchla – a researcher at the Institute of Security and Information Technology at the Pedagogical University of Krakow. He has a Master of Law from the Jagiellonian University, a Master of Management in Public Administration from the Małopolska School of Public Administration (MSAP), Krakow University of Economics. He obtained his PhD from the Krakow University of Economics in the discipline of political and administration sciences, degree obtained. His doctoral thesis in 2023 took third place in a nationwide competition organized by the head of the Internal Security Agency (ABW). For many years he has had direct contact with the issues of countering corruption and organized crime. His research interests are focused on combating crime and the functioning of secret services.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.9

Mateusz Łabuz

Ministry of Foreign Affairs, Poland

ORCID 0000-0002-6065-2188

The Metaverse as a potential threat to democracy: virtual world, real consequences

**Metaverse jako potencjalne zagrożenie dla demokracji – świat wirtualny,
realne konsekwencje**

Abstract

The Metaverse, with its growing popularity, may significantly change the ways in which individuals and institutions use the Internet in the future. Several private companies and public institutions have already decided to open virtual headquarters to respond to the growing demand of customers. However, new opportunities are associated with many legal, social, and psychological challenges, and the problem of the extensive use of virtual reality must be considered in a multidimensional, interconnected way. The development of the Metaverse in the form proposed by the proponents of the new technology might lead to blurring of the boundaries between the real and virtual worlds. The potential transfer of a significant part of life to virtual reality requires pre-emptive actions on the part of legislators and law enforcement authorities to prepare for the inevitable: the use of yet another channel of action for cybercrime. The aim of this article is to draw attention to the threats to democracy, security and privacy that might be associated with the development of the Metaverse and to discuss the ongoing national and international debates regarding the political and legal problems connected to the Metaverse. A careful analysis of both the threats and the debates allows for an informed response to the multidimensional challenges stemming from development of the Metaverse and helps to identify which institutions should play a key role in shaping this response.

Keywords: metaverse, virtual reality, democracy, criminality in the virtual world, policing in metaverse, manipulation in metaverse

Abstrakt

Metaverse cieszy się rosnącą popularnością odbiorców i zainteresowaniem biznesu i może w przyszłości znacząco zmieniać formy używania Internetu przez użytkowników indywidualnych i instytucjonalnych. Coraz więcej firm i urzędów decyduje się na otwarcie swoich wirtualnych

siedzib, by odpowiedzieć na zwiększające się zapotrzebowanie ze strony odbiorców. Nowe możliwości wiążą się jednak z licznymi wyzwaniami natury prawnej, społecznej czy psychologicznej, a problem ekstensywnego użycia wirtualnej rzeczywistości musi być rozpatrywany wielowymiarowo i uwzględniać interdyscyplinarność zjawiska. Rozwój metaverse w formie proponowanej przez orędowników nowej technologii może prowadzić do zatarcia granic między światem realnym i wirtualnym. Stąd też potencjalne przeniesienie znacznej części życia do wirtualnej rzeczywistości wymaga wyprzedzających działań ze strony ustawodawcy i organów ścigania, by przygotować się na nieuniknione – wykorzystanie kolejnego kanału działań dla cyberprzestępczości i wyrafinowanej manipulacji. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na wciąż niską świadomość zagrożeń dla demokracji, bezpieczeństwa i prywatności łączących się z dynamicznym rozwojem technologii i samej koncepcji metaverse oraz odnotowanie bieżących debat w przestrzeni międzynarodowej i narodowej dotyczących zagrożeń politycznych i prawnych w metaverse. Umożliwi to odpowiedź na pytanie, w jaki sposób przeciwdziałać wielowymiarowym wyzwaniom związanym z rozwojem metaverse i jakie środowiska powinny uczestniczyć w doborze i kształtowaniu odpowiednich mechanizmów.

Słowa kluczowe: metaverse, metawersum, wirtualna rzeczywistość, demokracja, przestępczość w świecie wirtualnym, polityczne manipulacje w metaverse

Introduction

“The Metaverse” as a concept appeared long ago, but only recently gained popularity and became the subject of mass interest. Touted as the technology of the future,¹ it is supposed to revolutionize the way the Internet will be used. Analysis of the business potential and the social impact of the Metaverse are not unambiguous. Some experts raise concerns over a speculative bubble or “hype”² that often accompanies new technology (Anderson & Rainie, 2022: 6). One may underline the sociopsychological aspects of immersion or point out that transferring a significant part of life to the Metaverse evades modern regulatory standards and needs to be thoroughly investigated to assess potential threats to society or democratic systems (Dwivedi, 2022: 43). There is no doubt that the Metaverse provides many positive applications, e.g. in education, leisure, medicine, or sales, and that the protection of democracy should not be a pretext for preventive censorship or overregulation. At the same time, one should not forget that the development of a new technology, which, according to some estimates, might comprise up to 10% of the global economy in the future (Giaglis et al., 2022: 13), requires constant monitoring of trends and threat analysis and necessitates that state authorities to be an active part of that process.

Semantically, the term “Metaverse” is derived from the combination of the notions “meta” (meaning something that is post or beyond) and “universe” (Pimentel et al.,

¹ A helpful definition of the Metaverse is provided by Wang et al. (2022: 1): “...the metaverse is regarded as a fully immersive, hyper spatiotemporal, and self-sustaining virtual shared space blending the ternary physical, human, and digital worlds. Metaverse is recognized as an evolving paradigm of the next-generation Internet after the web and the mobile Internet revolutions, where users can live as digital natives and experience an alternative life in virtuality.”

² Something that gains a lot of interest in relatively short time, mostly exaggerated.

2022: 2) and it was first used by science-fiction novelist N. Stephenson in 1992 in his book "Snow Crash" (Anderson & Rainie, 2022: 5) to depict a specific type of virtual reality (VR). Today, the Metaverse is linked mostly to the technological development of VR or augmented reality (AR), which allows for the generation of three-dimensional mixed reality (MR), where real elements are combined with virtual ones, enabling users equipped with dedicated headsets to "interact in a fully or partially synthetic digital environment constructed by technology" (Mystakidis, 2022: 487). It is possible to describe it as the next stage of the Internet, even if it seems unlikely that the Metaverse will match the Internet's accessibility in the coming years or that it will completely replace the Internet (Xu et al., 2022: 1).

Metaverse users navigate MR worlds³ using virtual alter-egos called "avatars." Both the Metaverse and avatars realistically reflect the real world, mirroring real places and activities and even reproducing an individual's personal characteristics in the form of their avatar-representations (Park & Kim, 2022: 4211). The key element of interaction is the so-called "immersion," in which the boundaries between the real and virtual worlds are gradually blurred (Büchel & Klös, 2022: 5), and consequently, the perception of reality might be distorted. Visions of multidimensional Metaverses have been presented through literature and cinematography; one of the most prominent examples is the movie adaptation of the science-fiction novel by E. Cline entitled "Ready Player One." In another example, filmmaker Steven Spielberg portrayed a rather grim, dystopic future in which VR offers an escape from the real world to the Metaverse in a movie called Oasis.

Perhaps the most important sign of the Metaverse's growing importance as the "technology of tomorrow" was Facebook's decision to rebrand as "Meta" in 2021 (Chohan, 2022). This decision underlined Facebook's global aspirations to shape the Metaverse environment and invest in that technology (Dwivedi et al., 2022: 2). Experts estimate that the Metaverse market might be worth billions of dollars, and its potential is quickly growing. It is estimated that by the end of 2026, 25% of people will spend at least one hour a day interacting via the Metaverse (European Parliament, 2022: 2). Research conducted by the Fraunhofer Institute (2022) shows that 58% of respondents from the United States, Germany, and China could imagine transferring part of their life activity to the Metaverse, and 22% would be willing to accept a complete transfer of their life to the Metaverse (Duwe et al., 2022: 5). On the other hand, some companies have already decided to reduce expenditures on research related to the Metaverse due to cost and uncertain business prospects (Whelan & Flint, 2023). What is more, some experts have pointed out that the Metaverse might already be dead as it "lacked a coherent vision," and the tech industry has already "turned to a new, more promising trend – generative AI" (Zitron, 2023). Interest in Meta seems to be diminishing. One may plausibly argue that the aspirations failed to meet the challenge, at least at this stage of technological development. This does not mean, however, that the Metaverse should

³ There is no one universal Metaverse, though it has already been noted that the interoperability of different platforms may occur in the future. The most significant examples of Metaverses today are Meta's Horizon Worlds, Decentraland, Roblox, and The Sandbox.

be seen as completely buried. It might return in another incarnation, as an improved version of what engineers had managed to achieve in the first phase of development.

These issues should draw the attention of lawmakers, law enforcement agencies, and experts in social interaction. The European Union devotes an increasing number of documents to the Metaverse. It has already launched a “Virtual and Augmented Reality Industrial Coalition” to connect stakeholders engaged in developing Metaverse technologies (Kabelka, 2022). In December 2022, the Digital Committee of the German Bundestag held a special meeting dedicated to Web 3.0 and the Metaverse, which raised serious concerns over social aspects of the new technology (Digital Committee of Bundestag, 2022). In the United States, the issue of the Metaverse has been addressed by the Congressional Research Service (Zhu, 2022).

Some countries have gone even further. The United Arab Emirates established a virtual ministry, Barbados opened the first digital embassy using the Metaverse, while Singapore funded the “Centre for Strategic Futures” (Vishnoi, 2021), which will concentrate on “building capacities, mindsets, expertise and tools for strategic anticipation and risk management which would shape policy making decisions” (Centre for Strategic Futures, 2022). The World Economic Forum in Davos launched the initiative, “Defining and Building the Metaverse,” comprised of stakeholders motivated to “develop and share actionable strategies for creating and governing the Metaverse” (World Economic Forum, 2022).

While the debate is ongoing, there is a significant gap in public discussion of new threats to democracy, security and privacy brought on by the Metaverse. Considering this gap, this study takes up the threats to democracy stemming from the development of the Metaverse and, specifically, the use of MR in political campaigns. The list presented in this study is not exhaustive, and the catalog of threats and harmful forms of using MR will presumably increase with the development of the Metaverse. It should be assumed that MR, with its potential to monitor users’ interactions and behavior, will become a valuable field for collecting data and generating highly personalized content, which in turn may increase the potential for the manipulation of private user information. The Metaverse will also affect the security environment as crime patterns will potentially be replicated there and will dynamically adjust to new tools and opportunities. A detailed description of these potential problems will help to identify the best countermeasures and the institutions most appropriate to shape them. This description will, in turn, provide answers to the question of how to prepare for the challenges related to the development of the Metaverse. In sum, the aim of this study is to highlight the risks associated with the expansion of the Metaverse and to encourage debate on social, legislative, and political levels.

Methods

The study used the methods of scientific inference and analysis. The study drew on secondary sources of information (source literature), legal acts and statistical data.

The focus of the study is threats to democracy generated by the Metaverse, meaning the personalization of the political content based on data analysis. Its aim is to develop

a set of recommendations for state authorities, including law enforcement agencies, regarding the potential development of the Metaverse and threats stemming from its use on a large scale.

Potential threats – cybercrime

Cybercrime is an extremely complex phenomenon, the detailed description of which goes beyond the scope of this study. The Metaverse is widely considered to be one of the arenas of cybercriminal activity. Some countries, including Estonia, Denmark, and Norway, have already invested in online policing that, in the future, might possibly be extended to the Metaverse. “Nettpatrulje” (Norwegian Internet Patrols) or experiences of cooperation among law enforcement agencies (Europol, 2022: 24) are good examples of proactive approaches, even if they are not aimed directly at the Metaverse. In 2022 Interpol launched its own Metaverse that would allow for training and capacity building. Interpol’s Executive Director of Technology and Innovation commented that “[i]n order for police to understand the Metaverse, we need to experience it” (Interpol, 2022). Some countries have set up new units within police forces to concentrate on cybercrime exclusively. All these activities are steps in the right direction and can be a prelude to capacity building measures.

It should not be expected that the reality created within the Metaverse will be significantly different from the one we already know. Rather, it should be assumed that already existing crime patterns will be replicated in the Metaverse. Moreover, users of the Metaverse will gain new opportunities to commit crimes, some of which will likely be initially observed and penalized as responses to reported cases (Qin, Wang, Hui, 2022: 1). The reactive approach, though conventional on legal grounds, might be insufficient to prepare for what is yet to come.

As mentioned above, it should be assumed that already codified types of crime will also appear in the Metaverse, albeit in a slightly modified form. This entails the need to determine to what extent current regulations will apply to the Metaverse, which in practice should result in extending the existing jurisdiction to virtual worlds. As a result, some experts (Jaurisch, 2022) claim that it is not the right moment to regulate the Metaverse with new laws specific to it, but instead to enforce already existing applicable regulations, including the European Union Digital Services Act.⁴ They need to be effective, and for that, they need to be supported. This point of view assumes that regulators should be proactive, set the tone of the discussion, and unequivocally favor a rational approach to the use of current measures instead of getting into protracted theoretical or semantic debates.

Lawmakers should also respond to the growing demand to penalize digital acts of violence, including the rape or murder of an avatar. The “crude delineation between physical and virtual will become increasingly problematic. As these experiences become more embodied, start to feel more real, we will have to decide at which point virtual experiences will be equally impactful as those of the physical realm” (Europol, 2022: 17).

⁴ A legal act adopted by the EU in 2022 to ensure a safe and accountable environment online.

That might naturally lead to a discussion on the liability of avatars and their owners. The creation of a digital identity or even a “digital body” would require protection within civil law but also a closer look at liability issues. It would also be necessary to find the proper legal mechanisms to address avatar-to-avatar interactions of a criminal nature. According to some researchers, one next step might even be granting rights to avatars if they possess consciousness (Cheong, 2022: 470–472), although this attribute should not overshadow the more central debate about human beings’ rights in the Metaverse.

The next iteration of the Internet might further hinder the identification of cyber-crime and make it even harder to secure digital evidence, particularly in cases involving decentralization and anonymity (Europol, 2022: 11). It has already been a difficult task under the current conditions, and the Metaverse will increase the problems of law enforcement in that aspect. The basic threats have been recognized by international law enforcement organizations. Interpol (2022) points out that the Metaverse can be used for criminal purposes such as money laundering, data theft, child grooming and child sexual exploitation, harassment, sexual assault, stalking, cyberattacks, cyber-physical attacks, financial fraud, social engineering, scams, counterfeiting and copyright infringements, and terrorism recruitment and training. Studies have already identified potential threats to data security and identity theft. They have also found a detrimental sociopsychological impact, at least to some parts of society (Dwivedi et al., 2022: 3). That might pave the way for further harmful effects. In addition, cyberbullying, and a variety of negative phenomena regarding surveillance (government and corporate ones), espionage, or disinformation on an unprecedented scale (Jaurisch, 2022) should be taken into account.

Europol (2022) warns that “criminals have already been selling digital fingerprints, which imitate the user’s device’s characteristics and behavior” and speculates that in the future, criminals may generate synthetic identities and add behavioral layers to fakes. Potential threats, in this case, are associated not only with the classical sphere of criminal law (identity theft, extortion, phishing), but also with the creation of a powerful field for abuse in the areas of message personalization, manipulation, and propaganda.

There might be serious reasons for concern regarding children’s safety. The Metaverse could amplify negative outcomes such as grooming or sexual abuse, while the use of haptics and sensory devices prevalent in the Metaverse may pave the way for online sensual harassment (Europol, 2022: 18). According to Europol (2022) in 2020 58% of girls experienced online harassment. The Metaverse opens up even greater opportunities for the perpetrators of crimes. Their effects can be more severe than in the real world due to immersion.

This is just a sample list that contains the types of crimes that appear in the classic version of the Internet. Unfortunately, the Metaverse can become a platform where negative processes are amplified and challenging to investigate.

Potential threats to democracy

There are many possible applications of the Metaverse in the context of politics: conducting remote meetings with stakeholders, conducting trainings for civil servants,

and organizing election rallies within MR (Dunn, 2022). Politicians could merchandise and raise funds for political campaigns while saving costs for townhalls and debates in the real world (Choudhary, 2022). This might facilitate participation, bring some citizens who have not been interested in traditional means of communication with authorities closer, and at the same time save time and to reduce the carbon footprint. But this is just one side of the coin.

There is a reason why some researchers describe the Metaverse as “the most dangerous tool of persuasion ever created” (Rosenberg, 2022: 2) or call it a “world of expanded surveillance” that is “more powerful than a lie detector” (Wheeler, 2022: 8). Politicians have been using emerging technologies for some time to increase their chances for election. It might be the case that political parties would use the Metaverse to reach a wider audience, especially in the age, ethnic, or minority groups where they underperform.

The Metaverse might be one of the first places where data analysis and biometric identification play a prevailing role in crafting tailor-made political messages. R. Waltzman (2022) offers a fictitious example of a campaign reaching out to millions of users with the presentation of personalized versions of a candidate based on their physical resemblance to the viewers. Mimicry might be used to manipulate audiences who are unaware of this type of process, giving them a false impression of a resemblance, and increasing the chances for identification and thus for a vote. That very idea was studied in 2008 by researchers at Stanford University, who assessed the outcome of facial resemblance between candidates and voters. They concluded that “given the revolution in information technology [...] political strategists will increasingly resort to transformed facial similarity as a form of campaign advertising” (Bailenson et al., 2008: 954). The question arises of whether the Metaverse will offer the technical feasibility for such a far-reaching manipulation.

Thus far, yes, and it may go even further. Researchers are already warning against the potential misuse of private data, including the tracking of physical reactions such as pupil dilation, heart rate, eyes movement, and skin moisture. The use of data emerging from the sphere of intimacy that cannot consciously be controlled might be a biggest threat to individuals and their rights within the Metaverse (Heller & Bar-Zeev, 2021: 10; Wheeler, 2022: 8). Meta’s headsets allow for tracking facial expressions and eye movement, detecting reactions which are too subtle for human beings to be aware of consciously (Rosenberg, 2022: 3). Some researchers warn against “a business model that is based on reselling user data to advertisers or reusing it for other commercial purposes, while access, functionality and algorithms are designed in such a way that people produce as much data as possible” (Hermann, 2022: 3).

What distinguishes the old-fashioned patterns of manipulation from sophisticated, technologically advanced solutions introduced within the Metaverse is “the ability to create high-speed feedback loops in which user behaviors and emotions are continuously fed into a controller that can adapt its influence in real-time to optimize persuasion” (Rosenberg, 2022: 5). Real-world politicians are not able to process data in this way themselves. Politicians boosted by artificial intelligence (AI) will be able to. One may wonder if these capacities are just a new type of marketing or if they are

better described as direct manipulation based on the unconditioned reactions of the body measured by sophisticated hardware and software; “the real harm to consumers comes from ongoing manipulation by unaccountable forces that knowingly use people’s private sensitivities against them” (Heller & Bar-Zeev, 2021: 10).

The activity of political campaigns is one of many arenas that AI experts might follow. One may assume that data analysis could lead to the personalization of political messages adjusted to specific characteristics of voters. Such analysis could be based on algorithms measuring interactions, emotions, and interests in the virtual world(s). Such a scheme has already been used in marketing. The Metaverse, with its potential to gather information, could allow for “psychological and emotional manipulation of its users at a level unimaginable in today’s media” (Waltzman, 2022). Eventually, two realities will become further intertwined in the Metaverse, “allowing for new organizational tactics and PsyOps campaigns” (Richardson, 2021) and for the exploitation of emotional weaknesses, including temporary mood swings of users that would increase susceptibility to specific messages.

The potential of the Metaverse can possibly complement other opportunities stemming from the use of AI in a political context. In 2022, during the presidential election in South Korea, one of the candidates decided to create his digital copy, altered by AI to increase his attractiveness among the young voters. The so called “deep fake” avatar might have been one of the reasons for his victory, which was achieved by a small margin (Shin & Yi, 2022). In one sense, the use of AI to increase the chance of winning an election is a brilliant idea, especially since such activities are not prohibited by law. The problem was the manipulation behind the election process. AI-generated videos presented a distorted picture of reality, giving a false perception of the candidate’s abilities and performance to recipients. And that might be just the beginning, as the Metaverse would create more opportunities for these actions.

It should not be forgotten that many of the solutions presented here have positive applications, e.g., mimicry can be used to amplify messages while learning in VR. A simple procedure of focusing the teacher’s avatar’s gaze on a specific student was sufficient to improve attention and learning outcomes (Bailenson & Blascovich, 2011). However, democratic processes are based on equality, transparency, and participation. The potential for manipulation described above, and specifically the micro-targeting of voters (Hermann, 2022: 5), undermines the idea of democracy.

The Metaverse could also have an indirect impact on democratic processes through the gradual change of society and of social interactions. So-called cyberdemocracy has a range of possible dimensions, such as the transfer of some part of decision-making processes to cyberspace, the formation of new political movements within cyberspace, and pressure on authorities to allow cybervoting (Filipova, 2023: 10). It should not be assumed that MR will completely supplant the competition for votes in the real world, but the Metaverse should be considered a new forum for the struggle for electorate.

The democratization and decentralization of platforms that support the Metaverse represent both a new opportunity and a new challenge. The egalitarian nature of the system will lead to the emergence of new social and political movements, as well as changes in the form of existing ones and the creation of new leaders. Decentralized

digital societies would put more pressure on the importance of online identification, which might, in turn, lead to the emergence of new needs (e.g., purchasing virtual objects), the problem of verifying individual identity, increased health issues, and the degradation of moral values (Filipova, 2023: 9).

At the same time, presence in seemingly open environments, where the influx of information from the outside may be limited, can lead to the radicalization of the social masses. It is not difficult to foresee that the Metaverse will be an excellent platform for extremist movements, state and non-state actors, cybercrime, or terrorist organizations who may fully exploit the potential for disinformation, radicalization, or recruitment. On the other hand, the Metaverse might also be a form of escapism from the political problems of the real world, including climate change, air pollution, and the degradation of resources (Richardson, 2022). Looking for one's own identity outside of the unacceptable real world will inevitably lead to stronger immersion or a disruption of the capacity to assess conditions realistically, which in turn may result in attempts to look for a new group identity in the virtual world.

Information bubbles or echo chambers have negative consequences, which will themselves result in social polarization; immersion will play the role of a catalyst. In extreme cases, the complete blurring of boundaries in perceiving the real and semi-real worlds will make it impossible to distinguish political reality from the one created by MR. This phenomenon is nothing new. The aforementioned information bubbles and echo chambers are a significant social problem of contemporary social media (Cinelli, 2021: 1). The Metaverse, based on immersion, will be an even more effective source of manipulation in this regard, one resulting from being locked in a specific, often hermetic environment where the stimuli will be felt even more strongly due to sensory transmitters.

Social media is already described as “an effective amplifier to attract naïve youth to extremism” and to serve as a tool for radicalization (Liang, 2022: 74). Paradoxically, the decentralization of the Metaverse, which would allow for greater democratization of services and ensure increased anonymity of users, may lead to the mass dissemination of content that in a moderated environment could be caught and defined as inconsistent with regulations.

Recent progress in neuroscience would also have a direct impact on the Metaverse users. “Metaverses could substantially contribute to cognitive warfare aimed at leveraging, disrupting or influencing basic belief structures in adversaries (both civilian and military) in ways that digitally influence their physical behaviors.” (Rickli & Mantellassi, 2022: 10–11). The idea of using the Metaverse as a cognitive warfare should be a source of interest to military experts. It has already been established that subliminal advertising and propaganda would contribute to disturbance of the sense of moral or political values since users might have a false impression that their identity is built on their beliefs, whereas, in fact, it has been gradually replaced by the algorithm's choices or manipulated content (Henz, 2022: 4).

Considering the above, the Metaverse could also create fertile ground for terrorism and extremism, allowing for selection and recruitment. Europol (2022) warns against imagined fictions of theoretically free worlds that do not comply with the basic rules

of democracy or the rule of law. Examples of Nazi gas chambers found in the quickly growing Metaverse called Roblox are extremely worrisome (Europol, 2022: 19). Two phenomena may possibly occur. The uncontrolled development of the decentralized Metaverse can lead to the undermining of basic democratic principles, whereas massive surveillance, intended to serve the business purposes of the platforms, could lead to the de-democratization of the Metaverse since such surveillance is inherently anti-democratic. “Centralized” democracy might be “subordinated to the governmental and corporate elites who control smart technologies and govern ‘by code’”. Outsourcing democratic resilience increases the power of the powerful elites, raising further concerns over accountability, representation, and transparency” (Bibri, 2022: 855).

Recommendations

1. Introducing the problem to lawmakers. Finding solutions requires first understanding the problem and its consequences. In some countries, the topic of the Metaverse has already appeared at the level of the parliamentary debate. This is a step in the right direction. Technological innovations require appropriate expertise, and parliamentary committees for digitization seem to be the adequate forum to discuss that subject.

The task of the experts is to create appropriate conditions for a professional debate, devoid of prejudices and excessive emotions. The Metaverse should not only be seen as a potential tool of manipulation or a source of cybercrime, although these threats must be fully acknowledged. Its basic applications need to be clearly identified to avoid a biased debate that would not serve a productive purpose. The familiarization of policy makers with the issues of the Metaverse is required for rational legislation. In sum, there is a need to “intellectually domesticate” the Metaverse.

2. Using already existing provisions. The emergence of new phenomena may trigger a natural desire to regulate them. This, in turn, may raise legitimate concerns about overregulation, which itself results in a fear of the new rather than a thorough discussion. However, before a new legal framework is created, it is necessary to verify to what extent existing solutions can be applied to the Metaverse. Many of the problems associated with the widespread use of the Metaverse have already appeared in social media. The list of potential crimes indicated in this study does not differ significantly from the current activities of cybercriminals. However, the Metaverse has the potential to multiply negative phenomena.

The opinion that the Metaverse in its current form is not fundamentally different from other existing forms of VR seems right, which in turn requires the authors of relevant laws to adjust the regulations. Lawmakers should take a proactive approach. They can directly and explicitly include the Metaverse within the scope of existing regulations. J. Jaursch (2022) rightly pointed out that the EU has already introduced the regulatory measures that should apply to the Metaverse. The Digital Services Act would have the potential to at least reduce the negative consequences of the Metaverses to minors or oblige the platforms to be more transparent with targeting, though it is still unknown how the rules would apply to all the Metaverses, especially in the case of decentralization.

3. Preparing long-term strategy and using strategic foresight. The debate on the application of regulations currently in existence is a precondition to concretizing legal provisions and directing them to cover the Metaverse. The possibility that they would take the form of a targeted legal act cannot be ruled out, although this is not an optimal solution for the next few years. However, if the Metaverse reaches the size some experts predict it will, it may require dedicated *lex specialis*. Thus, it is necessary to use strategic precautionary tools for the “anticipatory governance” of the Metaverse (Peters et al., 2022: 12). These tools would allow for the testing of existing regulations and their applicability to the Metaverse and the analysis of the scope of possible future legislation. The Metaverse might have a moment of weakness due to changing economic conditions or the potential financial problems of companies, but this does not necessarily mean that the idea of immersive reality will be completely abandoned by the tech industry. The Metaverse might return in a different incarnation.

In this context, the announcement of the European Commission to launch “a creative and interdisciplinary movement, aiming to develop standards, increase interoperability, maximizing impact with the help of IT experts, regulatory experts, citizens’ organizations and youth” (European Commission, 2022) should be more than welcomed. These activities are complemented by the founding of the Virtual and Augmented Reality Industrial Coalition and the launching of the VR Media Lab through Horizon Europe.

R. Waltzman (2022) correctly points out the necessity of considering appropriate guardrails for new technologies to minimize potential harm. The comprehensive study and evaluation of psychological aspects of immersion, supplemented by the analysis of the potential use of malicious or manipulative tools, seem to be mandatory. They need to be merged with a thorough evaluation of the technological characteristics of the Metaverse. Waltzman’s idea of developing a technology to detect when manipulation techniques are used—for example, by introducing “emotional canary” that would send warning signals to users once it detects the attempt at emotional manipulation-- seems to be hardly realistic, as the technical feasibility of this solution is arguable and might lead to preventive censorship or damage to the business dimension of the Metaverse.

4. A dual-track approach to cybercrime and manipulation. It is necessary to counteract cybercrime in the classical sense. This is a task not only for law enforcement authorities, but also for lawmakers, who should pass specific regulations regarding the activity of criminals in cyberspace. On the other hand, it is necessary to pay attention to the problem of how the collection and processing of data are used to manipulate users. In any case, it will be extremely difficult to draw the line between what is acceptable for marketing purposes and what constitutes illegal manipulation. Experts should focus on introducing clear and transparent rules for data processing. L. Rosenberg (2022) suggests restrictions regarding the monitoring of users, the emotional analysis of users, and product placement within the Metaverse, and even considers banning simulated personas (photorealistic human representations), although this type of regulation would need very specific, detailed provisions of law.

It is difficult to say unequivocally whether personalization and manipulation of a political nature should be regulated separately. Undoubtedly, the political dimension of the Metaverse should be the subject of careful analysis. Under certain conditions,

as indicated in this study, it poses a significant threat to democratic systems. At the same time, one should remember the positive political applications of the Metaverse, which, in the right form, could increase social participation and social interest in political matters.

Thus, the issue of using the Metaverse should be combined with the broader issue of using AI for political campaigns. Although, at first glance, political manipulation may seem more harmful to democracy than manipulation resulting directly from private corporate activity, the qualitative difference will be difficult to grasp. Experts in the field of electoral law should subject the use of new technologies and the implementation of far-reaching policies involving the personalization of political messages created by algorithms with limited human intervention to careful analysis. Even at this stage, determining the limit of what level of interference should be permitted will be extremely difficult, if not impossible.

The question of inter-connections between the Metaverse worlds and those of data migration has not yet been fully answered (Anderson, 2022). There is a need to better understand the interoperability processes to assess the capabilities of the platforms responsible for collecting and using personal data. In this context, close cooperation with the platforms themselves is necessary to propose appropriate countermeasures at early stages, including self-regulation, transparency regarding algorithms, the introduction of codes of conduct, and rules for the responsible use of AI.

5. Raising awareness, strengthening cyberliteracy, and contributing to on-line democracy. One of the reasons for the current state of unpreparedness is the lack of expertise. Apparently, “there are not enough qualified people to deal with the complexity of the architecture” of the Metaverse, which makes it even harder to develop security solutions (Dwivedi et al., 2022: 10). That lack of expertise covers diverse fields, from lawmakers, administration, law enforcement, sociologists, psychologists, to society itself.

In December 2022, experts invited by the Bundestag emphasized the need to raise awareness and intensify the debate on what the digital economy might look like in the future, the threats to fundamental rights and personal data associated with the expansion of VR, and how to counteract the expansion of cybercrime (Digital Committee of Bundestag, 2022). This type of parliamentary debate serves as an important tool for capacity building in the public sector. It is also a chance to flag significant social issues. Society must be included in the discussion about the threats stemming from the intensive use of the Metaverse and education on this topic should primarily be addressed to the younger generations, which in the future will be a key target for Metaverse platforms. Strengthening cyberliteracy is a comprehensive task for the modern education system.

Some proponents of the Metaverse argue that Web 3.0 will be based on decentralization and that the Metaverse should be democratically owned and controlled by global users (Grider & Maximo, 2021: 4). If such a scenario were to materialize – which seems unlikely at this stage, given the business potential of the Metaverse and the influence of powerful stakeholders – raising user awareness will be one of the key mechanisms to protect virtual communities from the erosion of democratic standards.

Education systems, universities, non-governmental organizations, and independent experts can all contribute to building social awareness and resilience, strengthening not only cyberliteracy but also the democratic values that should be introduced to the Metaverse communities.

6. A pro-active approach of law enforcement agencies and close cooperation with stakeholders. Law enforcement agencies and organizations can play a huge role in shaping the environment around and within the Metaverse. “Law enforcement needs to build experience in the Metaverse and should find a way to make use of these private experiences, as they provide invaluable insight to make sense of what is happening and accurately assess new developments” (Europol, 2022: 26). Thus, it is necessary to engage with users, the private sector, and developers of the Metaverse to truly understand the nature of this phenomenon.

Such involvement of law enforcement authorities is also in the interest of the stakeholders, including platforms, as they should care about the appropriate enforcement of regulations. If not, the uncontrolled development of the Metaverse might force the introduction of far-reaching countermeasures, resulting in overregulation.

Law enforcement agencies should enhance existing solutions, including capacity building through training and online activities, experience and intelligence sharing, investigative support, and the establishment of partnerships (Interpol, 2022). At the same time, a properly designed international framework “would promote inter-nation collaboration, facilitate crime investigation, and support democratic governance” (Qin, Wang, Hui, 2022: 2). Moreover, law enforcement agencies need to establish their permanent presence in the Metaverse to familiarize users with the very concept of online policing, while also counteracting the damaging perception of the apparent impunity of online activities.

The threats of radicalization, extremism and terrorism indicated in this study should become key elements of law enforcement activities in the Metaverse. It is essential to penetrate potentially anti-democratic and criminal communities, understand the mechanisms of interactions, and prevent the influx of new recruits. This work will require extensive energy, financial, and personal resources, but it must be a constant process of adapting to the growing environment of the virtual world.

7. Enhancing research in the fields of sociology and psychology. The negative trends presented in this study regarding the development of the Metaverse included sociological and psychological aspects. While one should not forget the positive applications of the Metaverse, such as those that contribute to medical treatment or education, experts express warnings about the detrimental effects of extensive use of the Metaverse and excessive immersion. These can result in the disruption of boundaries between the virtual and real world or addictions (Bojis, 2022: 4).

One may assume that “escapes in the Metaverse will affect social interactions as well as consumers’ physical and psychological well-being. Inevitably, it will affect people’s ability to cope and function in life” (Han et al., 2022: 1455). The list of harmful effects should be supplemented with Fear of Missing Out (FOMO), mood disorders, depression, or traumatization. Some researchers predict that the Metaverse would increase the number of mental health disorders, an outcome that “might even lead

to the identification and classification of new mental health illnesses” (Usmani et al., 2022: 4–5).

There is a need for further, thorough research with the goals of estimating risks and building a system to prevent the negative effects of immersion. As with the other recommendations, capacity building, raising awareness, and strengthening expertise are greatly needed. Immersion is not a new phenomenon. It has already been studied in the context of gaming, but the Metaverse seems to offer a new dimension of immersion. Its promised change in the form of social interactions will likely pose completely new challenges to sociology and psychology and may even require enforcing and strengthening existing standards.

Conclusions

The potential development of the Metaverse requires the interest and activity of state authorities on many levels, even if it does not reach the level expected by its proponents. The list of threats presented in this study is not exhaustive. Due to the limited scope of this research, this study focused on the most important issues regarding democratic processes, how they might be undermined through manipulation and how political campaigns may become based on excessive data gathering in the Metaverse. Documented patterns of cybercrime in the Metaverse replicate existing threats, whereas manipulation can take new, more dangerous forms.

Difficulties in foreseeing the potential range of the Metaverse prevent the prediction of the actual scale of threats to democracy. Therefore, threat assessment requires constant analysis, the observation of trends, and the establishment of a presence as preparation for understanding how the Metaverse works and how interactions inside the Metaverse are shaped. The activity, consistency, and creativity of lawmakers and law enforcement agencies are needed to constantly monitor the development of the Metaverse and its other incarnations and to respond adequately to new forms of crime and manipulation.

References

- Anderson J., Rainie L. (2022). *The Metaverse in 2040*. Retrieved from: https://www.pewresearch.org/internet/wp-content/uploads/sites/9/2022/06/PI_2022.06.30_Metaverse-Predictions_FINAL.pdf.
- Anderson P. (2022). *How to let a metaverse die*. Retrieved from: <https://www.polygon.com/23025632/metaverse-mmo-ending> (28.01.2023).
- Bailenson J.N. (2008). Facial similarity between voters and candidates caused influence. *Public Opinion Quarterly*, No 72(5). p. 935–961, doi.org/10.1093/poq/nfn064.
- Bailenson J.N., Blascovich J. (2011). *Virtual Reality and Social Networks Will Be a Powerful Combination*. Retrieved from: <https://stanfordvr.com/mm/2011/bailenson-ieee-vr-social.pdf> (01.02.2023).

- Bojis L. (2022). Metaverse through the prism of power and addiction: what will happen when the virtual world becomes more attractive than reality? *European Journal of Futures Research*, No 10(1), doi.org/10.1186/s40309-022-00208-4.
- Büchel J., Klös H.-P. (2022). Metaverse: Hype oder "next big thing"? Potenziale und Erfolgsbedingungen. *IW-Report*, No 42.
- Bundestag (2022). *Anhörung zum Web 3.0 und Metaverse*. Retrieved from: https://www.bundestag.de/ausschuesse/a23_digitales/Anhoerungen/921548-921548 (28.01.2023).
- Center for Strategic Futures (2022). *Who We Are*. Retrieved from: <https://www.csf.gov.sg/who-we-are> (28.01.2023).
- Cinelli M., Morales G.D.F., Galeazzi A., et al. (2021). The echo chamber effect on social media. *The Proceedings of the National Academy of Sciences*, No 118(9), doi.org/10.1073/pnas.202330111.
- Cheong B.C. (2022). Avatars in the metaverse: potential legal issues and remedies. *International Cybersecurity Law Review*, No 3, p. 467–494., doi.org/10.1365/s43439-022-00056-9.
- Chohan U.W. (2022). *Metaverse or Metacurse?* doi.org/10.2139/ssrn.4038770.
- Choudhary L. (2022). *Why this Poll Strategist Thinks Metaverse can Change Political Campaigns*. Retrieved from: <https://analyticsindiamag.com/why-this-political-strategist-thinks-metaverse-can-change-political-campaigns> (28.01.2023).
- Digital Committee of the Bundestag (Die 24. Sitzung des Ausschusses für Digitales) on 14.12.2022. *Web 3.0 und Metaverse*.
- Dunn J. (2022). *Five ways the metaverse could transform British politics over the next five years*. Retrieved from: <https://www.newstatesman.com/spotlight/public-sector-tech/2022/12/five-ways-metaverse-transform-british-politics-next-five-years> (28.01.2023).
- Duwe D., Busch M., Weissenberger-Eibl M.A. (2022). *Enabling the Metaverse. Whitepaper on international user preferences, business models and innovation processes in the metaverse*, Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI, doi:10.24406/publica-220.
- Dwivedi Y.K., Hughes L., Baabdullah A.M. et al. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, No 66, doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542.
- European Commission (2022). *People, technologies & infrastructure – Europe's plan to thrive in the metaverse*. Statement/22/5525.
- European Parliament (2022). *Metaverse. Opportunities, risks and policy implications*. European Parliamentary Research Service.
- Europol (2022). *Policing in the metaverse: what law enforcement needs to know, an observatory report from the Europol Innovation Lab*. Publications Office of the European Union.
- Filipova A.I. (2023). Creating the Metaverse: Consequences for Economy, Society, and Law. *Journal of Digital Technologies and Law*, No. 1(1), p. 7–32.
- Giaglis G. et al. (2022). *Metaverse*. The European Union Blockchain Observatory & Forum.
- Grider D., Maximo M. (2021). *The Metaverse*. Grayscale. Retrieved from: <https://www.grayscale.com/research/reports/the-metaverse>.
- Han D.-I. D., Bergs Y., Moorhouse N. (2022). Virtual reality consumer experience escapes: preparing for the metaverse. *Virtual Reality*, No. 26, 1443–1458. doi.org/10.1007/s10055-022-00641-7.

- Heller B., Bar-Zeev A. (2021). The Problems with Immersive Advertising: In AR/VR Nobody Knows You Are an Ad. *Journal of Online Trust and Safety*, Vol. 1 No. 1, doi.org/10.54501/jots.v1i1.21.
- Henz P. (2022). The societal impact of the metaverse. *Discover Artificial Intelligence*, No. 2(19). doi.org/10.1007/s44163-022-00032-6.
- Interpol (2022). *Technology Assessment Report on Metaverse*.
- Interpol (2022). *INTERPOL launches first global police Metaverse*. Retrieved from: <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2022/INTERPOL-launches-first-global-police-Metaverse> (28.01.2023).
- Jaurisch J. (2022). *Der DSA wirkt auch "im Metaverse" – wenn es mit der Rechtsdurchsetzung klappt*. Stiftung Neue Verantwortung. Retrieved from: <https://www.stiftung-nv.de/de/publikation/gastbeitrag-der-dsa-wirkt-auch-im-metaverse-wenn-es-mit-der-rechtsdurchsetzung-klappt> (28.01.2023).
- Kabelka L. (2022). *European Commission turns its gaze towards the metaverse*. Retrieved from: <https://www.euractiv.com/section/digital/news/european-commission-turns-its-gaze-towards-the-metaverse/> (28.01.2023).
- Liang C.S. (2022). The Technology of Terror: from Dynamite to the Metaverse. *Global Terrorism Index*. Institute for Economics & Peace, p. 73–76.
- Mystakidis S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, No. 2(1). p. 486–497. doi.org/10.3390/encyclopedia2010031.
- Park S.-M., Kim Y.-G. (2022). A Metaverse: Taxonomy, Components, Applications, and Open Challenges. *IEEE Access*, No. 10, p. 4209–4251, doi:10.1109/access.2021.3140175.
- Peters R., Schmietow B., Krieger B. (2022). Zwischen Hype und Zukunftsthema: Auf dem Weg ins Metaverse? *iit-perspektive*, No. 62.
- Pimentel D., Fauville G., Frazier K., et al. (2022). *An introduction to learning in the Metaverse*. Meridian Treehouse.
- Qin H.X., Wang Y., Hui P. (2022). *Identity, Crimes, and Law Enforcement in the Metaverse*. doi.org/10.48550/arXiv.2210.06134.
- Richardson D. (2021). *What will the Metaverse mean for political movements?* Retrieved from: <https://paradoxpolitics.com/2021/12/what-will-the-metaverse-mean-for-political-movements> (28.01.2023).
- Rickli J.-M., Mantellassi F. (2022). Our Digital Future: The Security Implications of Metaverses. *Geneva Center for Security Policy*, Is. 24, p. 2–13.
- Rosenberg L. (2022). *The Metaverse: from Marketing to Mind Control*. Future of Marketing Institute. Retrieved from: <https://futureofmarketinginstitute.com/the-metaverse-from-marketing-to-mind-control> (28.01.2023).
- Rosenberg L. (2022). Regulation of the Metaverse: A Roadmap. *6th International Conference on Virtual and Augmented Reality Simulations (ICVARS 2022)*. March 25–27, 2022 – Brisbane, Australia, p. 21–26, doi.org/10.1145/3546607.3546611.
- Shin H., Yi H.Y. (2022). *South Korea candidates woo young voters with 'deepfakes', hair insurance*. Reuters. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/skorea-candidates-woo-young-voters-with-deepfakes-hair-insurance-2022-03-03/> (28.01.2023).
- Usmani S.S., Sharath M., Mehendale M. (2022). Future of mental health in the metaverse. *General Psychiatry*, Vol. 35, Is. 4, doi.org/10.1136/gpsych-2022-100825.

- Vishnoi S. (2021). *How the Metaverse Will Redefine Politics and Governments*. Retrieved from: <https://www.thequint.com/voices/opinion/metaverse-and-politics#read-more> (28.01.2023).
- Waltzman R. (2022). *Facebook Misinformation Is Bad Enough. The Metaverse Will Be Worse*. Retrieved from: <https://www.rand.org/blog/2022/08/facebook-misinformation-is-bad-enough-the-metaverse.html> (28.01.2023).
- Wang Y., Su Z., Zhang N., et al. (2022). A Survey on Metaverse: Fundamentals, Security, and Privacy. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, Vol. 25, Is. 1, doi.org/10.48550/arXiv.2203.02662.
- Wheeler T. (2022). Who Will Make the Rules for the Metaverse? *Mossavar-Rahmani Center for Business & Government Associate Working Paper Series*, No. 195.
- Whelan R., Flint J. (2023). *Disney Eliminates Its Metaverse Division as Part of Company's Layoffs Plan*. Retrieved from: <https://www.wsj.com/articles/disney-eliminates-its-metaverse-division-as-part-of-companys-layoffs-plan-94b03650> (15.04.2023).
- World Economic Forum (2022). *Defining and Building the Metaverse*. Retrieved from: <https://initiatives.weforum.org/defining-and-building-the-metaverse/home> (28.01.2023).
- Xu M., Ng W.C., Lim W.Y.B., et al. (2022). *A Full Dive into Realizing the Edge-enabled Metaverse: Visions, Enabling Technologies, and Challenges*, doi.org/10.48550/arXiv.2203.05471.
- Zhu L. (2022). *The Metaverse: Concepts and Issues for Congress*. Congressional Research Service (R47224).
- Zitron E. (2022). *RIP Metaverse. An obituary for the latest fad to join the tech graveyard*. Retrieved from: <https://www.businessinsider.com/metaverse-dead-obituary-facebook-mark-zuckerberg-tech-fad-ai-chatgpt-2023-5> (15.05.2023).

Author's bionote

Mateusz Łabuz – a diplomat working for the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland and currently posted to Berlin. He is responsible for security policy in the political unit of the Embassy, representing Poland as cybersecurity attaché in Germany. He is a member of numerous high-level delegations, representing Poland during international conferences and summits. He is also a member of the Körber Netzwerk Außenpolitik, aimed at supporting young foreign policymakers. He is a graduate of the Law, Administration and English Philology faculties at the Jagiellonian University and the Pedagogical University of Cracow, and a graduate of the Diplomatic Academy of the Polish MFA. His research interests include modern technologies and their impact on security and democracy. He is also the author of one of the largest websites on the history of World War II (WarHist.pl).

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.10

Paulina Rus

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0001-6974-994X

Żaneta Zajac

Centrum Symulacji i Doskonalenia Zarządzania Bezpieczeństwem „Pro Patria, Pro Civium”,
Szkola Doktorska Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0002-4080-7541

Państwowa Straż Pożarna w zwalczaniu zagrożeń o charakterze epidemiologicznym na przykładzie województwa małopolskiego

The State Fire Service in combating epidemiological threats on the example of
the Małopolskie Voivodeship

Abstrakt

Celem artykułu jest przedstawienie roli i zadań Państwowej Straży Pożarnej w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem współczesnych zagrożeń epidemiologicznych, jakimi jest pandemia Covid-19. Opracowanie ma na celu rozwinięcie sformułowanego problemu badawczego dotyczącego roli Państwowej Straży Pożarnej na przykładzie województwa małopolskiego w zwalczaniu zagrożeń epidemiologicznych oraz wskazanie formy i stopnia zaangażowania strażaków w prowadzone wówczas działania, mające na celu ograniczenie rozprzestrzeniania się pandemii ww. chorób. Dla lepszego zobrazowania przedmiotu badań wykorzystano działania wybranych jednostek ratowniczo-gaśniczych zlokalizowanych na terenie województwa małopolskiego. Badania oparto w dużej mierze na analizie literatury przedmiotu, wydawanych corocznie biuletynów informacyjnych, bieżących artykułów ukazujących się w prasie lokalnej, a także wzmianek publikowanych na stronach rządowych oraz na stronach Państwowej Straży Pożarnej. Wnioski z badań wskazują na duże zaangażowanie strażaków, którym powierzono szeroki zakres zadań w czasie pandemii. Z danych wynika również, że pomimo występowania nietypowych dla naszego regionu zagrożeń epidemiologicznych, jednostki te charakteryzowały się dużą skutecznością w ich zwalczaniu oraz chętnie wspierały i pomagały innym osobom i instytucjom.

Słowa kluczowe: pandemia, Covid-19, Państwowa Straż Pożarna, województwo małopolskie, zagrożenia epidemiologiczne

Abstract

The aim of the article is to present the role and tasks of the State Fire Service in Poland, with particular emphasis on contemporary epidemiological threats, which is the Covid-19 pandemic. The study is to develop the formulated research problem regarding the role of the State Fire Service on the example of the Lesser Poland Voivodeship in combating epidemiological threats and to indicate the form and degree of involvement of firefighters in the activities carried out at that time aimed at limiting the spread of the above-mentioned diseases pandemic. To better illustrate the subject of the research, the activities of selected rescue and firefighting units located in the Małopolskie Voivodeship were used. The research was largely based on an analysis of the literature on the subject, annually published information bulletins, current articles appearing in the local press, as well as mentions published on government websites and on the websites of the State Fire Service. The conclusions from the research indicate the high commitment of firefighters, who were entrusted with a wide range of tasks during a pandemic. The data also show that, despite the occurrence of epidemiological threats atypical for our region, these units were highly effective in combating them and willingly supported and helped other people and institutions.

Keywords: pandemic, Covid-19, State Fire Service, Małopolskie Voivodship, epidemiological threats

Wprowadzenie

Poczucie bezpieczeństwa odczuwane przez ludność cywilną, państwo czy podmioty odpowiedzialne za zapewnienie tego elementu od zawsze było zróżnicowane. Choć wszystkie te podmioty są ze sobą powiązane i w większości przypadków realizują podobne założenia na rzecz zapewnienia wspólnego dobra, to jednak niewątpliwie będą występować różnice w podejściu do pewnych zagrożeń i ich znaczenia. Pandemia Covid-19 jest zupełnie czymś innym i stanowi innego rodzaju skalę wyzwań zarówno dla ludności cywilnej, jak i dla państwa i służb, w kontekście teraźniejszym i przyszłym. Jest to niezwykle ważny determinant kierunku rozwoju oraz środowiska bezpieczeństwa Państwowej Straży Pożarnej, tj. szanse, wyzwania, ryzyko oraz zagrożenia, w aspekcie innych potencjalnych niebezpieczeństw o charakterze epidemiologicznym, które mogą wystąpić w niedalekiej przyszłości na skutek globalizacji.

Ponadto, problematyka niniejszego artykułu jest odpowiedzią na zagadnienia związane z obszarem bezpieczeństwa, zwłaszcza narodowego, personalnego i zdrowotnego, a także zaangażowania w pomoc cywilnej ludności przez strażaków, którzy będąc na tzw. „pierwszej linii frontu” biorą czynny udział w zabezpieczeniu wielu istotnych ogniw w łańcuchu bezpieczeństwa i ciągłości zadań niezwiązanych z Covid-19, po to, aby zabezpieczyć województwo małopolskie przed potencjalnymi innymi zagrożeniami naturalnymi, tj. powodziami, ulewnymi deszczami, trąbami powietrznymi, burzami i innymi. W związku z tym problem badawczy niniejszego artykułu zawiera się w pytaniu: jaką rolę pełni Państwowa Straż Pożarna na przykładzie województwa małopolskiego w zwalczaniu zagrożeń o charakterze epidemiologicznym?

W tym niezwykle trudnym okresie, który wystawił na próbę cały system bezpieczeństwa oraz dyspozycję służb, przedmiot badań koncentruje się na obecnych

i przyszłych zagrożeniach naturalnych z naciskiem na epidemiologiczne, które będą stanowić o wydolności nie tylko systemu ochrony zdrowia, ale i gotowości do pełnienia ustawowych obowiązków połączonych z ochroną ludności i ratownictwem.

Ustawowe zadania Państwowej Straży Pożarnej zmieniały się na przestrzeni minionych lat. Ich forma oraz zakres były poszerzane o kolejne kompetencje, rozszerzając zakres pełnionej służby wobec społeczeństwa oraz infrastruktury. 24 sierpnia 1991 r. w związku z przyjęciem dwóch ustaw, tj. ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz ustawy o ochronie przeciwpożarowej rozpoczął się nowy etap w dziejach historii pożarnictwa. Zgodnie z literą nowych aktów prawnych komendant główny PSP został centralnym organem administracji państwowej w sprawach ochrony przeciwpożarowej oraz organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego. 1 lipca 1992 r. działalność rozpoczęła Państwowa Straż Pożarna jako zawodowa, umundurowana i wyposażona w specjalistyczny sprzęt formacja, przeznaczona do walki z pożarami, klęskami żywiołowymi i innymi miejscowymi zagrożeniami (Popis, 2013: 19).

Metodologia niniejszego artykułu opiera się na kilku metodach badawczych. Najważniejszą z nich jest metoda analizy treści, która odnosić się do materiałów źródłowych oraz publikacji literatury przedmiotu związanej z Państwową Strażą Pożarną, zarówno na poziomie krajowym, jak i wojewódzkim, a także pandemią wirusa SARS-CoV-2. Kolejną równie istotną metodą zastosowaną w niniejszym opracowaniu jest metoda instytucjonalno-prawna, która związana jest z analizą aktów prawnych, dokumentów oraz oficjalnych raportów, wskazujących na szeroki zakres zadań prowadzonych przez strażaków z PSP. Element ten stanowi także punkt wyjścia do rozważań nad transformacją badanej formacji umundurowanej na przestrzeni lat jej funkcjonowania. W niewielkim stopniu została również wykorzystana metoda statystyczna, która posłużyła do przedstawienia Państwowej Straży Pożarnej w liczbach oraz zobrazowania pandemii Covid-19 zarówno w Polsce, jak i województwie małopolskim.

Ustawowe zadania strażaków działających w ramach PSP

O podstawowych zadaniach Państwowej Straży Pożarnej w szczególności mówi art. 2 wspomnianej ustawy z 1991 r. o działalności Państwowej Straży Pożarnej (Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej, art. 2). Wskazuje on w kolejności, że strażacy podejmują się działań mających na celu:

8. rozpoznawanie zagrożeń pożarowych jak i innych miejscowych;
9. organizowanie oraz prowadzenie akcji ratowniczych zarówno w czasie: pożarów, występowania klęsk żywiołowych, czy też likwidacji miejscowych zagrożeń;
10. wykonywanie pomocniczych specjalistycznych czynności ratowniczych, szczególnie w czasie występowania klęsk żywiołowych oraz w trakcie likwidacji miejscowych zagrożeń wspomagając inne służby ratownicze;
11. kształcenie kadr zgodnie z potrzebami Państwowej Straży Pożarnej, innych jednostek ochrony przeciwpożarowej, a także powszechnego systemu ochrony ludności;
12. prowadzenie stałego nadzoru przestrzegania przepisów przeciwpożarowych;
13. podejmowanie prac o charakterze naukowo-badawczym, związanych z tematyką ochrony przeciwpożarowej oraz ochrony ludności;

14. współdziałanie z Szefem Krajowego Centrum Informacji Kryminalnych w celu odpowiedniego realizowania przeznaczonych mu ustawowo zadań;
15. współpracowanie ze strażami pożarnymi oraz służbami ratowniczymi innych państw, czy organizacji międzynarodowych. Wspomniana współpraca odbywać się może na podstawie umów międzynarodowych lub innych, odrębnych przepisów, które są wiążące dla Rzeczypospolitej Polskiej;
16. realizację innych zadań, które również wynikają z umów międzynarodowych lub innych, odrębnych przepisów, wiążących Rzeczpospolitą Polską. Zasady i zakres wykonywanych zadań ujęte zostały w wyżej wymienionych regulacjach.

Państwowa Straż Pożarna włączona jest do Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego (KSRG) i jest jego głównym ogniwem. Niebagatelne znaczenie odgrywają w tym względzie także strażacy włączeni do systemu, a przynależący do Ochotniczych Straży Pożarnych. Częścią struktury są także zakładowe straże pożarne, Wojskowe Straże Pożarne oraz Lotniskowe Służby Ratowniczo-Gaśnicze. Centralnym organem administracji rządowej przeznaczonym do organizacji KSRG oraz tworzenia i utrzymywania na odpowiednim poziomie ochrony przeciwpożarowej jest Komendant Główny PSP. System ten działa na trzech poziomach, które odpowiadają strukturze administracyjnej – powiatowym, wojewódzkim oraz krajowym. KSRG utworzony został aby sprostać pojawiającym się i zmieniającym zagrożeniom, które uwarunkowane są rozwojem cywilizacyjnym, postępem technologicznym, ale także rozwijającą się urbanizacją.

W ramach systemu strażacy zgodnie z posiadanymi siłami i środkami współpracują z innymi inspekcjami, służbami, strażami, a także pozostałymi podmiotami zobligowanymi na drodze umowy cywilnoprawnej do współdziałania w akcjach ratowniczych. Wśród nich znajdują się chociażby: Policja, Straż Miejska, Państwowe Ratownictwo Medyczne, Straż Graniczna, Centra Zarządzania Kryzysowego, a także organizacje pozarządowe m.in. GOPR, WOPR, TOPR, PCK, ZHP (Biuletyn Informacyjny KW PSP w Krakowie, 2020: 34–35).

KSRG odpowiada za ratowanie życia i zdrowia, a także mienia i środowiska, zwalczanie pożarów, przeciwdziałanie i zmniejszanie skutków klęsk żywiołowych oraz innych miejscowych zdarzeń. Strażacy z PSP podejmują się także działań związanych z zabezpieczaniem wydarzeń masowych lub katastrof. System ten angażuje się również w prognozowanie i rozpoznawanie możliwych do wystąpienia w perspektywie czasu zdarzeń na wybranym obszarze. Prowadzą także działania specjalistyczne związane m.in. z ratownictwem chemicznym, ekologicznym, technicznym czy też rozwiązywaniem kwestii dotyczących zagrożeń wynikających z występowania czynników biologicznych oraz zdarzeń o charakterze terrorystycznym. Strażacy z KSRG wykonują często zadania m.in. w grupach wodno-nurkowych, wysokościowych, a szczególnie poszukiwawczo-ratowniczych. System ten przeznaczony jest do organizowania pomocy ratowniczej, ale także humanitarnej zarówno na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej jak i poza jej granicami. Podmioty należące do opisywanej struktury (wraz z posiadanym sprzętem i wyszkoleniem) w sytuacji wystąpienia nagłego zagrożenia są w stanie zadysponować swoje siły i środki w trybie pilnym. Ma to na celu umożliwienie ich przybycia na miejsce zdarzenia w jak najkrótszym czasie (KG PSP, 2022).

Państwowa Straż Pożarna na obszarze województwa małopolskiego – charakterystyka

Na obszarze województwa małopolskiego wyróżnić można kolejne jednostki organizacyjne PSP: Komenda Wojewódzka PSP w Krakowie, 19 podlegających po nią komend powiatowych, w tym 3 komendy miejskie znajdujące się w Krakowie, Tarnowie oraz Nowym Sączu. W skład komend powiatowych/miejskich PSP na obszarze opisywanego województwa wchodzi 32 jednostki ratowniczo-gaśnicze (JRG), a także 2 posterunki JRG (w Siedliskach od 2005 r. oraz od 2006 r. w Mszanie Dolnej). Do tego wyliczenia należy dodać także jednostkę organizacyjną szczebla centralnego jaką jest Szkoła Aspirantów PSP znajdująca się w Krakowie. Rozmieszczenie tych podmiotów zostało graficznie przedstawione na mapie województwa – Rysunek 1. Obecnie funkcję Małopolskiego Komendanta Wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej od czerwca 2020 r. pełni st. bryg. Piotr Filipek (KW PSP, 2022).

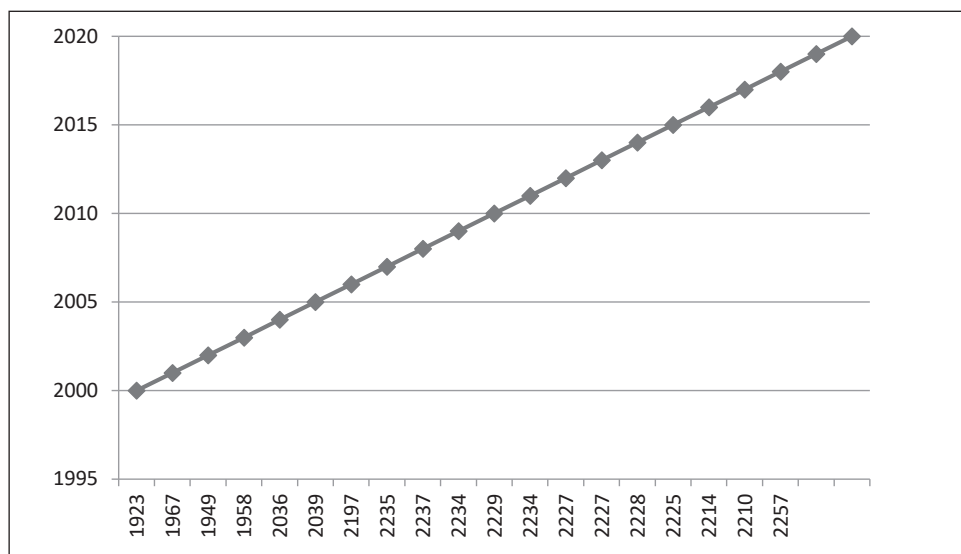
Rys. 1. Rozmieszczenie Jednostek Ratowniczo-Gaśniczych oraz posterunków czasowych Państwowej Straży Pożarnej na obszarze województwa małopolskiego (stan na 31.12.2021 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Biuletynu Informacyjnego Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej w Krakowie za rok 2002, s. 7

Na dzień 31.12.2020 r. ilość etatów strażaków we wszystkich jednostkach organizacyjnych PSP w województwie małopolskim wynosiła łącznie 2252 (Biuletyn Informacyjny KW PSP w Krakowie, 2020: 34–35). Dla porównania w roku 1999 całkowita liczba zatrudnionych to jedynie 1972 osoby. Należy mieć przy tym na uwadze, że na wskazanym obszarze od zmiany podziału administracyjnego z 1999 r. w województwie małopolskim przybyły dwie JRG. Jedną z nich jest JRG nr 7 w Krakowie oraz JRG nr 2 w Tarnowie. Jednostki te zyskały swoje siedziby odpowiednio w latach 2004 oraz 2007 (Kądziołka, 2012; Biuletyn Informacyjny KW PSP w Krakowie, 2020: 90–91). Na sytuację związaną ze wzrostem zatrudnienia miała wpływ także wzrastająca liczba mieszkańców, szczególnie dużych miast, a także rosnące i zmieniające się zagrożenia. Do kwestii podnoszenia liczby etatów należy dodać także konieczność odpowiedzi na poszerzanie kompetencji i zadań powierzonych strażakom z PSP. Zmieniający się stan zatrudnienia pracowników na przestrzeni lat 1999–2020 przedstawia Wykres 1.

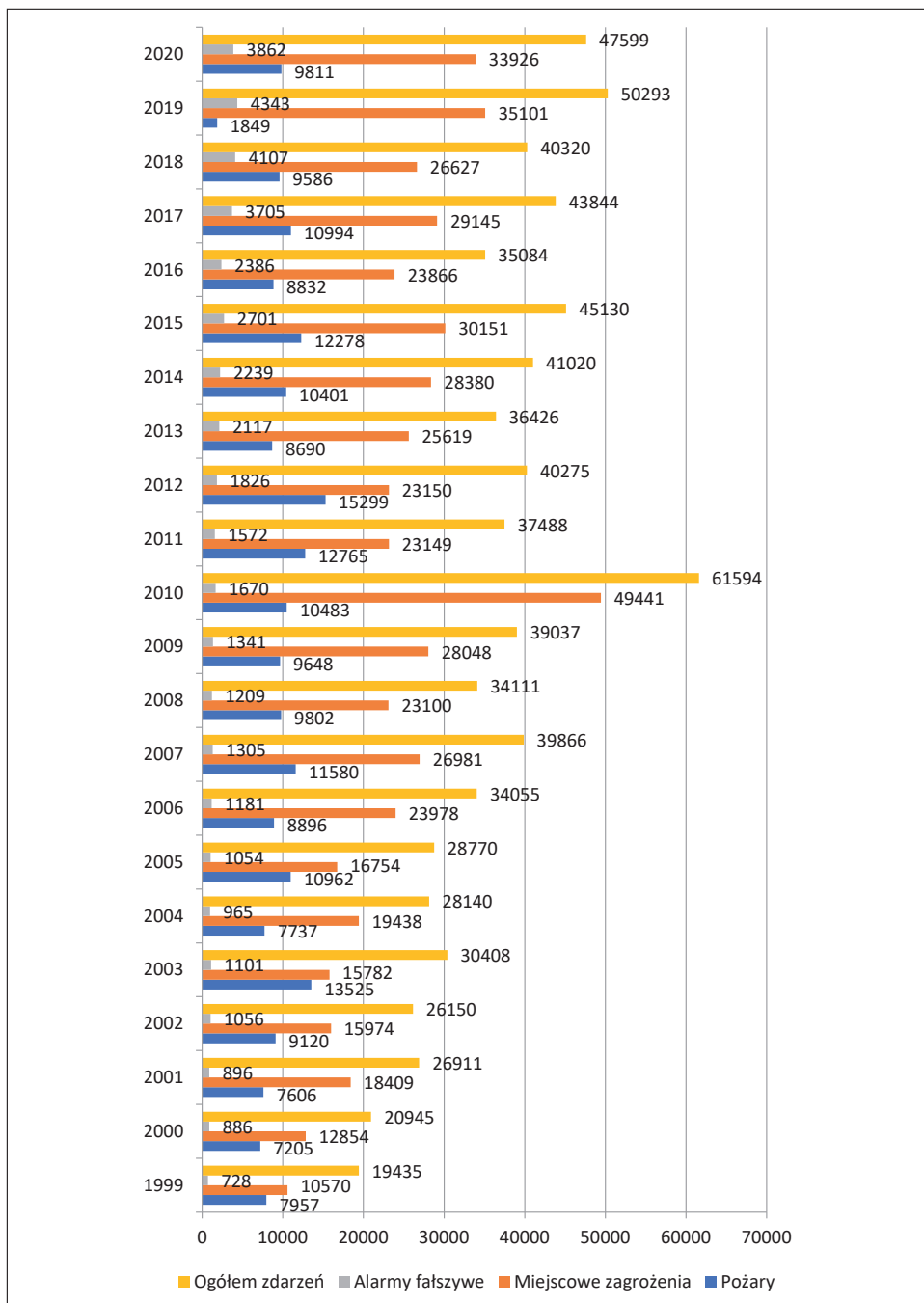
Wykres 1. Stan zatrudnienia funkcjonariuszy w jednostkach organizacyjnych PSP (dane na koniec roku kalendarzowego)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Biuletynów Informacyjnych wydawanych przez KW PSP w Krakowie

Na obszarze Małopolski zauważyć można znaczący wzrost liczby zdarzeń, do których wysyłane są JRG. Wyjazdy związane z gaszeniem pożarów na przestrzeni lat utrzymywały się na względnie podobnym poziomie. Liczba ta nie jest jednak stała i waha się na przestrzeni lat. Największy skok wskazanego typu wyjazdów odnotowano w 2012 roku, kiedy to JRG z opisywanego obszaru podjęły 15299 tego rodzaju akcji. Najmniej wyjazdów związanych z pożarami odnotowywano z kolei w roku 2019. Statystyki wskazują w tym czasie na 1849 przejazdów gaśniczych.

Wykres 2. Ilość zdarzeń podejmowanych przez PSP na obszarze województwa małopolskiego wg ich rodzaju w latach 1999–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie Biuletynów Informacyjnych wydawanych przez KW PSP w Krakowie

W dużej mierze zauważalny jest także sukcesywny wzrost udziału strażaków z PSP w działaniach dotyczących zabezpieczenia zdarzeń związanych z występowaniem sytuacji określanych jako miejscowe zagrożenia¹. Na przełomie XX i XXI wieku (w latach 1999–2002) odnotowywano od 10 do 18 tysięcy tego typu zdarzeń rocznie. Z kolei ostatnie lata, a szczególnie rok 2019 i 2020 wskazują na zwielokrotnienie wyjazdów do miejscowych zdarzeń. W tych latach JRG podejmowały w tym zakresie około 34–35 tys. akcji. Najwięcej tego typu zdarzeń (blisko 50 tys.) odnotowano w 2010 roku.

Rokrocznie od 1999 r. sukcesywnie wzrasta liczba fałszywych alarmów. W 1999 r. było ich 728, z kolei w 2020 aż 3862. Odnotować można tylko kilka lat, w których liczba fałszywych alarmów była nieznacznie niższa od roku poprzedzającego. Takie sytuacje miały miejsca w latach: 2004 (spadek o 36 zgłoszeń w porównaniu z rokiem ubiegłym), 2008 (spadek o 96 zgłoszeń), 2011 (spadek o 98 zgłoszeń). Znaczące spadki zaobserwowano z kolei w latach: 2016 (spadek o 315) oraz 2020 (spadek o 481). Ostatni opisany rok – 2020, jest szczególnie ze względu na rozprzestrzeniającą się pandemię Covid-19. Powyżej opisane kwestie szczegółowej odzwierciedla Tabela 2.

Charakterystyka pandemii choroby Covid-19 w Polsce

Pandemia choroby zakaźnej Covid-19 wywołana wirusem SARS-CoV-2 w pierwszej kolejności atakuje układ oddechowy nosiciela. Sama nazwa Covid-19 pochodzi od angielskich słów: *CO*rona*VI*rus i *disease*. W kolejności oznaczają one: nawiązanie do rodziny koronawirusów, następnie chorobę, a także liczbę odnoszącą się do roku pojawienia się danego wariantu wirusa odpowiadającego za wystąpienie choroby. Najczęściej zakażenie koronawirusem objawia się lekkim przeziębieniem, ale może również prowadzić do rzadkich i poważnych w skutkach chorób, których przebieg zakończyć się może zespołem ostrej niewydolności oddechowej, a nawet w konsekwencji doprowadzić do zgonu osoby chorej (Zając, Ziarko, 2022: 139–145).

Pierwsze przypadki Covid-19 pojawiły się w listopadzie 2019 roku w Chińskiej Republice Ludowej, a dokładniej w prowincji Hubei w mieście Wuhan. Według oficjalnych informacji pacjent zero zaraził się wirusem na targu, gdzie sprzedawano dzikie zwierzęta i owoce morza. W początkowej fazie wirus SARS-CoV-2 został skategoryzowany jako 2018-nCoV, co miało podkreślić, że jest to zupełnie nowy wirus z rodziny korony. Jednak z biegiem czasu dostrzeżono duże podobieństwo do wirusa z tej samej rodziny – SARS-CoV, który pojawił się w Azji w 2003 roku. Rozwój epidemii na przełomie drugiej i trzeciej dekady XXI wieku był bardzo dynamiczny, głównie za sprawą globalizacji oraz braku wystarczających informacji na temat nowego, potencjalnego zagrożenia o charakterze masowym. W krótkim czasie pierwsze ogniska nowej choroby pojawiły się na innych kontynentach. Wówczas Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), monitorująca rozwój sytuacji epidemiologicznej w każdym rejonie globu, zwracała

¹ Według art. 2. ustawy z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, za miejscowe zagrożenia uznawane są „zdarzenia wynikające z rozwoju cywilizacyjnego i naturalnych praw przyrody niebędące pożarem ani klęską żywiołową, stanowiące zagrożenie dla życia, zdrowia, mienia lub środowiska, któremu zapobieżenie lub którego usunięcie skutków nie wymaga zastosowania nadzwyczajnych środków”.

szczególną uwagę na tempo rozprzestrzeniania się nowych zakażeń. W związku z pogarszającą się sytuacją, 11 marca 2020 roku WHO przekształciła epidemię choroby Covid-19 w zdarzenie o charakterze pandemicznym (Zajac, Ziarko, 2022: 139–145).

Zjawisko to pod koniec 2019 roku, a w Polsce na początku 2020 zmieniło oblicze przyszłości², ale przede wszystkim bezpieczeństwa rozumianego jako stan pewności i stabilizacji oraz procesu, do którego nieustannie każdy dąży. Ponadto, występujące zagrożenie o charakterze naturalnym, jakim jest Covid-19, stanowi główny punkt odniesienia do stanu przygotowania podmiotów bezpieczeństwa narodowego do zagrożeń niemilitarnych, które bardzo często występują gwałtownie, aczkolwiek w odpowiedni sposób zaplanowane i uwzględnione w działaniach strategicznych, nie powinny wprowadzać chaosu i dezorganizacji, jakie miały miejsce wiosną 2020 roku na terytorium całego państwa.

Przebieg pandemii, zarówno w województwie małopolskim, jak i w całym kraju, był niezwykle dynamiczny i początkowo nieprzewidywalny. Należy tutaj rozróżnić wąską i szeroką perspektywę zaistniałej sytuacji epidemiologicznej, która odnosi się do blisko i daleko idących konsekwencji oraz zmian – również pośród służących strażaków Państwowej Straży Pożarnej. Niewątpliwie wąska perspektywa pandemii odnosi się do bezpośredniego zaangażowania PSP w pomoc, zarówno podmiotom samorządowym, jak i podmiotom świadczącym usługi medyczne, a także udziału w służbie społeczeństwu małopolskiemu. Natomiast szeroka perspektywa zaangażowania w działalność zmierzającą do minimalizowania skutków pandemii w dużej mierze odnosi się do zmian w sposobie realizacji zadań przez Państwową Straż Pożarną, a mianowicie zwiększeniu przyszłych kompetencji w zakresie działalności podczas tego rodzaju zagrożeń, których skala jest znacząca i dotyka całej społeczności, a nie tak, jak w przypadku pożaru – jednego bądź kilku obiektów.

Od początku pandemii do dzisiaj, tj. 2 marca 2022 r., w całym województwie małopolskim potwierdzono 443 377 przypadków Covid-19. Odnotowano również 9 850 zgonów. Podczas, gdy liczba mieszkańców Małopolski wynosi 3 410 441 mieszkańców (stan na grudzień 2020) (Czystowski, 2022; Województwo małopolskie w liczbach, 2022).

Kluczowym elementem przeciwdziałania Covid-19 powinna być profilaktyka. Ze względu na dynamikę rozwoju zagrożenia epidemicznego w państwie wdrożono restrykcyjny reżim sanitarny, który m.in. był realizowany za pośrednictwem zasady „DDM” – dystans, dezynfekcja, maseczka. Nieco później, tj. schyłkiem 2020 roku, włączono do profilaktyki również szczepienia populacyjne, których celem było osiągnięcie odporności zbiorowej. Minimalny jej próg wynosi 85% (Zajac, Ziarko, 2022: 139–145). Wprowadzony dystans społeczny egzekwowany był we wszystkich miejscach publicznych, również podmiotach świadczących różnego rodzaju usługi. Przede wszystkim polegało to na ograniczeniu liczby osób przebywających jednocześnie na powierzchni danego obiektu. Oprócz tego, niewątpliwie należy wspomnieć o obowiązku zakrywania ust i nosa, który był skrupulatnie egzekwowany. Ten element profilaktyki jest

² Pierwszy potwierdzony przypadek zakażenia wirusem SARS-CoV-2 w Polsce wystąpił 4 marca 2020 roku w województwie lubuskim. Pacjentem „zero” był mężczyzna wracający do kraju z Republiki Federalnej Niemiec.

kluczowym zabezpieczeniem podczas szczytów poszczególnych fal zachorowań, które zwykle mają miejsce w miesiącach jesiennych, zimowych oraz wczesnowiosennych, gdy pogoda jest niestabilna i zmienna.

Pandemia Covid-19 wymusiła na społeczeństwie zmianę stylu i trybu życia, przeorganizowania harmonogramu dnia czy też przeorientowania pracy lub nauki. Wówczas najbezpieczniejszą formą kontaktów międzyludzkich, czy to na polu prywatnym, zawodowym, akademickim, bądź szkolnym, stał się Internet, do którego w przeciągu trwania całej pandemii zostało przeniesione całe życie. Jednakże tego typu działa nie dotyczą służb ratowniczych lub porządkowych, dla których codzienność nadal pozostała taka sama, a ustawowe zadania w dalszym ciągu były wykonywane z należytym zaangażowaniem, jednakże zgodnie z wewnętrznymi zasadami ograniczającymi rozwój patogenu pomiędzy funkcjonariuszami danej jednostki.

Działalność Państwowej Straży Pożarnej w województwie małopolskim w zwalczaniu zagrożenia epidemiologicznego

Państwowa Straż Pożarna obok Ochotniczej Straży Pożarnej, Państwowego Ratownictwa Medycznego, Sił Zbrojnych RP, Policji czy też Straży Granicznej, odgrywa istotną rolę podczas zwalczania skutków pandemii Covid-19. Wspólnymi siłami z wymienionymi formacjami oraz personelem medycznym stara się minimalizować rozprzestrzenianie się wirusa SARS-CoV-2, prowadząc różnego rodzaju działalność, zwłaszcza w aspekcie bezpieczeństwa lokalnego mieszkańców województwa małopolskiego. Dotyczy to przede wszystkim organizacji mobilnych izb przyjęć, namiotów wymazowych bądź szpitali polowych i zabezpieczenie ich pod względem technicznym, zarówno na początku, jak i podczas wykonywaniach w nich usług medycznych. Strażacy województwa małopolskiego wpierają jego mieszkańców poprzez aktywny udział, zarówno z podmiotami samorządowymi, jak i innymi wyżej wymienionymi służbami, w kontekście działań w zapewnieniu szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Wiąże się to przede wszystkim z aktywnością podejmowaną przez jednostki decyzyjne, tj. samorządy, stanowiące pierwszą linię walki z zagrożeniami. Oprócz tego, należy również wspomnieć, że rozwój pandemii Covid-19 zmienił zasady funkcjonowania poszczególnych jednostek Państwowej Straży Pożarnej, zwłaszcza w aspekcie organizacji pracy oraz udzielania pomocy zgodnie z przeznaczeniem omawianej formacji. W ten sposób Państwowa Straż Pożarna, angażując swoje wszystkie dostępne siły i środki do zwalczania zagrożenia o charakterze epidemiologicznym, jednocześnie wykonuje swoje ustawowe zadania, a także adaptuje się do rzeczywistości zagrożeń nowej generacji, które należy zwalczać systemowo przy użyciu niekonwencjonalnych sposobów. Należy zwrócić uwagę, iż jest to dostosowanie się do wyzwań, jakie niosą za sobą współczesne uwarunkowania bezpieczeństwa epidemicznego, zarówno w Polsce, jak i na świecie.

Województwo małopolskie na swoim terytorium ma pięć Specjalistycznych Grup Ratownictwa Chemiczno-Ekologicznego, których zadaniem jest zabezpieczenie terenu pod względem ratownictwa chemicznego oraz ekologicznego, w obszar którego wpisuje się Covid-19. Niniejsze jednostki znajdują się w Krakowie, Tarnowie, Nowym Sączu, Nowym Targu oraz Oświęcimiu. Ze względu na pojawienie się nowego zagrożenia

o charakterze naturalnym, wymienione jednostki notowały zdecydowanie większą aktywność niż w poprzednich latach. Głównie ze względu na to, iż działalność chemiczna została automatycznie przekształcona w zabezpieczenie biologiczne, skupiające się głównie na czterech najważniejszych obszarach prowadzonej działalności, tj. nowe zadania wynikające z zagrożenia, zapewnienie na odpowiednim poziomie stosowanych środków ochronnych, utrzymanie stanów minimalnych, a także czynny udział w akcjach humanitarnych poza granicami państwa (Biuletyn Informacyjny KW PSP w Krakowie, 2020: 42–43, 70).

Zaczynając od zmian jakie zaszły na skutek pandemii wewnątrz badanego podmiotu, należy zwrócić uwagę na ogórne wprowadzenie stosownych ograniczeń, które służyły minimalizowaniu procesu transmisji patogenu zarówno w społeczeństwie, jak i wśród służb ratowniczo-porządkowych, pełniących na co dzień swoje obowiązki w zespołach wyjazdowych, w związku z czym, czyni to niniejszą pracę niezwykle kontaktową. Dlatego wdrożono procedury mające na celu ograniczenie możliwości „przeniknięcia” wirusa SARS-CoV-2 do wnętrza jednostek, równocześnie wiedząc, iż całkowite wyeliminowanie ryzyka jest niemożliwe, zwłaszcza w momencie wzrastającej liczby pozytywnych przypadków zakażenia. Dlatego też zastosowano rozwiązania, których celem było maksymalne ograniczenie potencjalnej wewnętrznej transmisji koronawirusa (Zwęgliński, Radkowski, 2020: 102–103). Realizowano to przede wszystkim za sprawą reżimu sanitarnego połączonego z powszechną dekontaminacją pomieszczeń, dezynfekcją, zarówno dłoni, jak i używanego sprzętu, czy też powierzchni, z którymi strażacy mieli bezpośrednią styczność. Utrudniono również przemieszczanie się osób pomiędzy jednostkami organizacyjnymi PSP. Mając na względzie ograniczenie mieszania się obsad osobowych, wprowadzono system czterozmianowy w jednostkach ratowniczo-gaśniczych. Zwracano również szczególną uwagę na symptomy chorobowe pojawiające się wśród załóg strażackich, które natychmiastowo wykluczały danego funkcjonariusza z pełnionej dyżuru. W razie wystąpienia takiej sytuacji organizowane były również miejsca izolacji dla strażaków. W szczytowym momencie pandemii Covid-19 w 2020 roku, czyli w okresie jesienno-zimowym, na kwarantannie przebywało 90 strażaków PSP, natomiast chorobę Covid-19 stwierdzono u 47 z nich. Łącznie w przeciągu roku u 123 strażaków Państwowej Straży Pożarnej stwierdzono pozytywny wynik testu na obecność wirusa SARS-Cov-2. W celu zapewnienia gotowości operacyjnej braki osobowe uzupełniane były dzięki zaangażowanym w pomoc Małopolanom kadetom oraz podchorążym ze szkół Państwowej Straży Pożarnej (Biuletyn Informacyjny KW PSP w Krakowie, 2020: 70–71).

W przypadku nowych działań, które pandemia wirusa SARS-CoV-2 wymusiła na małopolskiej Państwowej Straży Pożarnej, należy przede wszystkim pokreślić bezcenne wsparcie badanego podmiotu dla Systemu Ochrony Zdrowia, który kilkakrotnie był na granicy wydolności funkcjonalnej. Długie kolejki karetek, oczekujących na przekazanie pacjenta na Szpitalny Oddział Ratunkowy bądź Izbę Przyjęć, przyczyniły się do doraźnego zastępowania Zespołów Ratownictwa Medycznego w przypadku występowania stanów nagłego zachorowania, do których ratownicy medyczni nie mogli dotrzeć w odpowiednim czasie, a strażacy mogli być niemal natychmiast na miejscu zdarzenia (tamże: 71). Przede wszystkim jedną z przyczyn takiej sytuacji, oprócz niewydolności

Państwowego Ratownictwa Medycznego, jest bardzo dobre wyszkolenie strażaków w ramach kwalifikowanej pierwszej pomocy. Oprócz tego wśród kadry pożarniczej jest wielu dyplomowanych ratowników medycznych, którzy na co dzień wybrali pracę w strukturach PSP, a nie PRM. Aby świadczona pomoc była bezpieczna, zarówno dla strażaków, jak i osób poszkodowanych, Państwowa Straż Pożarna, podobnie jak inne podmioty ratowniczo-porządkowe, została wyposażona w indywidualne środki ochrony, tj.: maski FFP2/FFP3, rękawiczki nitrylowe bądź lateksowe, gogle, okulary lub inne osłony zabezpieczające oczy i twarz. Jest to niezbędne minimum wymagane podczas licznych interwencji oraz kontaktu z potencjalnymi osobami zakażonymi (Szymczak, 2020: 25).

Rys. 2. Punkt wymazowy znajdujący się przy Szpitalu św. Rafała w Krakowie, przy ul. Bochenka 12. Zorganizowany w namiocie stanowiącym wyposażenie Państwowej Straży Pożarnej

Źródło: zbiory własne

Zadania związane z zastępowaniem Zespołów Ratownictwa Medycznego były jednymi z kluczowych wykonywanych podczas pandemii, aczkolwiek nie tylko tego rodzaju działania były realizowane. Niewątpliwie należy zaznaczyć obecność Państwowej Straży Pożarnej przy tworzeniu przyszpitalnych polowych izb przyjęć oraz początkowej segregacji pacjentów (mierzeniu temperatury, pomocy przy uzupełnianiu niezbędnych dokumentów medycznych), które były tworzone m.in. na bazie namiotów będących na wyposażeniu PSP. Służyły one szybszej procedurze triagu, a także obsłudze możliwie jak największej liczby Małopolan. Wspomniane namioty były również wykorzystywane do budowy mobilnych punktów wymazowych typu „drive-thru” oraz „test&go”, które

każdego dnia kontrolowane były przez dyżurujące grupy wyjazdowe. Podczas rutynowej kontroli sprawdzano przewody elektryczne, oświetlenie, konstrukcję namiotu oraz jego poszycie, a także stabilność całego obiektu. Straż odpowiada za zabezpieczenie punktów przed czynnikami atmosferycznymi, zwłaszcza niekorzystną działalnością wiatru, deszczu, śniegu oraz nadmiernego nasłonecznienia, a także czynnikami wewnętrznymi tj., nieszczelnością wewnętrznej instalacji elektrycznej i ciepłej (źródło własne). Dodatkowo strażacy aktywnie działali na rzecz bezpośredniej pomocy osobom dotkniętym przez Covid-19, zwłaszcza w podeszłym wieku, które na skutek izolacji bądź kwarantanny nie mogły opuszczać lokali mieszkalnych. Wówczas straż dostarczała potrzebującym podstawową żywność oraz niezbędne środki higieniczne (Biuletyn Informacyjny KW PSP w Krakowie, 2020: 71). Ponadto transportowała osoby do miejsc odbycia kwarantanny, bądź na szczepienie do odpowiedniego punktu. Pomagała również personelowi medycznemu oddelegowanemu do pobierania wymazów na obecność koronawirusa lub transportowania wykonanych próbek do odpowiedniego laboratorium (Bugaj, 2021: 97–98).

Państwowa Straż Pożarna w początkowej fazie pandemii, tj. od 16 marca 2020 roku wraz z Karpackim Oddziałem Straży Granicznej pełniła dyżury na granicy polsko-słowackiej. W ramach wsparcia na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa sanitarnego prowadzone były kontrole podróży. Uruchamiano również dodatkowe punkty przygraniczne służące do badania osób z podejrzeniem lub z zakażeniem wirusem SARS-CoV-2. Wówczas skontrolowano podróży w ponad 4000 samochodach oraz około 6000 osób na przejściach granicznych. Ponadto, zadaniem strażaków PSP było przekazywanie stosownych komunikatów oraz apeli do mieszkańców o pozostanie w domach (Biuletyn Informacyjny KW PSP w Krakowie, 2020: 9, 72).

Należy również wspomnieć, iż na prośbę Wojewody Małopolskiego Łukasza Kmity oraz decyzją Małopolskiego Komendanta Wojewódzkiego PSP st. bryg. Piotra Filipka, w Ośrodku Szkolenia Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej w Krakowie utworzony został magazyn logistyczny, który posłużył do gromadzenia środków ochrony indywidualnej, płynów dezynfekcyjnych oraz sprzętu szpitalnego, który pochodził z Agencji Rezerw Materiałowych i przeznaczony był m.in. dla krakowskich szpitali, również tych tymczasowych, utworzonych na potrzeby walki z chorobą Covid-19 (tamże: 159).

Łącznie, tylko w 2020 roku, do magazynu utworzonego na terenie Ośrodka Szkolenia Komendy Wojewódzkiej PSP w Krakowie dostarczono ok. 800 ton sprzętu oraz innych środków przeznaczonych do zwalczania pandemii Covid-19 (tamże).

Kolejnym głównym działaniem realizowanym przez Państwową Straż Pożarną w ramach przeciwdziałania transmisji wirusa SARS-CoV-2 był udział w akacjach humanitarnych w Białorusi oraz Mołdawii, polegających na dostarczeniu i rozdysponowaniu środków ochrony indywidualnej, a także respiratorów i medykamentów (tamże: 70; MSZ, 2020).

Łącznie w całym 2020 roku małopolska Państwowa Straż Pożarna interweniowała 7240 razy w związku z przeciwdziałaniem skutkom pandemii Covid-19. Najwięcej realizowanych zadań dotyczyło przyszpitalnych punktów przyjęć (tj. 4179 razy) oraz dekontaminacji przestrzeni użytkowej (tj. 1323 razy). Najmniej interwencji

dotyczyło transportowania żywności do osób potrzebujących, przebywających na izolacji (tj. 80 razy) (Biuletyn Informacyjny KW PSP w Krakowie, 2020: 71).

Warto zwrócić uwagę, iż wszystkie działania podejmowane przez Państwową Straż Pożarną województwa małopolskiego w ramach przeciwdziałania pandemii choroby Covid-19 nie miały wpływu na gotowość operacyjną jednostek organizacyjnych. Wszystkie interwencje wynikające z ustawowych zadań były i nadal są realizowane cały czas – niezależnie od sytuacji epidemiologicznej (Szymczak, 2020: 28).

Wnioski

Państwowa Straż Pożarna pełni ogromną rolę we współczesnym systemie ratownictwa i ochrony ludności, który nieustannie ewoluuje na skutek pojawiania się nowych zagrożeń i obowiązków związanych z ich neutralizowaniem. Zauważyć można, że na przestrzeni lat istnienia Państwowej Straży Pożarnej zakres jej zadań znacząco się zwiększał.

Niebagatelne znaczenie dla rozwoju i sprawdzenia przygotowania służb, inspekcji i straży było pojawienie i rozprzestrzenianie się pandemii choroby Covid-19, która w Polsce rozpoczęła się wiosną 2020 roku. Jednostki te zostały postawione w najwyższej gotowości i z dnia na dzień przeznaczone do pełnienia zadań, które były zdecydowanie odmienne od ich codziennej rutyny. Dużą rolę w aspekcie eliminacji rozprzestrzeniania się wskazanej choroby pełniły (i pełnią nadal) jednostki ratowniczo-gaśnicze. Trwająca pandemia Covid-19 zmieniła zasady funkcjonowania poszczególnych jednostek Państwowej Straży Pożarnej, zwłaszcza w aspekcie organizacji pracy oraz udzielania pomocy zgodnie z przeznaczeniem omawianej formacji.

Państwowa Straż Pożarna nie jest już wyłącznie kojarzona z gaszeniem pożarów, zabezpieczaniem miejsc wypadków, czy opanowaniem lokalnych sytuacji kryzysowych związanych chociażby z występowaniem niekorzystnych warunków atmosferycznych (powódzie, wichury). Obecnie PSP nastawiona jest na podejmowanie nowych, nietypowych zadań, a służba w tej jednostce jest często bardzo dynamiczna. Regułę te potwierdzają także bieżące wydarzenia. W związku z inwazją Rosji na Ukrainę i napływem wielu uchodźców z kraju ogarniętego wojną, PSP przejęło koordynację akcji pomocy dla ludzi przybywających do Polski. Działania tego typu podjęto także w Małopolsce, szczególnie na Dworcu PKP Kraków Główny. Ich pomoc skupiać się będzie m.in. na relokacji uchodźców do mniejszych miast regionu. Wspomniane zadania nie leżą bezpośrednio w kompetencjach ustawowych strażaków służących w PSP.

Wszystkie wymienione w artykule przykłady stanowią o bardzo dużym zaangażowaniu PSP w zapewnianie bezpieczeństwa powszechnego mieszkańców. Na przykładzie województwa małopolskiego można wskazać także na nieocenioną rolę ich współpracy z innymi podmiotami odpowiedzialnymi za zapewnianie bezpieczeństwa. Państwowa Straż Pożarna posiada w swoich strukturach szeroko wykwalifikowanych funkcjonariuszy, co stanowi o wysokiej elastyczności formacji, która jest w stanie przejąć doraźnie szereg zadań ratowniczych, medycznych, porządkowych oraz ochronnych w momencie niewydolności innego rodzaju służb, inspekcji czy straży. Dynamiczne zmiany w Polsce jak i Europie wskazują, że jednostki ratowniczo-gaśnicze będą się

w dalszym ciągu rozwijać, a podejmowane przez PSP (zarówno w skali lokalnej jak i krajowej) zadania i nadawane uprawnienia będą sukcesywnie poszerzane.

Bibliografia

- Biuletyn Informacyjny Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej w Krakowie za rok 2002, [...] 2020.
- Bugaj G., (2021). Przygotowanie PSP do działań w sytuacji zagrożenia niebezpiecznym czynnikiem biologicznym w kontekście pandemii Covid-19. *Zeszyty Naukowe SGSP 2021*, nr 80, t. 2, s. 89–107, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.6471>.
- Czystowski R. (2022). *Koronawirus w woj. małopolskim: liczba nowych zachorowań 2 marca*. Pobrano z: <https://300gospodarka.pl/live/koronawirus-malopolskie-liczba-nowych-zachorowan> (02.03.2022).
- Kądziołka J. (2012). *Moje miasto Tarnów – mój powiat tarnowski, Historia Komendy Miejskiej Państwowej Straży Pożarnej w Tarnowie*. Pobrano z: <https://www.mmtarnow.com/2012/12/historia-komendy-miejskiej-panstwowej.html> (11.03.2022).
- Komenda Wojewódzka Państwowej Straży Pożarnej w Krakowie (2022). *Kierownictwo*. Pobrano z: <https://www.gov.pl/web/kgpsp-krakow/kierownictwo> (10.03.2022).
- Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej (2022). *Organizacja KSRG*. Pobrano z: <https://www.gov.pl/web/kgpsp/organizacja-ksrg> (11.03.2022).
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych (2020). *Polska pomoc humanitarna dla Białorusi*. Pobrano z: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/polska-pomoc-humanitarna-dla-bialorusi> (09.03.2022).
- Polska w Republice Mołdawii (2020). *Konwój z pomocą humanitarną w ramach walki z Covid-19 przybył do Republiki Mołdawii*. Pobrano z: <https://www.gov.pl/web/republikamoldawii/konwoj-z-pomoca-humanitarna-w-ramach-walki-z-covid-19-przybyl-do-republiki-moldawii> (09.03.2020).
- Popis J. (2013). Historia pożarnictwa. *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje*, nr 14, s. 153–172.
- Szymczak M. (2020). Straż pożarna w obliczu stanu epidemii. *W akcji*, nr 2, s. 24–28.
- Polska w liczbach (2022). *Województwo małopolskie w liczbach*. Pobrano z: <https://www.polskawliczbach.pl/malopolskie> (02.03.2022).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz.U. 1991 nr 81 poz. 351.
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej, Dz.U. 1991 nr 88 poz. 400.
- Zajac Z., Ziarko A. (2022). *Covid-19 (aspekt medyczny)*. W: Wasiuta O., Wasiuta S. (red.), *Encyklopedia bezpieczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Libron, t. 5, s. 139–145.
- Zwęgliński T., Radkowski R. (2020). Jednostki ochrony przeciwpożarowej podczas epidemii COVID-19. Funkcjonowanie i zadania w pierwszych miesiącach aktywności wirusa SARS-CoV-2. *Zeszyty Naukowe SGSP 2020*, nr 76, t. 4, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.5980>.

Biogramy autorów

Paulina Rus – doktorantka dyscypliny nauk o bezpieczeństwie. Absolwentka studiów magisterskich na kierunkach bezpieczeństwo narodowe w specjalności zarządzanie bezpieczeństwem i obronnością oraz administracja w specjalności e-administracja na Uniwersytecie Komisji

Edukacji Narodowej w Krakowie. Rozprawa doktorska skupia się na działalności służb, inspekcji i straży odpowiadających za zapewnianie bezpieczeństwa publicznego i powszechnego na obszarach aglomeracji krakowskiej i łódzkiej. W kręgu jej zainteresowań naukowych znajdują się zagadnienia związane z problemami polityki i bezpieczeństwa w kraju i na świecie.

E-mail: paulina.rus@up.krakow.pl

Żaneta Zając – doktorantka dyscypliny nauk o bezpieczeństwie. Absolwentka studiów magisterskich na kierunku bezpieczeństwo państwa w specjalności edukacja i profilaktyka bezpieczeństwa na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Studentka studiów podyplomowych na kierunku zarządzanie kryzysowe na Akademii Sztuki Wojennej. Rozprawa doktorska skupia się na podmiotach bezpieczeństwa narodowego w przeciwdziałaniu skutkom pandemii Covid-19 w Polsce. Zainteresowania badawcze ukierunkowane są na bezpieczeństwo narodowe, wewnętrzne, społeczne, kulturowe, personalne oraz zdrowotne, zwłaszcza w aspekcie ruchów separatystycznych, autonomiczności, regionalizmów, zdrowotności i podmiotów działających na rzecz bezpieczeństwa epidemiologicznego.

E-mail: zaneta.zajac@up.krakow.pl

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.11

Dominika Trojanowska

Szkoła Doktorska Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej Krakowie

ORCID 0000-0002-8419-4783

Wzmacnianie wschodniej flanki NATO w kontekście rosyjsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego

Strengthening NATO's eastern flank in the context
of the Russian-Ukrainian armed conflict

Abstrakt

Kryzys na Ukrainie z 2014 roku unaoczniał, że środowisko bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej nie może być już postrzegane jako stabilne i pozbawione zagrożeń. Sytuacja ta stała się sprawdzianem dla całego Sojuszu Północnoatlantyckiego, który musi opracować kompleksową i długoterminową strategię wobec Federacji Rosyjskiej, opartą na jedności, odstraszaniu i odporności. Pełnoskalowy konflikt na Ukrainie, który rozpoczął się w lutym 2022 roku doprowadził do zdecydowanej reakcji NATO w postaci rozbudowy sił we wschodniej części Sojuszu. Budowanie solidnych sił zdolnych do obrony i odstraszania ma stać się jednym z elementów szerszej strategii w stosunku do Rosji. Głównym problemem badawczym niniejszego artykułu jest opisanie zagrożenia militarnego ze strony Federacji Rosyjskiej, występującego w regionie Europy Wschodniej, a w odniesieniu do tego przeanalizowaniu polityki obronnej NATO (przegląd najważniejszych dokumentów strategicznych, ustaleń szczytów Sojuszu, analiza wdrażanych rozwiązań strategicznych z zakresu obronności). W tym kontekście istotne jest prześledzenie decyzji i działalności Sojuszu Północnoatlantyckiego w obszarze wzmacniania wiarygodności i realnych możliwości na jego wschodniej flance. Mowa tu przede wszystkim o rozmieszczeniu żołnierzy, sprzętu bojowego, wzmocnieniu obrony przeciwrakietowej oraz uruchomieniu planów obronnych dla wschodniej flanki NATO. Metody wykorzystane w niniejszym artykule to w szczególności analiza źródeł wtórnych w postaci dokumentów strategicznych, raportów, literatury, przekazów medialnych, a także obserwacja oraz wnioskowanie z bieżącej sytuacji polityczno-militarnej. W artykule zostanie zawarta także część z wnioskami, która podsumuje całość tekstu.

Słowa kluczowe: NATO, wschodnia flanka, Rosja, Ukraina, wojna

Abstract

The 2014 crisis in Ukraine showed that the security environment in Central-East Europe can no longer be perceived as stable and without threats. This situation has become a test for the entire North Atlantic Alliance, which must develop a comprehensive and long-term strategy towards the Russian Federation, based on unity, deterrence and resilience. The full-scale conflict in Ukraine, which began in February 2022, led to a decisive NATO response in the form of the expansion of forces in the eastern part of the Alliance. Building solid forces capable of defense and deterrence is to become one of the elements of a broader strategy towards Russia. The main purpose of the article is to trace the activities of the North Atlantic Alliance in the area of strengthening the credibility and real capabilities on its eastern flank. We are talking primarily about the deployment of troops and equipment, the strengthening of missile defense and the launch of defense plans for NATO's eastern flank. The article will also include part of conclusions that summarize the text as a whole.

Keywords: NATO, eastern flank, Russia, Ukraine, war

Wprowadzenie. Zarys relacji NATO–Rosja do roku 2014

Lata 90. ubiegłego wieku przyniosły wiele nadziei na możliwość wypracowania nowej formuły stosunków pomiędzy Sojuszem Północnoatlantyckim a Federacją Rosyjską. Po upadku Związku Radzieckiego Rosja musiała wybrać drogę polityczną, którą miałyby podążać. Natomiast dla NATO był to czas na refleksję nad dalszym celem istnienia (Zięba, 2008). Kreml początkowo sądził, że Sojusz może się rozwiązać, wzorując się tym samym na losach Układu Warszawskiego, lub jego struktury mogą zostać przeniesione do formatu czysto politycznego. Według innego ze scenariuszy Rosja miała wejść do NATO i przekształcić Sojusz w system zbiorowego bezpieczeństwa. Moskwa zawsze postrzegała NATO jako potencjalne zagrożenie, powiększając listę prawdopodobnych zagrożeń dla Rosji (Oleksiak, 2016). Rozszerzanie NATO o kolejne państwa, które niegdyś znajdowały się w sferze wpływów Związku Radzieckiego, było w Rosji odbierane jako zagrożenie czyhające tuż u granic. Mowa tu w szczególności o przystąpieniu do Sojuszu Polski, Litwy, Łotwy i Estonii, które to znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie Federacji Rosyjskiej (Czulda, 2013). W międzyczasie, w roku 1999, Sojusz przeprowadził operację „Allied Force” w Jugosławii. Operacja nie posiadała mandatu Rady Bezpieczeństwa ONZ, co wiązało się z tym, że do dnia dzisiejszego jest ona przez wielu ekspertów oceniana jako nielegalna. Federacja Rosyjska nie wyraziła zgody na interwencję militarną NATO, a jej wykonanie doprowadziło do oziębienia wzajemnych stosunków (Jureńczyk, 2015). Innym powodem do niepokoju dla Rosjan stał się dialog NATO z Gruzją oraz Ukrainą o przystąpieniu tych państw do organizacji. Był to jeden z powodów dla którego Rosja była zmotywowana by bezprawnie zaatakować Gruzję w 2008 roku oraz Ukrainę w 2014 roku. Po wybuchu wojny między Rosją a Gruzją, w Osetii Południowej w 2008 roku, NATO zawiesiło wszelkie wspólne działania z Rosjanami. Wojna w Gruzji stała się punktem krytycznym, w którym Rosja wyraźnie sprzeciwiła się rozszerzaniu wpływów na kolejne państwa Europy Południowo-Wschodniej (Kusion, 2010).

„Szara strefa bezpieczeństwa” na terenach Europy Wschodniej

Analizując mapę Europy Wschodniej możemy wyróżnić tzw. „szarą strefę bezpieczeństwa” z uwagi na to, że niektóre państwa nie należą na przykład do NATO lub innych organizacji działających skutecznie na rzecz współpracy i bezpieczeństwa regionu. Chociaż kraje Europy Wschodniej i Kaukazu funkcjonowały w różnych strukturach regionalnych, to żadna z nich nie była w stanie zagwarantować im bezpieczeństwa. Są to struktury takie jak: Organizacja Demokracji i Rozwoju Gospodarczego (GUAM: Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan, Mołdawia), Wspólnota Demokratycznego Wyboru (2005), czy Synergia czarnomorska (2007) oraz Partnerstwo Wschodnie (obejmujące: Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzję, Mołdawię i Ukrainę), które powstało w 2009 roku. Struktury te mają na celu wzmocnienie współpracy i zwiększenie stabilności w regionie, a w przypadku Partnerstwa Wschodniego – przybliżenie krajów Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego do standardów Unii Europejskiej (Stępniewski, 2021). Jednocześnie, zamrożone konflikty występujące w tym regionie mogą bezpośrednio lub pośrednio wpływać na stabilność i bezpieczeństwo państw Europy Środkowej oraz Unii Europejskiej jako całości. Nie należy oczekiwać, że Federacja Rosyjska dobrowolnie zrezygnuje z tego regionu, nawet jeśli byłby to warunek normalizacji stosunków z Zachodem.

Geneza inwazji Rosji na Ukrainę w 2014 roku

Choć Ukraina od 1991 roku stała się niepodległym państwem, to rosyjskie władze oraz oligarchowie nadal postrzegali ją jako integralną część obszaru postsowieckiego oraz strefę rosyjskich wpływów. Federacja Rosyjska starała się przyciągnąć Ukrainę oraz pozostałe republiki byłego Związku Radzieckiego do swojego sztandarowego projektu Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej. Niniejsza unia celna, która oficjalnie została powołana w 2014 roku, miała na celu budować w Eurazji społeczność kierowaną przez Rosję, która dawała Rosji pewne korzyści gospodarcze i co istotne, lepsze pozycje przetargowe w stosunku do dużych krajów sąsiednich – UE na zachodzie i Chin na wschodzie (Trenin, 2014). Jednocześnie Unia Europejska, poprzez program Partnerstwa Wschodniego, który uruchomiła w 2009 r., starała się powiązać Ukrainę, wraz z pięcioma innymi byłymi republikami radzieckimi, gospodarczo i politycznie z UE. Tak więc zarówno Bruksela, jak i Moskwa postrzegały Ukrainę jako ważny element własnej gry geopolitycznej.

Momentem przełomowym stał się rok 2013, kiedy doszło do masowych protestów obywateli Ukrainy wobec wycofania się ówczesnego prezydenta Wiktora Janukowycza z umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską. Ten społeczny bunt został nazwany „Euromajdanem”. Na jego końcowym etapie głowa państwa zmieniła zdanie, rezygnując z podpisania umowy wynegocjowanej przez rząd prezydenckiej Partii Regionów (Cosgrove, 2020). Gdy doszło do obalenia rządów Wiktora Janukowycza, dla rosyjskich władz stało się jasne, że Ukraina, bardziej niż kiedykolwiek znajdzie się w orbicie zachodnich wpływów i istnieje realna możliwość jej przystąpienia do instytucji takich jak NATO czy UE. Scenariusz ten był nie do przyjęcia dla Kremla, który poprzez zbrojną interwencję i destabilizację wschodniej Ukrainy po raz kolejny wyraźnie wyznaczył granicę zachodniej polityki w Europie (Bartosiak, Zychowicz, 2021).

W marcu 2014 roku rosyjskie wojska przejęły kontrolę nad ukraińskim regionem Krymu. Prezydent Rosji Władimir Putin powołał się na potrzebę ochrony praw rosyjskich obywateli i osób mówiących po rosyjsku na Krymie i w regionie południowo-wschodniej Ukrainy. Rosja następnie formalnie zaanektowała półwysep po tym, jak mieszkańcy Krymu zagłosowali za przystąpieniem do Federacji Rosyjskiej w spornym referendum lokalnym (zob. szerzej: Sorgan, 2021). Kryzys pogłębił podziały etniczne, a dwa miesiące później prorosyjscy separatyści w obwodach donieckim i ługańskim we wschodniej Ukrainie przeprowadzili referendum w sprawie ogłoszenia niepodległości od Ukrainy. W regionie szybko wybuchł konflikt zbrojny między siłami wspieranymi przez Rosję a wojskiem ukraińskim. Moskwa zaprzeczyła zaangażowaniu wojskowemu, chociaż zarówno Ukraina, jak i NATO poinformowały o nagromadzeniu rosyjskich wojsk i sprzętu wojskowego w pobliżu Doniecka oraz rosyjskim ostrzale transgranicznym bezpośrednio po aneksji Krymu przez Rosję. Konflikt przeszedł w aktywny pat, z regularnymi ostrzałami i potyczkami na linii frontu, która oddzielała kontrolowane przez Rosję i Ukrainę regiony przygraniczne na wschodzie. Przejęcie kontroli nad Krymem było kluczowe pod względem dostępności do otwartych portów morskich (Kłaczyński, 2017).

Obszar Ukrainy stał się polem rywalizacji o wpływy pomiędzy Rosją a NATO. Dla Federacji Rosyjskiej zajęcie i kontrolowanie terenów obecnej Ukrainy jest równoznaczne z odrodzeniem mocarstwowości, którą utraciła wraz z rozpadem Związku Radzieckiego (tamże). Jest to również wyraźne przesunięcie granicy wpływów Rosji, co z kolei stanowi powód do niepokoju dla Sojuszu Północnoatlantyckiego, zmuszonego do reakcji na zaistniałe wydarzenia. W interesie NATO leży to, aby Ukraina pozostała niepodległym i prowadzącym prozachodnią politykę państwem, a dzięki temu zatrzyma rosyjskie zapędy imperialne w Europie.

Rys. 1. Obszary zajęte przez wojsko rosyjskie w 2014 roku

Źródło: Polska Agencja Prasowa, 2014

W obliczu powyższych wydarzeń szczególnie narażone na rosyjską agresję oraz destabilizację stały się państwa wschodniej flanki NATO. Mowa tu w szczególności o państwach bałtyckich: Litwie, Łotwie i Estonii, a także Polsce i Rumunii, które posiadają wspólną granicę lądową z Federacją Rosyjską (Rogozińska, 2020). Dla tychże państw zajęcie Krymu przez Rosję stanowiło preludium do dalszej rosyjskiej ekspansji na państwa byłego bloku wschodniego.

Działania NATO dotyczące wzmocnienia wschodniej flanki po aneksji Krymu w 2014 roku

Z pewnością aneksja Krymu stała się dla Sojuszu Północnoatlantyckiego bodźcem do głębszej analizy polityki prowadzonej w stosunku do Federacji Rosyjskiej. Jak pokazały niniejsze wydarzenia, Rosja nie zawaha się przed użyciem siły zbrojnej do osiągnięcia celów polityki zagranicznej. Pod znakiem zapytania stanęły wszelkie dalsze plany rozszerzenia Sojuszu o kolejne państwa bloku wschodniej Europy. Należy uznać, że poprzez wojnę w Gruzji oraz zajęcie Krymu i wschodnich regionów Ukrainy, Rosja zastopowała proces integracji tych państw ze strukturami zachodnimi.

Pierwsze działania Sojuszu tuż po zajęciu Krymu skupiły się wokół dyplomacji. NATO zorganizowało posiedzenia Rady NATO–Rosja i Komisji NATO–Ukraina oraz gościło tymczasowego premiera Ukrainy Arsenija Jaceniuka w kwaterze głównej sojuszu. Rada Partnerstwa Euroatlantyckiego, składająca się z NATO i wszystkich partnerów euroatlantyckich (w tym Rosji i Ukrainy) omówiła sytuację 14 marca 2014 roku. Sekretarz generalny Rasmussen wygłosił kilka oświadczeń prasowych. NATO ograniczyło współpracę z Rosją, zaoferowało zwiększenie współpracy partnerskiej z Ukrainą i wysłało samoloty obserwacyjne AWAC do południowo-wschodniej Europy, aby lepiej obserwować rosyjską ofensywę. W skali narodowej Stany Zjednoczone zwiększyły swój udział w bałtyckich patrolach powietrznych, dołączyły do swojego kontyngentu obrony powietrznej w Polsce. W ciągu kilku następnych miesięcy doszło do zmiany podejścia co do sposobu wzmacniania wschodniej flanki NATO. Ważnym momentem był zorganizowany 4–5 września 2014 roku szczyt Sojuszu w Newport (Walia). W porównaniu z większością spotkań na szczycie NATO, szum przed szczytem w 2014 roku był większy niż w ostatnich latach. Było to zrozumiałe, biorąc pod uwagę szereg wyzwań stojących przed Sojuszem, w tym głównie związanych z inwazją Rosji na Krymie. Sam szczyt był odbierany jako gest solidarności z państwami wschodniej flanki NATO, w szczególności Polską, Litwą, Łotwą i Estonią, które znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie Federacji Rosyjskiej. W ramach tego wydarzenia NATO opublikowało najdłuższą w swojej historii deklarację szczytu, obszerny dokument, zawierający aż 113 punktów. Z deklaracji końcowej szczytu jasno wynika, że NATO wróciło do swojego pierwotnego zadania jakim była kolektywna obrona (Pacuła, 2014). Na szczycie przyjęto również Plan Gotowości Sojuszu (Readiness Action Plan, RAP), który zakładał wdrożenie określonych założeń. Decyzje podjęte na niniejszym szczycie zakładały rotacyjną obecność wojsk sojuszniczych w regionie (stanowiło to o przełamaniu tabu związanego ze zwiększoną obecnością sił NATO w państwach przyjętych do Sojuszu po 1999 r.). Zakładano obecność małych pododdziałów sojuszniczych wielkości kompanii (ok. 150 żołnierzy)

oraz zwiększony udział w ćwiczeniach sił lądowych, powietrznych i morskich głównie w Polsce, państwach bałtyckich oraz w Rumunii (Gotkowska, 2016). Na potrzeby przebywających i ćwiczących w regionie wojsk miały zostać utworzone bazy logistyczne i sprzętowe. Innym ustaleniem było ustanowienie ośrodków dowodzenia na wschodniej flance, wraz z elementami wsparcia i zabezpieczenia – zaplanowano utworzenie dowództw szczebla batalionowego w kilku państwach regionu (w tym w Polsce) (Koziej, Pietrzak, 2014). Wśród sojuszników nie było zgody na stałą obecność wojskową na wschodniej flance, dlatego też skoncentrowano się na reformie natowskich sił wsparcia, tzw. Sił Odpowiedzi NATO (NRF, NATO Response Force), a w ich ramach Sił Bardzo Wysokiej Gotowości (VJTF, Very High Readiness Joint Task Force) wielkości brygady (ok. 5 tys. żołnierzy) (Wodnicki, 2019: 149). W przypadku kryzysu czy konfliktu z Rosją miałyby one zostać szybko relokowane z miejsca ich aktualnego pobytu na wschodnią flankę NATO (Gotkowska, 2016). Dodatkowo, Plan Gotowości Sojuszu zakładał wzmocnienie planów ewentualnościowych, zwiększenie intensywności prowadzonych ćwiczeń wojskowych, rozbudowę infrastruktury sojuszniczej na wschodniej flance oraz podniesienie gotowości Dowództwa Wielonarodowego Korpusu Północno-Wschodniego w Szczecinie (korpus wysokiej gotowości) (Solocho, Pietrzak, 2016). Z pewnością wśród sojuszników panował konsensus co do konieczności obrony wschodniej flanki NATO, jednak porozumienie co do zakresu owej obrony było kruche. W tamtym czasie państwa członkowskie zatwierdziły jedynie nieznaczny wzrost obecności wojskowej w omawianym regionie.

Inne decyzje NATO dotyczyły zwiększenia liczby samolotów F-15 w ramach programu ochrony przestrzeni powietrznej „Baltic Air Policing”. Podczas kryzysu krymskiego siły powietrzne USA wysłały sześć myśliwców F-15C Eagle z amerykańskiej bazy lotniczej Lakenheath we wschodniej Anglii do bazy litewskich sił powietrznych w pobliżu Szawli. Samoloty te uzupełniły ówczesną misję obejmującą cztery amerykańskie samoloty F-15C Eagle. W maju 2014 roku NATO utworzyło swoją drugą bazę lotniczą w estońskim Ęmari niedaleko Tallina. Dodatkowo polskie jednostki Sił Powietrznych w Bazie Lotniczej w Malborku zostały wzmocnione przez francuskie Siły Powietrzne. W 2017 roku miało miejsce pierwsze rozmieszczenie systemów Patriot dalekiego zasięgu na Litwie, a rok później takie systemy trafiły do Estonii (Cieślak, 2021).

Rok 2016 przyniósł kolejny szczyt NATO, który tym razem odbył się w Warszawie. Rezultatem spotkania w Polsce było wzmocnienie wysuniętej obecności NATO na wschodzie Europy. Pomimo działań wdrażanych od poprzedniego szczytu w Walii, wielu analityków, w tym m.in. autorzy Raportu Rand Corporation z lutego 2016 r., stwierdziło że „NATO nie może skutecznie bronić terytorium swoich najbardziej narażonych członków” (zob. szerzej: Shlapak, Johnson, 2016). W odpowiedzi przywódcy NATO zaapelowali o bardziej zdecydowane wzmocnienie wysuniętej obecności (enhanced Forward Presence, eFP), aby pokazać jasno, że przekraczanie granic NATO wiąże się z określonymi konsekwencjami. W Warszawie sojusznicy ogłosili nowe rotacyjne rozmieszczenia czterech batalionów bojowych około 800–1200 żołnierzy w Polsce i krajach bałtyckich. Ustalono, że wielonarodowe bataliony mają powstać na początku 2017 roku. Każdy batalion miał być dowodzony przez państwo ramowe z kontrybucjami od kilku innych sojuszników. Do krajów wiodących i wnoszących wkład należały:

- W Estonii Wielka Brytania, która miała prowadzić batalion z dodatkowym wkładem od Danii i Francji;
- Na Łotwie Kanada, mająca prowadzić batalion z dodatkowym wkładem od Albanii, Włoch, Polski i Słowenii;
- Na Litwie Niemcy, które miały poprowadzić batalion z dodatkowym wkładem od Belgii, Chorwacji, Francji, Luksemburgu, Holandii i Norwegii;
- W Polsce Stany Zjednoczone, przewożące batalionowi z dodatkowym wkładem z Rumunii i Wielkiej Brytanii.

Zakładano, że rozmieszczenie czterech batalionów w połączeniu z wprowadzonymi niedawno działaniami na rzecz wzmocnienia zdolności obronnych, będzie działało odstraszająco i tym samym zmniejszy szanse na konflikt z Rosją. Podczas szczytu NATO w Warszawie w 2016 r. członkowie Sojuszu zgodzili się również na rozwinięcie dostosowanej wysuniętej obecności w południowo-wschodniej części terytorium Sojuszu na lądzie, morzu i w powietrzu (NATO Warsaw Summit Communiqué, 2016). Lądowy element tej obecności jest zbudowany wokół siedziby wielonarodowej brygady w Craiova w Rumunii. Zapewnia możliwości szkolenia kontyngentom narodowym z całego Sojuszu. Ponadto, NATO rozmieściło więcej okrętów i przeprowadziło więcej ćwiczeń morskich na Morzu Czarnym. W powietrzu sojusznicy zintensyfikowali szkolenia, co przyczyniło się do poprawy świadomości sytuacyjnej i zwiększonej gotowości. Według badaczki Ośrodka Studiów Wschodnich Justyny Gotkowskiej, decyzje podjęte na szczycie w Warszawie należy określić jako „nowy paradygmat” w polityce wzmacniania wschodniej flanki NATO. Niniejsze założenia o rozmieszczeniu batalionowych grup bojowych z pewnością wzmocniły i uzupełniły potencjał wojskowy państw bałtyckich. Jeśli chodzi o Polskę, uzyskała ona wsparcie w postaci obecności znacznej liczby jednostek wojska amerykańskiego.

Kolejnym krokiem do wzmocnienia wschodniej flanki stały się decyzje zatwierdzone na szczycie NATO w Brukseli w 2018 roku. Podczas konferencji prasowej Jens Stoltenberg ogłosił inicjatywę nazwaną 4x30. Zgodnie z nowo utworzoną inicjatywą do 2020 r. Sojusz miał być w posiadaniu 30 zmechanizowanych batalionów, 30 eskadr lotniczych i 30 okrętów podwodnych, z których wszystkie miały być gotowe do użycia w ciągu 30 dni lub krócej. Siły te miały – w razie konfliktu w regionie wschodniej Europy – wzmocnić Siły Odpowiedzi NATO (NRF) do czasu wypełnienia przez sojuszników założeń procesu planowania obronnego NATO uzgodnionych po 2014 roku (NATO Brussels Summit Declaration, 2018).

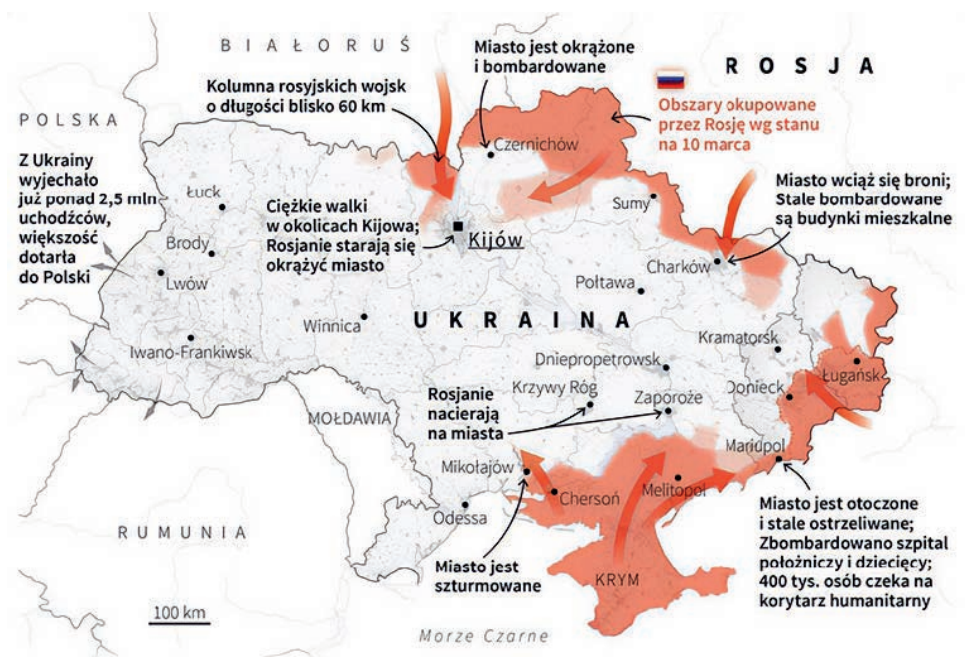
Przez kolejne kilka lat od aneksji Krymu stosunki transatlantyckie uległy znacznemu ożywieniu. Dla państw wschodniej flanki, w tym w szczególności państw bałtyckich: Litwy, Łotwy i Estonii, był to dobry komunikat, który wyraźnie mówił o tym, że Sojusznicy są w stanie przynajmniej w ograniczonym stopniu zagwarantować możliwości odstraszające wobec Federacji Rosyjskiej (Minkina, 2015).

Rok 2022 – pełnoskalowa wojna na Ukrainie

W październiku 2021 r. Rosja rozpoczęła przemieszczanie oddziałów i sprzętu wojskowego w pobliże granicy z Ukrainą, ponownie wzbudzając obawy związane

z potencjalną inwazją. Bezpośrednie przygotowania wojska do agresji zbrojnej trwały kilka tygodni. W tym czasie tworzone były zgrupowania uderzeniowe pod pretekstem ćwiczeń. Główne, najsilniejsze, powstawało na terytorium Białorusi. Ocenia się, że łączna liczba sił przygotowujących do inwazji na Ukrainę wyniosła około 110 tys. żołnierzy i około 35 tys. funkcjonariuszy różnych służb (Kuźniar i in. 2022: 31). Komercyjne zdjęcia satelitarne, posty w mediach społecznościowych i publicznie dostępne dane wywiadowcze z listopada i grudnia 2021 r. pokazały, że rosyjskie wojsko przemieszcza się w kierunku Ukrainy bez oficjalnego wyjaśnienia, posiadając uzbrojenie, pociski i broń ciężką. Pojawiły się doniesienia amerykańskiego wywiadu, mówiące o rosyjskich przygotowaniach do pełnoskalowej inwazji na Ukrainę. 21 lutego 2022 roku prezydent Rosji Władimir Putin wydał rozkaz wysłania oddziałów wojskowych do Ługańska i Doniecka, separatystycznych regionów we wschodniej Ukrainie, częściowo kontrolowanych i wspieranych przez rosyjskich separatystów, twierdząc, że wojska te pełniły funkcję pokojową. Poinformował także o uznaniu tych terenów za niepodległe. 24 lutego 2022 roku Putin ogłosił początek inwazji lądowej, morskiej i powietrznej na Ukrainę na pełną skalę, wymierzonej w ukraińskie aktywa wojskowe i miasta w całym kraju.

Rys. 2. Mapa obrazująca stan inwazji armii Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, marzec 2022

Źródło: Polska Agencja Prasowa, 2022

Armia Federacji Rosyjskiej dążyła do „blitzkriegu”, czyli złamania sił przeciwnika w ciągu kilku dni. Putinowi nie udało się szybko opanować terenu Ukrainy i wymusić na władzach w Kijowie kapitulacji oraz ustanowić „rządu marionetkowego”. Można

uznać, iż Rosja zlekceważyła swojego przeciwnika uderzając siłami niemal trzykrotnie mniejszymi. Dodatkowo Rosji nie udało się przekonać innych państw postsowieckich do zaangażowania wojskowego po swojej stronie. Z pewnością rosyjski wywiad źle ocenił możliwości ukraińskich sił zbrojnych (tj. poziom wykształcenia, uzbrojenie, morale) jak i morale samych obywateli Ukrainy (Wilki, 2022). Pole bitwy szybko zwerifikowało rzeczywiste przygotowanie bojowe armii rosyjskiej. Siły rosyjskie musiały wycofać się z okolic Kijowa i zostały pokonane w wielu innych miejscach. Ukraińska odwaga i doskonałe wykorzystanie ograniczonych zasobów (wzmocnione pomocą zagraniczną) okazały się jak dotąd silną przeciwwagą dla źle dowodzonego, słabo zmotywowanego i niewłaściwie zorganizowanego przeciwnika, który boryka się również z problemami logistycznymi i technicznymi, takimi jak wadliwy sprzęt (tamże). Na uwagę zasługuje także postawa ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego, które zarówno popiera armię ukraińską jak i pomaga w potrzebie ludzi, którzy uciekają z terenów objętych konfliktem.

Reakcje NATO na pełnoskalową wojnę Rosji z Ukrainą

Już w styczniu 2022 roku w związku z aktywnością i nagromadzeniem rosyjskich sił zbrojnych wzdłuż granicy z Ukrainą w pododdziałach NATO Baltic Air Policing zostały rozmieszczone amerykańskie i duńskie myśliwce odpowiednio w Estonii i na Litwie, w celu zapewnienia wzmocnionego nadzoru lotniczego (eAP) nad krajami bałtyckimi. W stanie podwyższonej gotowości znajdowało się w Europie ok. 100 samolotów, wzmocniono misje patrolowania sojuszniczej przestrzeni powietrznej państw bałtyckich, Bułgarii i Rumunii. Na wodach wokół Europy operowało ponad 120 okrętów sojuszniczych (Kacprzyk, 2022).

Po niesprobowanej inwazji Rosji na Ukrainę na nadzwyczajnym szczycie w Brukseli w marcu 2022 roku sojusznicy uzgodnili utworzenie czterech kolejnych wielonarodowych grup bojowych w Bułgarii, na Węgrzech, w Rumunii i na Słowacji. To zwiększa całkowitą liczbę wielonarodowych grup bojowych do ośmiu, rozciągających się wzdłuż całej wschodniej flanki NATO – od Morza Bałtyckiego na północy do Morza Czarnego na południu (Stoltenberg, 2022).

Dodatkowo Sojusz wzmocnił obronę przeciwrakietową i przeciwlotniczą wschodniej flanki. W marcu 2022 roku członkowie NATO posiadający sprawdzone systemy przeciwrakietowe Patriot zapowiedzieli wysłanie części swoich baterii do Europy Środkowej w celu ochrony sił Sojuszu. We wschodniej Polsce zostały rozmieszczone dwie amerykańskie baterie Patriot, zaś Niemcy i Holandia umieściły swoje baterie na Słowacji. Działania NATO były w istocie podobne – ale już w większej skali – do tych, które zastosowano w ramach wzmocnienia obrony Turcji systemami PAC i SAMP/T w związku z wojną domową w Syrii (Piotrowski, 2022).

29 czerwca 2022 r. Sojusz Północnoatlantycki przyjął nową Koncepcję Strategiczną na kolejną dekadę. Koncepcja Strategiczna jest kluczowym dokumentem NATO, który zawiera główne postanowienia i ocenę bezpieczeństwa minionej dekady oraz wyznacza priorytety Sojuszu na następną dekadę. Ostatnia Koncepcja Strategiczna została wydana w 2010 roku i wówczas oceniono, że na obszarze euroatlantyckim panuje

Rys. 3. Planowane rozmieszczenie dodatkowych wielonarodowych grup bojowych oraz uzbrojenia na wschodniej flance NATO, czerwiec 2022

Źródło: NATO's Eastern Flank: Stronger Defence and Deterrence. Pobrano z: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/3/pdf/2203-map-det-def-east.pdf

pokój, a zagrożenie atakiem konwencjonalnym na terytorium NATO jest niewielkie (Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, 2010). Stoi to w wyraźnej sprzeczności z oceną z 2022 r. gdzie jasno zostało powiedziane, że w obszarze euroatlantyckim „nie ma pokoju”, a dodatkowo nie można wykluczyć możliwości ataku na suwerenność i integralność terytorialną sojuszników. Druga kluczowa różnica pomiędzy obiema strategiami dotyczy Rosji. Podczas gdy koncepcja z 2010 r. wzywała do prawdziwego partnerstwa strategicznego z Rosją, Koncepcja Strategiczna 2022 nazwała Moskwę największym i bezpośrednim zagrożeniem dla bezpieczeństwa sojuszników oraz pokoju i stabilności w obszarze euroatlantyckim. Ponadto uznano, że Rosja dąży do ustanowienia stref wpływów i bezpośredniej kontroli poprzez przymus, działalność wywrotową, agresję i aneksję. (NATO Strategic Concept, 2022).

Wypracowana na szczycie w Madrycie formuła jest pewnego rodzaju kompromisem polegającym na połączeniu ograniczonego wzmocnienia dotychczasowych natowskich grup bojowych w państwach wschodniej flanki z asygnowaniem sił o podwyższonej gotowości, które w razie potrzeby mogą być szybko przerzucone do danego kraju, ale nie będą tam stacjonować stale. Dodatkowo Siły Odpowiedzi NATO (NRF) zostaną rozszerzone do 300 000 żołnierzy. Potwierdzono modernizację obecnych grup bojowych wielkości batalionu do grup bojowych wielkości brygady. Modernizacja batalionowych grup bojowych do brygad oznacza, że od 32 000 do 40 000 żołnierzy będzie obecnych lub przynajmniej przydzielonych do ośmiu krajów wschodniej flanki (Stoltenberg, 2022).

Tab. 1. Skład wielonarodowych grup bojowych w ośmiu państwach wschodniej flanki NATO. Stan na październik 2022

Kraj gospodarz	Kraj ramowy	Kraje uczestniczące
Bułgaria	Włochy	Albania, Grecja, Macedonia Północna, Turcja i Stany Zjednoczone
Estonia	Wielka Brytania	Dania, Francja i Islandia
Węgry		Chorwacja, Włochy, Czarnogóra, Turcja i Stany Zjednoczone
Łotwa	Kanada	Albania, Czechy, Włochy, Czarnogóra, Macedonia Północna, Polska, Słowacja, Słowenia i Hiszpania
Litwa	Niemcy	Belgia, Czechy, Luksemburg, Holandia i Norwegia
Polska	Stany Zjednoczone	Chorwacja, Rumunia i Wielka Brytania
Rumunia	Francja	Holandia, Macedonia Północna, Polska, Portugalia i Stany Zjednoczone
Słowacja	Czechy	Niemcy, Holandia i Słowenia

Źródło: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm (01.01.2023)

W kontekście wzmocnienia wschodniej flanki NATO nie bez znaczenia pozostaje czasowe zwiększenie obecności amerykańskich wojsk. Obejmowało ono rozproszenie sił znajdujących się już w Europie w celu wzmocnienia wschodniej flanki NATO, w tym przemieszczenie: lotnictwa szturmowego z Niemiec na Litwę; batalionu piechoty powietrznodesantowej z Włoch na Łotwę; elementów zespołu bojowego Brygady Stryker z Niemiec do Rumunii, Bułgarii i Węgier; Baterii Patriot z Niemiec na Słowację i do Polski i samolotów F-15 z Wielkiej Brytanii do Polski. Wdrożenia te różniły się długością w zależności od wymagań operacyjnych i kwestii związanych ze zrównoważonym rozwojem (U.S. Department of Defense, 2022)

Jedynym stałym elementem amerykańskiej obecności będzie Wysunięte Stano-wisko Dowodzenia V Korpusu w Poznaniu. Siły te – pierwsze stałe siły amerykańskie na wschodniej flance NATO – mają poprawić zdolność dowodzenia i kontroli, intero-peracyjność z NATO oraz zarządzanie wstępnie rozmieszczonym sprzętem (tamże).

Podsumowanie i wnioski

Wojna na Ukrainie i pełna militaryzacja rosyjskiej polityki zagranicznej to zupełnie nowa kategoria wyzwań dla NATO w erze postzimnowojennej. Porządek w sferze bezpieczeństwa, na który wiele państw Europy pracowało przez ostatnie dekady, zo-stał zakłócony. Okazuje się, że sojusze militarno-polityczne są potrzebne bardziej niż kiedykolwiek, aby budować silną i solidarną wspólnotę.

Aby rozmawiać o wschodniej flance NATO należy zdać sobie sprawę, że stosunek Rosji do Sojuszu nie zmieni się. Rosja, przynajmniej w dającej się przewidzieć przy-szłości, nie wycofa swojej militarnej oraz politycznej aktywności z Ukrainy. Są to wa-runki w jakich musi funkcjonować NATO w stosunkach z Rosją za rządów prezydenta Władimira Putina. NATO nie może pozwolić na utratę wiarygodności, stąd potrzeba ciągłych reakcji na kolejne rosyjskie działania militarne w Europie. Należy zdać sobie sprawę z faktu, że brak adekwatnej odpowiedzi ze strony Sojuszu mogłby skutkować coraz śmielszą polityką Federacji Rosyjskiej. NATO musi przygotować się na długą kon-frontację. Sojusz musi myśleć z wyprzedzeniem, ale również patrzeć w przeszłość, aby zobaczyć, kiedy i jak otworzyły się możliwości stabilizacji oraz jakie warunki i środki jej sprzyjały. Na szczycie listy znajdują się takie środki jak odbudowa przejrzystości, podobnie jak środki zakotwiczone w Dokumencie Wiedeńskim oraz umowy o kontroli zbrojeń w perspektywie długoterminowej.

Decyzje podejmowane na kolejnych szczytach NATO z pewnością pozwoliły na od-czucie solidarności sojuszniczej w dobie kryzysu. Wzmocnienie zdolności odstraszaj-ących w państwach wschodniej flanki jest niewątpliwie ważnym elementem szerszej strategii wobec Rosji, nie może być jednak przeceniane. Należy zdać sobie sprawę, że obecne rozwiązania nie gwarantują pełnych możliwości obronnych w razie agresji militarnej na państwa wschodniej flanki. Nie podjęto decyzji o wysuniętej obronie, czyli *de facto* stałej obecności wojsk sojusznicznych w omawianym regionie. Wynika to m.in. z niechęci części państw do zerwania aktu stanowiącego NATO–Rosja, w któ-rym uznano m.in., iż Sojusz nie będzie rozmieszczał na stałe swoich sił przy granicy z Federacją Rosyjską.

W interesie NATO powinno leżeć, zwłaszcza w kontekście wyzwania ze strony Chin, zintegrowanie większych ambicji niezwiązanych ze Stanami Zjednoczonymi. Zwiększenie roli europejskich sojuszników musi być priorytetem. Powinno to obejmować europejskie wysiłki w zakresie obrony terytorialnej i zarządzania kryzysowego. Ważnym pytaniem pozostaje kwestia hipotetycznego członkostwa Gruzji w strukturach sojuszniczych. NATO powinno stopniowo wypracowywać pole do dialogu, a w szerszej perspektywie podjąć kroki, które obejmowałyby pomoc Gruzji we wzmocnieniu jej własnej obrony poprzez pomoc wojskową oraz dodatkowe szkolenia i pomoc w wielu dziedzinach, w tym konwencjonalnych, cybernetycznych i informacyjnych. Niedociągnięcia rosyjskiej armii na Ukrainie dostarczają kilku przykładów na to, jak w konkretny sposób podnieść jakość obrony Gruzji (Fix, Keil, 2022).

Analizując politykę NATO w regionie Europy Wschodniej należy zwrócić uwagę na fakt, że decyzje Sojuszu są w dużej mierze argumentowane pragmatyzmem oraz ostrożnością. Wielu komentatorów zarzuca Sojuszowi bierność i brak konkretnych dalekoidących działań. Z pewnością NATO nie dąży do otwartego konfliktu z Federacją Rosyjską, a jedynie reaguje na zaistniałe zagrożenie.

Bibliografia

- Bartosiak J., Zychowicz P. (2021). *Nadchodzi III wojna światowa. Czy Ameryka porzuci Polskę na pastwę Rosji?* Poznań: Wydawnictwo Rebis.
- Cieślak E. (2020). Air Defense of the Baltic States: Looking toward the Future, *Safety & Defense*, nr 2, s. 17–19.
- Cosgrove J. (2020). The Russian invasion of the Crimean peninsula 2014–2015 a Post–Cold War Nuclear Crisis Case Study, *Johns Hopkins University Applied Physics Laboratory*. Pobrano z: <https://www.jhuapl.edu/Content/documents/RussianInvasionCrimeanPeninsula.pdf> (15.12.2022).
- Czulda R. (2013). *Rosja-NATO: w stronę partnerstwa czy nowej zimnej wojny?* W: Pietrasiak M. (red.), *Ze studiów nad polityką zagraniczną Federacji Rosyjskiej*. Piotrków Trybunalski: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej im. Króla Stefana Batorego.
- U.S. Department of Defense (2022). *FACT SHEET – U.S. Defense Contributions to Europe*. Pobrano z: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3078056/fact-sheet-us-defense-contributions-to-europe/> (14.12.2022).
- Fix L., Keil S. (2022). *NATO and Russia after the Invasion of Ukraine*. Pobrano z: <https://www.gmfus.org/news/nato-and-russia-after-invasion-ukraine> (13.12.2022).
- Gotkowska J. (2016). *NATO na wschodniej flance – nowy paradygmat, Analiza Ośrodka Studiów Wschodnich*. Pobrano z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-07-13/nato-na-wschodniej-flance-nowy-paradygmat> (28.11.2022).
- Kacprzyk A. (2022). *NATO reaguje na agresję Rosji przeciwko Ukrainie*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Pobrano z: <https://www.pism.pl/publikacje/nato-reaguje-na-agresje-rosji-przeciwko-ukrainie> (20.12.2022).
- Kłaczyński R. (2017). Rosyjsko-ukraiński konflikt 2014–2017 jako przykład wojny hybrydowej. *Geneza, polityka, gospodarka. Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, vol. 11, nr 2, s. 78–90.
- Koziej S., Pietrzak P. (2014). Szczyt NATO w Walii: uwarunkowania, rezultaty, wnioski dla Polski, *Bezpieczeństwo Narodowe*, nr III, s. 11–29.

- Kusion M. (2010). Wojna rosyjsko-gruzińska w sierpniu 2008 roku i jej implikacje dla międzynarodowego bezpieczeństwa. *Zeszyt Naukowy*, nr 4, s. 89–109.
- Kuźniar R. i.in. (2022). Agresja Rosji na Ukrainę – pierwsze dwa tygodnie wojny. Raport specjalny, *Rocznik Strategiczny*, t. 27, s. 29–65.
- Madej M. (2008). Konflikt rosyjsko-gruziński – główne implikacje dla NATO. *Biuletyn PISM*, nr 42(510), s. 1921–1922.
- Minkina M. (2015). NATO i UE w nowej rzeczywistości po aneksji Krymu. *De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności*, nr 1, s. 7–9.
- NATO (1997a). *Founding act on mutual relations, cooperation and security between NATO and the Russian Federation*. Pobrano z: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm (14.12.2022).
- NATO (1997b). *Statement by the North Atlantic Council*. Pobrano z: <https://www.nato.int/docu/pr/1997/p97-027e.htm> (14.12.2022).
- NATO (2014). *North Atlantic Council, Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales*. Pobrano z: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm (16.05.2022).
- NATO (2016). *North Atlantic Council, Warsaw Summit Communiqué Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8–9 July 2016*. Pobrano z: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm (16.12.2022).
- NATO (2018). *North Atlantic Council, Brussels Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 11–12 July 2018*. Pobrano z: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm (12.12.2022).
- NATO (2022a). *NATO 2022. Strategic Concept*. Pobrano z: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (16.12.2022).
- NATO (2022b). *Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the extraordinary Summit of NATO Heads of State and Government*. Pobrano z: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_193613.htm (14.12.2022).
- Oleksiak K. (2016). Relacje NATO – Rosja a polityka bezpieczeństwa świata, *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej*, nr 2(18), s. 149–159.
- Pacula P. (2015). Szczyt NATO w Newport – implikacje dla bezpieczeństwa narodowego RP. *Pulaski Policy Papers*, s. 2.
- Piotrowski M. (2022). *Obrona przeciwrakietowa wschodniej flanki NATO w kontekście wojny Rosji z Ukrainą*. Pobrano z: <https://www.pism.pl/publikacje/obrona-przeciwrakietowa-wschodniej-flanki-nato-w-kontekscie-wojny-rosji-z-ukraina> (23.12.2022).
- Rogozińska A. (2020). Rola NATO w kształtowaniu systemu bezpieczeństwa Europy Wschodniej. *Przegląd Geopolityczny*, nr 31, s. 113–126.
- Shlapak D., Johnson M. (2016). *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank. Wargaming the Defense of the Baltic*, Raport Rand Corporation.
- Stępniewski T. (2022). The Russia-Ukraine War, NATO's Eastern Flank, and Ukrainian Refugees in Central Europe. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, nr 26, s. 7–15.
- Surgan O. (2021). *The 5 reasons why the "referendum" in Crimea is illegal*. Pobrano z: <https://crimea.suspilne.media/en/articles/45> (10.12.2022).

- Trenin D. (2014). *The ukraine crisis and the resumption of great-power rivalry*. Moscow: Carnegie Moscow Center.
- Wilk A. (2022). *Wojna niewygrana, wojna nieprzegrana. Sytuacja militarna po 100 dniach rosyjskiej agresji przeciwko Ukrainie*. Pobrano z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-06-03/wojna-niewygrana-wojna-nieprzegrana-sytuacja-militarna-po-100> (20.12.2022).
- Wodnicki J. (2019). Znaczenie Sojuszu Północnoatlantyckiego w umacnianiu bezpieczeństwa na wschodniej flance NATO. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, t. 13, nr. 1, s. 143–157.
- Zięba R. (2008). *Bezpieczeństwo państw zrzeszonych w NATO i Unii Europejskiej*. W: tegoż (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, s. 263–296.

Biogram autora

Dominika Trojanowska – doktorantka Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w dyscyplinie Nauki o Bezpieczeństwie. Ukończyła studia magisterskie z zakresu bezpieczeństwa państwa na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie oraz politologii na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Zainteresowania badawcze skupiają się wokół polityki bezpieczeństwa państw, w tym szczególnie: militarnych programów nuklearnych oraz strategii wojskowych państw Azjatyckich. Dodatkowo wśród badanych obszarów znajduje się polityka NATO w regionie Europy Środkowo-Wschodniej oraz współczesne konflikty militarne. Jest autorką kilku artykułów naukowych, m.in.: *Polityka odstraszenia nuklearnego Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej* (Wywiół P., Ziarko A. [red.], *Wybrane aspekty bezpieczeństwa lokalnego, regionalnego i międzynarodowego u schyłku drugiej dekady XXI wieku*) czy *Udział Oddziałów Gwardii Narodowej USA w zwalczaniu skutków zagrożeń wewnętrznych. Przykład pandemii Covid-19*, „SDirect24” nr (1) 2021. Adres mailowy: dominika.trojanowska@doktorant.up.krakow.pl

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.12

Karolina Hermann

Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-0002-9221-7922

Wojna rosyjsko-ukraińska w percepcji państw Bałkanów Zachodnich

The Russian-Ukrainian war in the perception of the Western Balkans states

Abstrakt

Wybuch wojny na Ukrainie w lutym 2022 roku spotkał się ze zróżnicowaną reakcją państw Bałkanów Zachodnich. Mieszkańcy regionu, pamiętający rozpad Jugosławii oraz krwawą wojnę domową w Bośni i Hercegowinie w latach 90., postrzegają konflikt rosyjsko-ukraiński niejednolicie. Każde z państw Bałkanów Zachodnich ze względu na własne doświadczenia historyczne oraz uwarunkowania geopolityczne w nieco inny sposób odbiera, analizuje i relacjonuje wojnę na Ukrainie. Mimo iż wszystkie państwa regionu aspirują do członkostwa w Unii Europejskiej, nie wszystkie wdrożyły sankcje wymierzone przeciwko Federacji Rosyjskiej. Zachodniobałkańskie ujęcia wojny Rosji z Ukrainą, ukazane w artykule za pomocą analizy komparatystycznej, wzbogacają europejską narrację i próby zrozumienia tudzież oceny wojny.

Słowa kluczowe: Bałkany Zachodnie, Rosja, Ukraina, wojna

Abstract

The outbreak of war in Ukraine in February 2022 has been met with a mixed reaction from the Western Balkan states. Residents of the region, remembering the break-up of Yugoslavia and the bloody civil war in Bosnia and Herzegovina in the 1990s, perceive the Russian-Ukrainian conflict unevenly. Each of the Western Balkan states, due to their own historical experiences and geopolitical circumstances, perceives, analyses and reports on the war in Ukraine in a slightly different way. Although all countries in the region aspire to membership of the European Union, not all have implemented sanctions against the Russian Federation. Western Balkan perspectives on Russia's war against Ukraine presented in the article through a comparative analysis, enrich the European narrative and attempts to understand or evaluate the war.

Keywords: Western Balkans, Russia, Ukraine, war

Wprowadzenie

Atak zbrojny Federacji Rosyjskiej na Ukrainę 24 lutego 2022 r. wywołał żywe reakcje, a następnie reperkusje w regionie Bałkanów Zachodnich (BZ). Ze względu na geograficzne położenie (żadne z państw BZ nie posiada linii granicznej z Rosją ani Ukrainą) oraz bieżące wyzwania polityki wewnętrznej i zagranicznej Republika Albanii, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Republika Kosowa, Republika Macedonii Północnej i Republika Serbii z pewnym dystansem ustosunkowały się do wybuchu wojny za wschodnią granicą Unii Europejskiej. W każdym z wyżej wymienionych państw BZ, ze względu na indywidualne doświadczenia historyczne społeczeństw oraz uwarunkowania geopolityczne państw, wojna rosyjsko-ukraińska została odebrana w nieco inny sposób, różnorodne były narracja oraz emocjonalne zabarwienie komentarzy i wypowiedzi lokalnych decydentów poświęcone konfliktowi. Celem niniejszego opracowania jest nakreślenie stanowisk rządów państw BZ odnośnie do toczącej się od 24 lutego 2022 r. wojny na wschodzie Europy, oraz porównanie ich ze sobą, aby ukazać tendencje w regionie, które w długoterminowej perspektywie mają szansę zmienić układ sił oraz konstrukcję architektury bezpieczeństwa na obszarze Bałkanów Zachodnich.

Metodologia

Poniżej zaprezentowano stanowiska państw BZ odnośnie do wojny na Ukrainie, składające się z elementów wypowiedzi decydentów oraz oficjalnych komunikatów rządów państw BZ przetłumaczonych przez autorkę, na potrzeby artykułu, z języków lokalnych na język polski. Konkluzje wieńczące tekst skonstruowano w duchu ujęcia komparatystycznego, co w połączeniu z wykorzystywaną w pracy metodą eksplanacyjną pozwala na omówienie problemu badawczego: jak państwa Bałkanów Zachodnich ustosunkowały się do wybuchu konfliktu zbrojnego pomiędzy Federacją Rosyjską a Ukrainą w lutym 2022 r.? Zachodniobałkańskie podejścia odnośnie do wojny Rosji z Ukrainą wzbogacają europejską narrację i mnożą próby zrozumienia tudzież oceny owego konfliktu, a także pozwalają na podjęcie głębszej i wielopłaszczyznowej analizy znaczenia skutków wojny dla regionu Bałkanów Zachodnich, co stanowi uzasadnienie wyboru tematu opracowania.

Stosunek państw regionu do wojny rosyjsko-ukraińskiej

Albania, Bośnia i Hercegowina (BiH), Czarnogóra, Kosowo, Macedonia Północna i Serbia określane są mianem Bałkanów Zachodnich od 1999 r., kiedy zainicjowano Proces Stabilizacji i Stowarzyszenia, przygotowujący i docelowo prowadzący owe państwa do członkostwa w Unii Europejskiej (UE). Pomimo że po dziś dzień żadne z ww. państw nie dołączyło do grona państw członkowskich, a właściwy proces negocjacyjny zdołały uruchomić zaledwie Czarnogóra i Serbia, cały region jest blisko związany z Unią Europejską. Zarówno na poziomie gospodarczym, prawnym (*acquis communautaire*) jak i politycznym BZ od lat stopniowo harmonizują swoje działania z wymogami oraz standardami UE. Reakcja na wybuch wojny na terytorium Ukrainy nie tylko nie

stanowiła wyjątku w dążeniu do jednomyślności państw kandydujących z państwami członkowskimi, ale także stała się swoistą próbą „wierności” państw bałkańskich zagranicznej polityce Zachodu.

Albania aspiruje do członkostwa w UE, od 2009 r. jest członkiem NATO. Jest najbardziej prozachodnim przedstawicielem regionu, kreując swoją politykę zagraniczną w myśl jak najbliższego partnerstwa strategicznego ze Stanami Zjednoczonymi. Albania już od 2014 roku, od czasu przyłączenia Krymu przez Rosję, jednoznacznie i niezmiennie popiera integralność terytorialną Ukrainy. Warto podkreślić, że wśród albańskich polityków zarówno prawicowych, centrowych, jak i lewicowych względem kwestii ukraińskiej panuje jednomyślność.

W dniu wybuchu wojny, 24 lutego ambasador Albanii przy ONZ na pilnym posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa wezwał Rosję do zaprzestania ataku, nazywając go bezsensownym oraz destrukcyjnym, a także wyraził poparcie dla suwerenności Ukrainy (United Nations Security Council, 2022). Albania zamknęła przestrzeń powietrzną dla rosyjskich operatorów lotniczych 25 lutego. Rząd w Tiranie podjął decyzję o realizacji zaproponowanych przez USA i UE pakietów sankcji gospodarczych wymierzonych przeciwko Rosji. Prezydent Ukrainy Wołodymyr Zelenski 3 maja 2022 r. wygłosił przemówienie w parlamencie Albanii, gdzie podziękował między innymi za współpracę państw na forum ONZ oraz za opiekę i przyjęcie dzieci ukraińskich w Durrës¹. Premier Albanii Edi Rama oświadczył na Konferencji Darczyńców dla Ukrainy w Warszawie 5 maja 2022 r., że Albania prześle Ukrainie 1 mln euro (Ministry for Europe and Foreign Affairs, 2022). W kraju zorganizowano liczne zbiórki m.in. żywności oraz odzieży, które zostały przekazane Ukrainie w ramach międzynarodowej pomocy humanitarnej.

Bośnia i Hercegowina jest państwem szczególnym, które ze względu na wewnętrzne podziały nie reprezentuje jednoznacznego stanowiska wobec konfliktu Rosji i Ukrainy². Bośniacy pamiętają krwawą wojnę domową z lat 90. XX w., wobec czego postrzegają wydarzenia na Ukrainie przez pryzmat własnych doświadczeń i obaw. Co więcej, w państwie wyraźne są rosyjskie wpływy, które po wybuchu wojny umocniły się w postaci miękkiej siły. Ambasada Federacji Rosyjskiej w Sarajewie regularnie publikuje treści przemówień m.in. prezydenta Putina, wyraźnie podważających autorytet zachodnich wartości i instytucji: „Ze wszystkich stron słyszymy tylko, że Zachód opowiada się za porządkiem opartym na zasadach. Kto w ogóle widział te zasady? [...] to jest po prostu jakiś nonsens, zwykłe oszustwo, podwójne, a nawet potrójne standardy! [...] stworzone dla głupców” (Посольство Российской Федерации в Боснии и Герцеговине, 2022). Rosja postuluje także likwidację urzędu Wysokiego przedstawiciela dla Bośni i Hercegowiny, który jest gwarantem postępowania przez BiH zgodnie z polityczną wolą Zachodu. Ponadto, Rosja otwarcie wspiera przywódcę bośniackich Serbów Milorada Dodika i głoszone przez niego hasła wyodrębnienia się

¹ W zachodnioalbańskiej miejscowości Durrës schronienie znalazło ponad 300 uchodźców – kobiet i dzieci. Ośrodek utworzony w hotelu Diamo funkcjonuje w porozumieniu z Ambasadą Ukrainy w Tiranie.

² Na mocy Konstytucji Bośni i Hercegowiny, stanowiącej załącznik nr 4 do Porozumienia z Dayton z 1995 r., państwo jest republiką federalną składającą się z Federacji Bośni i Hercegowiny oraz Republiki Serbskiej.

Republiki Serbskiej jako niezależnego podmiotu. Kraj jest podzielony nie tylko politycznie, również społeczeństwo w BiH jest spolaryzowane. Zamieszkujący Republikę Serbską Serbowie odnoszą się ze sceptycyzmem do wieszczzonego przez Europę sukcesu Ukrainy, jednakże mieszkańcy Federacji BiH – Boszniacy i Chorwaci deklaratywnie wspierają działania Kijowa.

Bośnia i Hercegowina nie wprowadziła sankcji przeciwko Rosji. Milorad Dodik określa postawę Zachodu „wściekłością i histerią” oraz argumentuje, że wprowadzenie sankcji w państwie w pełni uzależnionym od rosyjskiego gazu byłoby nieracjonalnym krokiem szkodzącym gospodarce (Brezar, 2022). Dodik w październiku 2022 r. udał się z wizytą do Rosji, co potwierdza jego polityczne sympatie. Jednakże, pomimo rozłamu w państwie oraz silnego głosu reprezentacji serbskiej, BiH poparła uchwaloną 2 marca 2022 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucję wzywającą Rosję do zaprzestania działań wojennych przeciwko Ukrainie i wycofania wszystkich wojsk rosyjskich z terytorium Ukrainy, w tym z Donbasu oraz Krymu. Niejednoznaczność postawy BiH może jednocześnie podsycać antagonizmy obecne w państwie na poziomach politycznym i społecznym, a tym samym przyczynić się do destabilizacji regionu, co byłoby korzystne dla Rosji i jednoznaczne z pogłębieniem kryzysu w Europie (Lachert, 2022: 5). Dodać należy, że od lat 90. ubiegłego wieku Zachód wspiera racje Boszniaków, a wskutek konsekwencji wojny ukraińsko-rosyjskiej i towarzyszącemu jej kryzysowi, prawdopodobnie będzie je reprezentował z dodatkową determinacją, sygnalizując w ten sposób Republice Serbii, że jej polityka neutralności jest nie do przyjęcia (Граовац, 2022)³.

Jeśli mowa o należącej do NATO Czarnogóry – wybuch wojny na Ukrainie zbiegł się w czasie ze zmianami na scenie politycznej. Na początku lutego 2022 r. czarnogórski parlament przegłosował wotum nieufności wobec rządu premiera Zdravko Krivokapića. Upadł rząd charakteryzujący się prorosyjskimi poglądami, wspierany przez pro-serbskie partie. Obecnie strategicznym priorytetem polityki zagranicznej Czarnogóry jest dołączenie do UE. Wobec tego, nie dziwi fakt, iż od początku wojny Czarnogóra w pełni dostosowywała się do wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa UE, w tym zadeklarowała poparcie dla sankcji UE wobec Rosji (jednakże nie wprowadziła ich) oraz „aktywny udział w misjach i operacjach w ramach Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE” (European Parliament, 2022). Dla rosyjskich przewoźników została zamknięta czarnogórska przestrzeń powietrzna. Premier Czarnogóry Dritan Abazović podczas wizyty w Kijowie 15 czerwca 2022 r., w czasie spotkania z Prezydentem Zelenskim, z Premierem Albanii Edim Ramą oraz Premierem Republiki Macedonii Północnej Dimitarem Kovačevskim podkreślił, iż Czarnogóra, Albania i Macedonia Północna jednoznacznie wspólnie gotowe są wziąć udział w powojennej odbudowie Ukrainy, w szczególności poprzez zapewnienie sprzętu i pomocy finansowej (Офіс Президента України, 2022).

Podtrzymujące chęć dołączenia do UE oraz NATO Kosowo, podobnie jak Albania, stara się synchronizować swoje działa z zaleceniami zachodnich sojuszników. Na początku marca 2022 r. Parlament Kosowa przyjął rezolucję potępiającą rosyjską

³ Stosunek Republiki Serbii do wojny rosyjsko-ukraińskiej zostanie omówiony w dalszej części artykułu.

inwazję na Ukrainę i wyrażającą gotowość przyjęcia 5 tys. ukraińskich uchodźców. Ponadto, w Kosowie jako pierwszym państwie w regionie BZ wprowadzono sankcje, polegające m.in. na zamrożeniu funduszy osób objętych sankcjami i wprowadzeniu dla nich zakazu przekraczania granicy Kosowa. Co prawda sankcje ze strony Kosowa mają znaczenie bardziej symboliczne, niż praktyczne, bowiem kraj przed wybuchem wojny nie rozwijał współpracy z Rosją, a wzajemne obroty handlowe były znikome⁴. W Kosowie zablokowano także m.in. transmisję rosyjskich programów telewizyjnych.

Prezydent Kosowa Vjosa Osmani-Sadriu dostrzega podobieństwa pomiędzy doświadczeniami kosowskimi a sytuacją na Ukrainie, mówiąc: „Wierzę, że będąc państwem, które przeszło przez coś podobnego, byliśmy ofiarami ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych popełnionych przez reżim Miloševicia w czasie, gdy nie dbał o nic, o żadne zasady, o żadne podstawowe zasady prawa międzynarodowego czy międzynarodowego prawa humanitarnego i sami będąc uchodźcami, w pełni rozumiemy ból i cierpienia, przez które przechodzi naród ukraiński” (Donmez 2022). Władze kosowskie deklarują wsparcie Ukrainy na miarę swoich możliwości na wszystkich płaszczyznach.

W Kosowie wojna Rosji z Ukrainą zintensyfikowała dyskusję o potrzebie pilnego dołączenia państwa do Sojuszu Północnoatlantyckiego. W dniach 8–10 października 2022 r. w Prisztinie odbyło się Zgromadzenie Parlamentarne NATO, podczas którego poruszono temat bieżących wyzwań będących bezpośrednimi efektami wojny na Ukrainie, a stanowiących zagrożenie dla Bałkanów Zachodnich. Prezydent Osmani-Sadriu w swoim wystąpieniu przyznała, że Rosja zagraża bezpieczeństwu i stabilności regionu (NATO Parliamentary Assembly, 2022). Dyskusji poddano także relacje Kosowa z Serbią. Od wybuchu wojny napięcia pomiędzy oboma krajami związane są z wpływami rosyjskimi, które poprzez wsparcie przez Rosję serbskiego stanowiska odnośnie do nie uznania niepodległości Kosowa mają mieć na celu destabilizację regionu od wewnątrz⁵.

Przedstawicielem Bałkanów Zachodnich, który podobnie jak Albania, Czarnogóra i Kosowo wspiera Ukrainę, jest będąca od 2020 r. członkiem NATO Republika Macedonii Północnej. Oficjalne stanowisko rządu macedońskiego wobec wojny jest zgodne z oczekiwaniami USA i UE. Już 24 lutego Premier Dimitar Kovačevski podkreślił, iż atak Rosji na Ukrainę jest „rażącym naruszeniem prawa międzynarodowego” (Влада на Република Северна Македонија, 2022). W komunikacie Ministerstwa Spraw Zagranicznych przyznano, że wprowadzenie sankcji jest zgodne ze strategicznymi oraz narodowymi interesami Macedonii Północnej (The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of North Macedonia, 2022), a sam budynek urzędu podświetlono w kolorach ukraińskiej flagi. Również 24 lutego opublikowano oświadczenie Prezydenta Stevo Pendarovskiego, w którym Prezydent podkreślił: „Jako członek NATO przyłączamy

⁴ W 2021 r. wartość towarów wyeksportowanych z Kosowa do Rosji wyniosła blisko 35 000 euro; natomiast wartość importu z Rosji wyniosła nieco poniżej 51 mln euro, co stanowi mniej niż 1% całkowitej wartości towarów importowanych Kosowa.

⁵ Federacja Rosyjska popiera integralność terytorialną Republiki Serbii, nie uznając tym samym suwerenności Kosowa. Rosja jest stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa ONZ, wobec czego ma możliwość korzystania z prawa weta i blokowania na forum międzynarodowym działań dotyczących Kosowa i jego euroatlantyckiej integracji.

się do apelu Sojuszu do Rosji o zakończenie działań zbrojnych na terytorium Ukrainy” (The Cabinet of the President of the Republic of North Macedonia, 2022).

Warto przy tym zauważyć, że o ile stanowisko rządu jest wyraźnie proukraińskie, o tyle opinie społeczeństwa macedońskiego są podzielone. Liczna grupa osób jest zwolennikiem zachowania przez Macedonię Północną neutralnej postawy, bądź wykazuje się zrozumieniem dla działań prowadzonych przez Rosję. Sceptycznie nastawieni do UE Macedończycy uważają, że Unia Euroazjatycka mogłaby być dla Macedonii alternatywą dla Unii Europejskiej⁶. Co więcej, obawy przed skutkami sankcji postulują także politycy Lewicy twierdząc, że „Republika Macedonii poniesie straty w wysokości ponad 60 mln dolarów, jeśli zostaną wprowadzone sankcje na eksport macedońskich produktów do Rosji. [...] lewica opowiada się przeciwko jakimkolwiek sankcjom ze strony Republiki Macedonii wobec Rosji” (Политичка партија Левица, 2022). Macedonia jest w pełni zależna od rosyjskiego gazu, wobec czego gwałtowna rezygnacja ze współpracy z Rosją pogłębi panujący w kraju kryzys gospodarczy.

Państwem, które niewątpliwie wyróżnia się w regionie pod względem stanowiska na temat wojny rosyjsko-ukraińskiej, jest Republika Serbii. Zarówno postawa rządu, jak i społeczeństwa jest niejednoznaczna, a opinie Serbów na temat wojny są podzielone. Serbowie są narodem najbardziej, spośród mieszkańców regionu, sceptycznie nastawionym do Zachodu, szczególnie do USA, co wiąże się przede wszystkim z żywą pamięcią o bombardowaniach ówczesnej Jugosławii przez siły NATO w 1999 r.⁷. Co prawda, Serbia formalnie ubiega się o członkostwo w UE (w 2014 r. otwarto proces negocjacji akcesyjnych), jednakże rządzący oraz obywatele zdają sobie sprawę, że jest to mało realna perspektywa. Wątpliwości nie pozostawia natomiast katerygiczny sprzeciw wobec członkostwa Serbii w NATO.

Wobec powyższego, Serbia od lat przy wyznaczaniu priorytetów polityki zagranicznej kieruje się zasadą balansowania. Pozostaje we współpracy z Unią Europejską (m.in. Proces Berliński), ale także angażuje się we wspólne projekty z Chinami oraz Rosją (np. w ramach Narodowej Rady Współpracy z Rosją i Chinami). Od wybuchu wojny 24 lutego, Serbia stara się utrzymać politykę wielowektorową. Rząd popiera suwerenność terytorialną Ukrainy (mając na uwadze Kosowo i Metohiję). Serbia jest jednym z sygnatariuszy rezolucji ONZ, m.in. podpisanej 2 marca 2022 r., w której społeczność międzynarodowa wezwała Rosję do zaprzestania działań wojennych przeciwko Ukrainie i wycofania wszystkich wojsk z terytorium Ukrainy, w tym z Donbasu oraz Krymu. Prezydent Aleksandar Vučić zaznaczył jednakże, iż „w żywotnym interesie politycznym i gospodarczym Serbii nie leży nakładanie sankcji na jakikolwiek kraj” (Српска напредна странка, 2022). Tym samym Serbia pozostaje jedynym państwem Bałkanów Zachodnich, które nie tylko nie poparło sankcji, ale otwarcie się im sprzeciwiło. Również

⁶ Republika Północnej Macedonii od 2005 r. posiada status państwa kandydującego do UE. Pomimo spełniania przez kraj kolejnych warunków, UE jak dotąd nie zdecydowała się rozpocząć procesu akcesyjnego. Obecnie kraj przechodzi przez etap screeningu.

⁷ Lotnictwo NATO 24 marca 1999 r. zaatakowało niepodległą Federacyjną Republikę Jugosławii w ramach operacji „Allied Force”. Ataki przeprowadzono bez zgody Rady Bezpieczeństwa i Organizacji Narodów Zjednoczonych. Bombardowania Federacyjnej Republiki Jugosławii (obecnych terenów Serbii) trwały do 10 czerwca 1999 r, zginęło w nich ponad 2,5 tysiąca cywilów.

społeczeństwo serbskie jest spolaryzowane. W Belgradzie odbywają się jednocześnie wiece poparcia dla Moskwy oraz zbiórki artykułów pierwszej pomocy dla Ukraińców. Co ciekawe, zarówno uchodźcy z Ukrainy, jak i majątni emigranci z Rosji po 24 lutego masowo wyjechali do Serbii, gdzie znaleźli schronienie.

Wnioski

Od 24 lutego 2022 r., wydarzenia na Ukrainie są na bieżąco analizowane i relacjonowane w państwach Bałkanów Zachodnich. Wojna w znacznym stopniu determinuje dyskusję publiczną, wzmacnia podziały społeczne, jest jednym z aspektów polityki wewnętrznej (zwłaszcza społecznej, która obejmuje kwestie opieki nad uchodźcami), a także może wpłynąć na wzmocnienie istniejących bądź tworzenie nowych sojuszy politycznych. Państwa regionu utrzymują niezmiennie oficjalne stanowiska, a po ich nakreśleniu powyżej, można zauważyć, że państwa tworzą swoiste pary charakteryzujące się podobnym deklarowanym podejściem do wojny, które porównano poniżej.

Pierwszą parę stanowią Republika Albanii i Republika Kosowa. Oba państwa podejmują wszelkie działania, aby pogłębiać swoją współpracę ze Stanami Zjednoczonymi. Albania od 2009 r. jest członkiem NATO, natomiast dla Kosowa członkostwo jest strategicznym priorytetem. Rządy Albanii oraz Kosowa natychmiast potępiły agresję Rosji na Ukrainę, zobowiązały się do uczestnictwa w pakietach sankcyjnych, zadeklarowały otwartość na przyjęcie uciekających z ogarniętych działaniami wojennymi terenów kobiet i dzieci. Jeszcze przed wybuchem wojny Albania pozostawała w znikomym kontakcie z Rosją. Natomiast Kosowo nie jest uznawane przez Federację Rosyjską jako państwo, wobec czego nigdy nie doszło do nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Prisztiną i Moskwą.

Drugą parę tworzą Czarnogóra oraz Republika Macedonii Północnej. Oba państwa na poziomie rządowym wsparły Ukrainę i opowiedziały się za jej suwerennością terytorialną, uczestnicząc m.in. w dostarczaniu pomocy humanitarnej. Wyraziły także aprobatę względem sankcji wymierzonych przeciwko Rosji. Macedonia Północna faktycznie owe sankcje zastosowała, natomiast Czarnogóra poparła ideę sankcji, lecz ich nie urzeczywistniła. Jednakowoż 5 marca 2022 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Czarnogóry uznało rosyjskiego dyplomatę pracującego w Podgoricy, Viktora Antipina, za osobę non grata, natomiast praca wydziału konsularnego Ambasady Federacji Rosyjskiej w Czarnogórze została wstrzymana na czas nieokreślony, począwszy od 30 września 2022 r. W obu państwach, na poziomie społecznym są liczne reprezentacje patrzące na zapowiadany przez Zachód sukces Ukrainy mniej przychylnie, niż decydenci. W Czarnogórze dotyczy to przede wszystkim społeczności serbskiej, która stanowi ponad 30% mieszkańców państwa, a w Macedonii Północnej grupy, która nie przyjmuje możliwości dołączenia państwa do Unii Europejskiej jako realnego scenariusza.

Na trzecią parę składają się Bośnia i Hercegowina wraz z Republiką Serbii. Żadne z dwu państw nie wdrożyło sankcji przeciwko Rosji. Jednocześnie, zarówno BiH jak i Serbia werbalnie wyrażają poparcie dla niezależności i suwerenności terytorialnej Ukrainy. Serbia intencjonalnie nie zamierza zwrócić się przeciwko Rosji, co w racjonalny sposób argumentuje. BiH, która jako częściowy protektorat Zachodu z jednej

strony podlega naciskom, aby dostosować swoje działania do kierunków prowadzenia polityki wyznaczonych w Waszyngtonie, Brukseli czy Berlinie, z drugiej jednak nie może pozostać obojętna na głosy wewnątrz państwa, które, zwłaszcza w Republice Serbskiej, są opozycyjne. Mimo braku wyraźnego, politycznego wsparcia dla rządu w Kijowie, zarówno BiH jak i Serbia przyjęły uchodźców z Ukrainy, zapewniając im schronienie i opiekę.

Wojna na Ukrainie ma szansę zmienić układ sił oraz kształt dotychczasowej architektury bezpieczeństwa w regionie. W zależności od długości trwania wojny oraz jej ostatecznego wyniku, znaczenie i wpływ Rosji na BZ mogą ulec zmianie, prawdopodobnie na niekorzyść Moskwy. Postępuje kompromitacja Rosji na arenie międzynarodowej. Federacja Rosyjska, przede wszystkim w oczach Serbów, traci autorytet i wiarygodność jako perspektywiczny partner. Niewykluczone, że wobec tego wzrośnie znaczenie Zachodu w regionie, a przygotowania do rozpoczęcia procesów akcesyjnych BZ do Unii Europejskiej zostaną zintensyfikowane. Poprzez wojnę, pośrednio umacnia się również znaczenie i pozycja NATO, które na Bałkanach (poza Serbią oraz Bośnią i Hercegowiną) jest postrzegane jako gwarant bezpieczeństwa.

Nie ulega wątpliwości, iż percepcja wojny rosyjsko-ukraińskiej na Bałkanach Zachodnich jest niejednolita. Taki stan rzeczy jest umotywowany odmiennymi doświadczeniami historycznymi państw bałkańskich, innymi interesami narodowymi i priorytetami polityki zagranicznej, również mentalnością społeczeństw. Jednakże bez względu na podziały polityczne nie podlega dyskusji fakt, że zawsze konflikt zbrojny w każdej swojej postaci jest tragedią, w której cierpi przede wszystkim ludność cywilna, czego dowodem są nie tak dawno minione wojny w regionie. Szczególnie bolesna jest prawda, że tak jak podczas krwawego rozczłonkowania Jugosławii, wojny domowej w Bośni i Hercegowinie, tak dziś podczas wojny Rosji z Ukrainą, walczą ze sobą bracia, mający podobną kulturę, język, tradycje, wiarę, sposób postrzegania świata, wspólne korzenie.

Bibliografia

- Brezar A. (2022). *Russia's war in Ukraine is causing concern in Bosnia. Here's why*. Pobrano z: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/09/12/enjoying-the-fallout-why-bosnia-keeps-attracting-russian-meddling> (15.11.2022).
- Donmez B.B. (2022). *Kosovo says it joins EU, US sanctions against Russia as 1st country from region*. Pobrano z: <https://www.aa.com.tr/en/europe/kosovo-says-it-joins-eu-us-sanctions-against-russia-as-1st-country-from-region/2537253> (16.11.2022).
- European Parliament (2022). *Draft Report on the 2021 Commission Report on Montenegro (2021/2247(INI))*. Pobrano z: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/AFET-PR-703221_EN.pdf (15.11.2022).
- Граовац С. (2022). *Одјек рата у Украјини на Балкану – Босна и Херцеговина*. Pobrano z: <https://gradskeinfo.rs/srdjan-graovac-odjek-rata-u-ukrajini-na-balkanu-bosna-i-hercegovina-03-03-2022/> (15.11.2022).
- Ministry for Europe and Foreign Affairs (2022). *Bilateral Relations Between Albania and Ukraine*. Pobrano z: <https://punetejashtme.gov.al/en/marredheniet-dypaleshe-shqiperi-ukraine/> (15.11.2022).

- United Nations Security Council (2022). *Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Ending Ukraine Crisis, as Russian Federation Wields Veto*. Pobrano z: <https://press.un.org/en/2022/sc14808.doc.htm> (15.11.2022).
- Посольство Российской Федерации в Боснии и Герцеговине (2022). *Подписание договоров о принятии ДНР, ЛНР, Запорожской и Херсонской областей в состав России*. Pobrano z: https://sarajevo.mid.ru/ru/press-centre/news/podpisanie_dogovorov_o_prinyatii_dnr_lnr_zaporozhskoy_i_khersonskoy_oblastey_v_sostav_rossii/ (15.11.2022).
- Lachert J. (2022). *Western Balkans and the War in Ukraine*. *Warsaw Institute*, s. 5.
- NATO Parliamentary Assembly (2022). *In Pristina, lawmakers discuss Kosovo's reforms, the impact of Russia's war in Ukraine on the Western Balkans and the region's Euro-Atlantic integration prospects*. Pobrano z: <https://www.nato-pa.int/news/pristina-lawmakers-discuss-kosovos-reforms-impact-russias-war-ukraine-western-balkans-and> (16.11.2022).
- Novaković I. (2022). *Serbia's Position in the Context of the War in Ukraine – Reasons and Perspectives*. Pobrano z: <https://rs.boell.org/en/2022/03/25/serbias-position-context-war-ukraine-reasons-and-perspectives> (17.11.2022).
- Офіс Президента України (2022). *Албанія, Чорногорія та Північна Македонія підтримують курс України на повноправне членство в ЄС – Володимир Зеленський після зустрічі з головами урядів цих країн*. Pobrano z: <https://www.president.gov.ua/news/albaniya-chornogoriya-ta-pivnichna-makedoniya-pidtrimuyut-ku-75829> (15.11.2022).
- Политичка партија Левица (2022). *Санкцији за Русија единствено би наштетиле на Македонската економија*. Pobrano z: <https://levica.mk/2022/02/25/sanktsii-za-rusija-edinstveno-bi-nashtetile-na-makedonskata-ekonomija> (16.11.2022).
- Српска напредна странка (2022). *Весту*. Pobrano z: <https://www.sns.org.rs/novosti/vesti/vucic-srbija-postuje-medjunarodno-pravo-necemo-uvoditi-sankcije-rusiji> (17.11.2022).
- The Cabinet of the President of the Republic of North Macedonia 2022 (2022). *Position of President Stevo Pendarovski on the Russian invasion on Ukraine*. Pobrano z: https://pretsedatel.mk/en/stav_24022022-2/ (16.11.2022).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of North Macedonia (2022). *Press Release*. Pobrano z: <https://www.mfa.gov.mk/en/page/13/post/2862/press-release> (16.11.2022).
- Влада на Република Северна Македонија (2022). *Ковачевски-Задорожњук: Руската агресија врз Украина е закана за мирот во Европа и светот*. Pobrano z: <https://vlada.mk/node/27893> (16.11.2022).

Biogram autora

Karolina Hermann – magister Europeistyki oraz Studiów Wschodnich (specjalizacje Bałkany i Rosja) na Uniwersytecie Warszawskim. Filolog języka rosyjskiego. Doktorantka w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Współpracowała z Instytutem Nowej Europy, Instytutem Suwerennej oraz Centrum Analiz Klubu Jagiellońskiego. Zainteresowania badawcze Autorki koncentrują się na uwarunkowaniach polityki zagranicznej państw obszaru postjugosłowiańskiego. Autorka prowadziła badania w Serbii oraz Bośni i Hercegowinie.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.13

Artem Susolia

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0009-0009-1139-9698

Specjalna wojskowa operacja: błędy UE

Special military operation: mistakes of the EU

Abstrakt

Głównym celem badawczym artykułu zatytułowanego: *Specjalna operacja wojskowa: błędy UE* była ocena roli państw Unii Europejskiej w konflikcie rosyjsko-ukraińskim oraz wskazanie błędnych decyzji politycznych, które w ocenie autora doprowadziły do eskalacji w lutym 2022 roku. Autor analizuje i podaje ocenę polityki zagranicznej ostatnich 30. lat, prowadzonej przez Europę, wobec 2 swoich największych wschodnich sąsiadów – Ukrainy i Rosji. W związku z powyższym podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: po pierwsze, czy naprawdę Europa ponosi współodpowiedzialność za rozpoczęcie wojny na Ukrainie? Po drugie, jakie decyzje polityczne państw UE doprowadziły do rozpoczęcia agresji Federacji 24 lutego 2022? Po trzecie, jakie zagrożenia dla bezpieczeństwa Unii Europejskiej należałoby uznać za istotne w kontekście analizy trwającej wojny rosyjsko-ukraińskiej? Zaprezentowano zatem nieco inne postrzeganie roli europejskich państw w eskalacji wojny, która toczy się od 2014 roku, zwróciwszy uwagę na geopolityczne uwarunkowania danego konfliktu międzynarodowego. Przy pisaniu tego artykułu wykorzystane zostały głównie dwie metody badawcze: przyczynowo-skutkowa oraz historyczna, klasyczne dla obszaru nauk społecznych.

Słowa kluczowe: Polityka Unii Europejskiej, Federacja Rosyjska, Ukraina, sankcji, kryzys gospodarczy

Abstract

The main research objective of the article entitled: "Special military operation: mistakes of the EU" was to assess the role of the European Union countries in the Russian-Ukrainian conflict. The author analyzes and gives an assessment of the foreign policy of the last 30 years, conducted by Europe, towards 2 of its largest eastern neighbors – Ukraine and Russia. In connection with

the above, an attempt is made to answer the following research questions: first, does Europe really bear co-responsibility for starting the war in Ukraine? Second, what political decisions of the EU countries led to the start of the Federation's aggression on February 24, 2022? Third, what threats to the security of the European Union should be considered relevant in the context of the analysis of the ongoing Russian-Ukrainian war? Thus, a slightly different perception of the role of European states in the escalation of the war, which began in 2014, was presented, having paid attention to the geopolitical conditions of the international conflict in question. In writing this article, were mainly used causal and historical research methods, classic for the area of social sciences.

Keywords: European Union policy, Russian Federation, Ukraine, sanctions, economic crisis

Wstęp

Obserwując przedsięwzięcia i narrację liderów UE wobec Ukrainy i Rosji po 24 lutego 2022 roku można dostrzec, że przypominały one politykę realizowaną przez swoich poprzedników przed wybuchem II wojny światowej, a mianowicie zachowanie pokoju za wszelką cenę. Biorąc pod uwagę wydarzenia ostatnich dni, kiedy dwie rosyjskie rakiety spadły na terytorium Polski, dokonanie politologicznej analizy roli UE w wojnie wydaje się sensownym i ważnym przedsięwzięciem. Analiza polityki zagranicznej Unii pozwoliłaby nie tylko dotrzeć do przyczyn i korzeni wybuchu wojny na szeroką skalę, ale też dałaby odpowiedź czy tak naprawdę prowadzona przez przywódców UE polityka zagraniczna ostatnich 30. lat wobec Ukrainy i Rosji okazała się błędna, czy nie. Czy faktycznie można stwierdzić, że współodpowiedzialność za rozpoczęcie wojny na Ukrainie ponosi także „wolna Europa”? W kontekście omawianego tematu istotne jest zagadnienie jedności wśród europejskich polityków czołowych w obliczu największego na terenach Europy konfliktu wojennego po 1999 roku. Warto też zastanowić się, jakie zagrożenia stworzyła wojna na wschodnich granicach dla samej Unii. Wykorzystując głównie metodę przyczynowo-skutkową oraz historyczną, właściwe dla nauk społecznych, w dalszej części artykułu podjęto próbę odpowiedzi na wyżej wymienione pytania. Dorobek piśmiennictwa naukowego na ten temat, zarówno zagranicznych autorów, jak i polskich, należy ocenić jako skromny. Mimo iż pojawiły się badania na temat wojny Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie, brak jest szerszych eksploracji, które koncentrowałyby się nie tylko na jej historycznej analizie, co na geopolitycznych uwarunkowaniach tegoż konfliktu międzynarodowego. Zaprezentowano zatem nieco inne spojrzenie na rolę państw Unii Europejskiej w wybuchu wojny, która toczy się od 2014 roku.

„Specjalna wojskowa operacja” Władimira Putina

Wojny towarzyszą człowiekowi tak długo, jak długo istnieje sama ludzkość. Wraz z ewolucją i rozwojem sztuki wojennej uległa zmianie i sama wojna. Współczesne konflikty i wojny łączą w sobie coraz więcej niekonwencjonalnych środków i narzędzi: walkę informacyjną, terroryzm czy ataki cybernetyczne (Hajduk, Stępniewski, 2015).

Charakter tego typu wojny – wojny hybrydowej, pozwala agresorowi na całkowite lub częściowe uniknięcie odpowiedzialności za jej wywołanie (NATO, 2022), co kusi coraz więcej aktorów państwowych do korzystania z właśnie takiej strategii wojennej. Działania w ramach wojny hybrydowej nie są prowadzone wyłącznie na polu bitwy, ale też na innych płaszczyznach: politycznej, gospodarczej, społeczno-kulturowej, historycznej, psychologicznej oraz informacyjnej (Hajduk, Stępniewski, 2015). Konflikt na wschodzie Ukrainy jest jednym ze współczesnych przykładów, bardzo dobrze odzwierciedlającym esencję wojny hybrydowej (Goble, 2015). Definiując prozachodni zewnętrzno-polityczny kurs Ukrainy oraz jej aspiracje dołączenia do Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego jako geostrategiczne zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej, w 2014 r. prezydent Rosji rozpoczyna konflikt wojenny w Donbasie (NATO, 2014). Apogeum tego konfliktu staje się zakrojona na szeroką skalę inwazja wojsk rosyjskich na Ukrainę w lutym 2022 r. Nazwana przez samych Rosjan „specjalną wojskową operacją” (ros. „специальная военная операция”) miała kilka celów zasadniczych: 1) pomoc i ochronę ludności cywilnej w Ukrainie przed ludobójstwem, 2) denazyfikację, 3) demilitaryzację i 4) dekryminalizację (Kreml, 2022). Oprócz tego zapowiedziano pomoc sojusznikom – tak zwanym dwóm nowo powstałym państwom-republikom ludowym, Donbasu (Официальное опубликование правовых актов, 2022a) i Ługańska (Официальное опубликование правовых актов, 2022b). „Specjalna wojskowa operacja” (a nie okupacja) miała mieć charakter pokojowy i wyzwolenczy (Kreml, 2022). Jednak w rzeczywistości było to rozpoczęciem prawdziwej wojny, z użyciem broni konwencjonalnej – wojny bez wypowiedzenia, która wstrząsnęła całym cywilizowanym światem. Wydaje się, że najbardziej przerażonymi i zaskoczonymi (oprócz samych Ukraińców) były społeczeństwa państw UE. Choć doniesienia o możliwym wybuchu wojny krążyły w prasie od listopada 2021 r. (BBC News, 2021), większość Europejczyków jednak nie wierzyła w taki scenariusz. Czy wiedzieli o tym przedstawiciele władz? Pewnie tak. Jednak jak pokazała historia, Zjednoczona Europa nie potrafiła jednoznacznie i jednomyślnie zareagować na tego typu wydarzenia (oprócz zapowiedzianych wcześniej sankcji [European parliamentary research service, 2021], które z perspektywy UE musiałyby zahamować tempo działań wojennych). Co więcej, wydaje się, że większość przywódców starej Europy nie chciała dostrzec i przyznać, że państwo Władimira Putina ma imperialistyczne tendencje, nie chciała też zgodzić się z tym, „że demony i XX i XXI wieku: szowinizm, kolonializm i totalitaryzm odrodziły się w Rosji” (cyt. za: Forsal.pl, 2022), że za chwilę będą musieli podejmować wysiłkiem na rzecz utrzymania pokoju. Najszybciej na rozpoczęcie wojny zareagowały państwa byłego Bloku Wschodniego: Litwa, Łotwa, Estonia, Polska (bojąc się tego, że mogą paść następni ofiarami agresji). Władze tychże państw, pamiętając o okupacji radzieckiej, zdawały sobie sprawę z tego, co niesie za sobą „ruski mir”. Chociaż należy zaznaczyć, że nie wszystkie kraje postkomunistyczne od razu wystąpiły z poparciem dla Ukrainy. Mowa tu o władzach Węgierskich (Reuters, 2022b). Co prawda nie tylko Wiktor Orban nie chciał włączać się w konflikt i wypowiadać się po którejkolwiek ze stron. Liderzy Francji, Federalnej Republiki Niemiec i Włoch nie wierząc w możliwości wojska i państwa ukraińskiego też szukali różnych sposobów zakończenia działań wojennych jak najszybciej i za wszelką cenę, twierdząc, że najważniejszy jest pokój (nie patrząc

na czyich warunkach). Negocjacje prezydenta Francji Emanuela Makrona (Hromadske, 2022) i niemieckiego kanclerza Olafa Scholza (Reuters, 2022c) z Władimirem Putinem wskazywały jednak, że Stara Europa nie wyciągnęła nic z lekcji historii, o czym świadczą może kontynuowanie polityki ustępstw wobec Moskwy. Uspokajanie agresora miało zapewnić stabilność w relacjach z Rosją, a pokojowy plan Mario Dragi (Радио Свобода, 2022), podobnie jak Układ monachijski, miał przynieść pokój Ukrainie.

Rosja – dalej wróg czy partner?

Podjęte zostały jednak wysiłki, mające na celu zakończenie wojny: wprowadzono nie tylko sankcję, ale też okazano wojenno-ekonomiczne wsparcie dla Ukrainy (European Council, 2022a). Były to zabiegi trudne decyzyjnie, bo polityka sankcyjna jako próba zawieszenia i ukarania agresora przyniosła ogromne straty dla samych państw UE (The Guardian, 2022). Kryzys gospodarczy, szalona inflacja oraz nierealnie wysokie ceny nośników energii stały się „bolesnym zwrotem” za politykę kompromisów i błędy polityczne popełnione w przeszłości. Jednym z błędów politycznych Zjednoczonej Europy, który później doprowadził do agresji, było nieadekwatne traktowanie Rosji, jako nowo utworzonego państwa na mapie politycznej świata w 1991 r., po przegraniu ZSRR w Zimnej Wojnie. Zamiast Planu Marshalla i wszelakiego typu pomocy (przede wszystkim gospodarczej i wsparcia naukowo-technologicznego) Zachód i Europa budowały dialog na linii Zwycięzca–Przegrany, dalej widząc w państwie Rosyjskim „Imperium Zła”. Całą dekadę prezydentury Borysa Jelcyna Rosja borykała się z największym kryzysem gospodarczo-społecznym po 1945 roku (Lvova, Ovsienko, 1999). W wyniku tak dużego osłabienia gospodarczego doszło do rozczarowania ideą liberalnej demokracji z gospodarką wolnorynkową wśród Rosjan, utraty władzy i znacznego pogorszenia wizerunku kraju na arenie międzynarodowej. Pomimo tego rosyjscy przywódcy i eksperci rozważali członkostwo Rosji, jeśli nie w UE, to w NATO w latach dziewięćdziesiątych i nawet na początku XXI wieku. Jak wspominał James Baker (były sekretarz stanu USA) ostatni sowiecki przywódca, Michaił Gorbaczow, w 1990 roku trzykrotnie podnosił kwestię członkostwa ZSRR w NATO. Później również Borys Jelcyn określił członkostwo Rosji w NATO jako „długoterminowy cel polityczny”. Na początku lat 2000 Władimir Putin po wybraniu na urząd prezydenta kontynuował politykę swojego poprzednika, która polegała na harmonizowaniu ustawodawstwa rosyjskiego z prawodawstwem europejskim i partnerstwie z NATO. Jednak wszystkie rozmowy i aspiracje najwyższego politycznego kierownictwa Rosji co do przystąpienia do struktur NATO i Zjednoczonej Europy zostały „zignorowane” przez przywódców zachodnich (Gevorkyan, Timakova, Kolesnikov, 2000). W końcu fale rozszerzenia NATO i „kolorowe rewolucje” przekonały rosyjskich władców, że Zachód jest gotowy do integracji postsowieckich sąsiadów na zachód i południe od Rosji, ale nie spieszy się z zaakceptowaniem Moskwy jako równoprawnego członka klubu (Сападжян, 2020). To doprowadziło nie tylko do „strategicznego zwrotu” Rosji na Wschód, ale też wzmocniło postawy imperializmu i rewanżyzmu wśród elity rosyjskiej, które później przejawiały się w wojnie przeciwko Gruzji, aneksji Krymu i wojnie w Ukrainie (2014–2022). W Europie nie zdawano sobie sprawy na ile ważnym jest włączenie nowej Rosji do Europejskiej Wspólnoty, przede

wszystkim w celu zapewnienia bezpieczeństwa na kontynencie europejskim. Co więcej, wydają się, że nawet dziś elity europejskie (w tym liderzy Starej Europy) nie planują nawiązania i utrzymywania relacji z Rosją ani w krótkiej ani w dłuższej perspektywie czasowej. Nie ma wizji na to, jak budować stosunki z Rosją po tym, gdy wojsko ukraińskie wejdzie na Krym i przywróci swoją integralność terytorialną. Porażka Federacji Rosyjskiej w tej wojnie może skutkować poważnymi zmianami wewnątrz samej Rosji, w tym i rozpadem państwa Federalnego. To z kolei może stworzyć zagrożenie dla bezpieczeństwa regionalnego i światowego, ponieważ Rosja jest potęgą nuklearną. W każdym przypadku, po wojnie dojdzie do rekonfiguracji geopolitycznych sił w regionie. Choć jak widzimy wśród polityków UE dalej nie ma jasnego porozumienia jak budować nową strukturę bezpieczeństwa w Europie – to kwestia kluczowa, gdyż wcześniejsze założenia i mechanizmy okazały totalnie nieskuteczne.

Pytanie o przystąpienie Ukrainy do UE

Drugim istotnym błędem Europy była odmowa przyjęcia Ukrainy w struktury Unii Europejskiej po Rewolucji Godności w 2014 r. Zarzut o niezwykle wysokim stopniu korupcji często był umiejętnie „wyciągany z rękawa” kiedy tylko padało pytanie dlaczego Ukraina nie została jeszcze przyjęta do Unii Europejskiej (Reuters, 2022a). Tak naprawdę poziom korupcji w Ukrainie różnił się nieznacznie chociażby od tego w Bułgarii czy Rumunii przed ich wejściem do UE (Transparency International, 2021). Po prostu, w centrach decyzyjnych UE (Paryż, Berlin) nie było odpowiedniej woli politycznej. Nie przyjmując Ukrainy do grona członków Unii, nie chcąc realnie rozwiązać konfliktu na Donbasie, nie udzielając pomocy w umocnieniu systemu bezpieczeństwa tego kraju po wydarzeniach wojennych 2014–2015, stworzono wygodną sytuację dla dalszej agresji Władimira Putina. Na Kremlu panowało przekonanie, że maksymalną odpowiedzią ze strony osłabionej covidem Europy na ewentualną inwazję wojsk rosyjskich w Ukrainie będą „symboliczne sankcje” (podobne do tych które miały miejsce po aneksji Krymu w 2014 r. [European Council, 2022b]). Nie wszyscy w elitach europejskich zdawali sobie sprawy z tego, że stabilność i pokój w Ukrainie to składowa część stabilnej Europy. Kryzys uchodźczy, wywołany wojną od 24 lutego 2022 naocznie pokazał i udowodnił, że przetrwanie silnego państwa ukraińskiego z odpowiednio zapewnionym poziomem bezpieczeństwa jest w ich interesie i „gwarantuje” bezpieczeństwo państw UE. Sceptycyzm Węgrów wobec akcesji Ukrainy do struktur UE (Eurobarometer, 2022) budzi obawy co do możliwego przystąpienia tego państwa do Unii w najbliższej przyszłości.

Handel z agresorem

Trzecim ważnym błędem, który doprowadził do wybuchu wojny w lutym 2022 była decyzja o zachowaniu stosunków handlowych z Federacją Rosyjską po aneksji Krymu i rozpoczęciu wojny na Wschodzie Ukrainy w 2014. Według danych Eurostatu, w 2021 r. Rosja była piątym co do wielkości partnerem w eksporcie towarów z UE i trzecim co do wielkości partnerem w imporcie towarów do UE (Eurostat, 2022). Wykupując

towary rosyjskie, kraje europejskie wzmacniały potęgę gospodarczą reżimu putińskiego, a tym samym jego potęgę wojskową. Co więcej, jak twierdzą dziennikarze śledczy ze stowarzyszenia Disclose (Disclose, 2022), europejskie firmy, wykorzystując lukę w unijnym embargo na eksport broni do Rosji, sprzedawały i transportowały do Moskwy sprzęt „podwójnego użytku”, w tym karabiny i pojazdy specjalnej ochrony. W okresie 2015–2020 (czyli już po rozpoczęciu wojny w Donbasie) Francja i Niemcy, omijając embargo, dostarczyły do Rosji uzbrojenie (bomby, rakiety, pociski i broń) o wartości 273 mln euro. Oficjalnie „Berlin bronił swojego zastosowania «dwuznaczności» w ramach unijnej blokady zbrojeniowej w 2014 r., twierdząc, że towary zostały sprzedane dopiero po zagwarantowaniu przez Kreml, że są one przeznaczone do użytku cywilnego, a nie wojskowego” (Frączyk, 2022). Włochy wysłały środki bojowe o wartości 22,5 miliona euro, Wielka Brytania na 2,4 mln euro. Austria, Bułgaria i Czechy wyeksportowały broń na łączną kwotę 49,3 mln euro (tamże). Innym negatywnych wynikiem tej nieprzemyślanej polityki handlowo-gospodarczej stało się uzależnienie samej Unii od rosyjskiej ropy i gazu. Na przykład szacowana zależność od rosyjskiego gazu Finlandii w latach 2020–2021 wynosiła około 95%, Bułgarii – ok. 80%, Słowacji – ok. 70%, Niemiec – ok. 50%, Włoch – ok. 45%, Polski – ok. 40% (ACER/CEER, 2022). Co do paliw, największe uzależnienie od ropy naftowej i produktów ropopochodnych importowanych z Rosji odnotowano w Słowacji – około 80%, Litwie – ok. 70%, Polsce – ok. 70% i Finlandii – ok. 65% (European Federation for Transport and Environment AISBL, 2022), przy czym UE była największym rynkiem zbytu dla Rosji (Nowak, 2022). Należy także wspomnieć o 2 nitkach gazociągu Nord Stream, które zostały oddane do użytku pod presją władz niemieckich wbrew interesom ogółu (Cohen, 2022). Można się domyślać, że w założeniu niemieckich decydentów politycznych ta geopolityczna ekonomia musiała na tyle powiązać gospodarki obu państw, że ewentualna agresja czy konflikt byłyby po prostu niemożliwe. Należy dodać, że wśród 27 państw członkowskich UE Niemcy były zarówno największym importerem towarów z Rosji, jak i największym eksporterem towarów do Rosji (Eurostat, 2022). Jeżeli handel (w tym handel surowcami, które dla narodów europejskich stanowiły podstawę dla szybkiego tempa lub co najmniej stabilnego rozwoju gospodarczego) opłacał się im samym ze względów czysto ekonomicznych, to dla władz kremłowskich stwarzał możliwość politycznego szantażu Europy.

Wyzwania europejskiej przyszłości

Ta wojna potwierdziła jeszcze raz, jak potężnym i wszechstronnym może okazać się wpływ propagandy autorytarnego reżimu na ujarzmienie własnego narodu. Tak naprawdę to wojna nie przeciwko Ukrainie – to wojna przeciwko fundamentalnym wartościom, na których została zbudowana Unia państw europejskich: wolności i demokracji, poszanowaniu i przestrzeganiu praw człowieka (w tym prawie jednostki o samodzielnemu decydowaniu o swoim własnym losie i losie swego państwa) (European Union, 2000). Dostrzegając niebezpieczeństwa w tym zakresie, należy zwrócić uwagę na stan demokracji w Europie i zadbać o jej umocnienie w poszczególnych państwach, ponieważ jak wynika z raportów, stan demokracji w 2021 roku pogorszył się zarówno

na poziomie globalnym, jaki i regionalnym (The Economist, 2022). Wśród państw członkowskich Unii najbardziej niestabilną sytuację w utrzymaniu i rozbudowie demokracji obserwują się w państwach Europy Centralno-Wschodniej (Zobacz Tabela 1.). Należy zrozumieć, że od tego jak bardzo silne będą demokratyczne instytucje państw europejskich, zależy jedność, stabilność i stan bezpieczeństwa wewnątrz samej UE. Notowane dziś wzrastający poziom ubóstwa i nierówności społecznych będą stanowić coraz silniejsze zagrożenie dla demokracji.

Tabela 1. Stan demokracji w wybranych państwach UE

Kraj	Typ reżimu												Dla porównania 2006
		2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	
Polska	Niedoskonała demokracja	6,80	6,85	6,62	6,67	6,67	6,83	7,09	7,47	7,12	7,12	7,12	7,30
Węgry	Niedoskonała demokracja	6,50	6,56	6,63	6,63	6,64	6,72	6,84	6,90	6,96	6,96	7,07	7,53
Rumunia	Niedoskonała demokracja	6,43	6,40	6,49	6,38	6,44	6,62	6,68	6,68	6,54	6,54	6,54	7,06
Czechy	Niedoskonała demokracja	7,74	7,67	7,69	7,62	7,82	7,94	8,06	8,19	8,19	8,19	8,19	8,17
Litwa	Niedoskonała demokracja	7,18	7,13	7,50	7,50	7,41	7,47	7,54	7,54	7,54	7,24	7,24	7,43
Bułgaria	Niedoskonała demokracja	6,64	6,71	7,03	7,03	7,03	7,01	7,14	6,73	6,83	6,72	6,78	7,10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportów Democracy Index

Jak wynika z prognoz ekspertów, kryzys gospodarczy będzie się tylko pogłębiał (MFW, 2022). Nie raz przekonaliśmy się o tym, że bieda, niepewność dnia jutrzejszego i frustracje mas stanowią podatny grunt dla populizmu, banalnego nacjonalizmu i euro-sceptycyzmu (Kashynskiy, 2017). Trudne czasy, jak pokazuje historia, są skutecznie wykorzystywane dla zwiększenia popularności i poparcia wyborczego przez partie o skrajnych postawach ideologicznych (w tym komunizm, neonazizm, prawicowy nacjonalizm, islamizm) (Huntington, 1991). Pojedyncze marginalne głosy skrajnych nacjonalistów, którzy próbują zanegować wsparcie dla Ukrainy, już słyszymy w Polsce – kraju, który przyjął najwięcej uchodźców wojennych (Konfederacja korony polskiej, 2022). Na początku września 2022 roku na centralnym placu Pragi zebrało się około 100 tys. ludzi na antyrządowym proteście, wygłaszając hasła niechęci do uchodźców, krytykując wsparcie rządu dla narodu ukraińskiego i dostaw broni na Ukrainę (Reuters, 2022d). Ewentualne uzyskanie popularności i późniejsze zwycięstwo w wyborach

parlamentarnych radykalnych sił politycznych stwarzałoby potencjalne zagrożenia dla stabilności społeczno-politycznej wewnątrz UE, a nawet dla istnienia samej Unii. Rządzący państw UE powinni stworzyć plan przeciwdziałania i reagowania na pogłębiający się kryzys gospodarczy i odejść od podejścia rozdawania pieniędzy, przyjętego podczas epidemii Covid-19. Zastosowanie tego typu rozwiązań skutkuje tylko wzrostem tempa inflacji i marnowaniem funduszy państwowych, a nie realną naprawą sytuacji. Przeciwdziałając impasowi gospodarczemu należałoby wypracować mechanizmy skutecznej pomocy nie tylko najuboższym, ale również tym, którzy w wyniku kryzysu mocno odczuli (lub za chwilę odczują) spadek dochodów i poziomu życia, pamiętając o tym, że liczy się ich każdy głos (Rzązewski, Słomczyński, Życzkowski, 2014).

Kroki „naprawcze”

Nie zwlekając, elity państw europejskich powinny zastanowić się i wypracować wspólną koncepcję poprawy powyższych błędów w relacjach zarówno z Ukrainą, jak i z Rosją. Uwzględniając wspomniane pomyłki w polityce zagranicznej i handlowej, należy dać jasną odpowiedź na pytanie jak dalek budować stosunki z tymi wschodnimi sąsiadami w perspektywie długoterminowej – czy traktować ich jako partnerów, czy jako wrogów. Dbając o własne bezpieczeństwo i oddzielając ekonomię od geopolityki, kraje europejskie powinny wypracować strategię postępowania względem Ukrainy i Rosji w przyszłości. Zatem konieczne jest zredefiniowanie założeń polityki szeroko pojętego bezpieczeństwa narodowego i europejskiego, dostrzegając wszystkie jego wymiary (militarny, ekonomiczny, polityczny, społeczny, energetyczny).

Podsumowanie

Odpowiedzialność za rozpoczęcie wojny na Ukrainie ponoszą Rosjanie i osobiście Władimir Putin, ale współodpowiedzialność ponoszą także państwa Europy, które przez lata nie chciały przyznać, że Federacją Rosyjską jest państwem terrorystycznym. Wkroczenie wojsk Federacji Rosyjskiej do Ukrainy jako apogeum rosyjsko-ukraińskiej wojny hybrydowej stało się logicznym rezultatem niepowodzenia wybranej przez europejskich liderów polityki zagranicznej wobec Ukrainy i Rosji. Polityka kompromisów doprowadziła nie tylko do wojny w pobliżu wschodnich granic Unii, ale też do sytuacji, kiedy zostało podważone bezpieczeństwo samej UE. Stan ten jest rezultatem kilku poważnych błędnych decyzji politycznych w stosunku do dwóch swoich największych partnerów na wschodzie – Ukrainy i Federacji Rosyjskiej. Pierwszą poważną pomyłką było nieadekwatne traktowanie nowej Rosji jako partnera w latach 90. XX wieku, po rozpadzie Związku Sowieckiego. Drugim istotnym błędem politycznym stała się dezaprobatą przyjęcia Ukrainy w struktury Unii Europejskiej oraz Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego. Trzecim przeoczeniem stała się decyzją o zachowaniu stosunków handlowych z agresorem. Liderzy Europy nawet po wybuchu wojny w Donbasie i aneksji Krymu, dalej chcieli budować własne bogactwo i dobrobyt, odwracając wzrok od przestępstw kremlowskiego reżimu. Polityka kompromisów nie dała oczekiwanych rezultatów. Wybuch wojny w lutym 2022 r. uwiaryścił także brak jedności wśród

przywódców państw i narodów UE. Sposoby reagowania na wybuch wojny elit państw Europy Centralno-Wschodniej oraz elit państw Europy Zachodniej znacznie się różniły. Obecna sytuacja polityczno-gospodarcza państw Unii Europejskiej nie jest najlepszą i, z tego co widać, będzie się dramatycznie pogarszać. Rządy krajów europejskich powinny wypracować plany radzenia sobie z kryzysem gospodarczym, ponieważ może on skutkować zagrożeniem nie tylko dla ich demokracji i stabilności, ale też samemu istnieniu Unii. Dbając o wspólne bezpieczeństwo na kontynencie, elity państw europejskich muszą wypracować wspólną koncepcję, mającą na celu poprawę powyższych błędów w swojej polityce zagranicznej, stosowanej w relacjach zarówno z Ukrainą, jak i z Rosją.

Bibliografia

- ACER/CEER (2022). *Annual Report on the Results of Monitoring the Internal Electricity and Natural Gas Markets in 2021. Gas Wholesale Markets Volume*. Pobrano z: https://www.acer.europa.eu/Publications/ACER_Gas_Market_Monitoring_Report_2021.pdf.
- BBC News (2022). *Блинкен: США обсуждают с союзниками концентрацию российских войск у границ Украины*. Pobrano z: <https://www.bbc.com/russian/news-59362324> (07.10.2022).
- Cohen A. (2022). *The North European Gas Pipeline Threatens Europe's Energy Security*. Pobrano z: <https://www.heritage.org/europe/report/the-north-european-gas-pipeline-threatens-europes-energy-security> (08.10.2022).
- Disclose (2020). *War in ukraine: How France delivered weapons to Russia until 2020*. Pobrano z: <https://disclose.ngo/en/article/war-in-ukraine-how-france-delivered-weapons-to-russia-until-2020> (08.10.2022).
- Eurobarometer (2022). *EU's response to the war in Ukraine*. Pobrano z: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2772> (08.10.2022).
- European Union (2010). *Karta praw podstawowych Unii Europejskiej*. Pobrano z: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_2010.083.01.0389.01.POL&toc=OJ%3AC%3A2010%3A083%3ATOC (08.10.2022).
- European Council (2022a). *EU sanctions against Russia explained*. Pobrano z: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained> (07.10.2022).
- European Council (2022b). *Timeline – EU restrictive measures against Russia over Ukraine*. Pobrano z: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine> (08.10.2022).
- European Federation for Transport and Environment AISBL (2022). *How Russian oil flows to Europe*. Pobrano z: https://www.transportenvironment.org/discover/how-russian-oil-flows-to-europe/?utm_source=T%26E+EEB+super+list&utm_campaign=85667afa52-EMAIL_CAMPAIGN_2022_03_07_02_24&utm_medium=email&utm_term=0_7a91882d26-85667afa52-426988214 (08.10.2022).
- European Parliamentary research service (2021). *Outcome of the meetings of EU leaders of 16 December 2021*. Pobrano z: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/pl/document/EPRS_BRI\(2021\)699461](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/pl/document/EPRS_BRI(2021)699461) (07.10.2022).
- Eurostat (2022). *Russia-EU – international trade in goods statistics*. Pobrano z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Russia-EU_%E2%80%93_international_trade_in_goods_statistics#Recent_developments (08.10.2022).

- Forsal.pl (2022). *W Rosji odrodziły się demony XIX i XX wieku – nacjonalizm, kolonializm i totalitaryzm*. Obrano z: <https://forsal.pl/swiat/rosja/artykuly/8512241,morawiecki-w-rosji-odrodzily-sie-demony-xix-i-xx-w-nacjonalizm-kolonializm-i-totalitaryzm.html> (07.10.2022).
- Frączyk J. (2022). „*The Telegraph*”: oto jak Niemcy i Francja omijały embargo na sprzedaż broni do Rosji. Pobrano z: <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/the-telegraph-oto-jak-niemcy-i-francja-omijaly-embargo-na-sprzedaz-broni-do-rosji/e6bhdw3>.
- Gevorkyan N., Timakova N., Kolesnikov A. (2000). *First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President Vladimir Putin*, Catherine A. Fitzpatrick (transl.). New York: PublicAffairs.
- Goble P. (2014). *Stalin Invented Hybrid War, Not Vladimir Putin, Archival Record Shows*. Pobrano z: <http://www.interpretermag.com/stalin-invented-hybrid-war-not-vladimir-putin-archival-record-shows/> (07.10.2022).
- Hajduk J., Stępniewski T. (2015). Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: Uwarunkowania i instrumenty. *Studia Europejskie/Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego*, nr 4, s. 135–151.
- Hromadske (2022). *Macron offered Ukraine to give up sovereignty so that Putin would save face – President Zelensky*. Pobrano z: <https://hromadske.ua/en/posts/macron-offered-ukraine-to-give-up-sovereignty-so-that-putin-would-save-face-president-zelensky> (07.10.2022).
- Huntington S. (1991). *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. London: University of Oklahoma Press.
- International Monetary Fund (2022). *World economic outlook report October 2022*. Pobrano z: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/10/11/world-economic-outlook-october-2022> (08.10.2022).
- Kashynskiy O. (2017). Wzrost populizmu w Europie Środkowej i Wschodniej: analiza czynników społeczno-ekonomicznych. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*, Vol. 3, No. 2, s. 137–152.
- Konfederacja Korony Polskiej (2022). *Tag. Stop ukrainizacji Polski*. Pobrano z: <https://konfederajakoronypolskiej.pl/tag/stop-ukrainizacji-polski> (08.10.2022).
- Kreml (2022). *Обращение Президента Российской Федерации*. Pobrano z: <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> (07.10.2022).
- Lvova D., Ovsienko J. (1999). O głównych kierunkach przemian społeczno-ekonomicznych. *Nauka ekonomiczna współczesnej Rosji*, No. 3 s.106.
- NATO (2014). *Hybrid war – hybrid response?* Pobrano z: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2014/07/01/hybrid-war-hybrid-response/index.html> (07.10.2022).
- NATO (2022). *Deterring hybrid warfare: a chance for NATO and the EU to work together?* Pobrano z: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2014/11/18/deterring-hybrid-warfare-a-chance-for-nato-and-the-eu-to-work-together/index.html> (07.10.2022).
- Nowak Z. (2022). *W czuły punkt – embargo UE na rosyjską ropę*. Pobrano z: <https://www.pism.pl/publikacje/w-czuly-punkt-embargo-ue-na-rosyjska-rope#:~:text=Zale%C5%BCno%C5%9B%C4%87%20pa%C5%84stw%20UE%20od%20rosyjskiego,przebiegaj%C4%85cym%20przez%20Polsk%C4%99%20ropoci%C4%85giem%20Przyja%C5%BA%C5%84> (08.10.2022).
- Официальное опубликование правовых актов (2022a). Указ Президента Российской Федерации от 21.02.2022 № 71 „О признании Донецкой Народной Республики”.

- Pobrano z: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202202220002> (07.10.2022).
- Официальное опубликование правовых актов (2022b). *Указ Президента Российской Федерации от 21.02.2022 № 72 „О признании Луганской Народной Республики”*. Pobrano z: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202202220001> (07.10.2022).
- Радио Свобода (2022). *Италия разработала мирный план с широкой автономией Крыма и Донбасса*. Pobrano z: <https://www.svoboda.org/a/italiya-razrabotala-plan-uregulirovaniya-ukrainskoy-voyny-s-shirokoy-avtonomiei-kryma-i-donbassa/31858356.html> (07.10.2022).
- Reuters (2022a). *Corruption undermining Ukraine's progress, EU's Juncker says*. Pobrano z: <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-eu-summit-idUSKBN19Y10A> (07.10.2022).
- Reuters (2022b). *Hungary to stay out of Ukraine-Russia conflict, Orban says*. Pobrano z: <https://www.reuters.com/world/europe/hungary-stay-out-ukraine-russia-conflict-orban-says-2022-02-27/> (07.10.2022).
- Reuters (2022c). *Putin tells Scholz that Kyiv is stalling peace talks with Moscow*. Pobrano z: <https://www.reuters.com/world/putin-tells-scholz-that-kyiv-is-stalling-peace-talks-with-moscow-2022-03-18/> (07.10.2022).
- Reuters (2022d). *Tens of thousands protest in Prague against Czech government, EU and NATO*. Pobrano z: <https://www.reuters.com/world/europe/tens-thousands-protest-prague-against-czech-government-eu-nato-2022-09-03/> (08.10.2022).
- Rzązewski K., Słomczyński W., Życzkowski K. (2014). *Każdy głos się liczy! Wędrówka przez krainę wyborów*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Сараджян С.(2020). *А если? Могло ли членство России в НАТО и ЕС изменить противостояние Запада с Китаем*. Pobrano z: https://globalaffairs.ru/articles/a-vdrug-rossiya-v-nato-i-es/#_ftn1 (07.10.2022).
- The Economist (2022). *Democracy Index 2022*. Pobrano z: <https://www.economist.com/graphic-detail/2022/02/09/a-new-low-for-global-democracy> (08.10.2022).
- The Guardian (2022). *The rouble is soaring and Putin is stronger than ever – our sanctions have backfired*. Pobrano z: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/jul/29/putin-ruble-west-sanctions-russia-europe> (07.10.2022).
- Transparency International (2021). *Corruption perceptions Index*. Pobrano z: <https://www.transparency.org/en/cpi/> (08.10.2022).

Biogram autora

Artem Susolia – magister. W 2022 uzyskał stopień magistra (kierunek Stosunki Międzynarodowe) na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Obecnie jest doktorantem Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Zainteresowania badawcze: współczesne stosunki międzynarodowe, historia stosunków międzynarodowych, procesy transformacyjne i demokratyzacja na świecie, szczególnie relacje i procesy polityczne w regionie Europy Centralno-Wschodniej i na obszarze poradzieckim.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.14

Alina Sukach

ORCID 0000-0003-1078-0760

Wpływ rosyjsko-ukraińskiej wojny na euroatlantyckie bezpieczeństwo

The impact of the Russian-Ukrainian war on Euro-Atlantic security

Abstrakt

Nieogłoszona wojna Rosji przeciwko Ukrainie znacząco zmieniła obraz świata i spowodowała tektoniczne zmiany w postrzeganiu bezpieczeństwa, a także odpowiadające im zmiany w mechanizmach jego zapewniania, reagowania na kryzysy różnego pochodzenia i ich rozwiązywania. Celem niniejszego artykułu jest ocena wpływu rosyjsko-ukraińskiej wojny na system bezpieczeństwa międzynarodowego oraz zarys architektury bezpieczeństwa w przyszłości. W artykule omówiono zmiany w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego w czasie wojny w Ukrainie. Inwazja Rosji na Ukrainę zaskoczyła wszystkie państwa na świecie i zapoczątkowała zmiany w dotychczasowym układzie geopolitycznym. W bardziej strukturalnym wymiarze złamała ona całą architekturę bezpieczeństwa cierpliwie budowaną na kontynencie przez wiele dekad, w tym zobowiązania międzynarodowe uzgodnione w ciągu ostatnich 30 lat.

Wraz z inwazją na Ukrainę negocjacje z Rosją dotyczące euroatlantyckiego ładu i bezpieczeństwa są już nieaktualne. NATO i UE powinny przygotować się na dalsze rosyjskie prowokacje i możliwość eskalacji poza terytorium Ukrainy. Przede wszystkim kraje UE i NATO muszą zdać sobie sprawę, że od dawna są częścią rosyjskiej wojny: w rosyjskiej mentalności wojskowej współczesne wojny nie są już formalnie wypowiedane.

Ustalony porządek międzynarodowy będzie ulegał zmianie wyczerpująco i długo. Stopień gotowości Zachodu i Chin do kompromisów gospodarczych i politycznych będzie zależał od tego, jak ukształtuje się układ sił w poszczególnych regionach i sektorach gospodarki. Kluczowym warunkiem tego procesu nie jest atmosfera braku zmian, lecz raczej brak zagrożenia militarnego.

Słowa kluczowe: międzynarodowe bezpieczeństwo, obrona europejska, wojna w Ukrainie, pojawiające się zagrożenia bezpieczeństwa, NATO, Europa, USA

Abstract

Russia's unannounced war against Ukraine has significantly changed the picture of the world and caused tectonic changes in the perception of security, as well as corresponding changes in the mechanisms of ensuring it, responding to and solving crises of various origins. The purpose of this article is to assess the impact of the Russian-Ukrainian war on the international security system and outline the future security architecture. The article discusses changes in the international security environment during the war in Ukraine.

Russia's invasion of Ukraine surprised all countries in the world and initiated changes in the existing geopolitical system. More structurally, it shattered the entire security architecture patiently built on the continent over many decades, including international commitments agreed over the last 30 years.

With the invasion of Ukraine, negotiations with Russia on the Euro-Atlantic security order are now obsolete. NATO and the EU should prepare for further Russian provocations and possible escalation outside of Ukraine. First of all, EU and NATO countries need to realize that they have long been part of the Russian war: in the Russian military mentality, modern wars are no longer formally declared.

The established international order will change exhaustively and for a long time. The degree of readiness of the West and China to make economic and political compromises will depend on how the balance of power develops in individual regions and sectors of the economy. The key condition for this process is not an atmosphere of no change, but rather the absence of a military threat.

Keywords: international security, european defense, Ukraine war, emerging security threats, NATO, Europa, USA

Wprowadzenie

Nieogłoszona wojna Rosji przeciwko Ukrainie znacząco zmieniła obraz świata i spowodowała tektoniczne zmiany w postrzeganiu bezpieczeństwa, a także odpowiadające im zmiany w mechanizmach jego zapewniania, reagowania na kryzysy różnego pochodzenia i ich rozwiązywania. Coraz częściej uświadamiamy sobie, że „normalność”, do której Kreml stara się przyzwyczaić świat, nie ma nic wspólnego z normami prawa międzynarodowego i z rzeczywistym stanem rzeczy.

Celem niniejszego artykułu jest ocena wpływu rosyjsko-ukraińskiej wojny na system bezpieczeństwa międzynarodowego oraz zarys architektury bezpieczeństwa w przyszłości. W związku z tym główny cel badawczy polega na zidentyfikowaniu polityki Zachodu prowadzonej wobec Ukrainy oraz Rosji, a zwłaszcza wskazanie na to, jak „flirt” Zachodu z Rosją doprowadził do inwazji Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022, stanowiącą eskalację trwającej od 2014 roku wojny.

Postawiony cel i problem badawczy można uzupełnić o następujące pytania szczegółowe: jakie są skutki rosyjsko-ukraińskiej wojny dla bezpieczeństwa w Europie i Azji Środkowej? Jakie były reakcje społeczności międzynarodowej na ten konflikt? W jaki sposób wojna wpłynęła na politykę zagraniczną państw europejskich i Stanów Zjednoczonych? Jakie zmiany w międzynarodowym układzie bezpieczeństwa zaszły pod wpływem wojny? Analiza tych zagadnień pozwoli na lepsze zrozumienie wpływu rosyjsko-ukraińskiej wojny na globalne i regionalne systemy bezpieczeństwa oraz

na wyciągnięcie wniosków dotyczących przyszłych działań politycznych w zakresie bezpieczeństwa.

Obserwujemy teraz sytuację, w której wspólnota światowa ma wątpliwości co do pozycji Ukrainy w konflikcie, a co najgorsze, wojna pokazała, że system bezpieczeństwa nie działa, a takie organizacje jak NATO i ONZ tracą swoją ważność i wpływy. W efekcie mamy do czynienia z kryzysem bezpieczeństwa.

Aby zapobiec powtórzeniu się wojny i załamaniu systemu prawa międzynarodowego, międzynarodowa społeczność musi dokonać reformy i wzmocnienia systemu bezpieczeństwa zarówno na poziomie globalnym, jak i regionalnym. Jeśli z pewnych powodów instytucje i organy odpowiedzialne za wdrażanie mechanizmów bezpieczeństwa nie są gotowe lub nie zgadzają się na zmiany czy też opóźniają ich wdrażanie, to społeczeństwo musi znaleźć sposoby na wyeliminowanie osobistych przyczyn zaniechań i wymuszenie reform – poprzez dyplomację publiczną, wybory, akcje protestacyjne, krytykę w środkach masowego przekazu itp.

W artykule omówiono zmiany w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego w czasie wojny w Ukrainie. W trakcie realizacji zaprezentowanych działań wykorzystano następujące metody, techniki i narzędzia badawcze: systematyczny przegląd literatury (metodę analizy i krytyki piśmiennictwa), metodę analizy i konstrukcji logicznej, desk research – analizę kontekstową materiałów. Zastosowanie znalazła także metoda prognostyczna, mająca znaczenie w przewidywaniu rozwoju architektury bezpieczeństwa.

Wojna rosyjsko-ukraińska w perspektywie międzynarodowej

Minęło osiem lat od bezprawnej aneksji Krymu, który jest integralną częścią terytorium Ukrainy, przez Rosję. Po raz pierwszy od zakończenia II wojny światowej kraj próbował siłą zmienić swoje granice. Po tym bardzo poważnym naruszeniu prawa międzynarodowego, kolejnym wydarzeniem była destabilizacja wschodniej Ukrainy, gdzie Rosja wspierała bojowników w wojnie z ukraińskimi siłami zbrojnymi i rozmieściła swoje wojska, następnie wybuch pełnoskalowej wojny w Ukrainie 24 lutego 2022 roku.

Wojna rozpętała przez Rosję przeciwko Ukrainie, która wstrząsnęła światem, jest już rzeczywistością, którą należy zaakceptować: globalny system bezpieczeństwa, istniejący przed rosyjskim atakiem 24 lutego 2022, przestał istnieć. Jednak agresja uruchomiła równocześnie procesy polityczne, mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa ludziom w każdym miejscu na ziemi.

Kiedy rozpoczęła się wojna, większość krajów zachodnich nie miała wątpliwości, że Ukraina znajdzie się pod okupacją i straci suwerenność w ciągu 2–3 dni. Tak samo myślało kierownictwo Federacji Rosyjskiej. Blitzkrieg nie powiódł się i widzieliśmy, jak Zachód zaczął tworzyć zjednoczony front przeciwko polityce Moskwy i jego głównym zadaniem na początku było jak najdłuższe zatrzymanie Rosji na terytorium Ukrainy, tak aby rosyjskie wojska nie przedostały się dalej, włąb Europy. Dzisiaj już tak nie jest, a koncepcja powstrzymania wojny w Ukrainie – a więc dopuszczenie do porozumienia pokojowego z Rosją – została zastąpiona chęcią militarnego zwycięstwa Ukrainy (Markov, 2022).

Istotną rolę w eskalacji konfliktu odgrywają wiodące państwa Europy oraz USA. Ich próby nawiązania konstruktywnych stosunków z Rosją, zwłaszcza ze strony w USA (polityka prowadzona przez J. Busha seniora i J. Busha Juniora), Niemiec („modernizacja gospodarcza” w czasach H. Schrödera i A. Merkel), Francji (w czasach F. Mitterranda, J. Chiraca i na początku kadencji N. Sarkozy’ego), a jednocześnie nieustanne lekceważenie imperialnej istoty kremłowskiego reżimu oraz udana międzynarodowa współpraca gospodarcza Rosji resztą świata (przy aprobacie Zachodu) przyczyniły się do jej wzrostu gospodarczego, umocnienia stabilności, rozpowszechnienia oraz wzmocnienia wpływu politycznego na arenie międzynarodowej i wpływu na sytuację bezpieczeństwa na świecie, w szczególności poprzez sztuczne stwarzanie problemów i zjawisk kryzysowych, przy jednoczesnym oferowaniu własnych usług w celu ich rozwiązania. Efektem tych zabiegów była wojna z Gruzją (2008) i początek wojny z Ukrainą (2014), która 24 lutego 2022 roku przerodziła się w otwartą agresję.

Jednocześnie aktywnie zmienia się krajobraz polityczny Europy. Kraje, które od dawna zachowują neutralność – takie jak Szwajcaria – najbardziej sprzeciwiają się Rosji, pamiętając o swoich negatywnych doświadczeniach historycznych. Wiele państw bałkańskich dąży do przyspieszenia procedur przystąpienia do Unii Europejskiej, a w samej Brukseli podkreśla się znaczenie ułatwienia tego procesu – obie strony rozumieją, że jeśli kwestia Bałkanów nie zostanie szybko rozwiązana, Rosja może rozpocząć tam poważny konflikt zbrojny.

Europa jednoczy się w opozycji do agresji, czego Rosja się nie spodziewała, zakładając, że jej „prawnicy”, w szczególności Niemcy, powstrzymają lawinę sankcji. Jednak kontynent wybiera nowych przywódców. Berlin, który stracił na reputacji przez zмовy z Moskwą, z powodu wieloletniej niechęci do pomocy Ukrainie, stopniowo ustępuje politycznie Londynowi, który bez nadmiernych biurokratycznych zahamowań działa elastyczniej i bardziej zdecydowanie. Sami Brytyjczycy tworzą lokalne sojusze – z Polską i stopniowo z krajami bałtyckimi i skandynawskimi.

Francja, która stara się zostać głównym mediatorem w wojnie rosyjsko-ukraińskiej, rozwija się politycznie. Jednocześnie jednak pozycja gospodarcza Niemiec, jako najsilniejszej potęgi kontynentu, nie zanikła i nie zaniknie w najbliższej przyszłości. Pomimo faktu, że gospodarka Europy jako całość oczywiście straci w wyniku toczącej się wojny.

Teraz możemy z całą pewnością stwierdzić, że Europa i Unia Europejska zmieniają się: powstaną nowe zasady bezpieczeństwa. Europejscy politycy, zdając sobie sprawę, że kontynent znalazł się na krawędzi nowej globalnej wojny, próbują przeciwstawić się Rosji i tworzyć jednolity front.

Sytuacja w Azji, która historycznie była drugim frontem globalnym, również bardzo się zmienia. Pacyfistyczna Japonia zbiori się i przygotowuje do ewentualnej konfrontacji militarnej z Chinami i Rosją, tworzy sojusze obronne ze Stanami Zjednoczonymi, Wielką Brytanią i Australią. Sama Australia zamierza stać się mocarstwem nuklearnym.

Stany Zjednoczone aktywnie wchodzą w interakcje z małymi, rozwiniętymi krajami kontynentu azjatyckiego, aby wspólnie nakładać sankcje na Rosję, a w dłuższej perspektywie, aby móc wspólnie przeciwstawić się Chinom.

Po upadku Afganistanu sytuacja w Azji Centralnej bardzo się zmieniła: wiele państw całkowicie politycznie przeorientowało się na Rosję, a gospodarczo na Chiny.

Widzimy, jak Moskwa zmienia reżymy w regionie, jak stopniowo przywraca te ziemie w obręb swojej orbity. Indie, które od zawsze sprzeciwiały się wzmocnieniu Chin w regionie, nie chcą ich zbliżenia z Rosją. New Delhi prowadzi obecnie dość dziwną politykę gospodarczą: kalkuluje w rublach i rupiach, kupuje rosyjską ropę i diamenty, stara się ominąć sankcje nałożone przez Stany Zjednoczone i ich sojuszników na Rosję. Pomaga utrzymać rosyjską gospodarkę, która docelowo ma stać się punktem sprzedaży indyjskich produktów (Stefan, 2022).

Podobna sytuacja panuje w Chinach, które odgrywają jednak poważniejszą rolę w konfrontacji między Rosją a Zachodem. Pekin dąży do podważenia pozycji Stanów Zjednoczonych, dlatego zmiana porządku światowego jest korzystna dla polityki prowadzonej przez Moskwę. Ostatnie wypowiedzi chińskich urzędników pokazały, że Pekin jest teraz bardziej ostrożny w swoich aspiracjach. Nie chce stanąć w jednym rzędzie z przegranymi. Teraz chińskie władze śledzą sytuację w Ukrainie i chcą ominąć sankcje Zachodu. Podkreślają też, w odniesieniu do problemu Tajwanu, że nie ma potrzeby łączenia spraw tajwańskich i ukraińskich.

Pekin nadal dąży do zniszczenia jedności Zachodu, ale rozumie, że działania Moskwy doprowadziły do jego jedności, a nie rozpadu. Jednocześnie Chiny robią wszystko, co konieczne, aby wesprzeć rosyjskie przywództwo, ponieważ rozumieją, że stawką jest ewentualna zmiana porządku światowego, w której mogą one odgrywać wiodącą rolę. Tak czy inaczej, Chiny najbardziej skorzystają na antyrosyjskich sankcjach, gdyż to Chińczycy kupią strategiczne aktywa Federacji Rosyjskiej, to oni zastąpią amerykańskie i europejskie towary, to oni będą świadczyć usługi i dostarczać cenne produkty. Ponadto liczą na dostęp do taniej siły roboczej i do miejsc, w które będą mogli przenieść część swojej masowej produkcji. Widzimy teraz początek wielkiej transformacji globalnych łańcuchów dostaw.

Jednocześnie na Bliskim Wschodzie rozwija się ciekawa sytuacja. USA, dążąc do ograniczenia rosyjskich zysków z ropy naftowej, próbują znaleźć alternatywne źródła dla siebie i Europy. Jednym z nich jest Iran (Bloomberg, 2022). Obecnie nowe porozumienie nuklearne z Irańczykami jest blokowane przez stronę rosyjską, która domaga się, aby sankcje nie dotyczyły jej przedsiębiorstw i możliwości finansowych w Iranie. Nadal istnieje jednak prawdopodobieństwo obejścia rosyjskiego interesu. Iran stanowi zagrożenie dla wielu państw regionu, które nie chcą wzmocnienia Persów, którzy pozosają sojusznikami Rosjan. Dlatego w ostatnim czasie obserwujemy powstawanie nowych sojuszy, stowarzyszeń, porozumień.

Widzimy jak Izrael podpisuje porozumienia pokojowe z niektórymi krajami arabskimi, które od dziesięcioleci odmawiają podjęcia dialogu, gdy prezydent Izraela udaje się do Turcji po raz pierwszy od piętnastu lat dość chłodnych stosunków, aby uzgodnić zwiększoną współpracę. I dla wszystkich jest jasne, że inicjatywy pokojowe izraelskiego premiera Bennetta dotyczące Ukrainy wynikają przede wszystkim z możliwego wzmocnienia Iranu. Wzrost ten budzi duże zaniepokojenie w krajach Zatoki Perskiej, które obecnie starają się pozyskać z USA jak najwięcej broni i stopniowo gromadzą znaczne rezerwy walutowe na tle kolosalnego wzrostu cen ropy.

Jeśli chodzi o Turcję, to kraj ten prowadzi swoją grę: stara się odgrywać rolę mediatora w wojnie rosyjsko-ukraińskiej, udzielić Ukrainie znacznego wsparcia militarnego,

przy jednoczesnym utrzymaniu intratnych relacji z Rosją, gdyż gospodarka turecka, która jest w trudnej sytuacji, potrzebuje rynku rosyjskiego, potrzebuje paliwa jądrowego i inżynierów z Federacji Rosyjskiej, rosyjskiego gazu i broni.

Jednocześnie nie należy zapominać, że Ankara i Moskwa konkurują ze sobą w wielu państwach i regionach – od Azji Środkowej i Kaukazu po Afrykę i Morze Śródziemne. Turcja chce osłabić Rosję dla własnej ekspansji geopolitycznej. Tymczasem zmienia się też polityka Turcji, zmienia się jej podejście do bezpieczeństwa. Widzimy już, jak Ankara negocjuje układ pokojowy z Grecją, krajem, któremu mogła wypowiedzieć wojnę. To pytanie jest podejmowane w kontekście turbulencji na Morzu Czarnym i Morzu Śródziemnym (Szulc, 2022).

Na koniec warto krótko napisać o Stanach Zjednoczonych. Obecnie są one wiodącym krajem w zachodnim świecie. Od stanowiska USA zależą decyzje dotyczące Ukrainy, Rosji i globalnego bezpieczeństwa. Biały Dom nie chce wybuchu III wojny światowej, choć tak naprawdę doskonale rozumie, że Rosja nie poprzestanie na Ukrainie, że na tej wojnie regionalnej się nie skończy – świat stoi teraz u progu nowej wojny światowej. Ameryka musi odegrać kluczową rolę – musi być silna i zjednoczyć wokół siebie świat. Jak na razie jej się to udaje. Rodzi się jednak pytanie: jak długo będzie w stanie to robić, czy zdoła uchronić wielką antyrosyjską koalicję przed niezgodą i rozpadem?

Analiza problemów w globalnych i regionalnych systemów bezpieczeństwa

Niesprowokowana i nieuzasadniona inwazja Rosji na Ukrainę to nie tylko przejaw ogromnego zagrożenia bezpieczeństwa, które zakłóciło pokój w Europie. Mówiąc bardziej strukturalnie, wojna złamała całą strukturę bezpieczeństwa, która była cierpliwie budowana na kontynencie przez wiele dziesięcioleci, w tym na podsatwie międzynarodowych zobowiązań, uzgodnionych w ciągu ostatnich 30 lat. Jak niedawno zauważył wysoki rangą brytyjski generał: „Wierzę, że żyjemy w okresie w historii tak znaczącym, jak ten, który przeżyli nasi przodkowie ponad 80 lat temu. Teraz, podobnie jak wtedy, nasze wybory będą miały nieproporcjonalny wpływ na naszą przyszłość. To jest nasza chwila z 1937 roku. Nie jesteśmy w stanie wojny, ale musimy działać szybko, aby nie zostać wciągniętym w wojnę z powodu niepowodzenia ekspansji terytorialnej” (Gov. uk, 2022).

NATO i Unia Europejska w dużej mierze skutecznie zareagowały w pierwszych miesiącach wojny. Ale bez względu na to, jak patrzymy teraz na NATO, wielu już rozumie, że Sojusz osłabł, że teraz dogania inicjatywy podejmowane przez państwa wiodące. Po rosyjskim ataku wielu wojskowych przedstawicieli państw Europy Wschodniej nadal wyraża w osobistych rozmowach sceptycyzm co do zdolności Sojuszu do ochrony ich terytoriów w przypadku ataku Federacji Rosyjskiej. Jeszcze w 2014 roku Sojusz zareagował słabo na agresywne działania Rosji w regionie, aneksję Krymu i na wojnę w Donbasie, co w efekcie doprowadziło do wybuchu wojny (Przybyła, 2016:127). Ponadto w początkowej fazie wojny NATO nie zareagowało na ataki rakietowe na poligon w Jaworowie, gdzie odbywały się międzynarodowe ćwiczenia z udziałem państw wojskowych NATO oraz upadek dronów będących na uzbrojeniu Federacji Rosyjskiej, bezpośrednio w krajach członkowskich Sojuszu – Chorwacji i Rumunii. Po tych sygnałach

z Rosji kierownictwo Sojuszu wydało kilka oświadczeń (Mereszczuk, 2022), które Moskwa odebrała jako przejaw słabości i pośrednie przywołanie do podjęcia jeszcze bardziej agresywnych działań z jej strony.

Podejmując wyważoną reakcję na konflikt zwiększającą wsparcie dla Ukrainy, NATO z równoczesną ostrożnością w unikaniu bezpośredniego starcia z Rosją, zdawało się mieć uzasadnione motywacje. Kraje europejskie zdecydowały się opierać na sprawdzonym wsparciu NATO, które wsparte było przez amerykańską potęgę militarną. G7 i Unia Europejska wykazały elastyczność w zastosowaniu surowych sankcji (Pszczel, 2022).

Obecna sytuacja to nie koniec NATO (a także, notabene, Zachodu), to początek zmian w Sojuszu. Szwecja i Finlandia, które przez kilka lat zachowywały względną neutralność, obecnie są na progu członkostwa w NATO. „Przystąpienie Finlandii i Szwecji do NATO zwiększy zdolność Sojuszu do prowadzenia misji kolektywnej obrony w regionie Morza Bałtyckiego i do odstraszenia Rosji” (Lorenz, 2022). Oczywiście jest również, że w przyszłości NATO będzie prowadzić bliższą współpracę z szeregiem sojuszy już utworzonych w Azji oraz z sojuszami, które powstaną na Bliskim Wschodzie. Powstawać będą nowe struktury i sojusze między krajami, będącymi członkami bloku i silnymi państwami regionalnymi, które nie są jego częścią.

Mówiąc o ONZ (Organizacja Narodów Zjednoczonych), możemy wyróżnić takie problemy organizacji:

- praktyka korzystania z prawa weta w Radzie Bezpieczeństwa (RB) ONZ spowalnia, a niekiedy uniemożliwia podejmowanie decyzji w sprawie rozstrzygania konfliktów, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na interesy stałych członków RB. Niedopuszczalne jest, aby w przypadku wojny rosyjsko-ukraińskiej Rosja, będąca stałym członkiem ONZ, a uznana za agresora, wetuje decyzje związane z rozwiązaniem tego konfliktu. Jest to sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem i wymaga natychmiastowej reformy;
- system bezpieczeństwa organizacji nie wykazał się wystarczającą wolą polityczną i skutecznością mechanizmów przymusu w celu ostatecznego rozwiązania konfliktów, przestrzegania norm i zobowiązań międzynarodowych. Przewidziane w Karcie Narodów Zjednoczonych użycie środków przymusu praktycznie zniknęło z arsenału RB – z powodu braku woli politycznej zawetowania takich decyzji, niewysatrczających środków finansowych i wojskowo-technicznych. Zamiast tego stosuje się łagodniejsze rozwiązania: operacje dążące do budowania i utrzymywania pokoju (operacje opisane w rozdziałach VI i VII). Próba unikania konfrontacji w przypadku złożonych problemów przez ONZ i inne organizacje bezpieczeństwa prowadzi do ich pogłębiania zamiast rozwiązywania. Brak zdecydowanego działania w przypadku konfliktów zbrojnych prowadzi w efekcie do ich eskalacji, czego przykładem może być pierwotny konflikt w Donbasie, który po zgromadzeniu przez Rosję niezbędnych sił i środków przekształcił się w pełnoskalową agresję na Ukrainę.

Organizacja Narodów Zjednoczonych nie była w stanie udzielić stanowczej odpowiedzi, głównie ze względu na paraliżujący efekt rosyjskiego weta. Co więcej, solidarność z Ukrainą nie jest jeszcze powszechna wśród wszystkich państw członkowskich ONZ.

Wojna uwydatniła problematyczne kwestie dotyczące skuteczności istniejących sojuszy gospodarczych i bezpieczeństwa. Głównymi problemami są tutaj prawdopodobnie błędy w ocenie ryzyka, brak przeciwdziałania zjawiskom kryzysowym, opóźnienie w reagowaniu, nieodpowiedzialne podejście poszczególnych członków do potrzeb surowcowych. Na tym tle nasuwają się apokaliptyczne wnioski o końcu globalizacji, końcu ery wielkich sojuszy i przejściu inicjatywy do struktur sieciowych w postaci autonomicznych regionalnych i subregionalnych związków, sojuszy i koalicji.

W rzeczywistości oznaki takich procesów mają miejsce i mają na celu znalezienie sposobów na osiągnięcie wewnętrznej solidarności i stabilności sojuszy oraz koalicji. Przykładami mogą być:

- istniejące już w Europie Północnoeuropejska Unia Obronna, Czwórka Wyszehradzka, Trójkąt Lubelski, projekt Trójmorza;
- inicjatywa Borisa Johnsona stworzenia nowej unii wojskowo-politycznej i gospodarczej poza UE pod auspicjami Wielkiej Brytanii z udziałem Ukrainy, Polski, Estonii, Łotwy, Litwy i Turcji;
- pomysł Emmanuela Macrona, który już zaczął się urzeczywistniać, aby stworzyć „europejską wspólnotę polityczną” z udziałem wszystkich krajów Bałkanów Zachodnich, Ukrainy i Mołdawii oprócz członków UE;
- koalicja państw utworzona wokół pomocy Ukrainie w walce z rosyjską agresją (konferencje w Ramstein i Kopenhadze).

Jednak wobec braku przekonujących dowodów na skuteczność i trwałość nowych przedsięwzięć, proces ten będzie przebiegał raczej kilkoma równoległymi ścieżkami: reformowaniem istniejących instytucji gospodarczych i bezpieczeństwa; tworzeniem stabilniejszych struktur subregionalnych i elastycznych koalicji sytuacyjnych w ich ramach; rozwojem partnerstw międzyregionalnych i globalnych.

Reasumując, początkowa faza wojny Rosji z Ukrainą, postawienie przez Rosję ultimatum NATO, późniejszy szantaż nuklearny Stanów Zjednoczonych i krajów europejskich dowiodły potrzeby obecności w arsenałach systemów bezpieczeństwa zbiorowego środków wczesnego wykrywania zagrożeń, zapobiegania groźbom oraz stosowania adekwatnej i skutecznej reakcji nie tylko na bezpośrednią agresję, ale także na jej zapowiedź.

Tendencje w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego

Wojna w Ukrainie wstrząsnęła procesami globalnymi, doprowadziła do wzrostu niepewności i nieprzewidywalności. Atak Rosji na Ukrainę będzie miał poważne konsekwencje dla bezpieczeństwa euroatlantyckiego poza konfliktem zbrojnym (Stiftung Wissenschaft und Politik, 2022). Prognozowanie przyszłości, określanie strategicznych i taktycznych priorytetów oraz koordynowanie bieżącej współpracy państw w ramach wspólnych działań na rzecz przewyciężenia zjawisk kryzysowych stało się znacznie trudniejsze.

Obecnie obserwuje się postępujący proces umacniania się i konsolidacji kolektywnego Zachodu. Przejawem tego było przystąpienie Finlandii i Szwecji do NATO (Bildt, 2022), zmiana podejścia państw europejskich do bezpieczeństwa zbiorowego i narodowego. Najwyraźniej widać to na przykładzie Niemiec, Wielkiej Brytanii, Polski

i innych krajów europejskich w ich zamiarach znacznego wzmocnienia własnych sił zbrojnych oraz militarnej i politycznej roli w Europie. Dowodem wzmocnienia politycznej solidarności Zachodu było bardzo szybkie zatwierdzenie bezprecedensowych sankcji wobec Rosji i programów pomocowych dla Ukrainy, a także skoordynowane naciski na Rosję w organizacjach międzynarodowych, jak Rada Bezpieczeństwa ONZ, G-20 oraz Rada Europy.

Pod koniec czerwca 2022 roku odbyły się ważne spotkania decyzyjne wśród zachodnich przywódców. To reakcja na ogromne wyzwanie, jakie pojawiło się na kontynencie europejskim związane z wojną – największą od trzech pokoleń.

Na początku, podczas spotkania Rady Europejskiej w Brukseli 23–24 czerwca, postanowiono nadać Ukrainie i Mołdawii status kandydatów do Unii Europejskiej. Kilka dni później, od 28 do 30 czerwca, miało miejsce kluczowe dla NATO spotkanie w Madrycie. Sojusz zatwierdził nową strategię, w której Rosja została uznana za główne zagrożenie dla bezpieczeństwa NATO. Dodatkowo, porozumiano się w kwestii zwiększenia obecności NATO na wschodnich granicach Sojuszu (Konończuk, 2022).

Kluczową rolę w wzmacnianiu wschodniej flanki będą odgrywać Polska i Niemcy. „I Warszawa, i Berlin zakładają istotne zwiększenie wydatków wojskowych, jako dwa kluczowe dla wschodniej flanki Sojuszu kraje” (Bendyk, Buras, 2022: 4). „Powstający wokół nas nowy porządek międzynarodowy będzie dla Polski i Unii Europejskiej poważnym wyzwaniem, ale też szansą” (tamże: 2).

„Oprócz oceny pomocy Ukrainie konieczne jest również spojrzenie na to, jak wojna odbije się na przyszłej pozycji NATO na scenie globalnej oraz zdolności obronnej jego wschodniej flanki.

Szczyt w Madrycie ma przynieść zmianę z „wysuniętej obecności” na „wysuniętą obronę” oraz z „*air-policy*” na „*air-defence*”. Na wschodniej flance NATO rozmieszczone zostaną jednostki do rozmiarów brygad oraz struktury dowódcze i logistyczne zdolne do przyjęcia jednostek wielkości dywizji. Obecność Stanów Zjednoczonych na terytorium Polski wyrażnie wzrośnie i z upływem czasu zacznie nabywać stałego charakteru.

Pojawia się okazja do tego, by Czechy wykorzystały obecność wojsk sojuszniczych w Polsce, np. w formie ćwiczeń jednostek specjalnych Armii Czeskiej w polsko-amerykańskiej bazie w Drawsku Pomorskim, wysłanie jednego z batalionów VII Brygady Zmechanizowanej pod dowództwo sojusznicze w Elblągu czy zawarcie porozumienia obronnego zawierającego mechanizm uruchamiający czeską brygadę pancerną w przypadku napaści na Polskę lub kraje bałtyckie” (Svárovský, 2022).

„Na poziomie globalnym NATO będzie w dalszym ciągu stawiać czoła dwóm wrogim mocarstwom, które mają podobną strategię wojskową: Rosja i Chiny kładą nacisk na ograniczoną walkę z początkową dużą szybkością rozwinięcia operacji bojowych, wytworzenie *fait accompli* w państwie atakowanym, jak również stosowanie elementów defensywnych (*anti-access/area-denial*) w celu osiągnięcia celów wojskowych” (tamże).

Konfrontacja Zachodu z Chinami i Rosją przybiera globalne rozmiary. Kraje Azji Południowo-Wschodniej i Środkowej, Bliski Wschód, Afryka i Ameryka Łacińska stają się coraz bardziej obiektami wzmożonej uwagi i rywalizacji. „Rywalizacja o dusze” odbywa się na tle starań niektórych krajów, w szczególności: Indii, Indonezji, Turcji, Arabii Saudyjskiej, Republiki Południowej Afryki, Brazylii, Argentyny, Meksyku, aby

same mogły stać się regionalnymi liderami, zająć godne miejsce w nowym porządku świata i międzynarodowym podziale pracy. Wszystko zależeć będzie od modeli rozwoju społeczno-gospodarczego oferowanych przez Zachód i Chiny. Rywalizacja będzie toczyć się w kontekście narastających fundamentalnych problemów gospodarczych, politycznych, społecznych i środowiskowych zarówno na Zachodzie, jak i w Chinach. Chiny będą dążyć do rozszerzenia swoich globalnych wpływów poprzez projekty Pasa i Szlaku, ustanawiając wiodącą rolę w SCO (Szanghajska Organizacja Współpracy), prowadząc jednocześnie ofensywną politykę hegemonii w regionie Indo-Pacyfiku. Ze strony USA możemy spodziewać się zakrojonych na szeroką skalę projektów regionalnych i kontynentalnych, mających na celu włączenie krajów globalnego Południa, a także zaangażowania nowych uczestników w struktury takie jak AUKUS, QUAD, Five Eyes.

„Potrzebna jest nowa strategia morska, inwestycje w zdolności szybkiej parasolowej penetracji *anti-access/area-denial*; podniesienie poziomu ambicji europejskich w ramach NATO (bardziej elastyczne i trwalsze na polu walki europejskie grupy bojowe), a także przyspieszenie procesów decyzyjnych w czasie wojny (np. poprzez skrócenie powolnego procesu zbierania sił)” (Svarovsky, 2022).

Jednocześnie na świecie obserwuje się wzrost liczby reżimów hybrydowych, które często pretendują do własnej regionalnej hegemonii i są niejednoznaczne, krytyczne, a nawet wrogie Zachodowi, jego wartościom i sposobom ich wdrażania. Największe zaniepokojenie Zachodu budzą niejednoznaczne perspektywy rozwoju politycznego Indii, Turcji i innych krajów, które Zachód chciałby widzieć w obozie swoich sojuszników. Trend ten, którego początek niektórzy eksperci przypisują zakończeniu zimnej wojny, inni czasom światowego kryzysu finansowego z lat 2008–2009, przybrał na sile w okresie „arabskiej wiosny”, Brexitu, zaostżenia kryzysów i konfliktów w Libii, Syrii, Jemenie, Afganistanie, a szczególnie objawił się w czasie pandemii koronawirusa. Jednak wraz z wątpliwościami co do historycznej poprawności Zachodu, jego niezdolność do adekwatnej reakcji na te kryzysy przyczyniła się jednocześnie do wzmocnienia instynktu samozachowawczego. A potężne wyzwanie, jakie rzuciła Rosja swoją agresją na Ukrainę, uruchomiło istniejące mechanizmy reagowania na niebezpieczeństwo, przyczyniając się do ich praktycznej weryfikacji i doskonalenia. W trakcie tego procesu stopień, w jakim Zachód będzie w stanie przezwyciężyć różnice międzynarodowe i pozyskać sojuszników, będzie w dużej mierze zależał od powodzenia państw zachodnich w rozwiązywaniu problemów wewnętrznych, jedności w konfrontacji z Chinami oraz w dużej mierze od wyników rosyjsko-ukraińskiej wojny.

Zakończenie

Wojna między Rosją i Ukrainą spowodowała nie tylko znaczące skutki dla tych dwóch państw, ale także wpłynęła na bezpieczeństwo na całym świecie. Inwazja Rosji na Ukrainę zaskoczyła społeczność międzynarodową i zapoczątkowała zmiany w dotychczasowym układzie geopolitycznym, niszcząc poczucie bezpieczeństwa, budowane przez wiele dekad.

Negocjacje z Rosją dotyczące euroatlantyckiego ładu bezpieczeństwa stały się nieaktualne, a kraje UE i NATO muszą być gotowe na dalsze rosyjskie prowokacje

i możliwość eskalacji konfliktu poza granicami Ukrainy. W wyniku rosyjsko-ukraińskiej wojny wzmocniła się potrzeba zwiększenia bezpieczeństwa europejskiego poprzez rozwój sił zbrojnych i wzmacnianie sojuszy militarnych. W Europie Wschodniej został zapoczątkowany proces wzmacniania oddziałów wojskowych, a NATO wzmacnia swoje działania na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa w regionie.

Ustalony porządek międzynarodowy będzie ulegał zmianie wyczerpująco i długo. Stopień gotowości Zachodu i Chin do kompromisów gospodarczych i politycznych będzie zależał od tego, jak ukształtuje się układ sił w poszczególnych regionach i sektorach gospodarki. Z reguły kluczowym warunkiem tego procesu nie jest atmosfera braku zmian, lecz raczej brak zagrożenia militarnego. Z tego powodu udział Rosji w nich staje się niepożądany. Rosji najprawdopodobniej zostanie przypisana rola platformy rywalizacji, co będzie wymagało jej demilitaryzacji i radykalnej reformy istniejącego systemu państwowego. Właśnie zdolność Ukrainy do powstrzymania rosyjskiej agresji będzie kształtować środowisko bezpieczeństwa przez najbliższe lata, co uznano za fakt na szczycie madryckim w czerwcu 2022 roku.

Wpływ rosyjsko-ukraińskiej wojny na euroatlantyckie bezpieczeństwo pokazuje, że konflikty na granicach Europy mają bezpośrednie skutki dla całego kontynentu. Konieczne jest zwiększenie współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa oraz kontynuowanie działań mających na celu stabilizację sytuacji w euroatlantyckim regionie.

Bibliografia

- Bendyk E., Buras P. (2022). *Polska wobec wojny, Polska w świecie po wojnie. Zadania na nowy czas*. Pobrano z: <https://www.batory.org.pl/publikacja/polska-wobec-wojny-polska-w-swiecie-po-wojnie-zadania-na-nowy-czas/> (13.11.2022).
- Bildt C. (2022). *NATO's Nordic Expansion. Adding Finland and Sweden Will Transform European Security*. Pobrano z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2022-04-26/natos-nordic-expansion> (13.11.2022).
- Bloomberg. (2022). *Biden Discusses Nuclear Talks With Europeans: Iran Snapshot*. Pobrano z: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-22/biden-discusses-nuclear-talks-with-europeans-iran-snapshot?leadSource=uverify%20wall> (11.11.2022).
- Gov.uk (2022). *Chief of the General Staff Speech at RUSI Land Warfare Conference*. Pobrano z: <https://www.gov.uk/government/speeches/chief-the-general-staff-speech-at-rusi-land-warfare-conference> (12.11.2022).
- Konończuk W. (2022). *Wojna sprawia, że Zachód zmienia się radykalnie*. Pobrano z: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wojna-sprawia-ze-zachod-zmienia-sie-radykalnie-176031>.
- Lorenz W. (2022). *Wpływ członkostwa Finlandii i Szwecji w NATO na bezpieczeństwo Sojuszu*. Pobrano z: <https://www.pism.pl/publikacje/wplyw-czlonkostwa-finlandii-i-szwecji-w-nato-na-bezpieczenstwo-sojuszu> (11.11.2022).
- Przybyła K.A. (2016). NATO wobec konfliktu na Ukrainie. *Bezpieczeństwo Narodowe*, nr 37–40, s. 117–131.
- Pszczel R. (2022). *The consequences of Russia's invasion of Ukraine for international security – NATO and beyond*. Pobrano z: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2022/07/07/the-consequences-of-russias-invasion-of-ukraine-for-international-security-nato-and-beyond/index.html> (12.11.2022).

- Stefan M. (2022). *Rosja i jej azjatyckie „okno na świat”*. Czy Pekin i New Delhi pomogą Moskwie przetrwać uderzenie zachodnich sankcji? Porano z: <https://ukladsil.pl/rosja-i-jej-azjatyckie-okno-na-swiat-czy-pekini-new-delhi-pomoga-moskwie-przetrwac-uderzenie-zachodnich-sankcji/> (11.11.2022).
- Stiftung Wissenschaft und Politik (2022). *Russian Attack on Ukraine: Turning-point for Euro-Atlantic security*. Pobrano z: <https://www.swp-berlin.org/publikation/russian-attack-on-ukraine-a-turning-point-for-euro-atlantic-security> (12.11.2022).
- Svarosvsky, M. (2022). *Czy UE i NATO zawiodły? Wnioski dla Polski i Czech z reakcji Zachodu na wojnę na Ukrainę*. Pobrano z: <https://klubjagiellonski.pl/2022/07/14/czy-ue-i-nato-zawiodly-wnioski-dla-polski-i-czech-z-reakcji-zachodu-na-wojne-na-ukraine/> (13.11.2022).
- Szulc M. (2022). *Erdogan wzywa Niemcy do neutralności w sporach jego kraju z Grecją*. Pobrano z: <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8579040,erdogan-wzywa-niemcy-do-neutralnosci-w-sporach-jego-kraju-z-grecja.html> (11.11.2022).

Biogram autora

Alina Sukach – magister stosunków międzynarodowych, absolwentka Uniwersytetu Marii Curii-Skłodowskiej, specjalista ds. eksportu. Główne zainteresowania badawcze: międzynarodowe stosunki, bezpieczeństwo międzynarodowe, polityka wschodnia Polski i Unii Europejskiej, stosunki rosyjsko-ukraińskie. E-mail: sukach16@gmail.com

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 13(1) (2023)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.13.1.15

Konrad Żurek

WSPiA – Rzeszowska Szkoła Wyższa

ORCID 0000-0001-6005-7787

Organizacja i działalność Polskiej Policji Generalnego Gubernatorstwa w okresie II wojny światowej

Organization and activity of the Polish Police of the General Government during World War II

Abstrakt

Generalne Gubernatorstwo istniało w latach 1939–1945, zajmowało część współczesnego terytorium Polski i było podporządkowane suwerenności Rzeszy. Prawo Generalnego Gubernatorstwa stanowiło system kształtowany na mocy dekretych Kanclerza Rzeszy A. Hitlera, rozporządzeń i zarządzeń Generalnego Gubernatora H. Franka oraz innych upoważnionych przez niego wyższych funkcjonariuszy, a zwłaszcza kierowników wydziałów w Urzędzie, a następnie Rządzie Generalnego Gubernatorstwa. W tej pracy najwięcej uwagi poświęcono aspektowi organizacji i działalności Polskiej Policji, która była pod względem organizacyjnym i kadrowym kontynuacją Policji Państwowej. Na jej barkach spoczywał m.in. obowiązek całkowitej bieżącej ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego. Należy jednak zaznaczyć że Niemcy w znacznej mierze pozbawili Policję Polską charakteru narodowego, przekształcając ją w formację policyjną o charakterze miejskim lub gminnym. Działalność Polskiej Policji jako zwartej formacji uzyskała aprobatę władz emigracyjnych oraz podziemnych w kraju. Obie strony podzielały pogląd, że funkcjonowanie wyłącznie policji niemieckiej byłoby znacznym utrudnieniem dla społeczeństwa, a w dodatku utrudniałoby skuteczną walkę z okupantem. W krótkim okresie nastąpiło wiele zmian dla Polskiej Policji, które zostały ukazane w tym artykule. Celem pracy było przybliżenie działalności Polskiej Policji w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej i ukazanie najważniejszych zmian prawnych jakie nastąpiły dla tej formacji. Głównym celem badawczym była próba odpowiedzi na pytanie: czy Polskiej Policji w omawianym okresie udało się skutecznie realizować zadania nałożone na nią przez ustawodawcę? W niniejszym opracowaniu posłużono się metodą dogmatyczno-prawną, niezbędną do omówienia przedstawionej problematyki, a ze względu na zakres czasowy omawianego zagadnienia również metodą historyczno-prawną.

Słowa kluczowe: Polska Policja, Generalne Gubernatorstwo, Policja Państwowa, II wojna światowa, bezpieczeństwo

Abstract

The General Government existed in the years 1939–1945 and occupied a part of contemporary Polish territory. The General Government was subordinated to the sovereignty of the Reich. The Law of the General Government was a system shaped by the decrees of the Reich Chancellor A. Hitler, ordinances and orders of the General Governor H. Frank and other senior officers of the General Government authorized by him, especially heads of departments in the Office, and then the Government of the General Government. In this work, the most attention was paid to the aspect of the organization and activity of the Polish Police, which in terms of organization and staffing was a continuation of the State Police. On her shoulders rested, among others the obligation to fully protect public safety and order on an ongoing basis. It should be noted, however, that the Germans largely deprived the Polish Police of its national character, transforming it into a police formation of a municipal or municipal character. The activity of the Polish Police as a cohesive formation was approved by the emigration and underground authorities in the country. Both sides shared the view that the functioning of only the German police would be significantly more difficult for the society and, in addition, it would hinder an effective fight against the occupier. In a short period of time, many changes took place for the Polish Police, which are presented in this article. The aim of the work was to present the activities of the Polish Police in the General Government during World War II and to present the most important legal changes that took place for this formation. The main research problem in this work was an attempt to answer the question: Did the Polish Police manage to effectively carry out the tasks imposed on it by the legislator in the period in question? In this study, the dogmatic and legal method was used, necessary to discuss the presented issues, and due to the time scope of the discussed issue, also the historical and legal method.

Keywords: Polish Police, General Government, State Police, Second World War, Security

Wprowadzenie

Zadania państwa w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego są rozległe i złożone. Na barkach państwa spoczywa nie tylko zapobieganie oraz zwalczanie przestępczości, terroryzmu czy wykroczeń, ale również utrzymanie porządku w miejscach publicznych, w ruchu drogowym, ochrona przeciwpożarowa, jak również troska o zapewnienie ochrony granicy państwowej. Pozycja Policji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego tworzona jest zbiorowym wysiłkiem wszystkich jej funkcjonariuszy. Współpraca funkcjonariuszy policji w znacznym stopniu przekłada się na wyniki działań w ramach posiadanych przez nią uprawnień. W okresie międzywojennym, dużym uznaniem społeczeństwa cieszyła się Policja Państwowa (PP). Jednakże wybuch II wojny światowej w dniu 1 września 1939 r. sprawił, że służba funkcjonariuszy policji została przerwana. W okresie II wojny światowej uformowano inną formację – Polską Policję (PP), która pod względem organizacyjnym i kadrowym była kontynuacją PP. Obowiązywały ją przedwojenne regulaminy i przepisy służbowe. PP powołana została 17 grudnia 1939 roku.

Mimo jej krótkiego życiorysu, który obejmował okres działań wojennych, dokonało się w niej wiele zmian m.in. formalno-prawnych, które również mają swoje odbicie w niniejszym artykule. Celem tej pracy było przybliżenie aspektu organizacji i działalności PP w okresie II wojny światowej. Podzielić należy pogląd głoszony przez

R. Litwińskiego, który uważał, że sytuacja polityczna w Polsce po 1945 roku sprawiła, że problematyka policyjna związana z latami wojny i okupacji nie cieszyła się zbyt dużym zainteresowaniem historiografii (Litwiński, 2008: 290), dlatego też zdaniem autora tego artykułu aspekt organizacji oraz działalności PP zasługuje na omówienie.

Policja Państwowa – krótka charakterystyka

Policja Państwowa (PP) powołana została do życia 24 lipca 1919 r. Stanowiła aparat wykonawczy organów administracji ogólnej, Ministra Spraw Wewnętrznych, wojewodów i starostów. Organy te wydawały polecenia, dyrektywy służbowe w sprawach związanych z ochroną bezpieczeństwa i porządku publicznego. Natomiast w kwestii dochodzeń czy ścigania popełnionych przestępstw Policja podporządkowana była organom wymiaru sprawiedliwości, tj. sędziom śledczym i prokuratorom (Bardach, Leśnodorski, Pietrzak, 2001).

Należy zauważyć że ustawa o PP nie zawierała żadnych uregulowań prawnych przewidujących, w przypadku wojny, jej wcielenia do sił zbrojnych. Doświadczenia z okresu wojny polsko-bolszewickiej, kiedy to policja odegrała ważną rolę m.in. w ewakuacji władz oraz ludności cywilnej, sprawiły że ta formacja, szczególnie w sytuacjach zagrożenia zewnętrznego, może być skuteczną częścią sił zbrojnych (Czop, Sokołowski, 2013).

Istotny aspekt odnoszący się do jej przydatności w sytuacji wojennej zawarty został w rozporządzeniu wydanym przez prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o PP, a precyzując w art. 28, w którym wskazano iż: „W razie częściowej lub całkowitej mobilizacji albo w innych wypadkach, w których ze względu na interes obronny państwa Rada Ministrów uzna to za konieczne, Policja Państwowa z chwilą ogłoszenia mobilizacji względnie od dnia, wskazanego uchwałą Rady Ministrów, staje się z mocy samego prawa częścią sił zbrojnych Państwa i wchodzi w ich skład, jako wojskowy korpus służby bezpieczeństwa” (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o Policji Państwowej).

Jak wynika z zaprezentowanego wyżej art. 28 rozporządzenia, było ono kluczowe w zakresie właściwego zrozumienia roli i funkcji policji, jak również czyniło z niej formację wojskową zdolną do działania na linii frontu w sytuacji prowadzonych działań wojennych na terenie kraju (Fałdowski, 2016: 44–45).

W 1938 r. liczba policjantów wynosiła 29 936 funkcjonariuszy. Co ciekawe, mimo rysujących się zagrożeń, Polska zajmowała ostatnie miejsce w Europie pod względem liczebności policjantów (Jeleniewski, 2007: 23). W czasie kampanii wrześniowej zginęło ok. 2 tys. policjantów, zaś ok. 12 policjantów dostało się do niewoli sowieckiej. Blisko 6 tys. funkcjonariuszy zostało zamordowanych wiosną 1940 r., a ich ciała spoczywają na Polskim Cmentarzu Wojennym w Miednoje (największej policyjnej nekropolii na świecie) (Policja, 2022).

W momencie wybuchu II wojny światowej, jak podaje R. Litwiński, PP liczyła 30 812 funkcjonariuszy (Litwiński, 2007: 99). Przyjmuje się w literaturze przedmiotu, że pod koniec 1939 r. działalność (choć nie formalnie) przestały pełnić zarówno PP jak i Policja Województwa Śląskiego (PWŚ). W tym okresie, zarówno legalne władze

RP na uchodźstwie w Londynie jak i proveniencji moskiewskiej nie przewidywały „wskreszenia” w Polsce powojennej organów bezpieczeństwa (w dotychczasowej formie) (Kania, 2021: 421).

PP została rozwiązana z dniem 15 sierpnia 1944 r., (Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu policji państwowej) i zastąpiona Milicją Obywatelską (MO), która 7 października 1944 r. rozpoczęła działalność jako prawno-publiczna formacja służby Bezpieczeństwa Publicznego (Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 7 października 1944 r. o Milicji Obywatelskiej). Aktami prawnymi, regulującymi te zagadnienia, były dwa rozporządzenia wydane przez Krajową Radę Ministrów. Były to *Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu korpusu Policji Państwowej*, który traktował o rozwiązaniu PP, urzędującej na mocy rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. W pozostałych, prawnym regulacjach zostały objęte sprawy dotyczące osób pozostających w służbie i emerytowanych (przed 1 września 1939 r.), służących w PP GG i przyjęcia (bądź kontynuowania w nich służby) do stanowionych drugim aktem prawnym tj. *Rozporządzeniem Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o tymczasowej organizacji służby bezpieczeństwa* – dwóch nowych formacji bezpieczeństwa tj. Korpusu Bezpieczeństwa oraz straży samorządowych. Formalno-prawne rozwiązanie PP w rezultacie pociągnęło za sobą ważne decyzje odnośnie do dalszych losów jej funkcjonariuszy. Jak słusznie spostrzegł P. Majer, założenia prezentowane przez Krajową Radę Ministrów miały jednak jedynie charakter wstępny, które później powinny zostać odzwierciedlone w innych aktach prawnych. Rozwój sytuacji politycznej w kraju sprawił, że zamiary te nie mogły zostać w pełni urzeczywistnione. (Majer, 2019).

Trzeba przyznać, że PP okresu międzywojennego była formacją sprawną, mobilną i spełniającą pokładane w niej nadzieje. Dobrym tego potwierdzeniem jest fakt, że utworzona po II wojnie światowej MO, jak i obecne służby stojące na straży ładu i porządku publicznego czerpały i nadal czerpią ze sposobu działania, struktur organizacyjnych i doświadczenia tej formacji (Franc, 2012).

Charakterystyka Generalnego Gubernatorstwa

W dniu 8 września 1939 roku, wódz III Rzeszy – Adolf Hitler wydał „Wytyczne w sprawie ustanowienia administracji wojskowej na okupowanych ziemiach wschodnich”, które uprawomocniały przekazanie kierownictwa całej administracji wojskowej na ziemiach polskich z rąk naczelnego dowództwa wojsk lądowych (Oberkommando des Heeres – OKH) w ręce powołanego Naczelnego Dowódcy Wschód (Oberbefehlshaber Ost, Oberost), któremu podlegać miały 4 okręgi dowodzenia, sztab administracyjny, zarząd cywilny, którego szefowie mieli być mianowani przez OKH w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych Rzeszy (Reichsministerium des Innern – RMdI). Podkreślić należy, że Szefowie zarządu cywilnego podporządkowani byli zarówno dowódcom okręgów, jak i naczelnemu szefowi administracji całego okupowanego polskiego terytorium. Na stanowisko to wybrany został Hans Frank (Kozyra, 2015: 37).

W dniu 28 września 1939 r., po upadku polskiego państwa, prominentni przywódcy hitlerowscy i dowództwo sowieckiej Rosji osiągnęli porozumienie w kwestii przyszłości

zagarniętych ziem polskich. I tak, tereny na zachód od linii San–Bug–Narew–Pisa miały przypaść Niemcom, zaś te na wschód agresorowi sowieckiemu. W tych dwóch strefach miał zostać wprowadzony „porządek państwowy”. Istotne decyzje w tej kwestii podjął Adolf Hitler, który w dniu 8 października 1939 r. wcielił do III Rzeszy część obszaru II Rzeczypospolitej (Pomorze, Wielkopolskę, województwo łódzkie, śląskie, północne Mazowsze, Suwalszczyznę, Zagłębie Krakowskie). Wcielone ziemie zajmowały obszar niemal 90 tys. km, zamieszkałych przez ok. 10 milionów ludzi. Innym aktem prawnym, tj. dekretem z dnia 12 października, na pozostałych ziemiach polskich ustanowiono Generalną Gubernię (Erlasse des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete vom 12. Oktober 1939, Reichsgesetzblatt I 1939, s. 2077 [Dekret Führera i Kanclerza Rzeszy o zarządzie okupowanych obszarów polskich z dnia 12 października 1939 r., Reichsgesetzblatt I 1939, s. 2077]), która podzielona była na 4 dystrykty tj. warszawski, krakowski, radomski oraz lubelski (Jurgielewicz i Misiuk, 2019).

Dekret ten został opublikowany w Dzienniku Ustaw Rzeszy Niemieckiej, był to więc akt o randze ustawy Rzeszy. W. Uruszczak twierdził że było to quasi-państwo, poddane całkowicie suwerenności III Rzeszy, rządzone przez władze cywilne ustanawiane przez rząd w Berlinie. Funkcjonariuszami tego państwa byli Niemcy, przymusowo należący do NSDAP i wykazujący się szczególną gorliwością w wykonywaniu założeń przyjętej przez okupanta polityki wyniszczenia ludności oraz eksploatacji gospodarczej okupowanego obszaru (Uruszczak, 2019).

GG był to twór o niejasnej pozycji ustrojowo-prawnej, który zmieniał swą nazwę. Pierwsza nazwa brzmiała – GG dla okupowanych polskich obszarów. Nie ulega również wątpliwości, że GG było podporządkowane suwerenności Rzeszy. Zaznaczyć jednak trzeba, że władze niemieckie nigdy formalnie nie doprecyzowały prawnoustrojowej pozycji GG (Kłafkowski, 1946: 47–48).

Poza dyskusją pozostaje fakt, że ta niemiecka konstrukcja była sprzeczna z zasadami prawa międzynarodowego dotyczącymi postępowania okupanta. Formalnie GG nie było włączone w granice III Rzeszy Niemieckiej, ale jednocześnie nie stanowiło dla władz niemieckich „zagranicy”. Natomiast przepisy wydawane w III Rzeszy Niemieckiej były w GG konsekwentnie wprowadzane w życie. Gubernator Hans Frank chciał się uważać za szefa państwa podlegającego bezpośrednio decyzjom Adolfa Hitlera. Ponadto Hans Frank utworzył w Berlinie biuro GG – swego rodzaju przedstawicielstwo u boku rządu III Rzeszy (Salmonowicz, 2021).

GG utworzone zostało formalnie w dniu 26 października 1939 r. i miało charakter okupacji pełnej. Generalnym Gubernatorem na ziemiach polskich był prawnik – Hans Frank, który piastował władzę ustawodawczą, sądowniczą i wykonawczą. Siedzibą władz centralnych był Kraków (Piątek, 2018).

Istotne zmiany w GG nastąpiły w dniu 31 lipca 1940 r. kiedy to generalny gubernator wydał dekret odnoszący się do zmian organizacyjnych, powołując się na upoważnienie przekazane przez Adolfa Hitlera. Na jego mocy od 15 sierpnia 1940 r. przyjętą a zarazem oficjalną nazwą było GG. Zmiana ta świadczyła o bliższym związku z Rzeszą Niemiecką (Wrzyszczyński, 2019: 440). Rozporządzeniem Hansa Franka z dnia 8 marca 1940 r. zakazano pod groźbą surowych kar używania i pokazywania polskich godeł

państwowych (Rozporządzenie o używaniu byłych polskich godeł w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 8 marca 1940 r.).

Jak podaje W. Uruszczak chciano w ten sposób zatrzeć fakt istnienia państwa polskiego w przeszłości. W oficjalnych dokumentach nazwa „Generalne Gubernatorstwo” pojawiała się jako uzupełnienie nazwy „Rzesza Niemiecka”, co dobitnie uwytknęło, że było ono traktowane jako część Niemiec, wyodrębnioną pod względem administracyjno-prawnym, jako „niemiecki kraj przyboczny” (Nebenland des Reiches) (Uruszczak, 2019: 686).

Powstanie, organizacja, zadania i działalność Polskiej Policji

W dniu 17 grudnia 1939 r. na mocy zarządzenia Hansa Franka do życia powołano Polską Policję (PP) której głównym zadaniem miała być ochrona porządku publicznego oraz pomoc hitlerowskiemu okupantowi. PP często określana była jako tzw. „policja granatowa”. Podkreślić warto że termin „policja granatowa” był używany pod koniec 1939 roku. Swoją nazwę zawdzięcza kolorowi mundurów, jakie nosili policjanci.

W dniu 30 października 1939 roku wyższy dowódca SS i policji w GG, SS-Obergruppenführer – Friedrich Wilhelm Krüger opublikował odezwę, na mocy której pod groźbą „najsurowszych kar” polscy policjanci musieli zgłaszać się do służby (dotyczyło to wszystkich którzy w dniu 1 września pozostawali w służbie) (Chlipała, 2020).

Następnie zostały poczynione kroki w kierunku wypełnienia braków w niemieckiej administracji dawnymi polskimi funkcjonariuszami. Świadczy o tym wydane w dniu 3 listopada 1939 roku przez Hansa Franka „Rozporządzenie o udzielaniu wynagrodzenia znowu zatrudnionym urzędnikom i funkcjonariuszom polskim”. Wymieniony akt prawny, jak podaje M. Chlipała tworzył pewną fikcję prawną (ponownego zatrudnienia), ponadto narzucał zarówno policjantom, jak i urzędnikom polskim obowiązek pracy na dawnych stanowiskach. Warunkiem niezbędnym było jednak złożenie przysięgi wierności III Rzeszy (Chlipała, 2020: 599).

Finalnie, w dniu 17 grudnia 1939 roku Hans Frank wydał zarządzenie, z którego wynika iż na obszarze GG uformowano PP która należała do pionu *Ordnungspolizei* – Orpo i wydzieloną z niej i podległą *Sicherheitspolizei* (Sipo) Polską Policję Kryminalną. Powołana formacja w całości została podporządkowana strukturze terenowej Orpo i nie mogła pochwalić się własnymi władzami wyższymi niż komendant powiatowy/miejski. Na szczeblu dystryktu cechował ją stosunek podległości wobec komendanta Orpo (Mączyński, 2020).

Jak już zostało wspomniane, niemal wszyscy funkcjonariusze PP z ziem wcielonych do Rzeszy zobligowani zostali do wstępowania w szeregi policji polskiej funkcjonującej na terenie GG. Na części okupowanego przez Niemców terytorium II Rzeczypospolitej od końca września aż do połowy grudnia 1939 r., nadal działalność pełniła polska PP. Ważnym wydarzeniem był akt kapitulacji Warszawy, podpisany w dniu 28 września 1939 r., który nakazywał pozostanie w służbie korpusowi Policji Państwowej m.st. Warszawy w pełnym stanie z zastrzeżeniem użycia go do spraw porządkowych (Hempel, 1990).

Niemcy w szybkim tempie przeprowadzili w policji czystki, usuwając wszystkich wyższych rangą oficerów. Funkcjonariusze policji zobowiązani zostali do noszenia przedwojennych mundurów, przy czym musieli usunąć z czapek godła państwowe – orły, które zastąpione zostały herbami powiatowymi. Warto również dodać, że Policja Porządkowa zezwoliła policjantom na posiadanie ograniczonej liczby sztuk broni na posterunku policji, ale kontrolowała zużycie amunicji. W styczniu 1941 r. policjanci zobligowani zostali do podpisania deklaracji, która nakazywała „obowiązki służbowe w posłuszeństwie wobec niemieckiej administracji wiernie i sumiennie wypełniać”, tym samym anulując „przysięgę wierności” złożoną wobec „byłego polskiego państwa lub jego organów”. Nowo utworzoną formację, sprawdzano również pod kątem rasowym. I tak, np. w styczniu 1942 r., jak podaje T. Frydel, policjanci byli zobowiązani zapewnić władze o braku „pochodzenia żydowskiego” do trzech pokoleń wstecz (również w odniesieniu do ich małżonek (Frydel, 2021).

Wśród podstawowych zadań PP w GG wskazać należy m.in. wykonywanie poleceń zleconych przez niemieckich przełożonych. Rozkazy wydawane przez przełożonych musiały być sprawnie realizowane. Policjanci, którzy nie potrafili wypełnić swoich zadań, byli wydalani ze służby, a nawet skazywani na śmierć. Nadzór nad „policją granatową” pełnił komendant Policji Porządkowej w dystrykcie (K.d.O) w wyniku czego „policja granatowa” nie była już autonomiczna, a łączył ją stosunek podległości względem niemieckich władz (Jurgielewicz i Misiuk, 2019).

Od strony organizacyjnej PP podzielona została na wiele organizacji powiatowych i miejskich (były one od siebie niezależne). Nadzór nad nimi sprawowali przedstawiciele policji niemieckiej. W przypadku organizacji miejskich kontrolę sprawowała niemiecka Policja Ochronna, tzw. *Schupo*. Z kolei w zakresie organizacji powiatowych funkcję tę pełnili komendanci tamtejszych plutonów żandarmerii (Jurgielewicz, Misiuk, 2019: 112–113).

PP miała wiele obowiązków. W szczególności do stałych czynności jej funkcjonariuszy należały: pełnienie patroli prewencyjno-interwencyjnych, nadzór nad stanem sanitarnym, regulacja ruchu kołowego, służba na dworcach kolejowych i nadzór nad obowiązkiem meldunkowym oraz nadzór nad bierną obroną przeciwlotniczą. Innym zadaniem jakie funkcjonariusze mieli wypełnić było prowadzenie podstawowego szkolenia Żydowskiej Służby Porządkowej (sprawowała ona wewnętrzną służbę w gettach). Jak ukazała historia, zaufanie władz okupacyjnych w tamtym okresie do PP było niewielkie. W swojej pracy C. Guźniczak stwierdził, że żaden z trzech stopni alarmu na wypadek wystąpienia przeciwko okupantowi nie przewidywał użycia PP, zaś w trzecim stopniu alarmu przewidziano aresztowanie oraz rozbrojenie całej formacji, jak również jej fizyczną likwidację (Guźniczak, 2008: 19–20).

PP zwana również „policją granatową” zajmowała się także inwigilacją, która skierowana była wobec osób już notowanych lub prowadzących podejrzany tryb życia. Funkcjonariusze zazwyczaj sami prowadzili obserwację tych ludzi, lub wykorzystywali do tego swoich informatorów. W okresie II wojny światowej było wielu donosicieli. Wynikało to zapewne z faktu, że chcieli oni utrzymywać dobre stosunki z ówczesną władzą. Uwypuklić trzeba jednak fakt, że „policja granatowa” nie posiadała tzw. etatowych szpicli (Misiuk, 2008).

Sprawy kadrowe regulowano według zasad przedwojennych (funkcjonariusze PP mieli status urzędników komunalnych). W skład tej formacji wchodził funkcjonariusze służby zewnętrznej i personel cywilny. Korpus osobowy Policji tworzyli funkcjonariusze zawodowi (oficerowie i szeregowi). W 1941 roku utworzono dodatkową grupę policjantów tj. kandydatów na szeregowych PP (przyjętych na okres próbny). Służba w tej formacji miała charakter przymusowy, a jej opuszczenie postrzegano jako dezercję z oddziałów frontowych. Stan liczebny PP, jak zauważył A. Misiuk, wykazywał tendencję wzrostową przez cały okres okupacji od 201 oficerów i 10 tys. 289 szeregowych w końcu 1940 roku do ponad 12 tys. 500 oficerów, szeregowych i kandydatów w 1944 r. (Misiuk, 2008: 162–163).

Ważne zmiany zauważyć można w sferze odpowiedzialności dyscyplinarnej i karnej funkcjonariuszy PP. Kary dyscyplinarne (kary drobne: ostrzeżenie, nagana, areszt, najwyższa – wydalenie ze służby bez zaopatrzenia emerytalnego) były wymierzone za wykroczenia przeciwko przepisom służbowym. Warto zaznaczyć, że uprawnienia dyscyplinarne znajdowały się w rękach polskich kierowników jednostek, od rangi kierowników komisariatu począwszy, po komendantów miejskich i powiatowych i niemieckie władze nadzorcze. Wydalenie ze służby funkcjonariusza było zasadne jedynie w przypadku urzędowego stwierdzenia nielojalności politycznej oraz samodzielnego porzucenia służby. Z kolei w kwestii przestępstw pospolitych policjant odpowiadał przed polskimi organami wymiaru sprawiedliwości. Natomiast od września 1943 roku funkcjonariusz odpowiadał wyłącznie przed sądami niemieckimi (zasady były zbliżone do tych panujących w policji niemieckiej) (Misiuk, 2008: 163).

Na obszarze GG działalność prowadziła także polska policja kryminalna. W pierwszych miesiącach funkcjonowania, stanowiła ona specjalny oddział policji polskiej GG. Natomiast już w 1940 r. została wydzielona ze struktury policji polskiej oraz zespolona z niemiecką policją kryminalną (Kripo). W zbliżonym okresie, niemieckie władze wydały rozporządzenie nakazujące wszystkim funkcjonariuszom przedwojennej służby śledczej PP wstępować w szeregi polskiej policji kryminalnej (Chinciński, 2021: 34).

Wnioski

PP w czasie II wojny światowej musiała sprostać wielu zadaniom. Okoliczności w jakich przyszło funkcjonariuszom policji prowadzić służbę nie były łatwe. Zagrożenia rysujące się z różnych stron sprawiły, że trudno jest w sposób jednoznaczny ocenić działalność tej formacji. Podobny odbiór w tamtym czasie miało społeczeństwo. Poddając analizie zakres obowiązków jakie spoczywały na barkach funkcjonariuszy, można zauważyć że w porównaniu z okresem międzywojennym, kiedy działalność pełniła PP, prawa funkcjonariuszy granatowej policji były mocno ograniczone. Świadczy o tym jej marginalizacja do roli policji komunalnej lub gminnej czy reglamentacja broni i amunicji.

Zmiany formalno-prawne ujawniły się także w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej i karnej funkcjonariuszy. Praca funkcjonariuszy była w omawianym okresie złożona i trudna. Wystarczy wspomnieć o tym, że policjanci często byli zmuszani i wykorzystywani do uczestniczenia wraz z Niemcami w łapankach, w obławach czy w ochronie obozów pracy przymusowej. Eskortowali również ludzi do obozów

przejściowych. Czynności jakie wykonywali policjanci z pewnością wpłynęły na jej odbiór społeczny. Niemniej jednak, podstawowym celem tej pracy było przedstawienie i charakterystyka organizacji, jak również działalności PP w czasie II wojny światowej. Reasumując, w okresie II wojny światowej na terenie GG dostrzec można dużą dynamikę zmian społecznych i prawnych. Objęły one swoim zasięgiem powołaną w 1939 roku PP, zwaną również „granatową policją”. W czasie prowadzonych działań wojennych wielu funkcjonariuszy policji poniosło śmierć. Wielu z nich świadomie oddało swoje życie w imię wyższych wartości, co z pewnością zasługuje na wyrazy szacunku i uznania.

Bibliografia

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. (2001). *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Chaciński T. (2021). Gdyńscy policjanci w II wojnie światowej – losy funkcjonariuszy po wrześniu 1939 roku. *Dzieje najnowsze*, R. 53, z. 3.
- Chlipała M. (2020). Konspiratorzy w Policji Polskiej i Polskiej Policji Kryminalnej w Krakowie w latach 1939 – 1945, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t.147, nr 3, s. 597–618, <http://dx.doi.org/10.4467/20844069ph.20.032.12486>.
- Czop A., Sokołowski M. (2013). Historia polskich formacji policyjnych od II wojny światowej do czasów współczesnych. *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje*, nr 13, 28–47.
- Fałdowski M. (2016). Zagłada polskich policjantów więzionych w obozie specjalnym NKWD w Ostaszkowie (wrzesień 1939-maj 1940). *Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji*.
- Franc S. (2012). Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*, nr 8, s. 185–205.
- Frydel T. (2021). Zwykła organizacja, nadzwyczajna przemoc państwowa. Polska policja granatowa a Zagłada we wschodniej części dystryktu krakowskiego. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, nr 17, s. 99–138, <https://doi.org/10.32927/zsim.873>.
- Guźniczak C. (2008). Policja w Polsce. Rys historyczny od 1914 roku do współczesności. *Naukowe Collegium Balticum*, z. 8, s. 14–25.
- Hempel A. (1990). *Pogrobowcy klęski. Rzecz o policji „granatowej” w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jeleniewski M.K. (2007). *Model Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej (1919–1939)*. W: Szymaniak A., Ciepiela W. (red.), *Policja w Polsce. Stan obecny i perspektywy. T. 1*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Jurgielewicz M., Misiuk A. (2019). Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej Polskiej a Policja Polska w okresie II wojny światowej. *Studia Politologiczne*, nr 51, s. 105–117.
- Kania M. (2012). Losy funkcjonariuszy policji II Rzeczypospolitej Polskiej w Polsce Ludowej. *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 1(19), s. 421–451.
- Klařkowski A. (1946). *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego.
- Kozulubski J. (1994). Stosunek społeczeństwa do policji. *Przegląd Policyjny*, nr 4, s. 114–117.

- Kozyra W. (2013). Okupacja administracyjna na ziemiach polskich Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939–1945. *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska. Sectio G – Ius*, Vol. 60, No 1, p. 35–51.
- Litwiński R. (2007). *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Litwiński R. (2008). Okupacyjne losy policjantów w polskiej historiografii. Stan badań i postulaty badawcze. *Studia Podlaskie*, t. XVII, s. 283–298.
- Majer P. (2019). Funkcjonariusze Policji Państwowej i Policji Polskiej w powojennej rzeczywistości – uwagi syntetyzujące. *Studia Politologiczne*, Vol. 51, s. 118–138.
- Mączyński M. (2012). *Organizacyjno-prawne aspekty funkcjonowania administracji bezpieczeństwa i porządku publicznego dla zajętych obszarów polskich w latach 1939–1945. Ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa jako stolicy Generalnego Gubernatorstwa*. Kraków: Wydawnictwo PROMO.
- Misiuk A. (2008). *Historia Policji w Polsce: od X wieku do współczesności*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Misiuk A. (1996). *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Piątek M. (2018). Działalności tzw. „policji granatowej” w Generalnym Gubernatorstwie. *Rocznik Polsko-Ukraiński*, t. XX, s. 111–121, <http://dx.doi.org/10.16926/rpu.2018.20.08>.
- Policja (2022). *Historia*. Pobrano z: <https://info.policja.pl/inf/historia> (10.09.2022).
- Salmonowicz S. (2021). O prawie III Rzeszy Niemieckiej w Polsce (1939–1945). *Studia nad autorytaryzmem i totalitaryzmem*, t. 43(3), s. 535–536, <https://doi.org/10.19195/2300-7249.43.3.33>.
- Uruszczak W. (2019). Perwersyjne funkcje niemieckiego „prawa” w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945). *Z dziejów prawa*, nr 12(20), s. 681–707.
- Wrzyszcza A. (2019). Ustrój i prawo w Generalnym Gubernatorstwie w poglądach prawników niemieckich na łamach czasopisma „Deutsches Recht” w czasie II wojny światowej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G – IUS*, vol. 66, No 1, p. 439–450, <https://doi.org/10.17951/g.2019.66.1.439-450>.

Akty prawne polskie

- Ustawa z dnia 24 lipca 1919 r. o policji państwowej, Dz.Pr.PP. 1919 nr 61 poz. 363.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu policji państwowej (tzw. granatowej policji), Dz.U. 1944 nr 2 poz. 6.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 7 października 1944 r. o Milicji Obywatelskiej, Dz.U. 1944 nr 7 poz. 33.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o Policji Państwowej, Dz.U. 1928 nr 28 poz. 257.
- Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu korpusu Policji Państwowej, Dz.U. 1944 nr 2 poz. 17.
- Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o tymczasowej organizacji służby bezpieczeństwa, Dz.U. 1944 nr 2 poz. 18.

Akty prawne niemieckie

- Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete vom 12. Oktober 1939, Reichsgesetzblatt I 1939, s. 2077 [Dekret Führera

i Kanclerza Rzeszy o zarządzie okupowanych obszarów polskich z dnia 12 października 1939 r., Reichsgesetzblatt I 1939, s. 2077].

Rozporządzenie o używaniu byłych polskich godeł w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 8 marca 1940 r., Dz.R. GGOP 1940 nr 18, s. 98.

Biogram autora

Konrad Żurek – absolwent seminarium doktoranckiego w zakresie nauk prawnych (WSPiA – Rzeszowska Szkoła Wyższa). Absolwent Wydziału Prawa i Administracji WSPiA Rzeszowskiej Szkoły Wyższej oraz Wydziału Socjologiczno-Historycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego. Za interesowania badawcze autora koncentrują się wokół prawa administracyjnego, prawa konstytucyjnego, zagadnień związanych z bezpieczeństwem państwa oraz historii prawa. Autor kilku publikacji z zakresu prawa konstytucyjnego, prawa administracyjnego oraz historii prawa, w tym kilku z zakresu szeroko rozumianego bezpieczeństwa m.in.: *Unifikacja służb policyjnych w Polsce międzywojennej* [w:] Humanistyka i Nauki Społeczne, Wrocław 2019; *Instytucja Rady Państwa oraz jej zadania z zakresu bezpieczeństwa w okresie Polski Ludowej*, „Annales UMCS. Sectio G – IUS”, Vol. 68, no 1; *Organizacja i działalność Politycznej w Polsce międzywojennej*, „Acta Iuridica Resoviensia” 2022, nr 1(36).

